انتشارات کردستان

ڕێگەی ڕەهبەر

(لە عیلمی ئوسولی حەدیسدا)

دانانی: ماموّستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس
لێکۆڵینەوە و لەسەر نووسینی: عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد ئەحمەدئاوایی

بسم الله الرحمن الرحیم

رێگەی ڕەهبەر (لە عیلمی ئوسووڵی حەدیسدا)

سرشناسه	مدرس، عبدالکریم، ۱۲۸۳ - ۱۳۸۴.
عنوان و نام پدیدآور	ریگەی رەهبەر: لە عیلمی ئوسوولی حەدیسدا/ دانانی مەلا عەبدولکەریمی مودەرریس ؛ لیکولینەوە و لەسەر نووسینی عەبدوللا مەلا ئەحمەد ئەحمەدئاوایی.
مشخصات نشر	سنندج : کردستان ، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	۳۰٤ ص.
شابک	۹۷۸-۹٦٤-۹۸۰-۳۱۷-۳
وضعیت فهرست نویسی	فیپا
یادداشت	کردی.
موضوع	حدیث
موضوع	حدیث -- نقد و تفسیر
موضوع	Hadith -- Criticism, interpretation, etc.
شناسه افزوده	ملااحمد احمدآوایی، عبدالله، ۱۳۶۰ -
رده بندی کنگره	BP۱۰۹/م۳۸۷ر۹ ۱۳۹۶
رده بندی دیویی	۲۹۷/۲۶
شماره کتابشناسی ملی :	۴۷۸۰۵۵۵

ڕێگەی ڕەهبەر

(لە عیلمی ئوسوولی حەدیسدا)

دانانی:
مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس
(ڕەحمەتی خوای لێ بێت)

لێکۆڵینەوە و لەسەرنووسینی:
عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد، ئەحمەدئاوایی

سنە

ڕێگەی ڕەهبەر

لە عیلمی ئوسوولی حەدیسدا

✓ ناوی کتێب (نام کتاب):	ڕێگەی ڕەهبەر لە عیلمی ئوسوولی حەدیسدا
✓ دانراوی (مؤلف):	ماموستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس
✓ لێکۆڵینەوە و لەسەرنووسین (تحقیق و تعلیق):	عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد ئەحمەدئاوایی
✓ کەڕەتی چاپ (نوبت چاپ):	یەکەم (اول) ١٣٩٦ ـ ٢٠١٨
✓ ژمارەی چاپکراو (تیراژ):	٥٠٠ بەرگ (جلد)
✓ ژمارەی لاپەڕە و قەوارە (تعداد صفحات):	٣٠٤ لاپەڕە (صفحەی وزیری)
✓ بڵاوکەرەوە (ناشر):	بڵاوکردنەوەی کوردستان (انتشارات کردستان)
✓ شابک:	٩٧٨ـ٩٦٤ـ٩٨٠ـ٣١٧ـ٣

✓ نرخ (قیمت): ٢٠,٠٠٠ ـ ٨٠٠٠ دینار

سنندج ـ چهارراه شهدا ـ پاساژ عزّتی ـ انتشارات کُردستان ـ تلفن: ٠٨٧٣٣١٦٥٣٨٢

سنە ـ پاساژی عیزەتی ـ بڵاوکردنەوەی کوردستان ـ تەلەفوون: ٣٣١٦٥٣٨٢ ٨٧ ٩٨+

ناوەڕۆك

پێشەکیی لێکۆڵەر

إنَّ الحَمدَ لِلّهِ نَحْمَدُهُ وَ نَسْتَعينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَ نَعُوذُ باللّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنا وَ مِنْ سَيِّئاتِ أَعْمالِنا، مَنْ يَهْدِهِ اللّهُ فَلا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضْلِلْ فَلا هادِيَ لَهُ، وَ أَشْهَدُ أَنْ لا إلهَ إلا اللّه وَحْدَهُ لا شَريكَ لَهُ، وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ١٠٢﴾ **آل‌عمران: ١٠٢**

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ١﴾ **النساء: ١**

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ٧٠ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ٧١﴾ **الأحزاب: ٧٠**

أَمّا بعد: فإنّ أَصدق الحديث كتابُ اللّه وَ خيْر الهدي هدي مُحَمّدﷺ وَ شرّ ألأُمور مُحدَثاتها، وَ كُلّ مُحدَثة بدعَة وَ كُلّ بدعَة ضلالَة وَ كُلّ ضلالَة فِي النّار.

پاشان: یەکێك لە شاکار و داهێنانەکانی جەنابی عەللامە مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، (ڕەحمەتی خوای لێ بێت)، ئەوەیە کە زیندووکەرەوەی زانستێکیترە لە زانستە ئیسلامییەکان لە ناو وڵاتی کوردەواریدا، کە ئەویش زانستی (فەرموودەناسی: **علوُم الحَديث**)ـە، کە بۆ چەند سەدەیەك دەچوو لە وڵاتی خۆماندا پێچرابوویەوە و نەدەخوێندرا و سەرەڕای گرنگییەکەیشی بایەخی پێ نەدەدرا، مامۆستا هات و بۆ یەکەم جار بە زمانی کوردی لەم بابەتەدا پەڕتووکی (ڕێگەی ڕەهبەر)ی، نووسی، و سەرلەنوێ بزاوتێکی بەم زانستە پیرۆزە لە حوجرە و مەدرەسەکانی کوردستاندا بەخشییەوە، و شایەنی وەبیر هێنانەوەیە کە یەکەم داهێنەری ئەم زانستە بە زمانی عەرەبیش هەر زانایەکی کورد بووە، کە ئەویش پێشەوا (ئیبنو سەلاحی شارەزووری)یە، وئەو توانی بابەت و زانیارییە

پەرت و بڵاوەکانی ئەم زانستە لە قەوارەیەکی سەربەخۆدا کۆ بکاتەوە و ئەفراندنێکی مەزن و مێژوویی لەم بوارەدا تۆمار بکات، و بۆیە هەر لە پێشەکی پەڕتووکەکەدا شێخی مودەڕیس (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) دەفەرموێت: (وە زۆربەی ئەم ڕیسالەمە وەرگرتووە لە کتێبی (**علوُم الحَديث**) دانراوی (**شيخ المُحدِّثين**)، (ئەبو عەمر عوسمان) نازناو بە (ئیبنو سەڵاح) و مەشهوور بە شارەزووری، و ئەم زاتە لە تەئریخی پێنجسەد و حەفتا و حەوتی کۆچیدا لە دێی شیلەخان لە دایك بووە ـ شیلەخان: وەرگیراوە لە لەفزی شیخ عەلی خان، کە ناوی مالیکی ئەو دێیە بووە، و هاوچەرخی (قازی بەنێ)ی، قەرەداغی بووە، لە دەوری تەئریخی سێسەد و حەفتای کۆچیداـ و دێی شیلەخان لە ناحیەی (سووورداش)ـە، و تابیعی موحافەظەی سلێمانیەی ئەمڕۆیە، وە لە خزمەتی باوکی بە حورمەتی عەللامەی عەسر شێخ عەبدوڕەحمانی شیلەخانی شارەزووری، کە نازناوەکەی ئەبو سەڵاح بووە، خوێندوویەتی هەتا پێگەیشتووە، و (ئیبن سەڵاح) گەلێ تەئلیفی کردووە لە عولوومدا، یەکێ لەوانە ئەم کتێبەیە کە ناوی: (**علوُم الحَديث**)ـە، و من کردوومە بە سەرچاوەی ئیستیفادەی خۆم، لە میهرەبانی خودای تەعالا داوا ئەکەم کە ئەم کتێبەی منیش بکا بە هۆی ئیستیفادەی طەڵەبەی عولووم لەم وڵاتی خۆمانەدا ـ **بمنّهِ وَ فضلِهِ، آمين** ـ

شایەنی باسە پەڕتووکی (ڕێگەی ڕەهبەر) بۆ یەکەمجار لە ساڵی (١٩٨٥) لە شاری بەغدا چاپکراوە، و زانای بەڕێز دکتۆر سەڵاحەددین سەنگاوی لەو سەردەمەدا ئامادەی کردووە بۆ چاپ و سەرپەرشتی چاپەکەیشی کردووە، و لە ڕاستیدا زۆر خۆیی پێوە ماندوو کردووە، و دکتۆر سەڵاحەددین سەنگاوی دواتر و لە ساڵەکانی (٢٠٠٣) بە دواوە بووە مامۆستای خۆیشم لە بەشی خوێندنی ئیسلامیی ـ کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتییەکانی زانکۆی سلێمانی، ئەم مامۆستا بەڕێزە پیاوێکی زۆر زانا و لێوان لێو بوو لە ڕێز و شکۆ و ئیحتیرام، و یەکێکیش بووە لە قوتابییەکانی عەللامە مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، (ڕەحمەتی خوای لێ بێت)، و بۆیە هەر نووڕڕێژ بێت ئارامگای شێخی مودەڕیس، بۆ خۆی ئەم قافڵە نوورانییە لە قوتابی زانا و خاوەن ویقار، کە بە ڕاستی دکتۆر سەڵاحەددین سەنگاوی لە ترۆپکی ئەو هەرەمەدایە!

دواجار کەوتە سەرم ئەم پەڕتووکە سەرلەنوێ نوێ بکەمەوە، و ئەوەی بکرێت لێکۆڵینەوەی بکەم، و سوپاس بۆ خوا بەم قۆناغەم گەیاند کە لە بەردەستدایە، لە پێشەکیدا پوختەی ژیاننامەی شێخی مودەڕیسم داناوە، و پاشان تەواوی فەرموودەکانم تەخریج کردوون، و هەروەها ئاماژەم بە سەرچاوەی زۆر لە قسەی ئەو زانایانە کردووە کە شێخی مودەڕیس ئاماژەی پێ نەدابوو، و پاشانیش هەندێ بابەت هەبوون کە مامۆستا نەیهێنابوون و یان بە کورتی و ناڕوونی لێیان دووابوو، من لە پاشکۆیەکی تایبەتدا باسم لە هەموویان کردووە، و دواجار گرنگی ئەو فەرمایشتەی زانای پایەبەرزی وڵات، و قوتابی دێرینی شێخی مودەڕیس و دوایادگاری زانایانی پێشینەمان، جەنابی (مامۆستا نوری فارس حەمەخان) جوانی و باڵایەتی ئەم چاپە نوێیەی گەیاندۆتە ترۆپك.

ئومێدەوارم ئەمجارەیش و بەم چاپە نوێیە و بەم لێکۆڵینەوەیەوە، پەڕتووکی (ڕێگەی ڕەهبەر) جێگای خۆی بگرێت و سوودمەند بێت بۆ قوتابی و فەقێیانی وڵاتی کوردەواری و سوپاسیش بۆ جەنابی مامۆستا مەلا ڕەحیمی دەمەیەوی خاوەنی ئینتیشاراتی کوردستان لە شاری (سنە) کە هاندەر بوو بۆ سەرکەوتنی ئەم کارە.

وصلی اللّه علی سیدنا و نبینا محمد و علی آله و صحبه وسلم و الحمد للّه رب العالمین.

خزمەتگوزاری زانستەکانی شەریعەت

باوکی نامی ـ عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد، ئەحمەدئاوایی

(١٥ی، ذوالقعِدَة،١٤٣٧) ـ (١٨/ ٨/ ٢٠١٦) خورماڵ، هەوramان، باشووری کوردستان

دەقی فەرمایشتی زانای پایەبەرزی وڵات، جەنابی مامۆستا نووری فارس حەمەخان[1] لەسەر ئەم پەڕتووکە

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

سـوپاس بـۆ خـودا، درووود لـە حـەزرەت

ڕەزا لـە یـاران، ڕەحمـەت لـە ئوممـەت

گەورە و سەروەرمان، جەنابی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، "ڕەحمەتی خوای گەورەی لێ بێت" ئەوەندە زانایەکی خواناس و ڕەببانی و خاوەن تەقوا بوو، وەك دەڵێن: "هەق وەهایە کە بە دەستی بە دەستنوێژەوە ناوی بهێنرێ!"، و لە ڕاستیدا بەرهەمە قەڵەمییەکانی مامۆستای بیارە هەموویان وەك گەوهەری شەوچرا وەهان، ئایەخیان تیادا نییە، گشتیان بە نرخ و بە سوود و بە بەها و بەهرەدارن، یەکێ لەو بەرهەمە پیرۆزانەی ئەم مامۆستا مەوسووعییە کتێبی (ڕێگەی ڕەهبەر)ـە، کە سەبارەت بە عیلمی حەدیس و زانستی فەرموودەیە، کە ئەم زانستە خۆی لە پیرۆزترین و بە نرخترین زانستە شەرعییەکانە، وە ئەم شاکارە نایابە بە زمانی شیرینی کوردی خۆمانە، کە خوێندن و فێربوونی ئەم زانستە بەرز و بە نرخ و پیرۆزە بۆ ئەم ڕۆژگارەی ئەمڕۆی ئێمە بە تایبەتی بۆ ئاشقانی فەرموودەی سەروەرﷺ ـ ئەگەر فەرزی عەین نەبێ ـ بێگومان کە فەرزی کیفایەیە!!

جا بەندەی خادیمی خاکی بەرپێی زانایانی ئیسلام، داوا و تکا لە هەموو فێرخواز و

---

١. جەنابیان ناسراوە بە (وەرگێڕە کوردەکەی پێغەمبەری خواﷺ)، و وەرگێڕی (رياض الصالِحين)، و (موختەسەری سەحیحی بوخاری)، (موختەسەری سەحیحی موسلیم) و (التاج الـجامِع لِلأُصُول)، و (بلوُغ الـمَرام)، (اللؤلؤ و الـمَرجان)، و هەزاران فەرموودەی تری پێغەمبەری ئازیزەﷺ، بۆ سەر زمانی کوردی، و خۆیشی زۆر جوانی فەرمووە:

نووری تا ماوە مەمنونی خوایە　　　　کە تەرجومانی رسول اللّه یە!

قوتابی و زانایانی ئایینپەروەر دەکەم کە گرنگی و بایەخی تەواو بە زانستی فەرمووده و فەرمووده شوناسی بدەن، کە ئەم پەڕاوەی مامۆستای مودەڕیس باشترین سەرچاوەی ئەمین و بە کەڵکە لەم بوارە بە پیت و فەڕەدا، چونکە لە ڕاستیدا ئەمڕۆ زۆربەی خوێنەوارانی کوردی ئایینـدۆست بە تایبەتی لاوەکانمان گرنگی و بایەخی تەواو بە فەرمووده دەدەن، بەڵام خۆزگە پێ بە پێی ئەوەیش بایەخی پێویستیان بە زانستی فەرمووده و فەرمووده شوناسی دەدا، هەتا لەمە زیاتر کێشەوبەرە لە نێوانی شەرعخوازان و فەرمووده خوازاندا پەرەی نەسەندایە، کە بووە بە جۆرە خیلافێکی لەفزی و ڕاجیاییەکی زارەکی کە زەرەر و زیانی گەلێ گەلێ لە قازانجی زیاترە!

جا لە خوا داوا دەکەم کە ئەم پەڕاوەی مامۆستای سەرورەمان ـ بەم لێکۆڵینەوە نوێیەی مەلا عەبدوڵڵاوە ـ بە جوانی ئەم کەلێنەمان بۆ پڕ بکاتەوە و ببێ بە چرای نوور لە وڵاتا بۆ دڵ و دەروونی هەموو کورد زمانێکی مسوڵمانی دڵسۆزی دین و دنیای ئەم گەلی کوردی ئیسلامدۆستی خودا پەرستە، و دواجار دەستخۆشی لە لێکۆڵەر دەکەم، بۆ ئەم لێکۆڵینەوە جوانەی!

باسێك بۆ یادگار: فەقێ بووم لە مزگەوتی شێخ مەحموودی قەرەچێواری، عەبدوڵڵا یەزدیم دەخوێند، هەموو ڕۆژێ دەچووم بۆ لای مامۆستا مەلا غەفوری حاجی ئەحمەدی کانی سپیکەیی، لە مزگەوتی بن تەبەق، کە ئەو لەوێ فەقێ بوو، لە لای مامۆستا مەلا مستەفای زەڵمی، کە ئیمامی مزگەوتەکە بوو، دەرسەکەمان دەخوێند، موستەعیدێکی تری لێ بوو، زۆر فەقێیەکی بە ویقار و سەلار و سەنگین بوو، زۆر نەدم بوو، زۆر ثیقەی بە خۆی هەبوو، لە گەڵ مامۆستا مەلا غەفوردا زۆر بەینیان خۆش بوو، چونکە هەردووکیان مەیلی تەسەوفیان هەبوو، مامۆستا مەلا غەفور زۆر لێی ڕازی بوو، دەیگوت: (ئەمە مەلا ئەحمەدە[1])، جاربەجارێ کە قسەیەکی نهێنییان هەبێ لە گەڵ مامۆستا مەلا مستەفای زەڵمیدا بە هەورامی قسە دەکەن، مامۆستا مەلا ئەحمەد بە تەمەن لە ئێمە گەورەتر بوو، ئێمە بە چاوی برای گەورەی خۆمان تەماشامان دەکرد، ئەو کاتە وا دەزانم، یان

١. واتە: مامۆستا مەلا ئەحمەدی ئەحمەدئاوا، باوکی ئەم مەلا عەبدوڵڵایەی لێکۆڵەری ئەم پەڕتووکە.

(**لُبُّ الأُصوُل**) یان (**جَمعُ الجَوامِع**)ی، دەخوێنـد، چونکـە زۆر جار گلەیـی لـە مامۆسـتا مەلا مستەفای زەڵمی هەبوو، کە بۆ ئەوەندە خۆی بە خەڵکی گەڕەکەوە ماندوو دەکا، بە تایبەتی لە پرسی شەرعدا، دەڵێی: "دەرسی ئوسوولی فیقهیان بۆ ڕوون دەکاتەوە!".

هەمـوو جـارێ مامۆسـتا مـەلا غەفور دەیفەرمـوو: (ئەم مەلا ئەحمـەدە، ئەهلییەتێکی عیلمیـی باشـی هەیە، ئەگەر بواری بۆ بسـازێ و مەدرەسـەی هەبـێ، مەلایەکی گەورەی چاکـی لـێ دەردەچـێ!!)، زۆری نەخایانـد، کـە مامۆستا مـەلا مستەفای زەڵمی بـوو بـە ئیمامـی عەسـکەری، و مامۆستا مـەلا ئەحمەدیش چـوو بـۆ لای مامۆسـتا مـەلا مارفـی خاوێیی، و لای ئەو ئیجازەی وەرگرت، یادی بە خێر!

مەبەستێکی بەڵگەنامەیی: بەڕێـز کاك مـەلا عەبدوڵڵای مامۆسـتا مـەلا ئەحمـەدی ـ ئەحمەدئاوایـی، جەنابی مامۆسـتای پایەبەرز و هێژا مامۆسـتا شـێخ جەلال شـێخ عەبدوڵڵا دەمەیەوی "کە مامی باوکیشیەتی" ئیجازەی عیلمیی-مەلایەتی بۆ نووسیوە، کە جاران و بگرە ئێستایش بەڵگەی زانایی و شارەزایی ئیجازە پێدراوەکەیە لە هەموو عیلمە شەرعییەکاندا، وەك علومی تەفسیر و حەدیس و فیقهـ و عولوومی ئالە، وە بەندەی هەژار شایەتی دەدەم کە هەم مامۆستای موجیز و هەم مامۆستای موجاز شایانی ئەم بەخشینی ئیجازە و وەرگرتنی ئیجازەیـەن، و تەئییـدی ئیجـازە نامەکەیشیم کـردووە و خۆیشـم ئیجازەیەکـی تایبەتی خۆمم بـۆ نووسـیوە، و داوا لـە کاك مـەلا عەبدوڵڵا دەکەم، کـە جێگەی ئومێدی هەموومان بێ، و قەڵەمە کاراکەی لە خزمەتی ئیسلام و پەخشی نووری قورئان درێغی نەکات، و لە خوا داوا دەکەم کە هەمیشـە کاك مەلا عەبدوڵڵا سـەرکەوتووی دین و دونیا بێت، و بۆ ئێمەیش و بۆ خۆیشی و بۆ هەموو دۆست و برادەران مایەی دۆعای خێر بێت. ئامین.

دۆعا گۆتان: نـووری فارس حەمەخان حەسەن
خادِمُ العُلَمَاءِ وَ الـمَشَایِخِ وَالفُقَرَاءِ
١٥ / ٨ / ٢٠١٦ سلێمانی ـ گەڕەکی مامۆستایان

پوختەیەك لە بیۆگرافیا و کەسایەتیی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس

*** ناو و لەدایکبوون و مێژووی بە دنیاهاتنی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس:**

زانای پایە بەرز، و مەزن، مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، ناوی تەواوی (عەبدولکەریم)ی، کوڕی (موحەممەد)ی، کوڕی (فەتاح)ی، کوڕی (سلێمان)ی، کوڕی (مستەفا)ی، کوڕی (موحەممەد ـ حەمە خەجێ)، یە، و لە ساڵی (١٨٩٩)ی، زایینی، لە ئاوایی (گوێزە کوێرە)ی، سەر بە شاری (مەریوان)ی، ڕۆژهەڵاتی کوردستان چاوی بە دنیا هەڵهێناوە[١].

*** کەسایەتیی، و سیفاتەکانی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس:**

مامۆستای مودەڕڕیس باڵای ناوەندی و بەرەو کورتی دەنواند و لەم دواییانەداو لەکاتی نەخۆشی و پیریدا زۆر بچوکی دەنواند، وەك مامۆستا هێمنی شاعیر لە وەسفیدا دەڵێت: جارێك لە گەڵ چەند مامۆستای گەورە و ماقوڵ لە بارەگای حەزرەتی غەوس لە حوجرە تەنگ و چکۆلەکەیدا دانیشتبووین، من ئەم بیرەم بە مێشکدا دەهات ئەگەر هەموو نووسینە بە نرخەکانی ئەم مامۆستا کورتە باڵا، ڕەزا سووکە، خوێن شیرین و قسە خۆشە بێنی، و لە تایەکی تەرازووی باوی و جەستەی لاوازی خۆشی لە تایەکەی دیکە بخەی، ئایا سەری وە میچی حوجرەکەی ناکەوێ ؟

ئەو بەردەوام جبەی لەبەر کردووە، و زۆر حەزی بە ڕەنگی قاوەیی دەکرد، مێزەرێکی سپی جوان ڕەنگی لە سەر دەنا و بە بینینی دڵی سپی و خاوێن دەکردەوە و پاکی و نەزاهەتی مامۆستاشی دەگەیاند.

زانایەکی لەخوا ترس و زیرەك و وەڵام بەدەست بوو، زمان پاراوێکی خۆش قسەو گفت بوو، مامۆستا تاهیری بەحرکەیی لەوەسفیدا دەڵێ: بەڕاستی مەجلیسی پڕ خێر و

١. کاروانی پێنووس، فاتێح مستەفایی ـ مەریوان، چاپی یەکەم، (١٣٩٠هەتاوی ـ ٢٠١٢ز)، لاپەڕە (٨٢)، بڵاوکردنەوەی ئاراس ـ سنە، ڕۆژهەڵاتی کوردستان.

بەرەکەت بوون، باسی دنیات بەخۆشی دەبیست، ئەو ماوەی لەخزمەتی دەمایتەوە، هەستت بەخۆشی دەکرد، دەتوت با هەڵنەستی!

قوتابیانی خۆی زۆر خۆشدەویست و هەمیشە لێبوردەیی بەرامبەر بەکار دەهێنان و بگرە تەنها ژیانی ناو فەقێیان و مزگەوتی بە ژیان دەزانی.

مامۆستا زۆر بەوەفا بوو، بەڵکو لەهەموو سیفەتەکانی تری، ئەم سیفەتەی دیارتر بوو، ئەمەش بەڕوونی لە کتێبەکانیدا بەرچاو دەکەوێ ..... کەهەرکەس چاکەیەکی لەگەڵ کردبێت لەبیری ناکات و باسی دەکات و بەنزای خێر بەسەری دەکاتەوە بۆ نموونە بنوارە (**علماؤنا فِي خدمة العلم و الدين**)، چۆن وەسفی شێخ جەمیلی تاڵەبانی، و هەردوو کوڕەکەی شێخ عەلی و شێخ عەبدولڕەحمان دەکات، یان چۆن وەسفی شێخ عومەری قەرەداغی لە «ڕۆژگاری ژیان»دا دەکات، و هەر لەو سەرچاوەدا باسی دوو گەنجی سلێمانی موحەممەدساڵح و موحەممەد سەعید دەکا، و پیاوەتییان لەیاد ناکات، کە وەختێ فەقێ بووە، یارمەتییان داوە، هەروەها بنوارە ئەو وەفایەی کە بەرامبەر بە شێخی بیارە هەیەتی، و چۆنی دەلاوێنێتەوە لە «بنەماڵەی زانیاران»دا.

یەکێکی تر لەسیفەتە بەرزەکانی مامۆستا، موتاڵەعەی چڕ و پڕ و بەردەوامە، و هیچ کاتێك دەرسێکی بە بێ‌موتالاو خۆحازرکردن نەوتووەتەوە، ئەمەش یەکێکە لە ئامۆژگارییەکانی «ئیبن قەرەداغی» کە پیادەی کردووە .

مامۆستای مودەڕڕیس زۆر غەمخۆری گەلەکەی بوو، کە دەیبینی ڕۆژ بە ڕۆژ نەزانی ئاوقەیان دەبێت و دەکەونە گێژاوییەوە، هەر بۆیە دەبینی بوێرانە دەستیدایە نوسین بە کوردی و زۆر لایەن و سوچی خاڵیی کتێبخانەی کوردی ڕۆشن و ڕوناك کردەوە، و کوردیش بەزمانی خۆی توانی تەقە لە دەرگای زۆرێك لە زانستەکانی علومی قورئان و حەدیس و بەدیع و عەرووز ....بدات، و ئەو دەرگایە بە دەستی مودەڕڕیس، خرایە سەر پشت بۆ نەوەی ڕابوونی ئیسلامی.

سیفاتەکانی مامۆستای مودەرڕیس:

یەکەم: دنیا نەویستی و بەشوێن دیمەن و کەشخەو ناو و شۆرەتدا نەگەڕان:

لە سەر ئەم خاڵە دەکرێ دەیان نموونەی زیندوو ڕیز بکرێت[1]، من یەکێك لەو خاڵانەی کەدەیان جار بەچاوی خۆم دیومە و لەسەریشی بەدەنگ هاتووم، باس دەکەم:

زۆر لەو بەڕێزانەی لێرەدا دانیشتوون، پێش نوێکردنەوەی (باب الشیخ) و لە ساڵەکانی ٧٠ و ٨٠ ئەو ژورەتان دیوە، کە ناوی ژووری مامۆستا بوو، هەم مەدرەسەی بوو، هەم جێگەی خەو و خواردن و حەوانەوەی بوو.

مامۆستایش کەپێش نوێژ، و مامۆستای ئەو بارەگا گەورە پیرۆزە بوو، جگە لەوەی هەر کوردێك ڕووی بکردایەتە بەغدا، و زیارەتی بارەگای (گەیلانی) بکردایە، ئەگەر سەردانی مامۆستای مودەرڕیسیشی نەکردایە، ئەوا سەردانەکەی بەلاوە قەبووڵ نەبوو. هەر میوانێکی دەرەوەی وڵاتیش لە زاناو سەفیرو پیاوی ئاینی و ناودار سەردانی (باب الشیخ)یان، بکردایە دوای زیارەتی (گەیلانی) دیارترین کەس مامۆستا بوو، کە جێگەی شانازی بێت و شیاوی ئەوە بێت بە ڕوو سورییەوە ئەو میوانانە ڕایی بکات و دیمەنی گەشی زانستیان لە شێوەیەکی وادا بۆ بنوێنێ بە یادگار لە مێشکیاندا ساڵەها بمێنێتەوە.

مامۆستا لەو ژورەدا بوو، ئەو هەمو میوانە ڕویان دەکردە ئەو ژوورە کە چەند تەختە قەنەفەی کۆنی تێدا بوو، چەرچەفی کۆن و ڕزیوو پواویان پێوە بوو، ڕۆژێك یەکێك لەو میوانە بیانییانە هاتە خزمەتی، دوای دیدەنی و قسە و باس کاتێك هەڵسا دەستی چووبە درز و شەقی چەرچەفی قەنەفەکەدا، دوای ڕۆیشتنی میوانەکە عەرزی مامۆستام کرد، ئەمە جوان نییە، و ئەگەر بە (سەید یوسف) ـکەئەو کاتە موتەوەلی گەیلانی بوو ـ بڵێیت بە مەمنوونی قەنەفەکانیشت بۆ تازە دەکاتەوە، نەك چەرچەفەکانیان، جا مامۆستا فەرمووی: ڕۆڵە ئەوان خۆیان نایبینن؟! من پێیان ناڵێم!

ئەمە لەکاتێکدا بوو، ژووری تەنیشتی ژووری مامۆستا (کمال الدین طائی) بوو، ڕازاوەترین ژوور بوو، جوانترین تاقم و فەرشی تێدا بوو، (کمال الدین)یش، ئەگەر

---

١. ئەمە وتەی مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغیە.

هەفتەی دوو سێ ڕۆژ بهاتایە، یەك سەعات بەناو دەرسی دەگووتەوە .

هەر لە ژوورەکەی مامۆستایش چەند هەنگاوێك بەولاوە، ژووری (عبدالوهاب طعمة) بوو، کە ئەگەر بە فەقێی دابنرایەیت، لەوانە بوو ئەو فەقێیە سەری خۆی هەڵبگرێت!! و وڵات بەجێبهێڵێت، کەچی ژووری (عبد الوهاب) جگە لەوەی نایابترین فەرش و تاقمی تێدا بوو، هەموو دیوارەکەی لەباتی بۆیە بە تەختەی ساج ڕووپۆشی کردبوو، کورسی و مێزی میوانی هەبوو، سورەیای نایاب بەسەر سەریدا شۆڕ بوبووەوە، و تەلەفۆن ـکە ئەو کات دەگمەن بووـ لەم دیوو ئەو دیوییەوە دانرابوو، ئەگەر مامۆستای مودەڕڕیسیش زۆر پەلە و پێویستی بوایە بە یەکێکمانی ئەفەرموو، بڕۆن لای (عبد الوهاب)ـەوە، تەلەفۆنێکم بۆ بکەن!.

دووەم: دڵ نەشکاندن، و ڕوو نەشکاندنی کەس:

ڕاڤەی فەرمایشتێکی پێغەمبەر ﷺ هەیە، هەرچەندە هەندێ کەس بەلاوازی دادەنێن، دەفەرموێ: ئێمە بەڕووی کەسانێکەوە پێدەکەنین، و دڵیشمان لە ئاستیاندا خوێن دەدەڵێنێ.

مامۆستا لە ژیانیدا ئەم فەرمایشتەی بەڕێکی پەیڕەوی دەکرد، گەلێ جار دیومە کەسانی وا هاتونەتە خزمەتی لەڕێگەی ژیانیانەوە لەگەڵ مامۆستادا و ڕابوردویان لە ئاستیدا، زانیومە مامۆستا حەزی لە چارەیان نییە و خۆشی ناوێن، کەچی کە هاتونەتە خزمەتی، مامۆستا بە جۆرێك ڕەفتاری لەگەڵدا کردوون، ئەگەر کەسێکی ناشارەزا ئەو دیمەنەی بدیبایە وایدەزانی هیچ ناکۆکییەك لە نێوانیاندا نییە، و موو بە نێوانیاندا ناچێت، هەر لە مانای ئەمەیشدایە ئەو پەندە کوردییەی کە دەڵێ: (دەستێ نەتوانم بیبڕم، ماچی دەکەم).

بۆیە وا دەزانم، چەند لە خزمەتی مامۆستادا بووم، لە بیرم نایەت غەیبەتی کەسی کردبێت، یان دڵی کەسی شکاندبێت، ئەوە ناڵێم ئەگەر جارجار فەقێی وا هەبوایە دەرسەکەی باش حازر نەکردایە، یان کەمتەرخەمی لە پێدا چوونەوەو ڕەوانکردنی دەرسەکانیدا بکردایە، مامۆستا لە ڕووی دڵسۆزییەوە لێی تووڕە بووایە.

سێیەم: بەرنامەی خواردنی:

فەرمایشتێکی پێغەمبەرﷺ هەیە، واتاکەی ئەمەیە: هیچ کەسێك نییە ئەو رۆزییەی خودا بۆی بڕیار داوە نەیخواو بمرێ، کوردیش دەڵێ (هەرکەس زۆر بخوا، زۆر ناژی)، وا بزانم مامۆستا ئەم فەرمایشتەی بەجۆرێکی دی مانا کردووە، هەرچەند درێژی و کورتی تەمەن بەدەست خوایە، مامۆستا وەهای لە یەکداوەتەوە، ئەو ئەندازە خۆراکەی خودا بڕیاری داوە کەی تەواو بوو، ئادەمیزادەکەش تەمەنی کۆتایی دێت، وەك بڵێین خودا بۆ زەلامێکی داناوە، لە درێژایی تەمەنیدا (١٠) دە تەن خواردن بخوات، ئەگەر بە پەنجا ساڵ بیخوات، ئەوا تەمەنی پەنجا ساڵ ئەبێت، و ئەگەر بە حەفتا ساڵیش بیخوات، ئەوا تەمەنی (٧٠) ساڵ ئەبێت، مامۆستا ئەو برە خواردنەی خۆی وا بەشکردبوو، بەشی (١٠٠) ساڵ زیاتری بکات، چونکە بەڕاستی ئەو کەسەی بەوردی سەرنجی بەرنامەی خواردنی مامۆستای بدایە، سەرسام دەبوو، کە مامۆستا چۆن قنیات بەو ئەندازە خواردنە دەکات و چۆن پێی دەژی .

بەیانیان هێلکەیەك یان تۆزێ هەنگوین، یان پارچە پەنیرێ یان شتێکی وەهای دەخوارد و هێشتا هەتاو گزنگی نەدابوو دەستی دەکرد بە دەرس وتنەوە تا نیوەڕۆ یان تا دەرسەکان تەواو ببوایە ئەوا دەستی دەدایە کتێبێك یان بە خوێندنەوە یان بە نووسینەوە خەریك دەبوو، ئەگەر میوانی نەهاتایە .

کاتی نیوەڕۆیش خواردنەکەی ئەوە بوو بریتی بوو، بە زۆری لە برنج و شلەیەك کە لە سەفەرسازێکدا لەماڵەوە بۆی دەهات، کاتی نیوەڕۆ گەرم دەکرایەوە، بڕوا ناکام نیوەڕۆیەك بووبێت، یەکێك و دووان هاوبەش نەبووبن لە تەکیدا بۆ ئەو خواردنە کەمە، هەرچەندە زۆر جار وائەبوو کەسانێك هەبوون خۆیان پەنا دەدا تا کاتی نانخواردنەکەی مامۆستا لەو کاتەدا لە پڕو بێ خوڵك و مەوعید و سەلام و عەلەیك، و بەرانبەری مامۆستایان لەسەر سفرەکەی دەگرت، ئیتر مامۆستا شتێکی لەو خواردنە کەمە بەرکەوتایە هەر ئەوە بوو دەیخوارد و هەڵدەستا، دوای ئەوەیش ئیتر تا بەیانی ڕۆژی داهاتوو، تۆزێك میوەی لێدەرچێت، کە شەو بەر لە خەو دەیخوارد، هیچ خواردنێکی نەدەخوارد .

چوارەم: خەوتنی مامۆستا:

دەبێ ئەوەیش لە بیر نەکەین، کە مامۆستا تەشریفی هەڵدەستا بۆ نوێژی بەیانی ئیتر نەدەخەوتەوە، و پیشەی ڕۆژانەی وەهابوو، دوای نوێژ ڕیزێك ویردی ڕۆژانەی هەبوو وردە وردە بەدەم پیاسەو گەڕانەوە دەیخوێند تا کاتی چایی خواردنی بەیانیانی دەهات، دوای ئەوە وەك وتمان تا نیوەڕۆ سەرقاڵی دەرس وتنەوە دەبوو، کەم دەیپەرژایە سەر شتی تر، دوای نانخواردنی نیوەڕۆیش کاتێ ڕۆژگار درێژ دەبوو، وەك بەهار و هاوین، دەرگای ژوورەکەی دادەخست و ماوەیەك ڕادەکشا، لەو ماوەیەشدا، ئەگەر بیانهێشتایە بنوێ، پاش کەمێك هەڵدەستا، دەستنوێژی دەگرت، و خەریکی نووسین دەبوو!

کە دەڵێم ئەگەر بیانهێشتایە، مەبەستم ئاماژەیە بۆ حاڵەتێك کە مامۆستا هەمیشە هاواری بوو لە دەستی، ئەویش ئەوەبوو، ئەو ماوە کەمەی دوای نانخواردنی نیوەڕۆ کە دەیویست ڕابکشێت، چەند جار لەسەر یەك دەیاندا لە دەرگای ژورەکەی، ئیتر زەلامێ، ئەو کاتە زیارەتی شێخ عەبدولقادری بۆ گونجا بوو، دەیویست بگەڕێتەوە بۆ هەولێر، یان سلێمانی، ئەگەر زیارەتی مامۆستاشی نەکردایە، زیارەتەکەی بە تەواو نەدەزانی، یان ئەو کاتە گەیشتبووە بەغدا، و نەخۆشی بۆ لای دکتۆر هێنا بوو، ئەیویست پێش ئەوەی بچێت بۆ عیادە، بچێتە خزمەتی مامۆستاو مامۆستا دوعای خێری بۆ بکات و ناونیشانی دکتۆرێکی باشیشی بداتێ.

دەبێ لەبارەی خەوی مامۆستاوە ئەوەیش لەبیر نەکرێت، مامۆستا کە دوای نوێژی عیشا دەرگای لەسەر خۆی دادەخست، ئیتر نەدەچووە ژێر لێفەو ناو جێگەی گەرم و نەرم و بخەوێت تا بەیانی، بەڵکو وەك دەڵێن شەو قەڵای مێردانە، مامۆستا بەوردی حسابی بۆ ناو ئەو قەڵایە دەکرد، تەنانەت دەیفەرموو: کاتی وا هەیە، شەو تا دوای سەعات دووی نیوەشەو خەریکی نووسین دەبووم.

هەر لەم ڕوەیشەوە فەرمووی، لەنووسینی یەکێك لە کتێبەکانیدا دوای ساڵی ١٩٩٠ چاوی لەدەستدا و بینایی زەرەری هێنا، چونکە پێش ئەو مێژووە گەلێ جار چومەتە خزمەتی شیعرێك یان بابەتێکی وردی دەستخەتم بۆ نەخوێندراوەتەوە . . مامۆستا کەیارمەتی داوم بۆ خوێندنەوەی بێ عەینەك خوێندویەتییەوە!!

لێرەدا بەکورتی ئاماژە بۆ شتێك دەکەم:

کەڵە زانایان و هەڵکەوتوانی جیهان دەکرێن بە دوو بەشەوە:

بەشێکیان بەش و بەهرەیەکی خوایی هەبووە لەزیرەکیی و بلیمەتیدا و دەستی بۆ هەرچی بردبێت زوو توانای بە سەریدا شکاوە و زانیویەتی و ڕەنجی زۆری بۆ تێگەشتنی نەکێشاوە .

بەشێکیشیان ئەو بەهرەو توانایانە نەبووە، بەڵام قەرەبووی ئەوەیان بە هەوڵ و کۆششی بێوچان و نەبڕاوەیان کردووەتەوە، و گەلێجار لە بەهرەوەرەکان پێشکەوتووتر بوون.

دەتوانین مامۆستای مودەڕڕیس لەم بەشەیان دابنێین و ئەوەندەی من ئاگاداری ژیانی مامۆستا بووم و، لەنزیکەوە لەهەڵسوکەوتی ڕۆژانەی شارەزا بووم کەم کەسم دیوە بەئەندازەی مامۆستا حسابی بۆ کات کردبێت، وکاتی بە فیڕۆ نەدابێت، بە جۆرێك سودی تەواوی لەو تەمەنە پیرۆزەو درێژەی بینیوە و هەمووی لە خزمەتی زانستدا بەسەر بردووە، و بە خوێندنەوە، و دەرس گوتنەوە، و نووسین خۆی پێگەیاندووە .

ئەو کتێبانەی لەسەردەمی ئەودا باوبوون و فەقێ بەدەرز دەیانخوێندن، مامۆستا ئەوەندەی گوتبونەوە، هەمویانی لەبەر کردبوون، کتێبی وا هەبووە لە کتێبە گەورەکانی وەك (**مطول**) و (**تهذيب**) و (**شرح مواقف**) و... دەیان جار، تەنانەت کتێبی وایان هەبووە، هەشتا ـ نەوەد جار سەر لە بەری بە دەرز وتوەتەوە، ئەمە جگە لەوەی کە مامۆستا لە سەردەمی فەقێتی خۆیدا زۆر کۆششی کردووە، یەکێك بووە لە فەقێ هەرە ساعییەکانی سەردەمی خۆی، و هەر کتێبێکی خوێندبێت، مەعناکەی بە تەواوی لەبەر کردووە، دواییش نەیهێشتووە، لە بیری بچێتەوە، گەلێ جار کە لە خزمەتیا دەبووین، و دەرسی گوتوەتەوە، مەتنەکانی (**فريدة**) و (**فرائض**)ی شێخ مەعروفی نۆدێیی، و (**تلخيص**) و مەتنی (**تهذيب**) و چەندین مەتنی دیکەی لەبەر دەور کردۆتەوە.

پێنجەم: لەخۆباییبوون:

گەلێ لەمامۆستایانمان کەلە خوێندندا پێشکەوتوو بوون، و ماوەیەکی زۆر دەرزیان گوتوەتەوە، ئیتر پێیان وابووە ئەوان لەوە دەرچوون دەرسی هەموو کتێبێك بڵێنەوە، و دەبێ ئاخر مادەکان زیاتر بڵێنەوە، ئەم مامۆستایانە لە حوجرەکانی کوردستاندا نمونەیان کەم نەبووە، بەڵام مامۆستای مودەڕڕیس بەرامبەر بەم خووەیش لە خەڵکی دیکە جیاواز بوو، هەر کەس بچوایەتە خزمەتی بۆ هەر دەرسێك دەستی بە ڕویەوە نەدەنا، و بەگوێرەی بۆچوون و تێگەشتنی خۆی لەدەریای زانستی مامۆستا سودمەند دەبوو.

ڕۆژێ چوومە خزمەتی منداڵێك لەخزمەتیا بوو، دەرسی سورەتی (**القارعة**)ی پێدەگووت، عەرزم کرد:

قوربان کەسێك نییە، ئەم دەرزەی پێبڵێت و جەنابت خۆتی پێوە ماندوو نەکەیت؟!

فەرمووی بۆ من چیم؟! و کێ لە من باشتر پێی دەڵێت؟!

شەشەم: دامەزراوی لە سەر بیروڕای و موساوەمە نەکردنی لە سەر حەق:

مامۆستا دەربارەی ئەو شتانەی باوەڕی پێیان هەبوو، و بەشێك بوون لە بیروباوەڕی شەرعی و عەقیدەیی، ئامادە نەبوو، بە هیچ جۆرێك و بۆ هیچ کەسێك لە هەر پلەیەکدا بوایە مویەك لەوەی خۆی باوەڕی پێیەتی و دیارە باوەڕەکەیشی باوەڕی پیاوێکی مسوڵمانی بڕوا پتەو بوو، لابدات و سازش لەسەری بکات.

وەك نموونە: لە هەشتاکاندا باسێك لە ئەوقاف کەوتە ناو بە ناوی (ئیستیبدالی زەوی و خانووی وەقف)، باسەکە خرایە بەردەمی (مجلس الاوقاف الاعلی)، کەبەزۆری لە زانایانی ئاینی پێکهاتبوو، ژمارەیان لە دەوروبەری (٩) کەسدا بوو، ئەندامانی ئەو مەجلیسە جگە لە مامۆستای مودەڕڕیس بە تێکڕای دەنگ ئەوەیان پەسەند کرد، کە دروستە ئەو خانوو زەوییانە بفرۆشرێن، و بە پارەکەیان شتی دی بخرێتە شوێنیان، بەڵام مامۆستا بڕوای وابوو، قسەو مەرجی واقیف ئەو کەسەی لەبنەڕەتدا ماڵەکەی وەقف کردووە، وەك نەص و دەقی شەرع وایە و گۆڕینی دروست نییە، و بە تەنها مامۆستا ئەو بڕیارەی ئیمزا نەکرد، و گوێی لە هیچ هەڕەشەو مەترسی و دەرئەنجامێك نەبوو!

حەوتەم: بەتەنگەوە هاتنی نەداران و هەژاران:

مامۆستا بە حوکمی ئەوەی لەو جێگە گەورەو پیرۆزەدا بوو، خۆیشی پیاوێکی ناودارو ناسراو بوو، دەستڕۆیشتوان خێر و زەکاتیان بۆ ئەهێنا، مامۆستایش بێ ئەوەی بیر لەوە بکاتەوە بۆ بەرژەوەندی خۆی شتێك لەو پارە هەڵبگرێت، چاوی دەگێراو بێدەنگ و بەدزییەوە هەژاران ونەبووانی دەستنیشان دەکردو مانگانەی بۆ دەبڕینەوەو لەڕێگەی تایبەتی خۆیەوە بۆی دەناردن، ئاگاداری گەلێك لەوانەم ولە کاتی نەبوونیی خەڵکی سلێمانیدا دوای ڕاپەڕین، دەیان کەس وخێزان هەبوون لەسلێمانی و دەوروبەریدا مامۆستا دەستگرۆیی دەکردن، و بە کۆچی دوایی مامۆستا ئەو سەرچاوە وشکی کرد، و ئەو خێزانانە ئەو هیوایەیان نەما.

*** مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، و کاردانەوەی زانایان لە سەری:**

زانایان کاردانەوەیان لەسەر یەکدی بووە لەئارامگرتن و سوور بوون، و نووسین و داڕشتن و سەخاوەت و.... وێکچوون لەنێوانیاندا بووە، تایبەت گەر لە زەمەنێکدا ژیابن و تایبەتی‌تریش گەر قوتابی و مامۆستا بووبن .. تەنانەت لە شێوازی بیرکردنەوەو بگرە لە هیواکانی خوێندنیشدا.

مامۆستای مودەڕیس ڕەحمەتی خوای لێ بێت، کاریگەر بووە لەژیانی خۆیدا بەزۆرێك لە گەورە پیاوو ناوداران و زۆریش کاردانەوەیان لەسەر درووست بوونی کەسایەتی زانستی ئەو بووە، لە تەقاندنەوەی گڕوتینە شاراوەکانی و بیر فراوانکردنی و چاندنی هیواو ئاواتی بەرز و گەورە لە نووسین و وانە وتنەوە و بەردەوامی ئەودا دەستی دیار و بەرچاویان هەیە .

وەلێ پێش ئەوەی بچمە سەر باسی ئەم کەسایەتییانە پێمخۆشە ماندوبوونی دایك و باوکی بنرخێنم، لەسەرەتای گەشەی مودەڕڕیسدا کە چۆن بابی (سۆفی موحەممەد) دەستی دەگرێ و دەیخاتە سەر ڕێڕەوی خوێندن و دایکیشی وەکو زۆر هیوای گەورەی بە کوڕە تاقانەکەی هەیە، و بە (حاجی مەلا عەبدولکەریم) نەبێ، قەتاوقەت بانگی نەکردووە، و هانی بەردەوامی خوێندنی دەدا، دوای کۆچی دوایی مێردەکەی، کەئەمە وا لە مودەڕڕیس دەکات، بە بێ پچڕان لەسەر خوێندنەکەی بەردەوام بێت.

مامۆستای مودەڕڕیس کاردانەوەی دوو کەسایەتی لەسەر بووە، ئەوانیش (شێخ عومەری) ناسراو بە (إبن القرداغی) و (شێخ عەلائەددینی نەقشبەندی)یە، و مودەڕڕیس زۆر بە ڕوونی ئەمەی پێوە دیارە.

یەکەمیان : کەسایەتییەکی زانستییەو زۆر سیفاتی بەرزی لە مامۆستای مودەڕڕیسدا چاندووەو هەر لەوێشەوە فێری نوسین و شێوازی تاقیق بووە، و بە ڕوونی مودەڕڕیس ئەمەی وتووە: (هیچ کەسایەتییەك لە زانست و وانە بێژیدا سەرسامی نەکردووم، تەنها مامۆستام شێخ عومەری قەرەداغی نەبێت)، هەروەها هەریەك لە شێخ موحەممەد عەلی قەرەداغی، و دکتۆر سەڵاحەدین سەنگاوی، ئەم ڕاستییەیان جەخت لەسەر کردووە کە مامۆستای مودەڕڕیس هەمیشە باسی (إبن القرداغی) دەکرد، و سەرسامی خۆی دەردەبڕی بۆی!

(إبن القرداغی) توانی کیانێك بۆ مودەڕڕیس پێك بێنێ و کەسایەتی زانستی بەهێز کات لە پێش چاوی خەڵکیدا، بەتایبەت کاتێك تەشریف دەباتە بیارە لە بەهاریساڵی (١٣٤٧ ك) داو لەپێشچاوی شێخی عەلائەددین و خەڵکی بیارەو تەنانەت ئەوانەی دژایەتی مودەڕڕیسیشیان دەکرد، فەرمووی: (ئەم زاتە لە من مەلاتر ئەبێت، ئەگەر شێخ لوتف بفەرمێ لە گەڵیا، ئەوەی ئێمە زانیومانە لە خوێندنا وەری گرتووە، بە هۆی تەدریسەوە ئەتوانێ زیادەشی بخاتە سەر).

هەروەها بەردەوام نامە گۆڕینەوە لە نێوانیاندا گوزەراوە، و زیاتر لە بیست نامە لە (ڕۆژگاری ژیان)دا، هاتوون، لە (إبن القرداغی)ییەوە، بۆ مامۆستای مودەڕڕیس، کە لە ڕێیانەوە ئامۆژگارییەکانی خۆی ئاڕاستەی مودەڕڕیس کردووە .

دیارترینی ئەم نامانە ئەو نامەیە کەسەبر و بەردەوامی لەسەر وانەبێژی دەداتە مامۆستای مودەڕڕیس لە ڕۆژگاری ساردبونەوەو نارەحەتی مودەڕڕیس بەهۆی کۆچی دوایی خێزانی یەکەمییەوە کەتێیدا هاتووە (ان شاء الله) خەریك بوونت بە وانە بێژییەوە لە جاران زیاتر دەبێ و غەمی مناڵەکان لەمە دوات ناخات و (ومن يتوكل على الله فهو حسبه).

دووەمیان: (شێخی علاءالدین رَحِمَهُ اللَّهُ) کەسایەتییەکی ڕۆحییەو دەستی مودەڕڕیسی گرتووەو خستوویەتییە سەر ڕێڕەوی تەسەوف و مامۆستای مودەڕڕیسیش بە پێشەوا و

مورشیدی ڕۆحی خۆی قەبووڵی کردووە، شێخی عەلائەددین هانی مامۆستای مودەڕڕیسی داوە لەسەر خوێندن کاتێ قوتابی بووە لە خانەقای (دووڕۆ)، و وەك باوك چاودێری کردووەو لەڕووی ماددی و مەعنەوییەوە یارمەتی داوە، بە تایبەتی لە ڕۆژگاری گرانی گەورەدا.

سیفەتی سەخاوەت و یارمەتی دانی هەژاران هەر لەو ساتەوە لە مودەڕڕیسدا چەکەرەی کردووە و دیاردەکەی بە ئاشکرا دەبینرێ، کاتێ مامۆستای مودەڕڕیس لە بەغداد دادەنیشێ و یارمەتی لێقەوماوانی کورد دەدات کەڕێیان دەکەوێتە بەغداد بۆ پاروەو نانێکی بژێوی یان لەبەر شیفایەك بۆ نەخۆشییەکانیان، بەڕاستی حوجرەکەی گەیلانی خانەی بێنەوایان و لێقەوماوانی کورد بوو، هەزاران کورد شاهیدی ئەم ڕاستییە دەدەن و من بۆ خۆم چەندەها جار یارمەتی مودەڕڕیسم بینیوە بۆ لێقەوماوانی کورد و داماوی بێ جێ و ڕێم دیوە لەکنجوڕی حوجرەکەی مامۆستای مودەڕڕیسدا حەواوەتەوە، و ئۆقرەیان گرتووە، و لە دوای ئەوەی مودەڕڕیس ئیجازەی مەلایەتی وەردەگرێت، و لە (نێرگسەجاڕ) دەبێتە مەلا هەر شێخی عەلائەدین دەستی دەگرێ و لە بیارە دایدەمەزرێنێ و لەپەنای شێخدا بیست و پێنج ساڵ وانە دەڵێتەوە و چەندین مامۆستای بەرز لەسەر دەستی ئیجازە وەردەگرن.

لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ مامۆستای مودەڕڕیس زۆر موتەئەسیر بووە بە دوو کەسایەتی یەکێکیان کەسایەتییەکی بەهێزی زانستی و ئەویتریان کەسایەتییەکی ڕۆحی بەرز و پاکە، هەر ئەم کاردانەوەیە مامۆستای مودەڕڕیس دەکاتە زانایەکی سۆفی، و دەیکاتە موجتەهیدێکی دیندار و نووسراوەکانیشی شاهیدی ئەم ڕاستییەن.

*** وەسف و سەنای زانایان لە سەر مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس:**

لەگەڵ سازدانی چەند دیمانە و چاو پێکەوتنێکدا لەگەڵ هەندێ زاناو ناودار و کەسایەتیدا، هەریەك بە چەشنێ وەسفی مامۆستای مودەڕڕیسی دەکرد و لە سەنای ئەودا بەجۆرێ دەپشکوا، ئەمەش مشتێکە لە خەرواریك:

١ ـ مامۆستا شێخ تەیبی بەحرکی :

مامۆستا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس ـ رحمه الله ـ زانایەکی بە تەقوا بوو، قەت ڕیای

نەدەکرد، و خۆی لە دەسەڵاتداران نزیك نەدەکردەوە، زۆر بە ئیخلاس بوو بۆ مەداریسی دینی، ئەوەی سەرسامی کردبووم، ئەو ئەدەبە کوردانە کە وەری گرتبوو دانیشتنی چەند ساڵەی لە بەغداد پێی نەگۆڕی بوو!

٢ ـ مامۆستا عەبدولقادری کوڕی حاجی ڕەسوڵی بەحرکی :

مامۆستام مودەڕڕیس ـ رحِمه الله ـ هەرکات یادی دەکەم وا دەزانم بەرامبەر زانای پایە بەرز ئیمامی (سیوطی) وەستاوم، هەمیشە وتوومە: بە ڕاستی ئەو (سیوطی) زەمەنی ئێمەیە، بە مەندە کۆتایی دێنم لە حەقیدا، خوا ڕەحمان پێ بکات بەهۆی بەرەکەت و شوێنەواری پاکییەتی ئەوەوە.

٣ ـ دکتۆر موحەممەد ئەحمەد گەزنەیی:

مامۆستای مودەڕڕیس بەنموونەی نوسەر و تاقیقیان لەنێوان زانایانی کورددا لە عێراق دێتە ژمار و بگرە لەنێو زانایانی گشت عێراق، هەروەها بە دەریایەك لەزانست قەڵەم ڕەو دەکرێ، لە سەرجەم زانستە عەقلّی و نەقلّییەکاندا، بە سەرچاوەی تەقواو ڕەوشی بەرزی پەسەند حساب دەکرێ .

بە ڕاستی زۆر خۆ بەکەم زانە، زۆر بەسۆزە، لەگەڵ قوتابییەکانیدا بە بەزەییە، لەگەڵ گەلەکەیدا و لەگەڵ هەموو خەڵکی، بڕوای زۆر بەتینە، پشت بە خوا بەستەیەکی بەهێزە، زانست و ژیانی خۆی تەرخان کردووە بۆ خزمەتی دینی پاك و بڵاوکردنەوەی بە هەرسێ زمانی عەرەبی و کوردی و فارسی .

٤ ـ دکتۆر عوسمان موحەممەد غەریب هەورامانی:

ئێستە ئەوەم دێنێتەوە یاد، کە دکتۆر عەبدولحەمید حەمەد شەهاب ئەلعوبێدی، چاودێر لەسەر دکتۆراکەم، لەبەردەم سەرجەم مامۆستایاندا و لەکاتی گفتوگۆی سەرنامەی دکتۆراکەم فەرمووی:

(زانای عەللامە، موحەددیسی گەورە، شێخ "عەبدولفەتاح أبو غدة"، سەردانی مامۆستا مودەڕڕیسی کرد لە بەغداو هاتە دەرەوە بەسەرسامییەوە وتی: قەت بەبڕوامدا نەدەهات لەبەغداد کەسانی وەك شافعی هەبن لە زەمانی خۆیدا، بگرە لەویش زاناتر).

٥ ـ مامۆستا شێخ جەلال، شێخ عەبدوڵڵا دەمەیەوی:

مامۆستا شێخ جەلالی، کوڕی شێخ عەبدوڵڵای دەمەیەوی، کە موجیزمە، و مامی باوکمە، و زانایەکی پایەبەرزی ناوچەی هەورامان و مەریوانی کوردستانی ئێرانە، و موجازی عەللامە مامۆستا سەیید بابەشێخی ئەڵمانەیە، و تێکڕای تەمەنی نزیکەی (٥٤) ساڵ لە خزمەت حوجرە و فەقێدا بووە، و لە بیارە لە سەر دەستی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس خوێندویەتی، و تەنانەت ئەو کاتەی کە جەنابی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، بۆ دواجار بیارەی جێهێشتووە، مامۆستا شێخ جەلال، لەوێ دوامادەی خوێندووە، و فەرمووی: لە گەڵ مامۆستا بە تکا و ڕجا و گریان تا ملەگای چنار، واتە: (ئەوبەری بیارە) ڕۆیشتم، و زۆر لێی پاڕامەوە، کە نەڕوات و بەجێمان نەهێڵێ، بەڵام بارودۆخی جەنابیان وای خواست، کە تەشریفی لەوێ نەمێنێت، و ئەوەیشی فەرموو، کە بۆ خۆم بینیم، کە شێخی عەلائەددین زانی، تەشریفی مامۆستای مودەڕیس ڕۆیشتووە، گریا، وە دوای ئەم واقیعەیە بە فەرمانی شێخی عەلائەددین، مامۆستا شێخ جەلال کراوەتە مودەڕیسی بیارە، و ماوەی شەش مانگ کاروباری تەدریس و حوجرەی ڕاپەڕاندووە، و ئەو شەرەفەی مودەڕسێتی بیارەیشی بەرکەوتووە، تا (عەللامەی بالیسانی) تەشریفی هاتۆتە بیارە، لەم نێوەندەدا مامۆستا شێخ جەلال لە وەسفی مامۆستا (نامی)دا، فەرموویەتی:

[چەند دێڕێك لە ستایشی شافعیی دووەم، مامۆستای نامی، عەللامە مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس]

مامۆستای نامی، عەللامەی زەمان	**دەست نەناڵێ، تا ئاخر زەمان**
مامۆسای بەڕێز، زانای کوردەوار	**دانەری تەفسیر، کەلامی نازار**
تەفسیری نامی، دەلیلی دینە	**کلیلی دەرگای، پیرۆزی ژینە**
عەللامەی زەمان، ڕەهبەری سەروەر	**ئیحیاکەرەوەی شەرعی پێغەمبەر**

عومری درێژکە، ئەی خوای ئەکبەر ... بۆ تەرویجی دین، شەرعی پێغەمبەر

شافیعیی دووەم، لە کوردستانا ... هەر وەسفی تۆیە، لە ڕووی جیهانا

مامۆسای نامی، ساحێب غووڕ و تاج ... تەفسیری نامی، خوا دای ڕەواج

من بۆچی باشم، بێ کەڵك و جورە ... مامۆستا باشە، دڵی پڕ نوورە

ئوستادی نامی، بۆ تۆ سەد سەلام ... هەم عەفوی خودا، خاتیمەی کەلام

نووری چاوەکەم، نووری ئیسلامە ... لە دنیا و دینا، ئەمە مەرامە

من بە قوربانی قەڵەم و زووانی ... حیکمەت و وەرع و نوکتە و بەیانی

گوڵزار بە نەشئە، وەکو بەهارە ... شیعر و نەسری ئەو، وەکو گوڵزارە

نامەکەی هۆشیار، لە لای جەلالە ... لە ناو تەسنیفات، وەکو هیلالە

دەسنووس مودەڕیس، شافیعیی زەمان ... ئوستادی نامیی، کورد، و کوردستان

بەهاری نامی، چونکە گوڵزارە ... بۆنی بەهەشتی، تێدا دیارە

هەموو حیکمەت، و ئایە، و حەدیسە ... تەربیە و تەکلیف، بۆ جینن و ئینسە

ڕێنومای خەیرە، بۆ گەلی کوردان ... بۆ زانین مەعنای ئایاتی قورئان

نامەی ئایینە، بۆ عیلم و عیرفان ... بە نەشری ئەحکام، ئایاتی قورئان

تەفسیری نامی، مەعنای تەواوە ... بۆ گەلی ئیسلام، نەفعی دراوە

بە دەستی (جەلال) ئەمە نووسراوە ... نەفعی بۆ عومووم، تەرتیب کراوە

٦ ـ مامۆستا کاکەشێخی، شێخ جەلیلی شێخ عەبدوڵلای دەمەیەوی:

ئەم مامۆستا بەڕێزەیش، کە دەکاتە ئامۆزای باوکم، یەکێکە لە مەلا باش و کەسایەتییە دیارەکانی ناوچەی هەورامان و مەریوان لە کوردستانی ئێران، کوڕی مامۆستا شێخ جەلیلی شێخ عەبدوڵلای دەمەیەوی، یە، لە ناوچەی هەورامانی ئێران، کە جەنابی مامۆستا شێخ جەلیل (خوا لێی خۆش بێت) هاو فەقێ، و دۆستی گیانیی جەنابی عەللامەی مودەڕیس بووە، وپەیوەندی دۆستانە، و قوڵ لە نێوانیاندا هەبووە، و تەنانەت

مامۆستای مودەڕیس دوای وەفاتی مامۆستا شێخ جەلیل، ئەو پەیوەندییانەی نەپساندووە، و کتێبەکانی خۆی بە هەدیە لە بەغداوە ناردووە، بۆ جەنابی مامۆستا کاکەشێخی، کوڕی مامۆستا شێخ جەلیل، و مەرحەمەت و لوتفی خۆی زۆر دەربارەی جەنابیان وتەواوی خانەوادەی شێخ عەبدوڵلای دەمەیەوی، نواندووە، (**غفراللّه له، وأسكنه فسيح جناته**)، جا مامۆستا کاکە شێخ لە وەسفی مامۆستای (نامی)یدا، نووسیویەتی:

مامۆستای ئازیز، شوعلەی چرای دین　　ڕۆشنکەرەوەی صەحرای دەشتی ژین
ئوستادی هونەر، باخەوانی دین　　واریسی حەزرەت ڕەسولی ئەمینﷺ
چرای ڕووناکی بۆ کورد هەڵکرا　　پێنووسی هونەر دەستی تۆ درا
نازانم وەسفی کام هونەرت کەم　　درێژیی ژینم، بە قوربانت کەم

٧ ـ مامۆستا نوری فارس حەمەخان:

زانای مەزن، و وەرگێڕی (رياض الصالِحين)، و (موختەسەری سەحیحی بوخاری)، و (التاج الـجامِع لِلأُصوُل)، و هەزاران فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ، بۆ سەر زمانی کوردی[1]، لە وەسفی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیسدا، فەرموویەتی [2]:

«بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

نِعَمُ الإلـهِ عَلى العِبادِ ظَواهِرُ　　حَمْـدُ الإلـهِ مِـنْ عَبيـدِهِ لَصـادِرُ

ناز و بەهرەکانی خودای گەورە و سەروەر، بەردەوام دەڕژێ بەسەر بەندەکانا، سوپاس و ستایشی خودایش هەمیشە لەسەر زار و زمانی بەندەکانی خودایە.

---

١. هەر بەم هۆیەوە نازناوی (وەرگێڕە کوردەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ)ی، پێ بەخشراوە، و خۆیشی زۆر جوانی فەرمووە:

نووری تا ماوە مەمنونی خوایە　　کە تەرجومانی رسول اللّه یە!

٢. کاتێك چوومە خزمەتی مامۆستا نوری فارس و داوای ئەم قەسیدەیە و تەرجەمەکەیم لە جەنابیان کرد، بۆی جێبەجێ کردم و لە پێشەکی قەسیدەکەیشدا لە لوتفی خۆیەوە نووسیویەتی: [ئەم قەسیدەیە و وەرگێڕاوەکەیم بە کوردی، سەر لە نوێ نووسییەوە، بۆ برازای خۆشەویست و ئازیزم کاك عەبدوڵلا مەلا ئەحمەد، ئەحمەدئاوایی، لەسەر داوای بەڕێزی، چونکە ئومێد و بۆنی خزمەتی ئایینی پیرۆزی ئیسلام و گەلی کوردی لێ دەکەم، ئیتر پەنا بە خوا]. (نوری فارس حەمەخان)

وَ صَلاةُ رَبِّ البَيْتِ، دامَ سَــلامُــهُ   عَلى حَبيبِــي الـمُصطَفـى تَتَوافَرُ

درووود و ڕەحـمەتی پەروەردگاری خانەی خودا، سڵاو و میهری بەردەوام بێ، لەسەر خۆشەویستمان حەزرەتی موحەمـمەد لـموستەفاﷺ.

عِشْـقُ الحَقيقَـةِ أَخْلَـدَ الحَلاّجَ، ما   ثَنـاهُ مِـنْ مُنـاهُ صُلْـبٌ غـادِرُ

عیشقی ڕاست و دروست و حەق، نەمریی بەخشی بە حەللاجی شەهیدی حوببی خودایـی، گەرچـی هەڕەشـەیان لێکـرد، ئەگـەر پەشیمان نەبێتـەوە لـە ڕێبازەکـەی لـە سێدارەی دەدەن، بەڵام ئەو عەزمی نەشکان و چوو بە پیری شەهیدییەوە.

طوُبـى لِمَـنْ بِكَأْسِـهِ سَـيُعاقِرُ   بُشـرى لِـمَنْ لِرَكْبِـهِ سَـيُجاوِرُ

دەی هەر کەسێ لەو پێکە دەنۆشێ کە ئەو نۆشی، نۆشی گیانی بێ، دەی هەر کەسێ وەك ئەو ڕێگەی عەشقی حەقیقەت دەبێ موژدەی لـێ بێ، لە گەڵ کاروانێکی پیرۆزدا ڕێ دەکا.

فِـي عَزْمِـهِ صُلْـبٌ شَـديدٌ صابِـرُ   بِشَـهيدِ صِـدْقٍ يَقْتَـدي وَ يُـؤَازِرُ

بـە ڕاستی هیممـەت و عەزمێکی پتەو و پڕ لە ئارامی هەیە، و شـەهیدێکی ڕاسـت و دروستی بۆ خۆی کردووە بە سەرمەشق و پشتگیری لـێ دەکا.

لَحْنُ الـخُلوُدِ صَريـرُ أَقلامِ الهُدى   طَرِبَـتْ بِـهِ أَسْـماعُنا وَ نَواظِـرُ

جیڕەی قەڵـەم و خامەی هیدایەتبەخش لەسـەر ڕووپەڕەی کاغـەز و کتێب، ئاوازی نەمری و خۆشبەختییە، بیر و دڵ و هۆش و گۆش و دڵی چامان، پێی گەش دەبنەوە و دەبوژێنەوە و دەکەونە سەر سەما و شادی.

فَحَنِّطـوُا أَكْفانَنـا بِمِدادِهـا   يـا قَوْمَنـا! هُـوَ سِـدْرُها وَ كَوافِـرُ

کەواتـە ئـەی خزمینـە! لە باتی ئەوەی حەنوت و بۆنی خۆشـی مۆرد و کافور بدەن لە کفنەکەم، بە گوڵاوی مەرەکەبی قەڵەمی زاناکان، کفنەکەم گوڵاوپرژێن بکەن.

عُلَمـاءُ أُمَّـةِ الهُـدى، أَرواحُـنا   لَهُـم الفِـدا، سوُرٌ لِديـنِكَ خافِـرُ

مامۆستا و زانایانی گەلی ئیسـلام، کە تاقە گەلی خودان کە ڕێگەی ڕاستیان گرتووە، گیانـمان بە قوربانی ئەو زانایانە بێ، چونکە شورای پۆلایینـن، بۆ پاراستنی ئایینی پیرۆزی ئیسلام، و شەو و ڕۆژ وەك پاسەوان ئێشکی ئەم دینە پیرۆزە دەگرن.

أَعْلِمْ بِهِم، أَعْظِمْ بِهِم، أَكْـرِمْ بِهِم   أَصـدِقْ بِهِم، أَشْـفِقْ بِهِم، يا ناظِرُ

ئەم بەڕێزانە، چەندە بڵێیت زانا و دانان، چەندە بڵێیت مەزن و هێژان، چەندە بڵێیت نازدارن، چەندە بفەرموویت، ڕاستاڵ و ڕاستگۆن، چەندە بڵێیت میهرەبان و بە بەزەیین، ئەی کەسێ کە بە چاوی ویژدان سەرنج بدەیت.

أَلقَـتْ مَواكِبُهُـمْ بِكَوْكَبَـةٍ مِنَ ألْـ   كُـرْدِ الهُـداةِ، بِهِـمْ تَقِـرُّ نَواظِـرُ

کاروانی پڕ ڕێز و شکۆمەندی زانایانی ئیسلام ڕازاوەتەوە، بە کەژاوەی کۆمەڵێ لە زانایانی گەلی کورد، کە هەموو بوون بە چرای ڕووناکی بۆ ڕێنمایی گەلی ئیسلام، بە تایبەتی بۆ گەلی کوردی خۆیان، سوپاس بۆ خودا کە دڵیان پێ فێنك دەبێتەوە و چاویان پێ ڕۆشن دەبێتەوە.

مِنْ بَيْنِهِمْ بَحْرُ العلوُمِ مُصطَفـى   شَـلاّلُ عِلْـمٍ، مِثْـلَ زَلْــمٍ هـادِرُ!

یەکێ لەم زاتە بەڕێزانە، و دەریای زانست و حیکمەتە، مامۆستا مەلا مستەفای زەڵمییە (کە قوتابیی مامۆستا مەلا عەبدولکەریم بووە)، کە خودا کردوویەتی بە تاڤگەی زانست و زانیاری، بەردەوام وەك تاڤگەی زەڵم لێشاوی عیلم و زانست هەڵ دەڕێژێ!

لِإمامِهِـم زَيْـنُ الشـيوُخِ، شَـيْخُنا   عَبْدُالكَريـمِ لِــدينِ أَحْمَـدَ ناشِـرُ

پێشەوای ئەم کۆمەڵە لە زانایانی کورد زمان، جەنابی مامۆستا عەبدولکەریمی بیارەیە، کە بووە بە هۆی ڕازاندنەوەی مامۆستایان بە بەرگی تەقوا، کە هۆی شانازی بەندەی داماوە کە فەقێی ئەم زانا مەزنە بووم، و سوپاس بۆ خودا بووە بە پەخشەوەکەری ئایینی حەزرەتی موحەممەد ﷺ.

نورٌ عَلى عَلَمِ الهُدى، يَهدي إلـى   سُـبُلِ السّـلامِ فَضـاءَ نَجْـمٌ زاهِرُ!!

خودا کردوویەتی بە چرای ڕووناکی بۆ ڕێنمایی مسوڵمانان، و خەڵکی مسوڵمان دەخاتە سەر ڕێگەی بەهەشت، کە ڕێگەی خۆشی و ئاشتی و حەوانەوەیە، وەك ئەستێرەی گەشی ئاسمان کە دەبێ بە مایەی هیدایەت بۆخەڵکی سەرزەوی.

بوُرِكْتَ يا ابْنَ الكُرْدِ، سَوْفَ تُفاخِرُ   أُمَـمٌ بِكُـم، وَ بِعِلْمِكُـم سَـتُناظِرُ!

فەڕدار بیت ئەی ڕۆڵەی کوردی بە ئەمەك، بە درێژایی ڕۆژگار گەلە مسوڵمانەکان

شانازی بە تۆ و بە زانستەکەتەوە دەکەن و سود و بەهرەی لێ وەردەگرن!

لَخَوالِدُ الكُتُبِ العِظامِ نَوادِرُ وَ مُؤَلَّفاتُكُموُ لِتِلْكَ بَوادِرُ

کتێبی گەورەی نەمری پڕ خێر و بێر و زۆر کەم و دانسقەیە، بەڵام بەرهەم و دانراوەکانی ئێوە نۆبەرەیە لەم بوارەدا.

صارَتْ خَزائِنَ الكُنوُزِ فَإِنَّها لِخَيْرِ مَجْمَعِ العُلوُمِ مَصادِرُ

بوون بە عەمباری گەنج و گەوهەر، و باشترین سەرچاوەن بۆ کۆگای زانستەکان.

جَدَّدْتَ لِلْكُرْدِ شَوامِخَ مَجْدِهِمْ فَدِيارُ قَوْمِكَ لِلْعُلوُمِ بَيادِرُ!

بە ڕاستی مایەی سەربەرزی گەلی کوردت نوێکردەوە، کە وەك چیا لوتکە بەرزەکانی کوردستان وابوو، لە ڕاستیدا وڵاتی گەلی کورد هەمیشە جێگە خەرمانی زانستەکان بووە!

إِنْ كانَ ناسٌ فاخَروُا بِيَراعِهِمْ فَبِكَ اليَراعُ يُفاخِرُ وَ يُباهِرُ

گەرچی کەسانێ هەن کە شانازی بە بەرهەمی قەڵەمەکانیان دەکەن، بەڵام تۆ ئەوەندە پیرۆز و فەرداریت، قەڵەم و دەفتەر شانازیت پێوە دەکەن!

أَلَّفْ وَ صَنِّفْ فَالفُنوُنُ كَثيرَةٌ وَ جَميلَةٌ، وَ لَها الكِتابُ مَنائِرُ

بفەرموو لە هەموو زانستێ کتێب دابنێ، هونەرەکان هەم زۆرن و هەم جوانن، کتێب وەك منارە یە کە دەبێ بە هۆی ڕێنمایی لە وشکانی و دەریادا، کتێبیش ئاوا گەنجینەن بۆ هونەرەکان، و دەبن بە هۆی ڕێنمایی.

صَنِّفْ وَ خَلِّفْ جَوْهَراً، مَا أَصْدَقا: «صَرْحٌ خَلا مِنَ الضِّياءِ مَقابِرُ!!»

هەر کتێبێ دادەنێیت، گەوهەرێکی شەوچرا هەڵدەکەیت، کە هەتاهەتایە دەمێنێ، دانایی پێشینان چەند ڕاست و دروستیان فەرمووە، کە گوتوویانە: «تەلاری بێ چرا، گۆڕی تاریکە، زانای بێ بەرهەم وەجاخ کوێرە، زانستەکەی لەگەڵ تەرمەکەیدا دەنێژرێ لە گۆڕەکەیدا!!»

تَفْنَى الجِبالُ، وَالكِتابُ سَيَخْلُدُ فَفِي الجِنانِ، لِلْهُداةِ مَنابِرُ

چیاکان دەبن بە تەپوتۆز و گەردەلوولی ڕۆژگار دەیانبا بە حەوادا، بەڵام کتێبی بەسوود هەر دەمێنێ و نامرێ، پێغەمبەر «دروودی خوای لەسەر بێت» دەفەرموێت: «زانایان و چاکەکاران، لەسەر مینبەری نوورن، لە ڕۆژی دوارۆژدا».

الْعُمْـرُ فُرْصَـةٌ فَـلا تَتَكَـرَّرُ   كَالضَّيْـفِ، بَعْـدَ زِيـارَةٍ سَـيُغادِرُ!

تەمـەن هـەل و دەرفەتێکـی کورتە، دووبارە نابێتەوە، وەك سـەردانی میوان وەهایە، بە زوویی ماڵی خانەخوێکەی بە جێ دەهێڵێ.

أَسْـلافُنا رَحَلـوُا، وَ نَحْـنُ سَـنَرْحَلُ   وَ بِنـا كَمِثْلِهِمـوُ تَـدوُرُ دَوائِـرُ

پێشینەکانـمان کـۆچ و باریان کـرد، ئێمەیـش هـەر کـۆچ و بار دەکەیـن، و کارەسـاتی ناهەمـواری ڕۆژگار وەك چـۆن ئەوانـی تەفروتوونا کـرد، ئێمەیـش ئـاوا لـێ دەکا، مەگـەر کەسانێ کە خودا پەنایان بدا، کە ئەوانیش چاکەکارانن.

فَسَـنَنْزِلُ الحُفَـرَ الْقُبـوُرَ لِوَحْدِنـا   وَ كَأَنَّ أَنفُسَـنا لَهُـنَّ خَوافِـرُ

هـاکا زەوی قووتـی دایـن و شـۆڕ بووینـەوە بـۆ ناو قولگەیەکـی تەنـگ و تاریـك، کـە پێی دەڵێن: گۆڕ، تاق و تەنهاین لە گۆڕدا، نە پاسەوان، نە ماڵ و مناڵ، دەڵێی! گیانـمان ئێشکی گۆڕەکەمان دەگرێ و تاقە پاسەوانیەتی.

وَالنّـاسُ أَكْثَرُهُـمْ عَبيـدُ هَواهُمـوُ   كَالطِّفلِ تَجْذُبُـهُ الدُّمى وَ مَظاهِرُ

ئـەو خەڵکـە زۆرینـەیان کۆیـلەی هەواوهەوەسـی خۆیانن، وەك منـاڵ وان، بووکەڵە و یارۆچکە سەرەنجی ڕادەکێشێ!

لا يَعْلَموُنَ مِنَ الحَياةِ سِوى المَظا   هِـرِ، ماتَ فيهِمْ قَلْبُهُمْ وَ ضَمائِرُ!

بێجگە لە ڕواڵەتکاری، لە ژیان هیچیتر نازانن، دڵ و دەروون و ویژدانی زیندوویان مردووە!!

وَ أَقَلُّهُـمْ سَـبَروُا الأُمـوُرَ وَ غَوْرَها   جَهْـلٌ أَحـاطَ بِهِمْ، وَ دَهْـرٌ داهِرُ!

نەزانیی گەمارۆی داون، ڕێگە دەرناکەن، بە دەگمەن دەچنە ناو قوڵایی کاروبارەکانەوە، هەتا لە ڕاستییەکان تێ بگەن، و بوون بە داوی فرۆفێڵی ڕۆژگاری ڕەشەوە!

ذَرْهُمْ، وَ لكنْ كُنْ لَهُمْ نوُرَ الهُدى   أُخدُمْ خُدِمْتَ! فَلَقَدْ أَتَتْكَ بَشائِرُ:

وازیان لێبێنـە، باریان گرانتـر مەکـە، بـەڵام بۆیان ببە بە چرای ڕوناکی و ڕێنـمایی، هـەتا دەتوانـی خزمـەت بکـە بـە ئومـمەتی موحەمـمەد ﷺ کەسێ خزمـەت بـکا خزمەت دەکرێتەوە، نیشانەی ئەوە وا دیاری داوە لەم کۆمەڵە مژدەیەدا.

أَلأَمْنُ وَ الإِيمانُ وَ السَّلامُ وَالْـ   إِسلامُ: قوُتُ قُلوُبِنا وَ بَصائِرُ

ئاسایشی گیانی و بڕوای پاك و پیرۆز، کە خودا بەخشیویەتی پێتان جوانترین مزگێنین، سەرەڕای ئەمانەیش ئیسلامی پیرۆزیش کە بووە بە خۆراکی دڵ و چاومان، گەورەترین خەڵاتی خوایە بۆ خۆمان و گەلەکەمان!

مَا مَاتَ مَنْ خَدَمَ الأَنامَ بِعِلْمِهِ   فَلَهُ الأَمانُ وَ الأَمانُ جَواهِرُ

هەرکەسێ خزمەتی خەڵکی خواناس بە زانستەکەی بکا، هەرگیز نامرێ، و لە پاش مەرگیش ناوی جوانی دەمێنێ، و لە ناویانا خەڵاتی حەسانەوە و ئەمانی پێ دەبەخشرێ، کە خەڵاتی ئەمان و ئاسایش گەورەترین گەوهەری شەوچرایە.

کُنْ مِنْ جُنوُدِ الأُمَّةِ المَرْحوُمَةِ   فَمِثالُکُمْ لِمِثالِهِمْ یَتَناصَرُ

بەردەوام بە، و هەمیشە سەربازی سەربەرزی ئوممەتی ڕەحمەت بە، چونکە وێنەی تۆ شایانی ئەو خزمەتە پیرۆزەیە.

وَ حَذارِ مِنْ دُنیا بِلا دینٍ کَما   تَتَرَقَّبُ الرَّقْطاءَ، ثُمَّ تُحاذِرُ

هەمیشە وەك ئێستات دوور بە لە دنیای بێ دین، وەك چۆن خۆت دەپارێزی لە ماری شڵی زەهراوی، چونکە دنیا بە بێ دین ماری کوڵەوەییابە!

مَا أَکْرَمَ الإِسْمَ الَّذي تُسْمی بِهِ   عَبْدٌ کَریمٌ لِلْکَریمِ، وَ ناصِرُ!!

چەندە بەرز و پیرۆزە! ئەم ناوە جوانەی کە بووە بە ناوی تۆ، کە ئاماژەیە بۆ ئەم ناوەڕۆکە: «بەندەیەکی بەڕێز و نازدارە، بۆ خودای بەڕێز و نازدار، هەروەك لە «أنصارالله» یشە».

بِالنّوُرِ مَکْتوُبٌ عَلی جَبینِهِ   سِیَماهُ فِي هذا الشِّعارِ ظاهِرُ:

بە قەڵەمی نوورین، و بە پیتی نوورین، لە تەوێڵی مەلا عەبدولکەریمی بیارە، ئەم دروشمە نووسراوە و بووە بە سیما و نیشانە بۆی:

«نوُرُ الوِقارِ عَلی الجَبینِ إِذا سَنا   یَعْنِي هُنا روُحُ الدِّیانَةِ حاضِرُ!»

«هەر کاتێ نووری سەلاری و شکۆمەندی لە ناوچاوانی کەسێ دەدرەوشایەوە، ئەوە واتای وایە: کە گیانی دینداری و ئاییینداری لە ناو دڵی ئەو زاتەدا ئامادەیە!»

حَمْداً لِمَنْ هَداكَ يا نوُري إلـى   حُـبّ لِمَـنْ بِالنّـوُرِ قَلْبُـهُ عامِرُ!!

ئەی نوری کوڕی فارس کوڕی حەمەخان! سوپاس و ستایشی بێ پایانی خودا بکە، کە ڕێنمایی تۆی کردووە، کە کەسێکت خۆش بوێ، کە شێخ عەبدولکەریمی مودەڕیسە، کە دڵی بە نووری ئیسلام و قورئان ئاوەدانە.

لِكاتِبِهِ: نوري فارس حمه خـان حَسَن، « خادِمُ العُلَماءِ وَ المَشَايخِ وَ الفُقَرَاءِ»، حُرِّرَ فِي«١٩٩١/١٢/١٢»، تَأْريخ اليَوْم «٢٠١٦/٢/٩».

ئەمە کورتەیەکی پوختی ئەم چامەیە کە لە ساڵی (١٩٩١)دا، لە پەسنی جوانی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیسدا دامناوە.

خودا بە ڕەحمەتی خۆی لە منی قەبوڵ بکا و بە تاعەت حلێبی بکا بۆم، چونکە هەمووی هەقە، و دوورە لە مەدحی درۆی ناهەق.

نوری فارس حەمەخان

٢٠١٦/٢/١٣ ـ لە وەرگێڕانەکە بوومەوە

٨ ـ مامۆستا مەلا حەمەمینی میرزایی:

مامۆستا مەلا حەمەمینی میرزایی، زانا و شاعیر و موتەسەوفێکی باڵای ناوچەی هەورامانی دیوی ڕۆژهەڵاتی کوردستانە، ئیخلاسێکی زۆری بۆ ئاستانەی بیارەی شەریف و شێخانی نەقشبەندی هەورامان و زانایان و فەقێ و مەلا بە گشتی هەیە، لە ستایشی شێخی مودەڕیسدا زۆر جوان فەرموویەتی:

[غەزالیی وەخت[1]]

پیرۆزبایی لە هۆزی کورد، (عەبدولکەریم)ی، (نامی) بوو
با فەقاهەت، ئوسوولی بوو، موفەسسیر بوو، کەلامیی بوو

لە خزمەتی عیلم و دین، پیر و گەنج و کورد و عەرەب
لە سەد ساڵا، ئەو ئاوێنەی باڵانمای تەمامی بوو

١. دیوانی میرزای هەورامی، ل٥٠، چاپی یەکەم، (١٣٩٤ـ٢٠١٥)، (بڵاوکردنەوەی کوردستان) ـ (سنە ـ ڕۆژهەڵاتی کوردستان).

مامۆسای حەڵقەی مەلایان، پیری ژیری کوردەواری
سەرقافڵەی ئەهلی تەوحید، یا خەتیبی تەهامی بوو
بە من مەدح و سوپاسی ئەو، چلۆن دەکرێ بە دەس خاڵی ؟
حەقیقەت شێخی ئەجەلل و غەزالیی وەخت و جامی بوو
فەحوولی کورد فەراوانە و عەللامەی کورد بێ سامانن
بەڵام (نامی) لە قەڕنی خۆی، ئاودێرێك بوو بۆعامی بوو
بە ئیخلاس و فیداکاری، بە دڵسۆزی نەزم و پەخشان
مودەڕیسی دەرسی ئەسحاب، ناقیلی نەقڵی سامی بوو
هەموو گوفتار و ڕەفتاری، عەشقی بەرزی کوردەواری
هەمووواتەی ڕەجمی شەیتان، سەددی کۆگای هەوامی بوو
عومومیی (شَيْخُ الإِسْلَامِ) و خوسووسی(شَيْخُ الأَكْراد)ە
جێی شانازی ئیسلام و کورد، بۆکوردی پاك قەوامی بوو
ڕەخنە لە مامۆستای زانا، سپڵەگەری و نامۆییە
مەکەن مەنعی بێ ڕیشەیە، و دەردی کاری نەفامی بوو
بژی کورد و مەکتەبەی کورد بۆ (إِمَامُ الْحَرَمَيْنِ)ی
کەریمی زوهد و زانایی، چ فەرقی کورد و شامی بوو

*** ئەو پلەو وەزیفانەی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، بینیونی:**

لەگەڵ ئەوەی مامۆستای مودەڕڕیس بە گوزەرێکی نائارامی سیاسیدا تێپەڕیوە لەگەڵ ئەو بارە ئابوورییە داتەپیوەی وڵاتەکەیدا، توانیویەتی هەندێ پلە وەرگرێ و لە چەند وەزیفەیەکدا بەشدار بێت، لەم باسەدا، و بە پێی مێژووەکانیان ڕیزیان دەکەین.

١ـ بووەتە مامۆستا لە قوتابخانەو حوجرەی (نێرگسەجاڕ)، ئەمەش لە ساڵی (١٣٤٧ك/١٩٢٤ز)، هەتا کۆتایی ساڵی (١٣٤٦ /١٩٢٧ز).

٢ـ بووەتە مامۆستا و وانەبێژ لە (خانەقای بیارە)، لە سەرەتای ساڵی (١٣٤٧ك/١٩٢٨ز)، تا ساڵی (١٣٧١ك / ١٩٥١ز) .

٣ـ بە فەرمی بووەتە وانەبێژ لەمزگەوتی (حاجی حان) لە سلێمانی، ئەمەش لەساڵی (١٣٧١ك / ١٩٥١ز)، تا ساڵی (١٣٧٤/١٩٥٤ز) .

٤ـ چووەتە کەرکووك و لە (تەکییەی حاجی شێخ جەمیلی تاڵەبانی)، ماوەتەوە، و وانە بێژ بووە لەم تەکییەدا، لە ساڵی (١٣٧٤ ك /١٩٥٤ ز) تاساڵی (١٣٨٠ك / ١٩٦٠ ز) .

٥ـ بووەتە پێشنوێژ و وتار خوێن لە مزگەوتی (ئەحمەدی)، لە نزیك وەزارەتی بەرگری پێشوو لە بەغداد، ئەمەش لە ساڵی(١٩٦٠ز)، دوای دەرچوون لە تاقیکردنەوەی وتار خوێنی و پێشنوێژیدا .

٦ـ دامەزراوە بە وانەبێژ لە قوتابخانەی (عاتیکە خاتوون)، لە مزگەوتی شێخ عەبدولقادری گەیلانییدا، لە جەمادی یەکەمی (١٣٨٠ ك / ١٩٦٠ ز) .

٧ـ لەدوای ئەوەی ساڵی (١٣٩٣ ك / ١٩٧٣ ز) خانەنشین کراوە، لە لایەن بنەماڵەی شێخی گەیلانییەوە، شەرەفی مانەوەی لە مزگەوتی گەیلانی پێبەخشراوە بۆ فەتوادان بۆ مسوڵمانان و پێشنوێژی کردنی عەسر و نیوەڕۆ.

٨ـ دواتر بووەتە موفتی هەموو عێراق.

٩ـ سەرۆکی ڕابیتەی زانایانی مسوڵمان بووە لە عێراق، لە ساڵی (١٩٧٤ز)، تا (٢٠٠٣ ز).

١٠ـ لە ئەندامە کاراو دیارەکانی کۆڕی زانیاری عێراق بووە، لە ساڵی ١٩٧٨ ز، تا کۆچی دوایی، وەلێ کارایەتی مامۆستا لە کۆڕدا لە پازدە ساڵ تێپەڕ ناکات، و دواتر ئەندامی شەرەفی کۆڕ بووە.

مامۆستاکانی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس:

مامۆستای مودەڕڕیس لای مامۆستاگەلێ خوێندویەتی و لە بەحری پڕ زانستیاندا لێوانێکی هەلگۆزیوە، و لە سینگی خۆیدا کۆی کردووەتەوەو پاش بوونە دەریا لەلێوی شیرین و قەڵەمی ڕەنگینییەوە زەنگۆڵ زەنگۆڵ لێی ڕژاوەو قوتابی گەلێکی تینو لێی تێراو بوون .

ئەمەش ناونیشانی هەندێك لە مامۆستاكانییەتی:

١. مەلا عەبدولواحیدی كوڕی مەلا عەبدوڵڵای هەجیجی:

لەساڵەكانی (١٣٠٣ ك) دا، لە دایك بووە، لای جەنابی باوكی لە دێی (باڵك)ی ناوچەی مەریوان ڕۆژهەڵاتی كوردستان، خوێندویەتی و گەڕاوە بەدوای زانستدا، هۆگری مامۆستا عەبدولقادری مودەڕڕیسی بیارە بووە و ئیجازەی لە خزمەتیا وەرگرتووە و یەكەمین كەسێكە كە زمانی مامۆستای مودەڕیسی بە پیتەكان ناساندووە، یەكێكە لە دۆستەكانی سۆفی موحەممەدی باوكی مودەڕڕیس و لەدەوروبەری ساڵی(١٣٥٢ك)، لە ساوجی نزیك مەریوان وەفاتی كردووە.

٢. مەلا مەحمودی جوانڕۆیی:

لەساڵەكانی دەوروبەری(١٣٠٠ك)، لە دایك بووە، مامۆستای (باڵك) بووە، و پاشان چووەتە گوندی (دەرەتفێ)ی مەرویوان، و لەساڵی (١٣٦٣ك)، وەفاتی كردووە .

٣. مەلا ئەحمەدی ڕەش:

زانای پایە بەرزی ناسراو بە (مەلای ڕەش) خەڵكی گوندی (پاش بەرد) ی پێنجوێنە، لە دەوروبەری (١٣١٣ك) لەدایك بووە، و ئیجازەی لە خزمەتی مەلا عەبدولقادری مودەڕڕیس وەرگرتووە، و دواتریش لە مەلا ئەبوبەكری ئەفەندی بڕوانامەی وەرگرتووە، ئەو زانایەكی وانەبێژی زۆر سەركەوتوو بووە، لە ساڵی (١٣٧٣ ك)، وەفاتی كردووە .

٤. شێخ عومەری ناسراو بە ئیبنولقەرەداغی:

عەلامەی تێگەشتوو، پیاو چاكی پێگەشتوو، شێخ عومەری كوڕی شێخ عەبدوللەتیفی گەورەی كوڕی شێخ مەعروفی دەرەقووڵە، لە ساڵی(١٣٠٣ ك)، لە شاری سلێمانی لەدایك بووە، ئیجازەی مەلایەتی لای شێخ نەجیبی قەرەداغی وەرگرتووە، زانایەكی وردەكار بووە، و حاشیەو پەراوێزی لەسەر زۆرێك لە پەڕتووكە زانستییەكان هەیە، لەساڵی(١٣٥٥ ك - ١٩٣٦ز)، وەفاتی كردووە، و لە گردی سەیوان، لە شاری سلێمانی نێژراوە .

٥. شێخ سلێمانی كوڕی فەقێ عوسمان .

٦. مەلا شەریفی كانی سانان.

٧. مەلا عەزیزی بالیکەدەری .

٨. مەلا عەبدوللەتیفی بانەیی .

٩. مەلا فەیزوڵڵای تاڵش .

١٠. مەلا عارفی کوڕی مەلا عەبدوللەتیفی هەجیجی .

١١. شێخ بابە ڕەسوڵی بەرزنجی .

١٢. سەید موحەممەدی کوڕی سەیید ئەمینی گیزەملی .

١٣. مەلا موحەممەد سەعیدی عەبابەیلێ.

١٤. حاجی مەلا عەزیزی دەرەتفێ .

ژمارەیەك لە قوتابییەکانی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس:

١. مەلا موحەممەد زاهدی کوڕی حاجی ساڵحی پاوەیی، (١٣٥١ك، ١٩٣٣ز)، ئیجازەی پێبەخشراوە، و یەکەمین ئیجازەی مامۆستای مودەڕڕیسی لە بیارە بەدەست هێناوە .

٢. مەلا ئەسەدوڵڵای تاڵش، هەمان ساڵ .

٣. سەید حیسامەدینی موکریانی ١٣٥٥ ك - ١٩٣٦ز .

٤. سەید بەهادینی خورخورەیی ١٣٥٦ك - ١٩٣٧ز .

٥. مەلا خزری ئالوسی ئالانی، هەمان ساڵ .

٦. شێخ ئەحمەدی سەردەشتی، هەمان ساڵ .

٧. شێخ عومەری عیززی دێرزوری کوڕی شێخ ئەحمەدی سوریا، (١٣٥٧ ك - ١٩٣٨ ز) .

٨. مەلا عەلی جوانڕۆیی، هەمان ساڵ .

٩. مەلا مەحمودی وەیسەیی، هەمان ساڵ .

١٠ مەلا سەعیدی بالکی، ١٣٥٨ ك ١٩٣٩ ز .

١١. مەلا موحسنی ئەڵمانەیی، هەمان ساڵ .

١٢. شێخ موحەممەدی کوڕی شێخ مارفی نێرگسەجاڕی، ١٣٥٩ ك ١٩٤٠ ز .

١٣. مەلا محەمەد ئەمینی موکریانی، هەمان ساڵ .

١٤. مەلا قادری کوڕی حاجی ئەحمەدی هاروونی، ١٣٦٠ ك - ١٩٤١ ز .

١٥. مەلا مەجیدی کانی ساردی وارماوایی، هەمان ساڵ .

١٦. مەلا ئەحمەدی کوڕی سۆفی مەحمودی کوێرکی، هەمان ساڵ .

١٧. مەلا مەحمودی کانی بەردینەیی، ١٣٦١ ك - ١٩٤٢ ز .

١٨. مەلا عەلی کوێرەکی، هەمان ساڵ .

١٩. مەلا ساڵحی کوڕی سۆفی عەبدولقادری ژاڵەناوی، ١٣٦٢ ك - ١٩٤٣ ز .

٢٠. مەلا فەتاحی شاتری، هەمان ساڵ .

٢١. مەلا سدیقی کوڕی خەلیفە مەلا ڕەحیمی هەوشاری، ١٣٦٣ ك - ١٩٤٤ ز .

٢٢. مەلا سەعیدی گڵێجاڵی، ١٣٦٤ ك - ١٩٤٥ ز .

٢٣. مەلا مەجیدی وەڵەدبەگی، هەمان ساڵ .

٢٤. مەلا محەمەدی کوڕی مەلا ئەحمەدی هەوشاری، ١٣٦٨ ك - ١٩٤٩ ز .

٢٥. مەلا موحەممەد ئەمینی بانەیی، هەمان ساڵ .

٢٦. مەلا عەبدولقادری خۆشناوی، هەمان ساڵ .

٢٧. شێخ نەجمەدینی کوڕی شێخ عەبدولقادری حەوتاشی، ١٣٧١ ك - ١٩٥٢ ز .

٢٨. مەلا موحەممەدی کوڕی عەباسی بانەیی، هەمان ساڵ .

ئەو ناوانەی سەرەوە لە بیارە ئیجازەیان وەرگرتووە، لە سلێمانیشدا مامۆستای مودەڕڕیس ئیجازەی هەریەك لەم مامۆستایانەی داوە:

٢٩. مەلا موحەممەد ئەمین گەورەدێیی، ١٣٧٥ ك -١٩٥٦ ز .

٣٠. مەلا خدری مەنگوڕی، هەمان ساڵ .

لە کەرکووك ئیجازەی ئەم مامۆستایانەی داوە :

٣١. مەلا ڕەشیدی کوڕی حاجی کاکە حەمەی قوڵی جانی، ١٣٧٦ ك - ١٩٥٧ ز .

٣٢. مەلا عومەر ڕەشیدی نۆدەریاویی، ١٣٧٧ ك، ١٩٥٨ ز .

٣٣. مەلا حسێنی کۆیی، هەمان ساڵ .

لە بەغدادیش زۆر مامۆستا لە خزمەتیدا سودمەند بوون، و ئیجازەیان وەرگرتووە، ئەمەش هەندێکیانن:

٣٤. مەلا عەبدولقادری کوڕی شێخ ڕەسوڵی بەحرکی.

٣٥. دکتۆر عوسمان موحەممەد غەریب ـ خەرپانەیی هەورامانی .

٣٦. شێخ موحەممەد عەلی قەرەداغی، لە ساڵی (١٩٦٨) ئیجازەی وەرگرتووە.

٣٧. دکتۆر محەممەد مەلا ئەحمەد گەزنەیی، وەزیری ئەوقافی پێشوو، لە ئیدارەی سلێمانی، لە ساڵی (١٩٦٩ز)، ئیجازەی وەرگرتووە .

٣٨. مامۆستا یاسین دەروێش .

٣٩. مەلا موستەفای کۆزە پانکی .

٤٠. دکتۆر صلاح الدین سەنگاوی، ١٩٦٥.

هەروەها زانا و مەلای زۆر لە خزمەتیدا خوێندوویانە، بەڵام ئیجازەیان لە جێگای‌تر وەرگرتووە، لەوانە:

٤١. دکتۆر مستەفا زەڵمی.

٤٢. مامۆستا شێخ جەلال، شێخ عەبدوڵڵا دەمەیەوی.

٤٣. مامۆستا مەلا شێخ ئەحمەدی، ئەحمەدئاوا، (باوکم).

نازناوەکانی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس:

مامۆستای مودەڕیس نازناوێکی زۆری هەیە، و لەهەموویان دیارتر (مودەڕڕیس)ـە، کە بە مانای (وانەبێژ) دێت، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە (٢٥) ساڵ لەبیارەدا وانەی وتووەتەوە، خۆیشی هێما بەم نازناوە دەدات و لەکۆتایی کتێبی (فوائد الفوائح)دا فەرموویەتی: (فقیر مؤلف عبدالکریم فرزند محمد مشهور بـمدرس) .

یەکێکی‌تر لە نازناوەکانی بریتییە لە (نامی)، کەئەمەش نازناوی شیعرییەتی و لەشیعرە کوردی و فارسییەکانیدا بەکاری دێنێت، بەڵام لە شیعرە عەرەبییەکانیدا بەکاری ناهێنێ، هەربۆیە لەنێوەندی عێراقدا بەم نازناوە نەناسراوە .

هەربەم نازناوەوە سێ پەڕتووکی بە چاپگەیاندووە، کە بریتین لە:

١. بەدیع و عەروزی نامی .

٢. تەفسیری نامی .

٣. خوڵاصەی تەفسیری نامی .

هەروەها وشەی [نامی]، لەکۆتایی زۆرێك لە شیعرەکانیدا بەدی دەکرێت، وەك :

(نامی) ئەناڵێ لە دەرگای ڕەحمەت بۆ عەفوی خۆی، و ماباقی ئوممەت

یان :

(نامی) بۆمەولای ساداتی کیرام دیاری ئەنێرێ، بە بەستەی سەلام

یان:

(نامی) ئەم نامە ئەنوسێ بۆتان واتە خادیم بن، بۆخودای خۆتان

لەگەڵ ئەم دوو نازناوەدا، مامۆستای مودەڕڕیس ناوەکەی پاڵ دەدرێتە پەنای هەندێ شوێن، وەك:

٤. مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی بیارە، لە بەر ئەوەی پەروەردەی بیارەیە، و پوختەی گەنجی وتوانا، و زۆری تەمەنی لەوێ بە سەر بردووە، و زۆر ماوەتەوە .

٥. مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی کوردی، دەدرێتە پاڵ گەلەکەی.

* کتێبەکانی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس:

١. سەرچاوەی ئایین: ئەم پەڕتووکە، لە ساڵی(١٩٨٢ز)دا، بە چاپی گەیاندووە، و لە شەش نامیلکە پێکهاتووە، کە ئەمانەن:

أ-ئیمان و ئیسلام: لە عەقیدەدا نوسراوەو وەرگیراوەلە کتێبی (عەقیدەی هەورامیانە)ی، مەلا حامیدی کاتبی سیراجەددین، کە بە شێوەزاری هەورامی نووسراوە، لە ساڵی(١٣٥٢ك - ١٩٣٣ز)، لە بیارە دایناوە.

ب - ئەساسی سەعادەت: شیعرە لەباسی ئادابی ئیسلام و ئەرکانی ئیمان لە ساڵی (١٣٥٤ك - ١٩٣٥ ز) لە سەر شێوەی پرسیار و وەڵام نووسیویەتی.

ج ـ ئاوی حەیات: ژیاننامەی ئەو پێغەمبەرانەیە، کە لە قورئاندا ناویان هاتووە، و پاشان باسی عەشەرەی موبەشەرە، و چوار ئیمامەی موجتەهید دەکات، ساڵی (١٣٥٨ ك ـ ١٩٣٩ز) لە بیارە نووسیویەتی.

د ـ چل چرای ئیسلام: ڕاڤەی چل فەرمودەی پێغەمبەرە ﷺ ساڵی (١٣٧٣ ك ـ ١٩٥٤ز) لە سلێمانی نووسیوییەتی.

هـ ـ نورو نەجات: شیعرێکی کوردییە لە مەدحی پێغەمبەرﷺ، و هاوەڵانیدا، ساڵی (١٣٧٥ ك ـ ١٩٥٦ز) لە کەرکووك نووسراوە.

و ـ ئیقباڵنامە: هۆنراوەیە، وەرگێڕدراوی پەڕتووکی (دەوڵەت نامە)ی مەلا خضری ڕووارییە، کە بە شێوازی هەورامی لە ساڵی(١٣٥٣ ك ـ ١٩٣٤ز) نووسراوە.

٧. مەولوودنامە و میعراج نامە، لە ساڵی(١٣٧٨ ك ـ ١٩٥٩ ز) لە کەرکووك نوسیویەتی، و لە ساڵی (١٩٨٢ز)، بە چاپ گەیشتووە .

٨. دووڕشتە: فەرهەنگێکی عەرەبی ـ کوردییە، ساڵی(١٣٨٥ ك ـ ١٩٦٦ ز) نوسیویەتی، و ساڵی (١٩٩٢ز)، بە چاپ گەیشتووە .

٩. بەهار و گوڵزار: حیکمەت و دانایەتییە، مامۆستای مودەڕڕیس هۆنیویەتیەوە، ساڵی(١٩٧٧ز)، بە چاپ گەیشتووە.

١٠. شەریعەتی ئیسلام: وەرگێڕاوی (منهاج الطالبین)ی ئیمامی نەوەوییە، چوار بەرگە، دانراوی ساڵی(١٣٧٨ك ـ ١٩٥٨ز) تا ساڵی(١٣٨١ك ـ ١٩٦١ز)یە.

١١. وتاری ئاینی بۆ ڕۆژانی هەینی، بەزمانی کوردی و پوختەیەکی عەرەبی لەساڵی (١٣٨٠ك ـ ١٩٦١ز) لە بەغدا نووسیویەتی، و لە ساڵی (١٩٧٠ز)دا بە چاپ گەیشتووە .

١٢. بارانی ڕەحمەت: هۆنراوەیەکە بەژیانی پێغەمبەری خوا ﷺ، دەست پێدەکات، و دواتر کورتە ژیانێکی چوار خەلیفەکە و پاشان بە چەند بابەتێکی فیقهی کۆتایی دێنێ بە چەند باسێك لە باوەڕدا، لە ساڵی (١٣٥٤ك ـ ١٩٣٥ز) نووسیویەتی، و لە ساڵی (١٩٥٨ز)، بە چاپ گەیشتووە .

١٣. یادی مەردان: دوو بەرگە، و بەرگێکی باسی (مەولانا خالیدی نەقشبەندییە) و

بەرگەکەی تریش باسی (شێخ عوسمان سیراجەددینە) لە گەڵ بنەماڵەکەی، بەرگی یەکەم لە ساڵی (١٩٧٩ز) بە چاپ گەیشتووە، و بەرگی دووەم لە ساڵی (١٩٨٣ ز) چاپکراوە.

١٤. دیوانی مەولەوی: لێکۆڵینەوەو ڕاڤەی شیعرەکانی مەولەوییە، و لە ساڵی (١٩٥٩ز) دانراوە، و لە ساڵی (١٩٦١ز) چاپکراوە .

١٥. ڕاڤەی شیعرەکانی دیوانی (نالی)، فاتحی کوڕی هاوکاری کردووە، و لە حەفتاکاندا چاپکراوە.

١٦. ڕاڤەی شیعرەکانی دیوانی (مەحوی) لە ساڵی(١٣٨٢ك ـ ١٩٦٢ز) دایناوە، و لە ساڵی (١٩٧٩ز) بە چاپ گەیشتووە .

١٧. کۆمەڵە شیعرێکی فەقێ قادری هەمەوەندی، فاتحی کوڕی هاوکاری باوکی کردووە، و لە ساڵی (١٩٨٠ز)دا بە چاپ گەیشتووە .

١٨. حەج نامە: لە باسی ئادابی حەج .

١٩. ڕاڤەی (عەقیدەی مەرزیە)ی مەولەوی لە زانستی کەلامدا، و لە ساڵی (١٩٨٨)، بە چاپی گەیاندووە .

٢٠. مەکتوباتی کاك ئەحمەدی شێخ: وەرگیراوە لە فارسییەوە، پەنجاوپێنج مەکتوب و نووسراوە، لە ساڵی (١٩٨٤-١٩٩١ز) لە چوار بەرگدا چاپکراوە، و دواتریش دەزگای (ئاراس) لە هەولێر، بە شێوەیەکی قەشەنگ چاپی کردۆتەوە.

٢١. بنەماڵەی زانیاران: باس لە هەندێ لە بنەماڵە ناسراوەکان دەکات، کە شۆرەتیان بەزانست و دین بڵاو بووەتەوە، و لە ساڵی (١٩٨٤ز) بە چاپ گەیشتووە، و لە کتێبی (علماؤنا)دا، بە (بنەماڵەکانی کوردستان) ناوی هاتووە .

٢٢. تەفسیری نامی: حەوت بەرگە لە تەفسیری قورئانی پیرۆزدا، لە ساڵی (١٩٨٠-١٩٨٤ز) بە چاپ گەیشتووە .

٢٣. خولاسەی تەفسیری نامی: سێ بەرگە، بۆ خۆی لە ساڵی (١٩٨٥ز)دا کورتی کردۆتەوە.

٢٤. نووری قورئان: لە زانستەکانی قورئاندا، لە ساڵی(١٣١٩ك-١٩٧١ز) دانراوە، لە بەغدا، و لە ساڵی (١٩٨٥ ز) بە چاپ گەیشتووە .

٢٥. ڕێگای بەهەشت: لەساڵی (١٩٨٧ز) بەچاپ گەیەنراوە .

٢٦. نامەی هۆشیار: ساڵی (١٤٠٩ك-١٩٨٩ز) لە بەغدا نووسراوە، و لە ساڵی (١٩٩٢ ز) بە چاپ گەیشتووە .

٢٧. شەرحی (فتح القريب)، لە فیقهی پێشەوا شافیعیدا.

٢٨. بەدیع و عەروزی نامی: لە ساڵی (١٤٠٩ك-١٩٨٩ز) لە بەغدا نووسراوە، و لە ساڵی (١٩٩١ز)دا بە چاپ گەیشتووە .

٢٩. ڕێگای ڕەهبەر: لە زانستەکانی فەرموودەدا، (علوم الحديث)، لە ساڵی (١٤٠٢ك-١٩٨٢ز) لە بەغدا نووسراوە، و لە ساڵی (١٩٨٥ز) چاپکراوە .

٣٠. سەنا و سکاڵا: لە ساڵی (١٤٠٦ك - ١٩٨٦ز) لە بەغدا دانراوە، و لە ساڵی (١٩٨٧ز) چاپکراوە .

٣١. نامەی حەقیقەت: لە ساڵی (١٣٦٢ك) دایناوە .

٣٢. ڕۆژگاری ژیان: دەستنوسێکی زۆر جوانەو لەبەسەرهات و ڕۆژگاری ژیانی خۆی نووسیویەتی، (٢٥٦) لاپەڕەی خورشیدییە، و تا ساڵی (١٩٦٩) ژیانی خۆی بە درێژی تیادا نووسیوە. لە ساڵی (٢٠١٤) لە شاری سنە لەلایەنی ئینتیشاراتی کوردستان بە شێوەیەکی زۆر جوان لەچاپ دراوە.

٣٣. سۆسەنی کۆسار: ئامۆژگارییە بۆ مسوڵمانان، لە ساڵی (١٤١٩ك) نووسیویەتی.

٣٤. وەنەوشەی نازار: لە ساڵی (١٤٠٣ك)، دایناوە .

٣٥. پەیڕەوان: باسی خەلیفە دیارەکانی شێخ عوسمان سیراجەددینی یەکەم، و کوڕەکانی دەکات.

٣٦. باخچەی مەعریفەت، لە ساڵی (١٣٧٣ك)، نووسیویەتی .

٣٧. ڕاڤە، و لێکۆڵینەوەی شیعرەکانی سالم.

٣٨. ڕاڤە، و لێکۆڵینەوەی شیعرەکانی بێسارانی .

٣٩. شەمامەی بیندار: فەلسەفەو ئامۆژگارییە .

٤٠. نامەی بەختیار، ئامۆژگاری گشتییە بۆ مسوڵمانان، لە ساڵی (١٣٨٤ك)، دایناوە.

٤١. ڕاڤەی تەسریفی زەنجانی، بە کوردی لە زانستی سەرفدا.

٤٢. باوەشێنی دڵ بەچەند دەستە گوڵ، باسی ژیانی خۆی دەکات تا بوونە مامۆستا لەبیارە، پاشان وەك وەفایەك باسی شێخەکانی نەقشی دەکات، بە (مەولانا خالید)، دەست پێدەکات، و بە شێخ (عومەر ضیاءالدین) کۆتایی دێت، و مەخابن ئەم کتێبەی تەواو نەکردووە، و بە خەتەکەیدا پێدەچێ، لە تەواوی پیری و دەست لەرزۆکیدا نووسیبێتی!

٤٣. **جواهر الفتاوی:** فەتوای زانا گەلێکی کوردی تێدا کۆکردووەتەوە و لە فەوتان قوتاریکردوون، سێ بەرگە، و لە ساڵی(١٣٨٢ك ١٩٦٢ز)، دایناوە، و لە ساڵی (١٩٦٩ ـ ١٩٧١ ز) بە چاپ گەیشتووە .

٤٤. **جواهر الكلام فی عقائد أهل الاسلام:** کتێبێکی نایابی عەقائیدە، کەخۆی هۆنیویەتیەوە، و ڕاڤەی کردووە، لە ساڵی(١٤١١ك ـ ١٩٥٦ز) دایناوە، و لە ساڵی (١٩٩٣ز) بە چاپ گەیشتووە .

٤٥. **صفوة اللآلی من مستصفی الامام الغزالي:** لە زانستی (اصول الفقه) دایە، و توانای مودەڕڕیس لەم زانستەدا دەخاتە ڕوو، و مەودای تێگەیشتنی لە ئوصوڵ ئاشکرا دەکات، لە ساڵی (١٣٧٥ ك _ ١٩٥٥ ز) لە کەرکووك دایناوە، و لە ساڵی (١٩٨٦ ز) چاپکراوە .

٤٦. **ارشاد السالك إلی المَناسك :** لە باسی حەجدا نووسیویەتی، لە ساڵی (١٩٨٣ز)دا چاپکراوە.

٤٧. **المواهب الحمیدة في شرح الفریدة:** لە زانستی (نەحو)دا، ئەمەی نووسیوە، و زۆر بە جوانی (فریدة)کەی، ئیمامی (سیوطی) ڕاڤە کردووە، و لە دونیای فەوتان ڕزگاری کردووە، و لە ساڵی(١٣٧٤ك ـ ١٩٥٤ز)، لە سلێمانی دایناوە، و لە ساڵی (١٩٧٧ز)دا، چاپکراوە .

٤٨. **نور الایمان:** لە زانستی عەقائیددا نووسراوە، لە ساڵی (١٩٧٨ز)دا، چاپکراوە.

٤٩. **ارشاد الأنام الی أركان ألاسلام:** لە زانستی فیقهدا نووسیویەتی، لە ساڵی (١٤٠٨ك ـ ١٩٨٧ز)، دایناوە، و لە ساڵی (١٩٩٠ز) بە چاپ گەیشتووە .

٥٠. **رسائل العرفان في الصرف والنحو والوضع والبیان:** ئەمەش چەند نامیلکەیەکی لە خۆ گرتووە:

أـ الصرف الواضح للمبتدئین: ساڵی(١٣٨٣ك-١٩٦٣ز) لە بەغدا دایناوە.

ب ـ مفتاح الاداب : لە زانستی نەحودا، و لە ساڵی(١٣٩٣ك-١٩٧٣ز) نووسراوە.

ج ـ **الـخلاصة فِي الوضع والبيان.**

د ـ **التبيان في الوضع البيان:** ئـەم دووانـەی کۆتايـی، لـە سـاڵی (١٣٥١ك-١٩٣٢ز)دا لـە بیارە نووسیونی.

٥١. رسائل الرّحـمة، فِي الـمنطق والـحكمة : پێنج نامیلکەی لە خۆ گرتووە:

أ. **الـمفتاح فِي الـمنطق:** لەزانستی لۆژیکدا، وەك سەرەتایەك زۆر بە سوودە، و ساڵی (١٣٥٣ك-١٩٣٤ز) لە بیارە نووسیویەتی .

ب. **الورقات فِي الـمنطق:** ساڵی (١٣٤٩ك-١٩٣٠ز)، دایناوە.

ج. **الـمقالات فى المقولات:** هەمان ساڵ نووسیویەتی .

د. **رسالة العزيزة فِي الـمنطق:** ساڵی (١٣٤٨ك ـ ١٩٢٩ز) لە بیارە نووسراوە.

هـ. **الوجيهة الـمرضية فِي الـمواجهات:** لە ساڵی (١٣٤٩ك-١٩٣٠ز) نووسراوە.

٥٢. اعلام بالغيب، و الهام بلا ريب: ڕاڤەی هەندێ فەرموودەی پێغەمبەرە، ﷺ، لە ساڵی (١٩٩٢ز) چاپکراوە.

٥٣. نور الاسلام: لە زانستی عەقائیددا نووسراوە، و لە ساڵی (١٣٩٧ك ـ ١٩٧٧ز) دایناوە، و لە ساڵی (١٩٧٨ز) چاپکراوە .

٥٤. علماؤنا في خدمة العلم و الدين : سـاڵی (١٤٠١ك ـ ١٩٨١ز) نووسـیویـەتی، و لـە ساڵی (١٩٨٣ز) چاپکراوە، بە ڕاستی لەم پەڕتووکەوە ماموستا وەك کەشکۆڵێك بۆ زانایانی کورد دەردەکەوێت.

٥٥. مواهب الرحمن في تفسير القرآن : حەوت بەرگە لە تەفسیری قورئاندا لە ساڵی (١٩٨٤ز)، لە بەغدا دایناوە، و لە ساڵی (١٩٨٦-١٩٨٩ز)، چاپکراوە .

٥٦. خلاصة منظومة جواهر الكلام في عقائد اهل الاسلام: کورتکراوەی پەڕتووکی (جواهر الكلام)ی، خۆیەتی، لە ساڵی (١٩٩٢ز)، لە بەغدا کورتی کردۆتەوە، و لە ساڵی (١٩٩٢ز)، چاپکراوە .

٥٧. الرسالة و أنوارها: سەبارەت بە پەیامی پێغەمبەران، و موعجیزەکانیان، **(على نبينا، و عليهم أفضل الصلاة والسلام)** لە ساڵی (١٩٨٩ز) چاپکراوە.

٥٨. اسناد الاعلام الى حضرة سيد الأنام : لەساڵی (١٩٩٥ز) چاپکراوە.

٥٩. الفرائد الجديدة على المطالع السعيدة : ڕاڤەی **(مطالعي سيوطى)**یە، لە زانستی نەحودا .

٦٠. الوردة العنبرية، في مدح حضرة خير البرية: ساڵی(١٤١٣ك-١٩٩٢ز)، دایناوە، و لە ساڵی (١٩٩٤ز)، چاپکراوە.

٦١. الأنوار القدسية، في ألأحوال الشخصية. (دربارەی نیکاح و تەلاق و میرات)

٦٢. الوسيلة فى شرح الفضيلة : راڤەی **(الفضيلة)**ی مەولەوییە، بە عەرەبی لە زانستی (بیروباوەڕ-کەلام)دا، و لە ساڵی (١٩٥٩ز) لە کەرکووك نووسیویەتی، و لە ساڵی (١٩٧٢ز) لە دوو بەرگدا چاپکراوە.

٦٣. بركات الأحدية، فى شرح الفوائد الصمدية، لە زانستی نەحودا.

٦٤. العقد الذهب في جيد الأدب، لە زانستی **(بديع و عروض)**دا، دایناوە.

٦٥. العلمان فى علمين: لە زانستی **(وضع، و إِستعارة)** دا، و لە ساڵی(١٣٧٣ك)، نووسراوە.

٦٦. خلاصة التبيان، لە ساڵی(١٣٧٤ك)، دایناوە .

٦٧. نامیلکەی **(شمشير كارى بر نسيمى رستگارى)**، وەڵامە بۆ پەڕتووکی (نسیمی رستگاری)، کە لە سەر ئیجتیهاد و تەقلید، (ئایەتوڵڵا موحەممەد مەردۆخی کوردستانی، سنەیی)، نووسیویەتی، و مامۆستای مودەڕڕیس وەڵامی بۆ نووسیوە، و لە ساڵی(١٣٥٦ك)دا، دایناوە.

٦٨. فوائد الفوائح، در شرح (منظومة الفوائح)، کە مەولەوی لە عەقیدەدا، و بە زمانی فارسی هۆنیویەتییەوە، و مودەڕڕیسیش شیکە ڕاڤەیەکی کردووە، و مەولەوی مەلەوانی لە فارسیدا ناساندووە، بە عەجەمستان.

٦٩. (شهاب سما در رجم جن جان نما)، ئەمەش وەڵامە بۆ کتێبی (جان نما)، دانراوی (ئایەتوڵڵای مەردۆخی)، لە عەقیدەدا، شێخی مودەڕڕیس لە ساڵی (١٣٥٧ك)دا، وەڵامی بۆ نووسیوە.

٧٠. فيوضاتى خداى ذى من: وەڵامە بۆ پەڕتووکی کتێبی (یزدان و أهریمن)، دانراوی (ئایەتوڵڵای مەردۆخییە)، کە هەم کتێبەکەی مەردۆخی، و هەم وەڵامەکەی مودەڕڕیس هۆنراوەیە، و لە ساڵی(١٣٥٨ك)دا، دایناوە.

٧١. **گلزار حکمت، در رباعیات فارسی:** نامیلکەیەکە لەسەر شێوەی هۆنراوەی فارسی، لەگەڵ چەند چوارینەیەکی فارسی، لە ساڵی(١٣٧٧ك)، دایناوە .

٧٢. هۆنراوەیەکی فارسی لە زانستی تەجویددا، ساڵی(١٣٧٣ك)، نووسیویەتی .

٧٣. **راه رحمت حق**، شیعرە بە فارسی .

* کۆچی دوایی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس:

زانای پایە بەرز و مەزن، مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، پاش بە سەربردنی تەمەنێکی درێژ و پڕاوپڕ لە خزمەت، بۆ دواجار لە شەوی بیست و نۆ، لە سەر سی، مانگی هەشتی، ساڵی (٢٠٠٥)ی، زایینی، کۆچی دوایی کرد، و لە گۆڕستانی **(قطب العارفین)**، شێخ عەبدولقادری گەیلانی، لە شاری بەغدای پایتەختی عێراق بە خاك سپێردرا.

فسلام علیه، یوم ولد، و یوم مات، و یوم یبعث حیًّا.

ماوەتەوە بڵێین:

داستانی هیجری تۆ، شەرحی بە دەفتەر ناکرێ

پێت دەڵێم چۆنە؟ ئەگەر چاوم بە چاوت کەوتەوە!

مەرسیەی زانای ناوداری عێراق (د. ڕافیع تەها ئەلڕوفاعی) بە بۆنەی کۆچی دوایی عەللامە مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس:

[یا سَيِّدَ العُلَماءِ: ئەی گەورەی زانایان[1]]

ناحت لفقدك أرضها وَ سماها ‌ ‌ ‌ ‌ عبدالكريم وَ هل يفيد بكاها

ئەرز و ئاسمان بۆ کۆچی دوایی تۆ، ئەی عەبدولکەریم، هاتە گریان، بەڵام ئایا گریانەکان هیچ کەلێنێك دەگرێت؟ واتە، کە تۆ لە دەست دەرچوویت، تازە گریان چی پێ دەکرێت؟!

يا سَيِّدَ العُلَماءِ قد أورثتنا ‌ ‌ ‌ ‌ حزن الثكالى فِي ربيع صباها

ئەی گەورەی زانایان، دڵتەنگیی و گریانی ئەو کەسەت بۆ بەجێهێشتین کە تاقانەیەکی جوانی ببێت، لە بەهاری گەنجیدا بمرێت، ئێمەیش حاڵمان بۆتە حاڵی ئەو کەسە، بۆ کۆچی دوایی تۆ.

يا سَيِّدَ العُلَماءِ موتك ثلمة ‌ ‌ ‌ ‌ فِي الدين من ذا يستطيع بَناها

ئەی گەورەی زانایان، مردنی تۆ بوو بە کەلەبەرێك لە ئاینی ئیسلامدا، ئەبێ کێ بتوانێ؟ ئەو کەلەبەرە ڕوخاوە چاك بکاتەوە؟! واتە، لە دوای تۆ کەس نییە جێگات بگرێتەوە.

يا أيّها العِلْم المسجى فِي الثرى ‌ ‌ ‌ ‌ أنّى يكبل جانبيك ثراها

ئەی زانیارییەك کە داپۆشراوی بە گڵ چۆن ئەملا و ئەولات بە گڵ گیراوە، واتە، ئەو هەموو زانیارییەی تۆ ئەی جەنابی مودەڕیس چووە ناو گۆڕەوە، ئەملا و ئەولای بە گڵ گیرا، و سەریشی داپۆشراو بەندی ناو گۆڕ کرا.

---

١. بڕوانە: **العَلاّمَة عَبدُالكَريم المُدَرِّس، وَ مَنهَجُهُ فِي تَفسيرِ القُرآنِ، وَ عُلومه، عبدالدائِم مَعروُف الهَوْرامانِي**، ل١٠٧ـ١٠٩، چ١: (١٤٣١هـ ـ ٢٠١٠م)، **مَكتَب التَّفسير، لِلنَشرِ وَ الأِعلان** ـ هەولێر، و (ژياننامەی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس)، مەلا عەلی محەممەد عەلی وەیس، (تووتەقاچ)، ل٢٠٦ـ٢١٣، چاپی یەکەم: (٢٠١٢م)، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ـ هەولێر.

وَ لقـد علمـتُ بـأن أملاك السـما　　　　وضعـت جوانحهـا لـه لـيــطاها

بـە ڕاستی تۆ ئاگادار بوویـت، فریشـتەکان هاتنـە خـوارەوە بۆ سـەر تەرمـی پیرۆزی جەنابی مودەڕیس، باڵیان ڕاکێشا کە تەرمە پیرۆزەکەی بپێچنەوە و بیبەن بۆ ئاسمان.

لــما نشاء بيْن الـمَعارفِ وَالهُدى　　　　حُـراً يـرومُ مِـن الـذرى أسـماها

فریشـتە بۆیـە هاتـن بۆ سـەر تەرمی پیـرۆزی جەنابـی مودەڕیس، چونکە ئـەم پیاوە لـە ناو زانیـاری ڕێگـەی شـارەزایی کردنـدا بـە ئازادی چـاوی بڕیبـووە پۆپـەی پلـە و پایە بەرزەکان، لەبەر ئەوە شایستەی ڕێزە.

وَ طوى على شظف الحياة أضالِعاً　　　　يـرنــو لـكُــلّ فضيلةٍ وَ علاهـا

هـەر لەبـەر ئـەوەی کـە جەنابـی مامۆستا مـەلا عەبدولکەریـمی مودەڕیـس، خۆی گوشیی و خـۆی برسـی کـرد لـە ژیانـی خۆش، و گوێـی نەدا بـەو شـتانە، و بەڵکو چاوی بڕییە هەموو پلە و پایە بایەخدار و بەرزەکان.

يا سَيِّدي قد كنتَ من عهدِ الصبا　　　　تنـجـــي ثمارَ علومِها وَ هُداها

ئـەی گـەورەی مـن، بـە ڕاسـتی تۆ لـە منداڵێتـەوە خەریـکی چنینـەوە و کۆکردنەوەی شـارەزایی و ڕێنمایـی بوویـت، واتـە، هـەر لـە منداڵییـەوە بـەردی بنچینـەی زانیاریـت داناوە، و لە پەسا چینت لەسەر داناوە، و هەتا تەلاری زانیاریت تەواو کرد و ڕازانتەوە.

غازلـتَ أبـكارَ آلعلـومِ مبكـراً　　　　وَ لثمتَ قرناً من رُضابِ لُــمـاهــا

هـەر زوو بوویـت بـە هـاودەم و هاوئەڤینـی تـەڕ و تازە و دەسـت لێنـەدراوی زانیارییەکانـت، سـەدەیەك تەمەنـت پلـە پلـە کۆکـردەوە، و نۆشـیت، واتە، تۆ لـە تەمەندا بـەرەو ڕووی زانیارییـەکان ڕۆیشـتوویت، زانیارییەکانیـش مـۆر و دەسکاری نەکرابوون، هەر لە منداڵییەوە ئاوێزانیان بوویت و سـەدەیەك تەمەنت وەکو ڕینگاڵی هەنگوین لە گەڵیاندا خوارد و ئاوێزانی یەکتر بوون.

وَ أفضـتَ للطـلاّب مِـن سلسـالها　　　　عذبَ الـمَناهلِ فاز مَن وافــاهـــا

تۆ ئـەو هەمـوو زانیارییـە، کـە لەو سـەدەی تەمەنەدا کۆتکـردەوە و بە دەسـتت هێنا، دەسـتت نەگـرت بە سـەریـدا بەشـی کەسـی لـێ نەدەیت، بەڵکو خوانـی زانیارییەکانت

ڕاخست بۆ خوێندکاران، و بابەتە ئاسان و ڕەوانەکانت لەسەر ئەو خوانە بۆ دانان، جا ئەوەی کە چووە سەری و لەو خوانەی تۆی خوارد و وەریگرت، سەرکەوتوو بوو.

يـا أيّها الـماضي لرحمـةِ ربـهِ   أيتمـتَ بعـدَك أُمَـةً وَ أباهـا

ئەی کەسێك کە ڕووبەڕووی بارەگای خودای خاوەن بەزەیی بوویتەوە، زانیارییەکان لە دوای تۆ بە باوکیش و بە دایکیش هەتیو کەوتن.

مـا لِلعـراقِ وَ قـد تصـدعَ رکنُـهُ   حِسـاً وَ معنـی ليلـةً وَ ضحاهـا

دەبێت عێراق چی بەسەر بێت، کە پایەی هەم لە ڕووی دەرەوە، و هەم لە ڕووی ناوەوە، واتە، لە بارەی ماددی و مەعنەوییەوە لە شەو و ڕۆژێکدا ڕووخا، بە هۆی کۆچی دواییی عەللامە مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیسەوە.

أَسـفي علـى الأيام ويـح صروفها   قطعـن أسـباب آلصفا وَ عراهـا

هاوار بە ماڵم بۆ ئەم ڕۆژگارە چۆن دەڕوات و پچڕاندیان هۆ و هۆکاری خۆشیی و شادی، بە ڕووتی فڕەی داینە دەشتەوە، واتە، بە هۆی کۆچی دواییی مودەڕڕیسەوە.

يـا هـادمَ آللـذاتِ مالـكَ صائـل   تُدمـي القلوبَ وَ تُخرس الأفواها

ئەی مردن، ئەوە چیتە، کە هەڵمەت دەبەیت و گلۆپی دڵەکان دەکوژێنیتەوە و لە کاریان دەخەیت، و زوبانەکانیش لە گۆ دەخەیت، واتە، ئەوە بۆ هێرشت هێنا بۆ سەر جەنابی شێخی مودەڕڕیس، و ڕاپێچت پێکرد، بۆ جیهانی نەمان و لە دەستی ئێمەت دەرکرد.

يـا هـادم اللذاتِ ويَحَـك ماجَنَت   يُمنـاكَ إذ بطشـت بقطب رحاها

ئەی مردن، هاوار بە ماڵم، لە کردەوەی دەستی ڕاستت، کە وەشاندت لە تەوەری ئاشەکە و شکاندت، واتە، وەکو چۆن ئاش لە دەوری تەوەرەکەی دەسوڕێتەوە، لەشیش لە دەوری گیان دەسوڕێتەوە، کە تەوەرەکەی دڵیەتی، وەکو چۆن تەوەری ئاش شکا، ئیتر لە کار دەکەوێت، کە دڵیش وەستا، ئیتر ئاشی لەش لە کار دەکەوێت، جا ئەمە بۆیە وایە چونکە دەستی ڕاست بەهێزترە بۆ لێدان، تۆیش ئەی مردن داتهێنایەوە و دات لە دڵی جەنابی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، و ئاشی ژیانیت لە کار خست.

أنا ليس يشفى لي غليل منك ما　　　لم أَلقَ فيك سُويعة تخشاها

من کە زۆر تینووم بۆ تۆ و بۆ یادی تۆ، ئەگەر چەند کانییەك نەهێنم، و نەیتوێنمەوە لە یاد و باسی تۆدا، ئەوا ئارامم لێ دەبڕێت و داناکەوم.

لما تُجندَل مثل كبشٍ أَملحِ　　　ما بيْن جنَّتِها وَ حرِّ لظاها

کە من تۆ دەبینم، کە وەکو ئەو بەرانە ڕەش و بازووە کە مردنە و سەرت دەبڕێت، لە نێوانی بەهەشت و دۆزەخدا بە دەم سەربڕینەوە دەسوڕێتەوە، بە هەمان شێوە تۆیش دەسوڕێیتەوە بە دەم مردنەوە، چۆن ئارامم لێ نابڕێ!

يا سَيِّدَ العُلَماءِ قَد فارقتنا　　　فِي ساعة قد أَثقلت دنياها

ئەی گەورەی زانایان، بە ڕاستیی جیا بوویتەوە لێمان، لە کاتێکدا قورسایی جیا بوونەوەکەی تۆ، قورستر کەوتە سەر دڵمان، و نەمانزانی ئەم دنیایە چییە؟! و بۆچی چاکە، و هەروەها کەوتە سەر هەموو دنیایش.

إذ سادتِ الجماءُ وَالعرجاءُ والـ　　　عوراءُ وَالعجفاءُ فِي مرعاها

کۆچی دواییی تۆ ئەی جەنابی مودەڕڕیس، هەر قورسایی نەخستە سەر دڵی ئێمە، و دنیای لا تەنگ و تاریك نەکردین، بەڵکو باڵیشی کێشا بەسەر ئاژەڵەکانیشدا، لە (کۆڵ) و (شاخدار) و (کوێر) و هەموو بێ زمان لە لەوەڕگاکانیاندا.

وَ لقد تزاحمتِ الحوالكُ فوقنا　　　حتى تساوى صبحُها وَ مساها

کاریگەری کۆچی دواییی تۆ، هەر لە سەر زەویدا نەبوو، بەڵکو ئاسمانیشی هەژان و چڕیی کۆمەڵی فریشتەکانیش بە سەر سەرمانەوە، ئەوەندە زۆر بوون، بەری خۆریان گرتبوو، بە (لا حَوْلَ وَ لا قُوّة إلّا باللّه) هاتنە خوارەوە، بۆ سەر تەرمی پیرۆزت.

وَ يصولُ طول البلاد وَ عُرضِها　　　خصم لدود قد أذلِ إباها

دەستی گرتووە، بە سەر وڵاتدا و بە درێژی و پانیدا دوژمنێکی سەرسەختی تاوانکار دایڕنیوە، و تووشی ژێردەستەیی کردووە، و هەرچەندە ئەم وڵاتە ژێردەستەیی ڕەتدەکاتەوە.

يُزجي ثواقلَ حقدِهِ وَ سمومه　　　لجبالها وَ سهولها وَ رباها

ئەم دوژمنە سەرسەختە تاوانکار و تاوانبارە قین و ژەهری خۆیی بە سەر تەواوی ئەم وڵاتەدا ڕشتووە، بە کەژ و کێو و دەشت و تەپۆڵکەکانییەوە.

فتلحفت أَرض العراقِ شبابَها　　　وَ رَوَت قواحِل أَرضِها بدماها

ئاپۆرای گەنجانی ئەم وڵاتی عێراقە، سەرزەوی عێراقی داپۆشیوە و بەرەنگاری داگیرکەر دەبنەوە، و زەوییە وشك و تینووەکەی ئەم وڵاتە بە خوێنی خۆیان ئاو دەدەن.

أَسفي على بغداد أَين بدورُها　　　طوتِ العوادي نورَها وَ سناها

هاوار بە ماڵم! شاری بەغداد، و گەڕەك و کۆڵانەکانی، بە هۆی کۆچی دوایی جەنابی عەللامە مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیسەوە، ئەو فەڕ و پیت و پلە و پایەیەی جارانی نەما!

ويح الليالي ما فعَلن بزهرةِ الـ　　　دنيا فقد أَودت بفوحِ شذاها

هاوار بە ماڵم! شەوەکان، واتە ئەو تاریکاییەی، بە هۆی کۆچی دوایی جەنابی عەللامە مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیسەوە پەیدا بوو، چییان کرد بەو گوڵەی ئەم دنیایە و چۆن ئەو بۆنە خۆشە تاقانەیەیان بڕی، واتە، جەنابی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، وەك گوڵێکی بۆنخۆش و ناوازە بوو، بە کۆچی دوایی ئەو ئیتر ئەو بۆنە خۆشە نەما.

بغدادُ أمُ المكرماتِ على المدى　　　أَنّى يدنسُ أَرضها أَعداها

شاری بەغداد، دایکی شکۆمەندییەکان بووە بە درێژایی سەردەمەکان، ئەوە چۆنە وا ئێستا دوژمنان خاکەکەی پیس دەکەن؟!! واتە: هەرگیز ناتوانن پیسی بکەن!

أَنى يمزق خدرَ حرمتِها الذي　　　ما كان يحلُمُ أَن يشم هواها

ئەوە چۆنە وا ئێستا دوژمنان حورمەتی ئەدڕێنن و ئەشکێنن، لە کاتێکدا کە هەرگیز بە بای خەیاڵیشیاندا نەهاتووە کە بۆنیشی پێوە بکەن!

ويح الذين تعانقت أَيمانُهم　　　بيمينِ محتلٍ أَباحَ حماها

هاوار بۆ ئەوانەی کە ملیان بۆ داگیرکەر دانەواند و پابەندبوون بە پەیمانی بەکرێگیراوییەوە بۆی، ئەو داگیرکەرەی کە ئەو پاوەنی حورمەتەی نەدەبوو، بیبەزێنێت، بەزاندی!

يا سيِّدي ما كان فقدُك هيناً   لا وَالّذي رَفَعَ السما وَ بناها

ئەی گەورەم، ئەوە وا نییە، نەمانی تۆ لە ناو ئێمەدا ئاسان بێت، نەخێر! سوێند بەوەی کە ئاسمانی بەرز و دروست کردووە . . . .

بل كان قاصمةَ الظهورِ وَ إنّنا   للهِ نشكو الهمَ مِن بلواها

نەمانی تۆ لە ناو ئێمەدا، کارێکی پشت شکێنە، ئێمەیش سکاڵای خۆمان لە لای خودا دەکەین، بەو ئێش و ئازارەی بە هۆی کۆچی دوایی تۆوە تووشمان بووە.

لكَ جنةُ الفردوسِ أنعِمْ خالداً   فيها فدونكَ حورُها وَ حلاها

بەهەشتی بەرین بۆ تۆیە، ڕابوێرە تیایدا بە خۆشیی، ئیتر تۆ و پەرییەکانی بەهەشت، خۆشیی و شیرینی بەهەشتن.

أَنعِم أَبا النَفسِ الزكيةِ إنما   قد أفلحَ العبدُ الّذي زكّاها

ڕابوێرە لە بەهەشتدا، ئەی خاوەنی نەفسێکی پاککراو لە خەوش و خاڵ و شتی ناڕەوا و ناشایستە، بە ڕاستی سەربەرز و براوە، ئەو کەسەیە کە نەفسی خۆی پاك کردۆتەوە.

يا أَيّها الحيرى لفقد إمامكم   صَبْراً فإنَ الخَيْر فِي عُقباها

ئەی ئەو کەسانەی بە هۆی کۆچی دوایی جەنابی عەللامە مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیسەوە خەم دایگرتوون، دان بە خۆتاندا بگرن، بە ڕاستی پاداشتەکەی لە دواوەیە، واتە، هەم خەم بۆ جەنابی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، مەخۆن کە لێتان جیا بۆتەوە، چونکە ئەو گەیشت بە جێگەی خۆی لە بەهەشت، و ئێوەیش لە سەر خۆڕاگرتن لە سەر ئەو نەهامەتییە پاداشت وەردەگرن.

وَ لِفقدهِ أَرختُ أنْ لا تحزنُوا   عبدُالكريم سرى يُجاورُ طه

جا بۆ لە دەستدان و کۆچی دوایی جەنابی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، و لە دوا چۆڕی شیعرەکانمدا بە (حسابی ئەبجەد) ئەو مێژووەم تۆمار کردووە، کە لە ڕستەی (أنْ لا تحزنُوا عبدُالكريم سرى يُجاورُ طه)دا، بەرجەستە دەبێت! و مێژووی کۆچی دوایی ئەم زاتە دیاری دەکات.

ژێدەرەکانی ئەم بیۆگرافیایە:

(١). هەندێ لە یادگارییەکانی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، کۆکردنەوە، و ئامادەکردنی: مامۆستا عبدالدائم هەورامانی، چاپی سلێمانی، ٢٠١١.

(٢). مودەڕیس نامە، ئامادەکردنی: ئاوات ئەبوبەکر ئەحمەد، چاپی سلێمانی، ٢٠٠٩.

(٣). (ڕۆژگاری ژیان)، یادداشت و بیرەوەرییەکانی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، ئامادەکردن و لەسەرنووسین: ڕەئووف مەحموودی، چاپی یەکەم، (١٣٩٤-٢٠١٥)، (بڵاوکردنەوی کوردستان) - (سنە - ڕۆژهەڵاتی کوردستان).

(٤). دیوانی میرزای هەورامی، چاپی یەکەم، (١٣٩٤-٢٠١٥)، (بڵاوکردنەوی کوردستان) - (سنە - ڕۆژهەڵاتی کوردستان).

(٥). کاروانی ژیانم، یادداشتەکانی دکتۆر مستەفا زەڵمی، چاپی یەکەم، ٢٠١٤.

(٦). (ژیاننامەی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس)، مەلا عەلی محەممەد عەلی وەیس، (تووتەقاچ)، چاپی یەکەم: (٢٠١٢م)، چاپخانەی ڕۆژهەڵات - هەولێر.

(٧). (سەدەیەك تەمەنی نوورین -)، مامۆستا دکتۆر عبدالدائم هەورامانی، چاپی یەکەم: (١٤٢٨ هـ - ٢٠٠٧م)، چاپخانەی (نووسەر) سلێمانی، ٢٠١١.

(٨). کاروانی پێنووس، فاتیح مستەفایی - مەریوان، چاپی یەکەم، (١٣٩٠هەتاوی - ٢٠١٢ز)، بڵاوکردنەوەی ئاراس - سنە، ڕۆژهەڵاتی کوردستان.

[سەرەتايەك دەربارەى (فەرموودەناسى)]

كورتەيەكى مێژوويى دەربارەى نەشونماكردنى فەرموودە ناسى (علوم الحديث) و ئەو قۆناغانەى كە پيايدا تێپەڕ بووە:

لێكۆڵەرەوەى سەرناس تێبينى ئەوە دەكات، كە بنەماو پايە ڕيشەيەكانى زانستى ڕيوايەت و گێڕانەوەى فەرموودە لە قورئانى پيرۆزو سوننەتى پێغەمبەردا ﷺ هاتووە، خواى گەورە لە قورئانى پيرۆزدا دەفەرموويێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ﴾[1]، واتە: ئەى ئەوانەى بڕواتان هێناوە! ئەگەركەسێكى تاوانبار هەواڵێكى بۆتان هێنا جا بكۆڵنەوە نەكا لەڕووى نەزانييەوە بەخەڵكى‌تر زيان بگەيەنن، جا لەكارێ كە كردوتانە، پەشيمان ببنەوە، وەلە فەرموودەى پێغەمبەردا ﷺ هاتووە كە دەفەرموويێت: «**نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا حَدِيثًا فَحَفِظَهُ حَتَّى يُبَلِّغَهُ غَيْرَهُ، فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ، وَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لَيْسَ بِفَقِيهٍ**»[2]، واتە: خوا پيت بخاتە كارى كەسێكەوە كە شتێكمان لێ دەبيستێ و بەو شێوەيەى كە بيستويەتى دەيگەيەنێتەوە، جا هەندێ پێ ڕاگەيەنرا و هەيە كەلە گوێگر ورياترە و تێگەيشتوترە. وەلە گێڕانەوەيەكى تر: وەهەندێ لە هەڵگرى فيقهـ، هەيە كە كەسێكى‌تر هەيە لەو فيقهـ زانترە، وەهەندێ كەس هەيە كە هەڵگرى شەرع (فقه)ـە، و كەچى شەرعزان (فەقيهـ) نييە.

جا لەو ئايەتە پيرۆزە و لەو فەرموودە بەپێزەدا پڕۆگرامى پێداگيرى (التثبت)لە وەرگرتنى فەرموودەو چۆنيەتى وەرگرتنى لەڕووى بێدارى و شارەزايى و وردەكارييەوەى تيادايە لە گواستنەوەيدا بۆ كەسانى‌تر.

وەك گوێڕايەڵيەك بۆ فەرمانى خواى گەورەو پێغەمبەرەكەى ﷺ هاوەڵان (**رضى الله عنهم**) زۆر پێداگيريان دەكرد لە گواستنەوەى فەرمودەداو لەوەرگرتنيدا، بەتايبەتى

---

١. سوره الحجرات: ٦

٢. **رواه الترمذي**: فەرموودەى ژمارە (٢٦٥٦) **و قال عنه: (حسن صحيح)، و صحّحه الشيخ الألباني.**

کـە ئەگـەر گومانیـان هەبوایـە لـە ڕاسـتگۆیی گوێزەرەوەکەیـدا هەرلەبەر ئەمـەش بابەتی (ڕشتە: سەنەد)کە زۆر بە نرخە بۆ وەرگرتن یان وەرنەگرتنی فەرموودە هاتەکایەوە.

لـە پێشـەکی (سـەحیحی موسـلیم)دا، هاتـووە، لـە (ابـن سیریـن)ـەوە، کـە دەڵێـت: نەدەپرسرایەوە لەسەنەد، بەڵام کە فیتنە سەری هەڵدا، دەیان گوت، ناوی پیاوەکان؟ واتە ئەوانەی سەنەدەکە بڵێ، جا ئەوانەی کە ئەهلی سونتە بوون فەرمودەکانیان لێ وەردەگیرا ئینجا ئەوانـەش کە (أهل البدع)بوون، فەرموودەیان لـێ وەرنەدەگیرا[1]، جا لەبەرئەوەی کەفەرمـوودە لـەدوای ناسـینی سـەنەدەکەیەوە نەبێـت وەرناگیـرێ، بۆیـە زانسـتی (الجرح والتعديل) و قسـەکردن لەسـەر ڕاوییەکان و ناسـینی (متصل و منقطع)ی، سەنەدەکان و ناسینی (العلل الخفية) هاتە کایەوە و وەدەرکەوت و هەروەها قسەکردن لەسەر هەندێ ڕاوی هاتـە کایـەوە بـەڵام بەکەمی ئەمەش لەبـەر کەمی گێڕەرەوەی تانـە لێدراو(مجروح) لـە سـەرەتاوە، و پاشـان زانایان لـەم بارەیـەوە زیاتر لایەنەکـەیان فراوانتر کرد تا باسـکردن و لێکۆڵینەوە لەسـەر زانسـت گەلێك کە پەیوەسـت بوون بەفەرمووده‌وە لەڕووی (ضبط) کردن و چۆنیەتی هەڵگرتن و دانەوەیەوە و ناسینی (ناسخ) و (منسوخ) و (غريب) و هتد .... هاتەکایەوە ئەمە زانایان بە سەرەکی دەیان گواستەوە .

پاشان شتەکە بەرەو پێش چوو، وەوای لێهات ئەو زانستانە دەنوسرانەوەو تۆمار دەکران، بـەڵام لەچەنـد شـوێنێکی پەڕاگەنـدەوە لەکتێبەکانـدا، کەبەزانسـتەکانی تریشـەوە تێکـەڵ کرابوون، وەك زانسـتی (أصول) و زانسـتی (فقه) و زانسـتی (حديث) وەك کتێبی (الرسـالة) و کتێبـی (الأم)ی، ئیمامـی شـافیعی، جـا لەکۆتاییدا کە زانسـتەکان پێگەیشـتن و زاراوەش (الأصطـلاح) جێگیـر بـوو، هەمـوو زانسـتێ سـەربەخۆ بـوو، لەهیتر جیا بۆوە، کەئەمەش لەسەدەی چوارەمی هیجریـدا بوو، زانایان ئەم زاراوە ناسییە (علم الـمصطلح)یان، لەکتێبی سـەربەخۆدا جیـا کـردەوە، یەکەم کەسێك کە کتێبی تایبەتی تیـادا دانا (**القاضي أبو محمد الحسن بن عبدالرحمن بن خلاد الرامهرمزي**)بـوو، کـە لـە سـاڵی (٣٦٠ك)دا، کۆچـی دوایـی کردووە، و دانەری پەڕتووکی (**الـمُحدث الفاصل بيْن الراوي والواعي**)یە.

---

١. مقدمة صحيح مسلم.

چەند پێناسەیەکی سەرەتایی:

١. زاراوە ناسی (علم المصطلح):

زانستێکە کـە بەهۆی چەنـد بنەماو ڕێسایەکەوە حاڵەتی ڕشتە (السـند) و تێکست (المتـن)دەزانرێ، لەڕووی وەرگرتن یان وەرنەگرتنەوە .

٢. بابەتی ئەم زانستە :

بریتییە لە باسکردنی سەنەدومەتن لەڕووی وەرگرتن یان وەرنەگرتنەوە.

٣. بەرهەمەکەی:

بریتییە لەجیاکردنەوەی فەرموودەی ڕاسـت (الصحیح) و ناڕاسـت و ناساغ (السقیم) لە یەکتـر.

٤. فەرمووده (الحدیث):

أ. لـەڕووی زمانـەوە: بەمـانای تازە دێـت، وەبە پێچەوانـەی قیاسـەوە لەزمانی عەرەبدا جەمعەکەی (أحادیث)ـە.

ب. لـەڕووی زاراوەوە : ئەوەیـە کـە بدرێتـە پاڵ پێغەمبـەر ﷺ لەگوفتـارو کـردارو پەسەند کراو و ئاوەڵناو (صفة) بۆی.

٥. هەواڵ (الخبر):

أ. لەڕووی زمانەوە : بەمانای هەواڵ (النبأ)دێت، کە جەمعەکەی (أخبار)ە .

ب. لەڕووی زاراوە: سێ گووتەی لەسەرە:

١. (الخبـر) هاوڕێکی (الحدیث)ـە: واتە لەڕووی زاراوەوە ماناکەیان یەکێکە .

٢. پێچەوانـەی یەکتـرن: (الحدیـث) ئەوەیـە کەلـە پێغەمبـەرەوە ﷺ و (خبـر) ئەوەیە کەلە غەیری پێغەمبەرەوەیە ﷺ .

٣. لە (حدیث) گشتی ترە: واتە: (حدیث) ئەوەیە کە لەپێغەمبەرەوە ﷺ هاتووە، و (خبـر) ئەوەیـە کەلەپێغەمبەریـش ﷺ و غەیـری پێغەمبەریشـەوە ﷺ هاتووە .

٦. ڕێچکە (الأثر) :

أ. لەڕووی زمانەوە: واتە پاشماوەی شتێك .

ب. لەڕووی زاراوەوە: دوقسەی لەسەرە کە ئەمانەن:

١. ئەوەیە کە هاوڕێکی (حدیث)ـە: واتە، لەڕووی زاراوەوە یەك مانایان هەیە .

٢. پێچەوانەیەتی: ئەوەیە کە درابێتە پاڵ هاوەڵێ یان تابعی یەك لە گوفتارو کردار .

٧. (الأسناد) : کە دوو مانای هەیە:

أ. دانە پاڵی فەرمودەکە بۆ لای بێژەرەکەی .

ب. زنجیرەی ئەو پیاوانەی کەئەو مەتنە دەگەیەنن جا بەم مانایە هاوڕێکی (سند)ـە.

٨. ڕشتە (السند) :

أ. لەڕووی زمانەوە: بەمانای پشت پێ بەستراو (المعتمد) دێت، هەر لە بەر ئەوەش واناونراوە، چونکە فەرمودەکە پشتی پێدەبەسترێ و ئیعتیمادی دەخرێتە سەر .

ب. لەڕووی زاراوەوە: زنجیرەی ئەو پیاوانەیە کەمەتنەکە دەگەیەنن

٩. تێکست (المتن):

أ. لەڕووی زمانەوە: ئەو شتە یە، کە دەرکەوێت و بەرزبێتەوە لەزەوی.

ب. لە ڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە جگە لەسەنەدەکە، دەمێنێتەوە .

١٠. (المسنَد): بەفەتحەی نونەکە:

أ. لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولە، بەمانای (أسند الشئ أليه) واتە درایە پاڵی دێت .

ب: لەڕووی زاراوە: سێ مانای هەیە:

١. هەموو ئەو کتێبانەیە کەتیایدا ڕیوایەتی هەموو هاوەڵێك بەگوێرەی خۆی کۆکرابێتەوە.

٢. بەفەرموودەی مەرفوع و ڕشتە پەیوەست (متصل السند) دەوترێ .

٣. مەبەست پێی (السند)ـە، کە بەم واتایە بێت مەسدەرێکی میمییە .

١١. (المسنِد) بەکەسرەی نونەکە:

ئەوەیە کە فەرمووده ڕیوایەت دەکات بەسەنەدەکەی خۆی ئیتر ئایا ئەوەی کەلەلایەتی زانایە پێی یان تەنها ڕیوایەتە و هیچی تر .

١٢. فەرمووده ناس (المحدث):

ئەوەیە کەسەرقاڵە بەزانستی فەرموودەوە، لەڕووی گێڕانەوە (روایة)و پێزانین (دراية)ـەوە، و ئاگای بەزۆری ڕیوایەتەکان و چۆنیەتی ڕاوییەکان هەبێت .

١٣. (الحافظ) دوو قسەی لەسەرە:

أ. لەلای زۆربەی فەرمودە ناسان هاوماناى (محدث)ـە.

ب. وتراوە کەپلەی بەرزترە لە (محدِّث)، بە جۆرێك کە ئەوەی کە لە هەر (طبقة) ئاستێکدا، کە دەیزانێت زیاترە لەوەی کە بێ ئاگایە لێی .

١٤. (الحاكم):

ئەوەیە کە زانستەکەی قاڵە بەسەر هەموو فەرمودەکاندا، بە جۆرێك کە هیچی لەدەست دەرنەچووە لێیان تەنها کەمێك نەبێت، ئەمەش لەسەر ڕای هەندێ لە ئەهلی عیلم .

بە ناوبانگترینی کتێبەکانی فەرمووده ناسی (علوم الحدیث):

١. (المحدث الفاصل بين الراوي والواعي) :

(قاضی ابو محمد الحسن بن عبدالرحمن بن خلاد الرامهرمزی) داینـاوە، کـە لـە سـاڵی (٣٦٠ ك)دا کۆچی دوایی کردووە، بەڵام سەرجەم باسەکانی (**مصطلح**)ی، لە خۆنەگرتووە، هەرکەسێکیش کەسەرەتای کتێب دانانی بێت لەهەربابەتێکا یان لە هەر زانستێکدا بەزۆری هەر وایە .

٢. (معرفة علوم الحدیث) :

(أبو عبدالله محمد بن عبدالله الحاكم النيسابوري)دایناوە، کەلەساڵی (٤٠٥ ك)کۆچی دوایی کردووە، بەڵام باسەکانی پوخت نەکردووە، وەشێوازێکی ڕێکخستنی هونەری گونجاوی بەکارنەهێناوە .

٣. (المستخرج على معرفة علوم الحدیث) :

(أبو نُعَيم أحمد بن عبدالله الأصفهانی)داینـاوە، کەلەساڵی(٤٣٠ك) کۆچی دوایی کردووە، لە ڕێساکانی ئەم زانستەدا ئەوشتانەی کە (حاکم)لە کتێبی (**معرفةعلوم**

الحديث)دا لەدەستی داون، ئەم هێناونی بەڵام چەند شتێکیشی تەرك كردووە، كە بۆ كەسێ كەلەدوایەوە كاری لەسەر بكات دەتوانێ ئەوشتانەش بهێنێ .

٤. (الكفاية في علم الرواية):

(أبوبكر أحمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي)ی داینـاوە كەلەسـاڵی (٤٦٣ ك) كۆچی دوایی كردووە، ئەم كتێبە پڕە لە نوسینەوەی بابەتەكانی ئەم زانستە و ڕونكردنەوەی ڕێساكانی ڕیوایەت، وەبە شكۆمەندترینی سەرچاوەكانی ئەم زانستە دادەنرێت .

٥. (الجامع لأخلاق الرّاوي وأداب السامع):

ئەمیش **(الخطيب البغدادي)**داینـاوە، كتێبێكە دەربارەی ئادابەكانی ڕیوایەت باس دەكات هەروەك بەناوەكەیدا دیارە، كتێبێكە لەبواری خۆیدا تاكە و كرۆكەكەی زۆر گرنگە، مەگەر زۆر بەكەمی دەنا لەسەرجەم بابەتەكانی زانستی فەرمودەدا **(الخطيب)** كتێبی سەربەخۆی تیادا داناوە جا وایە، كە **(الحافظ أبوبكر بن نقطة)**دەڵێت: هەركەسێك كەویژدانی هەبێت، دەزانێ كەفەرموودەناسەكانی دوای **(الخطيب)** هەموویان پێویستیاری كتێبەكانی ئەون .

٦. (الألـماع إلى معرفة أصول الرواية وتقييد السماع):

(القاضي عياض بن موسّى اليحصُبى)داینـاوە كەلەساڵی (٥٤٤ك)، كۆچی دوایی كردووە كە كتێبێكی گشتگیر نی یە بۆ سەرجەم باسەكانی زانستی (مصطلح)، بەڵكو لەسەر ئەو شتانە كورت هەڵهێنراوە، كە پەیوەستن بە چۆنیەتی وەرگرتن و دانەوەی فەرمودەو ئەو بابەتانەی كە لەمانە دەبنەوە، بەڵام لەبابەتەكەی خۆیدا زۆر باشە، و لەڕووی پێوەندی و ڕێكخستنیشەوە زۆر جوانە .

٧. (ما لا يَسَعُ الُمحَدَّثَ جَهْلَهُ) :

(ابو حفص عمر بن عبدالـمجيد الـميانـجي) داینـاوە، كەلـە سـاڵی (٥٨٠ك) كۆچی دوایی كردووە، كە جوزوەیەكی بچووكە، و سوودی گەورەو زۆری نییە .

٨. (علوم الحديث) :

(أبو عمرو عثمان بن عبدالرحـمن)ی، شارەزووری ناسراو بە (ابن الصلاح) داینـاوە،

کە لە ساڵی (٦٤٣ ك)دا، کۆچی دوایی کردووە وەئەم کتێبەی لەناو خەڵکدا بە (**مقدمة ابن الصلاح**) ناسراوە، و لە بەپیتترینی کتێبەکانی (**مصطلح**)ـە، کە دانەرەکەی تیایدا ئەو شتانەی کەجیاوازن لەم بارەوە، لەکتێبەکانی (**الخطيب**)، و ئەوانەی پێش ئەو کۆی کردۆتەوە وەکتێبێکی پڕ لە سوودە بەڵام لەسەر شێوازێکی گونجاو ڕێکی نەخستووە، چونکە شت لەدوای شت وتویەتیەوەو یەکی خستووە وەلەگەڵ ئەمەشدا پاڵپشتێك بووە بۆ ئەو زانایانەی کەلە دوایەوە هاتوون، هەیە کورتیکردۆتەوە، هەیە ڕێکی خستووە، هەیە بەرەنگاری بۆتەوە و هەیە پاڵپشتی لێ کردووە.

٩. (التقريب والتسيير لِمعرفة سنن البشير النذير):

(**محي الدين يحيى بن شرف النواوي**) دایناوە کە لەساڵی(٦٧٦ك)دا کۆچی دوایی کردووە وەئەم کتێبەی کورت کردنەوەیە بۆ کتێبی (**علوم الحديث**) ی (**ابن صلاح**)وە کتێبێکی باشە بەڵام جارجارە عیبارەتەکانی داخراو و ڕەقن .

١٠. (تدريب الراوي في شرح تقريب النواوي):

(**جلال الدين عبدالرحمن بن ابى بكر السيوطي**) دایناوە کەلەساڵی (٩١١ ك)کۆچی دوایی کردووە کە شەرحی کتێبی (**تقريب النواوي**)یە هەروەك لەناوەکەیەوە دیارە کە دانەرەکەی تیایدا سودێکی زۆری کۆکردۆتەوە .

١١. (نظم الدُرر في علم الأثر):

(**زين الدين عبدالرحيم بن الحسين العراقي**) دایناوە، کەلەساڵی (٨٠٦ ك) کۆچی دوایی کردووە کەبەناوی (**الفية العراقي**) ناسراوە، کەتیایدا (**علوم الحديث**)ی (أبن الصلاح)ی هۆندۆتەوە وەشتی لەسەر زیاد کردووە، زۆر باشەو سوود مەندە، چەندەها شەرحی لەسەر کراوە، لەوانە دووشەرحی خودی دانەرەکەیەتی .

١٢. (فتح الـمغيث في شرح الفية الحديث):

(محمد بن عبدالرحمن السخاوى)دایناوە کە لە ساڵی (٩٠٢ ك) کۆچی دوایی کردووە کەئەمەش شەرحێکە لەسەر کتێبی (**الفية العراقي**) کە لە فراوانترین و دەوڵەمەندترینی شەرحەکانی ئەلفیەیە .

١٣. (نخبة الفكر في مصطلح أهل الأثر):

(الحافظ ابن حجر العسقلاني) داینـاوە کەلەسـاڵی (٨٥٢ ك) کۆچـی دوایـی کردووە کە جوزوەیەکی بچوکەو زۆریش کورتە بەڵام لە سـوود مەندترینی کورتیلەکانەو باشـترینیانە لەڕوی ڕێکخسـتنەوە تیایدا دانەرەکەی ڕێبازێکی لە ڕێکخسـتن و دابەشـکاری داهێناوە کە لە پێشیەوە کەسیتر نەی کردووە وەهەر دانەرەکەشی شەرحی کردووە، کەناوی ناوە **(نزهة النظر)**هەروەك هیتریـش شەرحیان کردووە .

١٤. (المنظومة البيقونية):

(عمر بن مُحمّد البيقوني) دایناوە، کە لە ساڵی (١٠٨٠ ك)کۆچی دوایی کردووە کەلەو کتێبـە کورتانەیـە، کـە هۆندنـەوەی بـۆ کراوە کەلەسیو چـوار دێڕ تێپەڕناکات وەبـە کتێبە بەسوودە ناسراوەکان دادەنرێت، و چەندەها شەرحی لەسەرکراوە .

١٥. (قواعد التحديث) :

(مُحمّد جَمال الدين القاسمي) دایناوە، کە لە ساڵی (١٣٣٢ ك) کۆچی دوایی کردووە، و کتێبێکی داڕێژراو و نووسراوی بە سوودە.

ـ (کورداندنی زاراوەکانی فەرمودە):

١. **(علوم الحديث)**: فەرمووده ناسی.

٢. **(الحديث)**: فەرمووده.

٣. (الخبر): هەواڵ.

٤. (الأثر) : ڕێچکە.

٥. (السند): ڕشتە.

٦. (المتن): تێکست.

٧. (المحدث): فەرمووده ناس.

٨. (المشهور): بەناوبانگ.

٩. (المُستَفيض): بڵاوەوە بوو.

١٠. (العزيـز): دەگمەن.

١١. (معمول به): كار پێ كراو.

١٢. (غير معمول به): كار پێ نەكراو.

١٣. (الصحيح): ساغ.

١٤. (الإجماع): كۆڕا.

١٥. (الحسن) : جوان و شيرين.

١٦. (المحتف بالقرائن): وەرگيراوی نيشاندار.

١٧. (المقبول): وەرگيراو.

١٨.(ناسخ الحديث ومنسوخه): فەرمودەی سڕيارو فەرمودەی سڕراوه.

١٩. (الخبر المردود): فەرمودەی لادراو.

٢٠. (الضعيف): لاواز.

٢١. المرسل): بەرەڵا كراو.

٢٢. (المعضل): ئاڵۆزاو.

٢٣. (المنقطع): پچڕاو.

٢٤. (المعلق): هەڵپەسێراو.

٢٥. (المُدَلَّس): فەرمودەی فێڵ تياكراو.

٢٦. (المرسل الخفی): بەرەڵلا كراوی شاراوه.

٢٧. (المردود بسبب الطعن في الرّاوي): بەرپەرچ دراوه بەهۆی تانەدان لە گێڕەرەوه.

٢٨. (الفسق) : خراپەكاری.

٢٩. (المبتدع): بيدعه چی.

٣٠. (الجهالة): نەفامی.

٣١. (فحش الغلط): هەڵەی زەق و زۆرو بێتام.

٣٢. (سوء الحفظ): خراپی هێزی لەبەر كردن .

٣٣. (الغفلة): بێ ئاگايی.

٣٤. (كثرة الأوهام): زۆری وەهم و خەیاڵ.

٣٥. (مُخالفة الثقات): پێچەوانە بوونەوە لەگەڵ متمانە پێکراواندا.

٣٦. (الموضوع) : فەرمودەی هەڵبەستراو.

٣٧. (المنكر): فەرمودەی نەناسراو .

٣٨. (المعروف): فەرمودەی ناسراو.

٣٩. (المُعَلَّل): فەرمودەی عەیبدار.

٤٠. (المخالفة للثقات): دژایەتی کردنی متمانە پێکراوان.

٤١. (المقلوب): فەرمودەی وەرگەڕاو.

٤٢. (المزيد في متصل الأسانيد): باسی زیادەلەسەنەدی پەیوەست دا.

٤٣. (المضطرب): فەرمودەی شڵەقاو.

٤٤. (المُصَحف): گۆڕینی وشەیەك لە نێوفەرمودەکەدا.

٤٥. (الشاذ و المحفوظ): فەرمودەی ناوێزەو پارێزراو.

٤٦. (الجهالة بالرّاوي): بێئاگا بوون لە حاڵی گێڕەرەوە.

٤٧. (بدعة): داهێنان وزیادەچێتی.

٤٨. (سوء الحفظ): خراپی هێزی لەبەر کردن.

٤٩. (الحديث القدسي): فەرموودەی پیرۆزی خودا.

٥٠. (المَرْفوُع): فەرمودەی بەرز کراوە.

٥١. (الموقوف): فەرمودەی وەستێنراو.

٥٢. (المقطوع): فەرمودەی بڕاو.

٥٣. (المتصل): فەرموودەی پەیوەست.

٥٤. (زيادات الثقات): زیادەی کەسانی بڕوا پێکراو.

٥٥. (العدالة): ڕاستاڵی.

٥٦. (من حدّث و نسي): کەسێك کە فەرمودەی گێڕاوەتەوە و لە بیری چۆتەوە.

٥٧. (صيغ الأداء): شێوازەکانی گەیاندن ودانەوە.

٥٨. (صفة رواية الحديث): شێوازی گێڕانەوەی فەرمودە.

٥٩. (طُرُق التَّحمُّل و صِيَغ الأَداء): رێبازەکانی وەرگرتن و شێوازەکانی دانەوە.

٦٠. (السماع من لفظ الشيخ): بیستن لە خودی دەربڕینی مامۆستاکە.

٦١. (القراءة على الشيخ): خوێندنەوە بەسەر مامۆستاکەدا.

٦٢. (الإجازة): مۆڵەت پێ دان،

٦٣. (المناولة): پێ بەخشین.

٦٤. (الكتابة): نوسینەوە.

٦٥. (الإعلام): پێ ڕاگەیاندن.

٦٦. (الوصية): وەسیەت پێ کردن.

٦٧. (الوجادة): بینینەوە و دەست کەوتن.

٦٨. (صفة رواية الحديث): شێوازی گێڕانەوەی فەرمودە.

٦٩. (غريب الحديث): دەستەواژە نامۆکانی نێو فەرموودە.

٧٠. (لطائف الإسناد): جوانیەکانیی ڕشتە.

٧١. (معرفة الرّواة): ناسینی گێڕەرەوەکان.

٧٢. (العالـي و النازل): سەنەدی بەرزی و نزمی.

٧٣. (المسلسل): زنجیرە یی و پەیوەند.

٧٤. (رواية ألأكابر عن ألأصاغر): گێڕانەوەی گەورە لە بچووك .

٧٥. (رِواية ألآباءو عن ألأبناء): گێڕانەوەی باوك لە کوڕ.

٧٦. (رواية ألأبناء عن الآباء): گێڕانەوەی کوڕ لە باوك .

٧٧. (المُدَبج و رواية ألأقران): گێڕانەوەی هاوتەمەن لە هاوتەمەن .

٧٨. (معرفة الرواة): ناسینی گێڕەرەوەکان.

٧٩. . (معرفة الصحابة): ناسینی هاوەڵان.

٨٠. (معرفة التابعين): ناسینی شوێن کەوتوان.

٨١. (معرفة الأخوة و الأخوات): ناسینی براو خوشکەکان.

٨٢. (المتفق و المتفرق): وەك یەك و جودا.

٨٣. (المهمل): وەلانراو.

٨٤. (المبهمات): ناسینی شتە نادیارەكان.

٨٥. (لقب): ناز ناو.

٨٦. (معرفة تواريخ الرواة): ناسینی مێژووی گێڕەرەوەكان .

٨٧. (طبقات الرواة): چینەكانی گێڕەرەوەكان.

٨٨. (معرفة الثقات والضعفاء من الرواة): ناسینی گێڕەرەوە بڕوا پێكراو و لاوازەكان.

٨٩. . (معرفة أوطان الرواة وبلدانهم): ناسینی نیشتمان و شاری گێڕەرەوەكان.

٩٠. (المصنَّف): كتێب.

(لێكۆڵەر)

(پێشەکیی شێخی مودەڕڕیس)

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

الحَمْدُللّه الّذي أسند إلـى ذاتِهِ الرّحمَة، وَ أَوصلَها إلـى مَن أَطاعَهُ مِنَ الأُمّة، وَالصّلاةُ وَالسَّلامُ عَلى وَسيلَة كشفِ الغـُمَّة، سيّدنا مُحَمَّد الرّفيع القدر العالِي الهِمّة، وَ عَلى آلِهِ وَ أَصحابِهِ أَصحاب السّندِ يَوْم يجمَعُ اللّه الرّسلَ وَ يسأل عَن إجابَة الأُمّة، وَ عَلى أَتباعِهِم بِإِحسانٍ إلـى يَوم الدّين.

لـە پاش ستایش بۆ پـەروەردگار و دروودی حەزرەتـی ڕەسـووڵی موختـار ﷺ و ئاڵو ئەسحابی ئەبرار، دەمێکە وام لە بیری ئەوەدا کە ڕیسالەیێ بنووسم بە هۆنراوەیـی و ڕووناکـی بکەمـەوە بـەو شـێوە پەخشـانە درەخشـانە کـە شـیاوی برادەرانـە، لـە عیلمـی حەدیسدا، وا ئێستە ـ الحمد للّه ـ موەففەق بووم لەسەر مەبەستی خۆم، وە ئەم ڕیسالەم بۆ نووسین بە عینوانی: (ڕێگەی ڕەهبەر)، لە باسی سوننەتی نەبەوی کە: وتار و ڕەفتار و تەقریرە، واتە: ڕەزامەندیی بەو ڕووداوانە کە کراون لەسەر ئاگاداریی ئەو.

جا لە خودا داوا ئەکەم سوودبەخش بێ بە برادەران لەهەردوو جیهان.

وە زۆربـەی ئـەم ڕیسـالەمە وەرگرتـووە لـە کتێبـی (علـوم الحدیـث) دانـراوی (شـیخ الـمحدثیـن) ئەبوعەمر عوسـمان (مکنی) بە (ابن الصلاح) و مەشـهوور بە شـارەزووری، جا با نـموونەیەك لە تەرجەمەی حاڵی بنووسین[1]:

ئـەو زاتـە لـە تەئریخـی پێنجسـەد و حەفتـاو حەوتـی کۆچیـدا لەدایـك بـووە لـە دێی

١. بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی بیۆگرافیای ئەم پێشەوایە بڕوانە ئەم سەرچاوانە کە دەربارەی ژیانی ئەو دوواون: **(وفيات الأعيان ٣/ ٢٤٣، وسير أعلام النبلاء ٢٣/ ١٤٠، وتذكرة الحفاظ ٤/ ١٤٣٠، والعبر ٥/ ١٧٧، ومرآة الجنان ٤/ ٨٤ ـ ٨٥، وطبقات الشـافعية الكبرى ٨/ ٣٢٦، وطبقات الشـافعية للإسـنوي ٢/ ١٣٣، والبداية والنهاية ١٣/ ١٤٢، والنجـوم الزاهرة ٦/ ٣٥٤، وطبقـات الحفاظ: ٤٩٩، والدارس ١/ ١٦، وطبقات المفسـرين للداوودي ١/ ٣٧٧، وطبقات الشافعية لابن هداية اللّه: ٢٢٠، وشذرات الذهب ٥/ ٢٢١، والأعلام ٤/ ٤٠٧. معرفة أنواع علوم الـحديث، عثمان بن عبد الرحمن، أبوعمرو، تقي الدين المعروف بابن الصلاح (الـمتوفى: ٦٤٣هـ)، الـمحقق: عبد اللطيف الهميم ـ ماهر ياسين الفحل، الطبعة الأولـى، الناشر: دار الكتب العلمية، (١٤٢٣ هـ / ٢٠٠٢ م)،** ل١١ بە دواوە.

شیلەخان[1] لە ناحیەی (سووورداش) تابیعی موحافەظەی سلێمانیەی ئەمڕۆ، وە لە خزمەتی باوکی بە حورمەتی عەللامەی عەسر شێخ عەبدوڕەحمانی شیلەخانی شارەزووری موکەننا بە ئەبوسەلاح دا خوێندوویەتی هەتا پێگەیشتووە، جا بە ئەمری باوکی بۆ زیادە مەعلوومات ڕۆیشتووە بۆ شاری موصڵ و گەلێ لە عیلمی حەدیس و تەفسیردا ئیستیفادەی کردووە، جا لەوێوە ڕۆیشتووە بۆ شاری (بەغداد) و پاش ماوەێی لەوێشەوە ڕۆیشتووە بۆ شاری (خۆراسان)، وە لەم شارانەدا بەو جۆرە ویستوویەتی کەسبی عیلمی کردووە، جا گەڕاوەتەوە بۆ دیمەشقی شام و لە شامەوە گەڕاوەتەوە بۆ دێی شیلەخان و پاش ماوەیێی لە خزمەت باوکیدا گەڕاونەتەوە بۆ شام، وە باوکی دامەزراوە بە مودەڕیس لەسەر مەدرەسەی (أسدیە) لە شاری (حەڵەب)دا، کە (أسد الدین) شێرکۆ مامی سوڵتان سەلاحوددینی ئەییوبی - رحمهما الله - بینای کردووە، وە (ابن الصلاح) خۆی دامەزراوە لەسەر پایەی ئیفتا و مەشیەخەت و بووە بە موفتی و شێخولئیسلام لە شاری (دیمەشق)دا، وە لە هەموو لایەکەوە تولابی عولووم و موسڵمانان لێیان گردبوونەتەوە و بوون بە چرای عالەمی ئیسلام لە ئیفادەی عولووم و ئەحکامی ئیسلامدا، وە (ابن صلاح الدین) گەلێ تەئلیفی کردووە لە عولوومدا، یەکێ لەوانە ئەم کتێبەیە کە ناوی: (علوم الحدیث)ـە، و من کردوومە بە سەرچاوەی ئیستیفادەی خۆم، لە میهرەبانی خودای تەعالا داوا ئەکەم کە ئەم کتێبەی منیش بکا بە هۆی ئیستیفادەی تەلەبەی عولووم لەم وڵاتی خۆمانەدا - بمنّهِ وَ فضلِهِ، آمین -

مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس (گۆڕی پڕ نوور بێت)

---

١. وەرگیراوە لە لەفزی شێخ عەلی خان، کە ناوی مالیکی ئەو دێیە بووە، و هاوچەرخی (قازی بەنێ)ـی، قەرەداغی بووە، لە دەوری تەئریخی سێسەد و حەفتای کۆچیدا - منە.

(باسی بەشەکانی زانستی زاراوەکانی فەرموودە)

جا با بزانین: عیلمی ئوسوولی حەدیس دوو باڵی هەیە، یەکەم باڵی ڕیوایەت، واتە: گێڕانەوەی وتار و ڕەفتار و تەقریری حەزرەت ﷺ وە مەعنای تەقریر ڕەزامەندیو دانانە بەو شتانە کە ڕوویان داوە بە ئاگاداری حەزرەت ﷺ و بەبێ مانیع ئینکاری نەکردوون، وە تەعریفی ئەم عیلمە لەسەر ئەم باڵە: گێڕانەوەی وتار و ڕەفتاری حەزرەتە لەگەڵ تەقریرەکانیدا (کما هو الواقع)، وە مەوزووعەکەی: زاتی حەزرەتە ﷺ لە جیهەتی ڕیوایەتی وتار و ڕەفتار و تەقریرەوە، وە فائیدەکەی: پارێزە لە هەڵەکاری لەو گێڕانەوەدا.

دووەم باڵی دیرایەت، یانی: زانستی پایەی نیسبەتی ئەو وتار و ڕەفتار و تەقریرە بۆ حەزرەت ﷺ لە ڕووی سیححەت و حوسن و زوعفەوە، واتە لە ڕووی هێزی تەواوی ئەو کەسانە کە ئەوانەی گێڕاوەتەوە لە عەدالەت و زەبت و ڕاگرتن بۆ مەرویەکانی، یا هێزی ناونجی یا هێزی کەمیانەوە.

جا تەعریفی ئەم عیلمە لەم باڵەوە ئەمەیە: عیلمی ئوسوولی حەدیس عیلمە بە چەند ئوسوول و مەسائیلێ کە ئەزانرێ بە هۆی ئەوانەوە ئەحواڵی سەنەدی حەدیسەکان، واتە: ئەو کەسانە کە ریوایەتیان کردوون لە بابەتی سیححەت و حوسن و زوعفەوە، وە لە بابەتی دەرەجات و پلەپلەی ئەم سێ سیفەتانەوە کە مەداری ئەوانەیش لەسەر عەدالەت و زەبت و حیفز و یەقزەیە، وە وێنەی ئەمانەیە وەکو لەمەولا باسیان دێ ـ إن شاء الله تعالى ـ

وە ئەو مەسئەلە وەکو ئەڵێت: هەر حەدیسێ سەنەدەکانی تا ئەگا بە حەزرەت ﷺ عادڵ و زەبت و حافظ و متیقظ بن ئەو پێی ئەڵێن: سەحیح.

وە مەوزووعی ئەم عیلمە لەم باڵەوە ڕاوی و (مروی عنه)یە، وە لە بابەتی قبوڵ و ڕەددەوەیە، وە فائیدەکەیشی قوبووڵ یان عەدەمی قوبووڵی حەدیسەکەیە، وە غایەکەیشی گەیشتنە بە پیرۆزی و بەختەوەری لە هەردوو جیهاندا، لەم دونیادا بە پیرۆزی خزمەتی ئاینی ئیسلام و لەو دونیاشدا بە ڕەزامەندیی پەروەردگاری عالەم.

وە وازیع و دانەری ئەم عیلمە (ابن الشهاب الزهري)یە، کە لەسەر فەرمانی خەلیفەی ڕاشید عومەری کوڕی عبدالعزیز لە ساڵی سەدو یازدەی کۆچیدا ئەم عیلمەی داناو ئەحادیسی کۆکردەوە، وە بەو خزمەتە دینی ئیسلام تازە کرایەوە.

جا بزانین: چەند لەفزێ هەن بەکارئەبرێن لە بەینی ئەهلی ئەم عیلمەدا وەکو: (حديث، اثر، سنة، متن، سند، مسند) بە فەتحە و کەسرەی نوون، وە: **(مُحدث و حافظ و حجة و حاكم).**

لە سەر بیروڕای گەلێ لە زانایانی ئەم عیلمە چوار کەلیمەی ئەوەڵ یەك مەعنایان هەیە، بریتییە لە وتار و ڕەفتار و تەقریری حەزرەت ﷺ، وە (متن) نەفسی ئەو لەفزانەیە کە بیسراون لە حەزرەتەوە، وە (سند) ئەو کەسانەن کە لە ڕشتەی ڕیوایەتەکەدا هەن، وە (مسند) لەسەر وەزنی ئیسمی فاعیلی بابی افعال، بەو ڕاوییە ئەڵێن کە ئەو ڕیجالی سەنەدە ئەخوێنێتەوە، وە (مسند) لەسەر وەزنی ئیسمی مەفعوول ئەو حەدیسەیە کە بەو سەنەدانە بەرز کراوەتەوە، وە (محدث) بە ئیسمی فاعیلی بابی تەفعیل ئەو کەسەیە مەشغووڵی ڕیوایەت و حیفز و تەحقیقی پایەی حەدیس بێ، وە (حافظ) کەسێکە زیاد لە کردەوەکانی موحەددیس حەدیسەکانیش بکاتە بەر، وە (حجة) کەسێکە کە لە عیلمی حەدیسدا پایەی لە موحەددیس و حافیز بەرزتر بێ، وە (حاکم) ئەوەیە پایەی عیلمی لەوان باڵاتر بێ، بەڵام مەناوی شارحی (جامع الصغير) ئەفەرموێت: حافیز ئەوەیە سەد هەزار حەدیسی لەبەربێ و حوججەت ئەوەیە سێ سەد هەزار حەدیسی لەبەربێ و حاکیم ئەوەیە عیلمی زیاتر بێ لەوان.

بەناوی خودای خاوەن یاسای عام	قورئانی پیرۆز سەرچاوەی ئیسلام
جوبرەئیل یانی، فریشتەی ئەکبەر	لەسەر ئەمری حەق هێنای بۆ ڕەهبەر
بۆ لای موحەممەد ئەحمەدی مەسعوود	خاوەنی پایەی مەقامی مەحموود
ئەویش بە سیدق و ساغی و ئەمانەت	هەمووی ڕاگەیاند بە هەموو ئوممەت
فەرمانیشی دا بە کەشف و بەیان	بۆ موجمەلاتی ئەلفازی قورئان

تا بە وتار و ڕەفتار و تەقریر — تەنویری کردن بە ئەعلا تەنویر
پەری و ئادەمی لە سەر دڵسۆزی — گەیشتن بە ڕێی بارەی پیرۆزی
سەناو ستایش بۆ زاتی خودا — دروودی بێ حەد بۆ (رسول الله)
هەم لەبۆ ئالی بەهرەمەندانیی — لەگەڵ یارانی مەردی مەیدانیی
تا دونیا دونیاو هەتاو چرایە — بەڵکو دائیم بن هەتا هەتایە
پاش ئەمە ئەڵێم بە یارانی پاك — دڵ بە ئەنواری ئیسلامی ڕووناك
ئەم نامە هەمووی هۆنراوە و بڵاو — باسی سوننەتی حەزرەتە تەواو
سوننەت وتارە و ڕەفتارە و تەقریر — بۆ پێغەمبەری بەشیر و نەذیر
تەقریر ڕەزایە بە ڕووداوێ وا — روو بدا لە لای حضووری ئەوا
لە گەنجینەی دڵ کاتێ کەوتە دەر — ناوم ئیعلان کرد بە: (ڕێگەی ڕەهبەر)
ئەغڵەب هێناومە بە هیوای نەجاح — لە تەئلیفەکەی شێخ (ابن الصلاح)
مەشهوور لە ناوا بە شارەزووری — پیرۆز بێ قەصری قەبری پڕ نووری
کونیەی ئەبو عەمر ناوی عوسمانە — ناوی باوکیشی (عبدالرحمن)ـە
(صلاح الدین)ە، لەقەب لە ناوا — شیلەخانییە لە خاك و ئاوا
پێنج سەد و حەفتاو حەوتی هیجری بوو — کە (ابن الصلاح) تەوەللودی بوو
باوکی مەردێ بوو بە پایە و تەمکین — یەکەم زانا بوو بۆ تەدریسی دین
ئەو ڕۆڵە فەردە لەو خانەدانا — عیلمی تەحصیل کرد تا بوو بە زانا
جا باوکی ناردی بۆ شاری موصڵ — بۆ تەحصیلی عیلم زیاتر لە حاصڵ
ئەویش لە عیلما خۆی کرد بە ڕەئیس — مەخسوس لە عیلمی تەفسیر و حەدیس
جا چوو بۆ بەغدا جا بۆ خوراسان — جا هاتەوە شام ئارام و ئاسان
جا گەڕایەوە لە بۆ کوردستان — بۆ صیلەی ڕەحم و دیدەنی دۆستان
جا لەسەر ڕاوێژ لە بۆ نەشری دین — لەگەڵ باوکیا بە قەدر و تەمکین
هەردوو هاتنەوە لە بۆ شاری شام — ئیستیقبال کران بە ڕووی ئیحتیرام

باوکی دامەزرا لە شاری حەڵەب لەسەر مەدرەسەی میری موقەڕەب
(أسد الدین)ی، لەقەب بە شێرکۆ مامی صەلاحی بە شان و شکۆ
(ابن الصلاح)یش، مایەوە لە شام کرا بە موفتی بە (شیخ الاسلام)
تا تاوی ڕۆژی دا بە دونیادا لە عیلم و حیلم و فەزل و تەقوادا
چەن تەئلیفی کرد نایاب و نەفیس یەکێ لەوانە لە عیلمی حەدیس
من ئەو تەئلیفەم کردووە بە ئیمام بۆ: ڕێگەی ڕەهبەر (أحسن الکلام)
تا براکانم زوو بیکەن لەبەر تا ئاگادار بن لە ڕێگەی ڕەهبەر
سوننەت و ئەثەر حەدیس و خەبەر مەتن و سەنەد و موسنەد ژێر و سەر
موحەددیس حافیز حوججەت و حاکم ئیستیلاحاتن بە دەوری دائیم
چوارەی ئەوەڵیان موتەرادیفن لەسەر یەك مەعنا موتەعاریفن
مەتن ئەلفازی حەدیسەکانە سەنەد ئەفرادی ڕاوییەکانە
موسنید ڕاوییە بە شێوەی ئیسناد فلان لە فلان تا (خیر العباد)
موسنەد بە فەتحە حەدیسێ وایە بە سەنەد بڕوا هەتا نیهایە
موحەددیس یانی زانای پڕ مایە لە بۆ ڕیوایەت هەم بۆ دیرایە
ئەوەن زانا بێ بە حاڵی ئەشخاص نەکەوێتە ناو گێژی ئیلتیباس
حافیز بە پایە لەوە باڵاتر حوججە لە حافیز مایەی زیاتر
حاکیم زۆرترە ماقام و ناوی بەڵێ فەرموویە شێخی مەناوی:
حافیز کەسێکە سەد هەزار حەدیس لەبەرکا وێنەی جەوهەری نەفیس
حوججە لەبەرکەر بۆ سێ سەد هەزار لە قەول و فیعلی تەقریری موختار
حاکیم شامیلە عیلمی بە ڕەحمەت بۆ ئەحادیسی ساحیبی ئوممەت
زانای ئەحادیس لەسەر ڕیوایە ڕووی لە حەدیسە لە مەتن و مایە
واتە ئەو لەفزە یا ئەو ڕەفتارە یا ئەو تەقریرە لەبۆ موختارە
یانی وای فەرموو یا ئەو کارەی کرد یا لەو ڕووداوا ئینکاری نەکرد

لێرا مەوزووعی ئەم عیلمە چاکە
زاتی ئەنوەری ڕەهبەری پاکە

(من حیث اسناد الحدیث الیە
صلی ربنا تعالی علیە)

غایە عیسمەتی ڕاوییەکانە
لە خەتا لە ڕووی ئەو نیسبەتانە

تەعریفەکەیشی عیلمێکی وایە
کە نەقڵی سوننەت ئەکا بە وایە

زانای حەدیسیش لەسەر دیرایە
ئەڵێ تەعریفی ئەم عیلمە وایە

عیلمێکە باحیث لە حاڵی سەنەد
لە ڕووی سیحەحەت وحوسن وزوعف وڕەد

مەوزووعەکەیشی ڕاوی و مەرویە
ئاخۆ زەعیفە یاخود قەوییە

غایەیش دوورییە لە خەتاو خەتەر
لەو ئیسنادەدا لای مەولای بەشەر

ئیینو شەهابی زوهری پڕ تەمیز
بە ئەمری عومەر (بن عبدالعزیز)

ئەم عیلمەی دانا بۆ ئەهلی ئیسلام
(جزاه الله الملك العَلاّم)

لە سەدو یازدەی تەئریخی هیجری
بیاریێ ئەنوار بۆ قوببەی قەبری

❁ ❁ ❁

(بەشەکانی فەرموودە)

بزانن: حەدیسی شەریف بە چەند جۆر تەقسیم ئەکرێ لەسەر ئیعتیباری سیفات و ئیعتیبارات و بەم شێوە ئەقسامی حەدیس ئەکەن بە شەست و پێنج قیسم، بەڵکو لەو ژمارەیەش زیاتر ئەڕوا، بەڵام موحەدیسین تەماشایان نەکردوون، وە ئەم تەقسیمانە تەقسیمی ئیعتیبارین.

جا ئەڵێن: حەدیس یا موتەواتەرە یا حەدیسی ئاحادە، وە موتەواتەر ئەوەیە پێنج شەرتی تێدا بێتەجێ:

یەکەم: ژمارەی ڕاوییەکانی زۆربێ.

دووەم: زۆرییەك بە ئەندازەیەك بێت کە بە عادەت گردەوەبوونی ئەو کەسانە لەسەر درۆکردن مەحاڵ بێ.

سێیەم: ڕیوایەتەکەی لەسەر بەکارهێنانی یەکێ لە حەواسی خەمسە بێ، واتە: بە

گوێچکەی خۆی فەرموودەکەی بیستووە، وەیا بە چاوی خۆی ڕەفتارەکەی دیوە.

چوارەم: ئەوەیە ئەم شەرتانە لەسەرەوە تا خوار لە هەموو چینێکدا بێتەجێ، واتە: ژمارەی ڕاوی هەموو چینێك زۆربێ بەنەوعێ بەعادەت مەحاڵ بێ، کە لەسەر درۆکردن گردەوە بین و ئەساسی ڕیوایەتەکەیش لەسەر ئیحساس بێ.

پێنجەم: ئەمەیە کە عیلم پەیدا ببێ بە یەقین بۆ بیسەری ئەو حەدیسە، جا وێنەیەکی ئەم خەبەرە موتەواتەرە وەکو حەدیسی: (**مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ**)[1]، واتە: هەرکەسێ عەمدی و قەسد درۆم بە دەمەوە هەڵبەستێ ئەوە با دابمەزرێ لەسەر جێگە دانیشتنی خۆی لە ئاگری دۆزەخدا، واتە: ئەو کەسە بێگومان شیاوی ئەوەیە لە ئاگری دۆزەخدا عەزاب بدرێ، ئەم حەدیسە لە چینی یەکەمدا زیاتر لە حەفتا کەس بیستوویانە لە حەزرەتەوە ﷺ هەروا لە چینە خوارەوەکانیشا بەو ژمارە زۆرە ڕیوایەت کراوە.

وە بزانن بۆ ژمارەی ڕاوییەکان لە حەدیسی موتەواتەردا عەدەدێکی مەعلووم دیاری نەکراوە، بەڵکو میزان ئیفادەی عیلمە بە ئینسان بە گوێرەی عادەت، واتە: هەر عەدەدێ بوو بە هۆی عیلم و یەقین بۆ بیسەرەکان ئەوە ئەو حەدیسە لەوکاتەدا بەر موتەواتەر ئەکەوێ بە شەرتێ ئەوە کە باقی مەرجەکانیش بێنەجێ، بەڵێ، بازێ لە زاناکان فەرموویانە: نابێ ژمارە چوار یان پێنج بێ، چوانکە چوار شاهید لە شەهادەتی زینادا پێویستە تەزکیە بکرێن لەبەرئەوە کە شەهادەتەکەیان موفیدی زەننە و بەبێ تەزکیەی موزەککی زەعیفە، وە پێنج کەسیش وەکو کەلیمەی لیعان، ئەویش هەر موجیبی زەننە، بەڵام لە پێنج زیاتر قابیلە کە ئیفادەی عیلم بکا.

---

١. حديث صحيح لغيره، رجاله ثقات رجال الشيخين غير ثعلبة- وهو ابن يزيد الحماني- فقد روى له النسائي في «مسند علي» وقال: ثقة، وذكره ابن حبان في «الثقات»، وقال ابن عدي: لَم أجد له حديثاً منكراً، وقال البخاري: فيه نظر. حبيب: هو ابن أبي ثابت، موصوف بالتدليس و قد عنعن، و أخرجه أبو يعلى (٤٩٦) من طريق محمد بـن فضيل، بهذا الإسـناد، و أخرجه البزار (٨٦٧) ، وأبو يعلـى (٤٩٦) و (٥٨٨) ، وابن عدي في «الكامل» ٥٣٦/٢ من طرق عن الأعمش، بروانه: مُسند الإِمام أحْمَد بن حنبل الـمحقق: شعيب الأرنؤوط ـ عادل مرشد، وَ آخرون، ٢٤/٢، الـحَديث الـمُرَقَّم (٥٨٤).

وە قیسمی دووەم لەم تەقسیمەدا کە حەدیسی ئاحادە لەسەر سێ بەشە:

یەکەم: ناوی ئەبەن بە مەشهوور کە بریتییە لە: حەدیسێ ڕاویەکانی لە دوو کەس زیاتر بن، بەڵام نەگا بە پایەی حەدیسی موتەواتەر، وە ئەم مەشهورە ناویش ئەبرێ بە (مستفیض) وە ئەمانە یەکێکن، وە بازێ لە زاناکان فەرقیان کردوون بەوە کە پێویستە ژمارەی ڕاوییەکانی (مستفیض) لە ئەوەڵەوە تا ئاخر وەکو یەك بن، واتە چوار کەس لە چوار کەس یاخود پێنج کەس لە پێنج کەس بن لەمسەر یان ئەوسەر، وە بازێ لە زاناکان وا فەرقیان کردوون بە فەرقێکی تر، وە مەعنایەکی تری ئەوەیە کە دائیر بێ لەناو خەڵکدا خواه ڕاوییەکی بێ یا دوو یا سێ، یا هەر سەنەدی نەبێ، جا پێویستە ئینسان هۆشیار بێ لەم بابەتانەوە.

دووەم: لە ئەقسامی ئاحاد حەدیسی عەزیزە کە حەدیسێکی وایە ڕاوییەکەی لە دوو کەس کەمتر نەبێ.

سێیەم: لە ئەقسامی ئاحاد غەریبە کە حەدیسێکی وایە لە شوێنێکدا تەنیا یەکێ ڕیوایەتی بکا، خواه لە باقی شوێنەکانا هەر یەکە یەکە بن، وەیا لە بازێ شوێنا زیاتر بن، وە حەدیسی غەریب ئەگەر لە ژوورەوە ڕاوییەکی بێ واتە لەلای سەحابییەوە ئەوە ناوئەبرێ بە فەردی موتڵەق، وە ئەگەر لە غەیری ئەو شوێنەدا یەکێ بێ ئەوە ناوئەبرێ بە فەردی نیسبی.

بزانن: حەدیسی ئاحاد کە ماعەدای حەدیسی موتەواتەرە ئیفادەی عیلمی یەقینی ناکا مەگەر بە هۆی قەرائین و دەلیلی خاریجییەوە، وەکو ئەوە لەگەڵ خەبەردان بە مردنی نەخۆشێ هاوار و گریان لە ماڵەکەیەوە پەیدا ببێ و قەرائین لەسەر وەفاتەکەی پەیدا ببن.

هەروا بزانن حەدیسی موتەواتەر لە سەر دوو قیسمە:

یەکەم: موتەواتەری لەفزی کە ئەوەیە ئەو عەدەدە زۆرە کە باسمانکرد هەموو بە یەك لەفز ڕیوایەتی بکەن، وەکو حەدیسی: (**مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ**)، کە بە عەینی ئەم لەفزە لە حەفتا سەحابی زیاتر ڕیوایەتیان کردووە لە حەزرەتەوەﷺ.

دووەم: موتەواتەری مەعنەوی کە ئەوەیە ئەو عەدەدە زۆرە کە وتمان بە عیباراتی

موتەفاویت یەك مەتلووب ڕیوایەت بکەن، وەکو ئەحادیسی دەستبەرزکردنەوەی حەزرەت ﷺ لەکاتی دوعاکردندا، ئەمە واریـد بووە لـە دەوری سەد حەدیسدا لە چەند واقیعەی جیا جیادا کە ڕاوییەکان هەموو ئیتتیفاقیان هەیە لەسەر دەستبەرزکردنەوەی حەزرەت ﷺ لەو واقیعانەدا.

ئەقسامی حەدیس

ئەقسامی حەدیس تا شەست و پێنجن
هەموو بە وێنەی گەوهەری گەنجن

لەلای زانادا باش دیارییە
ئەو تەقسیمانە ئیعتیبارییە

ئەڵێن سوننەتی (سید العباد)
موتەواتەرە یاخود لە ئاحاد

شرووتی یەکەم پێنجە موعتەبەر
کەثرەتی ڕاوی بۆ نەقڵی خەبەر

دووەم ئەمین بین کە لەسەر درۆ
گردەوە بووبن بە عادەتی خۆ

سێیەم ئەساسی لەسەر ئیحساس بێ
بیستن و بینین بێن و مەساس بێ

چوارەم ئەم وەزعە لەسەر تا بە خوار
لە چینەکانا بێنە جێ یەك جار

پێنجەم عەلاوەی ئەو شرووتانە
حصوولی عیلمە بەو خەبەرانە

یانی عیلمێکی بەدیهیی یەقین
دەس بدا بۆ تۆ بەشێوەی تەمکین

وەکو حەدیسی (من كذب علي
فليتبوأ) تا ئینتیهاکەی

دووەم سێ قیسمی یەکەم مەشهوورە
بە زیاتر لە دوو نەقڵی زەروورە

سێ کەس یا چوار یا لەوە زیاتر
بەڵام نەگاتە تای موتەواتەر

هەروا (مستفيض) بازێ کەس ئەڵێ
ئەبێ سەر تا خوار ڕیزی یەك ڕێ بێ

سێ لەسێ لە سێ هەتا لای ڕەسوول
یا چوار لە چوار تا خاوەن مەحصوول

دووەم عەزیزە دوو کەسی بەسە
سێیەم غەریبە لەسەر یەك کەسە

جا ئەگەر غوربەت لە ئەسڵدا بوو
یانی ئەو سەرەی سەحابی تیا بوو

ئەوە ناسراوە بە فەردی موتڵەق
وا نەبوو فەردی نیسبییە بە حەق

ئـەوەی لـە بەشـی ئاحـاد مەعـدوودە بـازێ مەقبووڵـە و بـازێ مـەردوودە
بەبـێ قەرینـە خەبـەری ئاحـاد ئیفـادەی یەقیـن ناکـەن بـە عیـاد

بزانن: حەدیسی شەریف بە ئیعتیباری قووەت و زوعفی ئیسناد سێ قیسمە: سەحیح، حەسەن، زەعیف، ئەمانەیش هەرکام دەرەجاتیان هەیە.

١ـ فەرموودەی ساغ (الصحیح)[١]

جا قیسمی یەکەم کە حەدیسی سەحیحە ئەوەیە کە: ئینسانی عادیل و زابیت ڕیوایەتی بکا لە عادیلی زابیت، بە سەنەدی موتتەسیل، هەتا ئەگا بە حەزرەت ﷺ بە مەرجێ ئەو ڕاوییە نە شاز بێ و نە موعەلل بێ، جا هەر حەدیسێ بەم یاسایە ڕیوایەت کرابێ ئەوە لە عورفی موحەددیسیندا ناوی (صحیح)ـە، وە مەعنای ئەو قەیدانە لە تەعریفی سەحیحدا ناوبراون، بەم جۆرەیە: (عادل) ئینسانێکە دارای مەلەکەی تەقوا، واتە خاوەنی سیفەتی تەقوا بێ، بەجۆرێ ئەو سیفەتە لازمی وجوودی بێ و بووبێ بە موڵکی، وە تەقوا پارێز و دوورییە لە کوفر بە هەموو سینفێکیەوە، وێنەی ئیلحاد و ئیشراك و ئینکاری فریشتە و پێغەمبەران و کتێبەکان کە خودا بۆی ناردوون و قەزا و قەدەر و ڕۆژی قیامەت، وە پارێزە لە تاوانی گەورە، وەکو: قەتڵ و زینا و ڕیبا و شوربی موسەککیرات و بوختان کردن و ئازاردانی باوك و دایك و دزی و جەردەیی و جادوو کردن و هەڵهاتن لە جەنگی کافران بێ عوزری شەرعی، وە پارێزە لە ڕۆچوون بە دونیادا، واتە: تەماعی ماڵ گردەوە کردن بە نەوعێ کە شیاوی پیاوی موسڵمان نەبێ، وە پارێزە لە بێ مروەتی، واتە: دوور بێ لە وتار و ڕەفتارێ کە بە عورف و عادەت موناسبی نەبێ.

---

١. بۆ زیاترْ ناسـینی فەرموودەی سـەحیح تەماشـای ئەم سـەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحدیث: ٥٨، وجامع الأصول ١/ ١٦٠، وإرشاد طلاب الحقائق ١/ ١١٠ ـ ١٣٦، والتقریب: ٣١ ـ ٤٢، والاقتراح: ١٥٢، والمنهل الروي: ٣٣، والخلاصة: ٣٥، والموقظة: ٢٤، واختصار علوم الحدیث: ٢١، والمقنع ١/ ٤١ وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ١١٠، ونزهة النظر: ٨٢، والمختصر للكافیجي: ١١٣، وفتح المغیث ١/ ١٧ وألفیة السیوطي: ٣ ـ ١٥، وشرح السیوطي على ألفیة العراقي: ٩٨، وتوضیح الأفكار ١/ ٧، وظفر الأماني: ١٢٠، وقواعد التحدیث: ٧٩).

وە ڕاوی شاز ئەوەیە کە ڕیوایەتەکەی موخالیف بێ بۆ ڕیوایەتی عادڵێ کە لەو ڕاجیحتر بێ، بە نەوعێ کە قابیل نەبێ جەمع لە بەینی ڕیوایەتەکانیاندا.

وە موعەللەل کەسێکە عیللەتێکی تێدا بێ، وەکو ئیرسال لە حەدیسی مەوسوول و وەقف لە حەدیسی مەرفووعدا، یا وێنەی ئەمانە کە باسیان دێ.

وە بەو قەیدانە ئیحتیراز کراوە لە داخڵ بوونی حەدیسی مورسەل و مونقەتیع و موعزەل و شاز و هەر حەدیسێ عیللەتێکی زیان داری بێ، لە تەعریفی سەحیحدا.

بزانن ئیختیلافی موحەددیسین لە سیححەتی حەدیسێ، بەتایبەتی لەبەر ئەوەیە ئیختیلافیان هەیە لە وجوودی ئەو سیفەتانە کە باسمان کردن، یان لەبەر ئیختیلافە لە بەشەرتگرتنی بازێ لەو سیفەتانە، وەکو ئیختیلاف لە حەدیسی مورسەلدا ئەو کەسە بە سەحیحی دائەنێ، ئەڵێ: شەرت نییە حەدیسی سەحیح بگا بە سەحابی و موقابیلەکەی ئەوە بە شەرت ئەگرێ.

وە بزانن شەرتی حەدیسی سەحیح نییە کە (مقطوع به) بێ بە ئیتتیفاقی ئیمامەکان، چونکە حەدیسی سەحیحی وا هەیە کە تاقە عادڵێ ڕیوایەتی کردووە، وە خەبەری واحیدی عادڵ بازێ لە ئیمامەکان قبووڵی ئەکەن و بازێکیان قبووڵی ناکەن.

هەروا حەدیسێکیش سەحیح نەبێ مەعنای وا نییە کە موخالیفی واقیعو نەفسولئەمرە، چونکە گەلێ حەدیس هەیە لەسەر ئیسناد بە پایەی سیححەت نەگەیشتووە (مع أنه) لە واقیعدا حەدیسە و فەرموودەی حەزرەتە ﷺ جا (ئیبن سەلاح) ئەڵێ:

لەم مەقامەدا چەند فائیدەیەك هەیە[1]:

یەکەم: حەدیسی سەحیح لەسەر دوو قیسمە، یەکەم (متفق علیه) کە بە ئیتتیفاقی موحەدیسان بە پایەی سیححەت گەیشتووە، دووەم (مختلف فیه) کە لە لای بازێ لە موحەددیسەکان بە پایەی سیححەت نەگەیشتووە، هەروا حەدیسی سەحیح مەشهوور و

١. بڕوانە: معرفة أنواع علوم الحديث، عثمان بن عبد الرحمن، أبوعمرو، تقي الدين المعروف بابن الصلاح (المتوفى: ٦٤٣هـ)، المحقق: عبد اللطيف الهميم ـ ماهر ياسين الفحل، الطبعة الأولى، الناشر: دار الكتب العلمية، (١٤٢٣ هـ / ٢٠٠٢ م)، ل٨٠، و الإكليل: ٢٩ ـ ٤٣، و نكت الزركشي ١/ ١٢٥ ـ ١٢٨.

غەریب و ناوبەینی هەیە، وە بە ئیعتیباری بەهێزی و بێ هێزی ئەو سیفەتانە کە ئیعتیبار کراون تیایدا، ئەوەندە پلەوپایەی زۆرە کە بە عادەت ناژمێررێن، بۆ وێنە: عەداڵەتی ئەبوبەکری سدیق یا عومەری فارووق یا باقی خەلیفەکان لە عەداڵەتی ئاحادی سەحابە بەهێزترە، هەرچەند هەموویان عادڵن - رضي الله عنهم - هەروا عەداڵەتی بازێ لە تابیعین لە بازێکی تریان بەهێزترە و عەداڵەتی بازێ لەوانە کە ناسراون بە تەقوا لە عەداڵەتی غەیری ئەو زیاترە، هەروا باقی سیفەتەکانی تریش، (بناء علیه) چاك وایە لەم بابەوە زۆر نەدوێ و حوکم نەکا بەوە کە فلان ئیسناد لە هەموو ئیسنادەکان بەهێزترە، چونکە قابیلە لە حەقیقەتا پایەی ئەو شەخسانەت بۆ دەرنەکەوتبێ، (ومع ذلك) موحەددیسەکان بە گوێرەی طاقەت جوهدیان کردووە لە تەماشاکردن و وردەکاری لە سیفاتی ڕاوییەکانا و گەیشتوون بە پایەی قەناعەت، ڕیوایەت کراوە لە ئیسحاقی کوڕی راهەوەیهی فەرموویەتی: (أصحُّ الأسانيدِ) ئیسنادی زوهری لە سالیمی کوڕی عەبدوڵڵا لە عەبدوڵڵاوە لە عومەری کوڕی خەتتابەوە، وە ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل ئەویش هەروای فەرمووە.

وە ڕیوایەت کراوە لە عومەری کوڕی عەلی فەللاسەوە فەرموویەتی: **(أصحُّ الأسانيدِ)** ئیسنادی ئیبنوسیرینە لە عوبەیدەوە لە ئیمامی عەلی - رضي الله عنه - وە ڕیوایەت کراوە لە ئەبوبەکری کوڕی شەیبەوە فەرموویەتی: **(أصحُّ الأسانيدِ)** ئیسنادی زوهرییە لە عەلی زەینولعابیدینەوە لە ئیمامی حوسەینی باوکی لە ئیمامی عەلی ئیبنی ئەبی تالیبەوە - رضی‌الله عنهم أجمعين -

وە ڕیوایەت کراوە لە موحەددیسی مەشهوور موحەممەدی کوڕی ئیسماعیلی بوخارییەوە - رحمه الله تعالى - کە: (أصح الأسانيد) ئیسنادی ئیمامی مالیکی کوڕی ئەنەسە لە نافیع لە ئیبنی عومەرەوە، جا ئیمام ئەبو مەنسوور لەسەر ئەم ئەساسە فەرموویەتی: **(أصحُّ الأسانيدِ)** ئیسنادی ئیمام شافیعییە لە ئیمامی مالیکەوە لە نافیعەوە لە ئیبنو عومەرەوە - رضي الله عنهم، وە دەلیلی هێناوەتەوە بەوە کە ئیجماعی موحەددیسین لە ڕاوییەکانی ئیمام مالیکدا کەس نەبووە خاوەن پایەتر بووبێ لە ئیمامی شافیعی - رضي الله عنه - .

فائیدەی دووەم: کاتێ لە کتێبی حەدیسدا حەدیسێکی (صحيح الاسناد)ی، وامان

وەرگرت کە لە سەحیحی بوخاری و موسلیمدا نەبوو وە لە باقی کتێبە موعتەبەرەکانیشا نەبوو، یا ناوی سیححەتی نەبرابوو ئەوە ئێمە ناتوانین جەزم بنێین بەوە کە ئەو حەدیسە سەحیحە، چونکی لەم زەمانەدا دەرکی حەدیسی سەحیح و تەحقیقی ئیسناد گەلێ زەحمەتە، لەبەرئەوە هەر ئیسنادێ ئەبینی گەلێ قسە هەیە لە ئیسنادەکەیدا، کەوابێ ئەنجام هاتە سەر ئەوە کە لە ناسینی حەدیسی سەحیح و حەسەندا ئیعتیماد بدەین لەسەر نەسسی ئەو خاوەن کتێبانە بە سیححەتی حەدیس یا بە حوسنی، چونکە ئەو کتێبانە ئەوەندە مەشهوور و مەعروفن ئینسان بە عادەت ئەمینە لەوە کە تەحریف و تەبدیلیان تێدا بکرێ یا کرابێ، وە حاڵی موئەللیفەکانیشیان مەعلوومە بۆمان، کەوابێ زۆربەی مەقسوود لە ئیجازە وەرگرتن بۆ ڕیوایەتی ئەحادیس لە ئیسنادێکا خاریج بێ لە ئیسنادی ئەوانە ئەوەیە کە زنجیرەی ئیسناد و ڕشتەی ئیتتیسال لەناو موسڵمانانا بەردەوام بێ لەبەرئەوە کە مانەوەی ئیسناد و ڕەبت لە بەینی ئوممەت و پێغەمبەردا لە خاسسەی ئوممەتی حەزرەتی موحەممەدە صَلَّىٰ ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

فائیدەی سێیەم: یەکەم کەس کە تەسنیفی حەدیسی سەحیحی کردووە ئیمام ئەبو عەبدوڵڵا موحەممەد کوڕی ئیسماعیل مەشهوور بە بوخارییە ـ رَضِيَ ٱللَّهُ عَنْهُ ـ بە شوێنی ئەودا ئیمامی موسلیم کوڕی حەججاجی نیسابووری قوشەیرییە، وە موسلیم لەگەڵ ئەوەدا کە شاگردی بوخاری بووە لە گەلێ کەس لە مامۆستاکانی بوخاریش ڕیوایەتی ئەحادیسی کردووە، وە کتێبی ئەم دوو ئیمامە لە پاش قورئانی کەریم ئەسەححی کتێبەکانن، چونکە پاش کەلامی خودای تەعالا کەلامی ڕەسوولەڵڵایە و ئەوەی وا لەو کتێبانەدا ئەسەحح و ئەسبەتی کەلامی ڕەسوولەڵڵایە صَلَّىٰ ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وە ئەوەی کە لە ئیمامی شافیعییەوە ڕیوایەت کراوە کە فەرموویە: نازانم لەسەر عەرزا کتێبێ ببێ لە کتێبی ئیمامی مالیك ساغتر بێ، ئەوە ئەو فەرموودەیە لە پێش تەئلیفی سەحیحی بوخاری و سەحیحی موسلیمدا بووە و بە نیسبەتی عەسری خۆیەوە بووە.

جا بزانن (جامع الصحيح)ی، بوخاری ئەسەححترە لە کتێبی موسلیم و فەوائیدیشی زۆرترە، وە ئەوە کە ئەبو عەلی حافیزی نیسابووری فەرموویەتی: لە ژێر خێمەی

ئاسماندا كتێبێ نییە سەحیحتر بێ لە كتێبی موسلیم، ئەگەر مەبەستی ئەوەبێ كە لە كتێبی موسلیمدا هەر حەدیسی سەحیح هەیە و شتی تری تێدا نییە، وەكو كتێبی بوخاری كە لە تەرجومەی بابەكاندا بازێ شتی تێدایە لەسەر وەسفی مەشرووتی خۆی نییە، ئەوە قەی ناكا، وەئەگەر مەبەستی ئەوەبێ كە كتێبی موسلیم ڕاجیحترە لە كتێبی بوخاری لە ئەوسافێكدا كە بگەڕێتەوە بۆ نەفسی حەدیسی سەحیح، واتە ئەسەححترە لە سەحیحەكانی كتێبی بوخاری، ئەوە ئەو مەبەستەی لێ قبووڵ ناكرێ.

فائیدەی چوارەم: ئەمەیە كە بوخاری و موسلیم ﵄ هەموو حەدیسە سەحیحەكانیان ڕیوایەت نەكردووە لەناو كتێبەكانیاندا و ئەوەیشیان نەخستووەتە گەردنی خۆیان، بەڵێ ئەوەی كە ڕیوایەتیان كردووە فەقەت حەدیسی سەحیحە، ئیمامی بوخاری فەرموویەتی: **(ما أدخلْتُ فِي كتابي «الـجامعِ» إلاَّ ما صحَّ، وَ تركْتُ مِنَ الصِّحَاحِ لِحالِ الطُّولِ)**[١]، ڕیوایەت كراوە لە موسلیم ـ رحمە الله ـ فەرموویەتی: **(ليسَ كُلُّ شيءٍ عندي صحيحٍ وَضَعْتُهُ هاهُنا ـ يعني: فِي كتابِهِ الصحيحِ ـ إنَّما وضعْتُ هَاهُنا مَا أجْمعُوا عليهِ)**[٢]، وە **(أبو عبدالله بنَ الأخرمِ الحافظَ)** فەرموویەتی: زۆر كەمە ئەوەی كە لە دەستی بوخاری و موسلیم دەرچووە لەوەی كە ثابیت بێ لە حەدیس، یانی لەناو كتێبەكانیاندا، بەڵام یەكێ ئەتوانێ بڵێ: ئەوەی كە لە دەستی ئەوان دەرچووە و نەیاننووسیوە لە كتێبەكانیاندا كەم نییە و زۆرە، بۆ وێنە: (المستدرك على الصحيحَين) تەئلیفی (الحاكم أبو عبدالله)یە كتێبێكی گەورەیە و گەلێ حەدیسی تیایە لە كتێبەكانی ئەوانا نییە هەرچەند لە ئیسنادی بازێ لەو حەدیسانەدا قسە هەیە.

ئیمامی بوخاری ـ رحمە الله ـ فەرموویەتی: سەد هەزار حەدیسی سەحیح و دوو سەد هەزار حەدیسی وا كە بە پایەی سیححەت نەگەیشتوون هەمووم لەبەرن[٣].

وە ئەوەی وا لەناو كتێبەكەیا لە سەحیح حەوت هەزار و دوو سەدو حەفتاو پێنج

١. بڕوانــە: رواه ابن عدي في الكامل ١/ ٢٢٦، و في أسـماء مَـن روى عنهم البخاري (٤ أ)، والخطيب في تاريخ بغداد ٢/ ٨ ـ ٩، والحازمي في شروط الأئمة الخمسة: ٦٢ ـ ٦٣، وانظر: هدي الساري ١٨.

٢. بڕوانە: صحيح مسلم ٢/ ١٥، عقيب (٤٠٤).

٣. أسـنده ابن عدي فِي تقدمة الكامل ١/ ٢٢٦، والخطيب في تاريخه ٢/ ٢٥، والحازمي في شـروط الأئمة ٦١، وابن نقطة في التقييد: ٣٣.

حەدیسە بە موکەڕەرەکانەوە و بەبێ موکەڕەرەکان چوار هەزار حەدیسن. بەڵێ ئەو عیبارەتە ئەخبار و ئاساری سەحابی و تابیعین هەم ئەگرێتەوە، وە گومان وایە حەدیسێ کە ڕیوایەت کرابێ بە دوو ئیسناد بە دوو حەدیسی ژماردووە.

جا پاش ئەمانە ئەگەر یەکێ تالبی حەدیسی سەحیح بێ لەوانەی کە لە بوخاری و موسلیمدا نەبن پێویستە وەری بگرێ لە یەکێ لە کتێبە مەشهوورەکان، وەکو: کتێبی ئەبوداودی سەجستانی و ئەبو عیسای ترمزی و ئەبو عەبدوڕەحمانی نەسائی و ئەبوبەکری بەنی خوزەیمە و ئەبولحەسەنی دارەتوقنی و غەیری ئەوانیش. بەڵام ئەگەر لەو کتێبانەی وەرگرت کە سەحیح و غەیرە سەحیحیان گرد کردووەتەوە، ئەوە پێویستە لەو کتێبەدا تەسریح کرابێ بەوە کە ئەو حەدیسە سەحیحە و نابێ بە تەنیا بوونی لە یەکێ لەو کتێبانەدا قەناعەت بکا، وە ئەگەر لەو کتێبانەی وەرگرتبێ کە بڕیاردراوە ڕیوایەتی حەدیسی سەحیحی تێدا بکرێ، ئەوە باشە قەناعەت بکا بە بوونی لەو کتێبەدا و ئەو جۆرە کتێبە کە موختەسسە بە ڕیوایەتی حەدیسی سەحیح، وەکو: کتێبی ئەبوبەکری ئیبنو خوزەیمە و ئەو کتێبانەیش کە تەخریج کراون لەسەر کتێبی بوخاری و موسلیم، وەکو: تەئلیفی ئەبو عەوانەی ئەسفەرایینی و ئەبوبەکری ئیسماعیلی و ئەبوبەکری بەرقانی و غەیری ئەمانەیش.

وە حاکیم ئەبو عەبدوڵڵای حافیز زۆر ئیهتیمامی کردووە بە زیادکردنی ژمارەی حەدیسی سەحیح و کتێبێکی تەئلیف کردووە ناوی (المستدرك)ـە، لەم کتێبەدا گەلێ حەدیسی وا هەیە کە لە سەحیحەیندا نین، بەڵام ئەو وا حاڵی بووە کە لەسەر شەرتی بوخاری و موسلیم، یان تەنیا یەکێ لەوان ڕیوایەت کراون و بازێکیشیان هەر بە ئیجتیهادی خۆی بە سەحیحی داناون، هەرچەند لەسەر شەرتی ئەوانیش نەبێ، بەڵام ئێمە پێویستە ئیحتیات بکەین بەم شێوەیە: ئەو حەدیسە کە ئەو حوکمی کردووە بە سیححەتی و غەیری ئەو لە موحەدیسەکان ڕیوایەتی نەکردبێ، بە حەدیسی سەحیح ڕیوایەتی نەکەین، بەڵکو بە حەدیسی حەسەنی دابنێین و عەمەلی پێ ئەکەین، مەگەر عیللەتێکی وای تێدا بێ کە موجیبی زوعفی بێ.

بێدار بن! نزیکە لە پایەی موستەدرەکی حاکیم سەحیحی ئەبو حاتەمی بوستی، رحمه الله تعالی.

فائیدەی پێنجەم: ئەو کتێبانە کە تەخریج کراون لەسەر بوخاری یا موسلیم ـ رحمهما الله تعالی ـ موسەنیفەکانیان ئیلتیزامی ئەوەیان نەکردووە کە لە ئەلفازی حەدیسەکاندا موافیقی بوخاری یا موسلیم بن بێ کەم و زیاد، چونکی ئەو کەسانە کە ڕیوایەتی ئەو حەدیسانەیان ڕیوایەت کردووە لە بوخاری و لە موسلیم مەبەستیان (علوی) ئیسناد بووە، واتە: بە ژمارەیەکی کەم لە ڕیجالی ئیسناد حەدیسەکانیان ئەگات بە حەزرەت ﷺ.

هەروا ئەوەی بەیهەقی ڕیوایەتی کردووە لە (السنن الكبرى) و بەغەوی لە (شرح السنة)دا و غەیری ئەوانیش کە لە کاتی ڕیوایەتا ئەڵێن: (**أخرجه البخاري ومسلم**)، هەموو ئەوانە هەر ئەوەندەی لێ ئیستیفادە ئەکرێ کە شێخی بوخاری یا موسلیم ئەسڵی ئەو حەدیسانەی ڕیوایەت کردووە لەگەڵ ئیحتیمالی ئەوەدا کە فەرق و تەفاووت ببێ لەبەینی عیبارەتی ئەحادیسی (مروی)یەی، ئەم کتێبانە لەگەڵ عیبارەتی ئەحادیسی موسلیم و بوخاری لە لەفزدا.

وە جار بە جار تەفاووت لە بازێ مەعنایشا هەیە، من خۆم دیققەتم کردووە لەوانەدا و بازێ فەرق و تەفاووت لە مەعناکانیاندا دەست کەوتووە، مادام وەها بوو ئێوە کە نەقڵی حەدیس لەو کتێبانەوە بکەن، قەت مەڵێن: ئەم حەدیسە بەم شێوە وا لە سەحیحی بوخاری یا موسلیمدا، مەگەر بەتایبەتی موقابەلەی حەدیسەکان بکەی لەگەڵ حەدیسی بوخاری و یا موسلیم و بە تەواوی موافیقی یەك بن، وە یاخود ئەو موسەنیفە بڵێت: (**أخرجه البخاري بهذا اللفظ**).بەڵێ ئەو کتێبانەی کە کورت کراونەتەوە لە بوخاری و موسلیم ئەوە ئەو کتێبانەی عەینی ئەلفازی بوخاری یا موسلیمن و موافیقن بۆیان.

فائیدەی شەشەم: ئەو حەدیسە کە بوخاری و موسلیم ڕیوایەتیان کردبێ لە سەحیحەیندا بە ئیسنادی موتتەسیل، ئەوە حوکم ئەکرێ بە سیححەتی بەبێ ئیشکال، وە ئەمما حەدیسی موعەللەق کە عیبارەتە لەو حەدیسە لە سەری ئیسنادەکەیەوە یەکێ یا دوو یا زیاتر لە ڕاوییەکان تەرك کرابێ ـ وەلحاڵ ئەم نەوعە کارە لە بوخاریدا زۆرە و لە موسلیمدا کەمە ـ ئەوە بازێکیان جێگەی دیقەتە و پێویستە تەماشا بکرێن: ئەگەر بە شێوەی جەزم ڕیوایەت کراوە ئەوە لەوانەیە حوکم بە سیححەتی کراوە، وەکو ئەوە کە

بوخاری فەرموویەتی: (**قال رسول الله (ﷺ) كذا وكذا، قال ابن عباس كذا، قال مُجاهد كذا، قال عفان كذا، قال القعنبی كذا، روی أبو هريرة كذا وكذا**).

وە وێنەی ئەم عیبارەتانەیش و ئەو شێوە ڕیوایەتە حوکمە بە سیححەتی ئەو حەدیسە، ئەگەرنا وەها بە شێوەی جەزم نەقڵی نەدەکرد، وە ئەو کەسە تەعلیقەکەی لێوەکراوە ئەگەر لە خواری سەحابییەوە بوو ئەوە حوکم بە سیححەتی مەوقووفە لەسەر ئیتتیسالی ئیسناد لە بەینی ئەو کەسە و بەینی سەحابییەکەدا، وە لەسەر بەجێهاتنی باقی شرووتی حەدیسی سەحیح لەو بەینەدا.

وە ئەمما ئەو تەعلیقاتە کە بە شێوەی جەزم نەبێ وەکو ئەوە بڵێ: (**روي عن رسول الله ـ ﷺ ـ كذا وكذا، أو روی عن فلان كذا وكذا، أو في الباب عن النبي ـ صلى الله عليه وسلم ـ كذا وكذا..**). ئەوە موجیب نییە بۆ حوکم بە سیححەتی مەروویەکە لەو شەخسەوە، چونکی وێنەی ئەو عیبارەتانە لە حەدیسی زەعیفیشدا هەیە، (مع العلم) زیکری بوخاری بۆ ئەو موعەللەقانە لەناو ئەحادیسی سەحیحدا دەلالەت ئەکا لەسەر سیححەتی ئەسڵەکەی بە دەلالەتێکی وەها کە دڵی ئینسان پێی ئارام ئەبێ ـ والله أعلم ـ

وە ئەو جۆرە شتانە کە دابەزیون لە پایەی حەدیسی سەحیح لە بوخاری شەریفدا زۆر کەمن، وە ئەوانە وان لە بوخاریدا لە تەرجومەی بابەکاندا ـ نەك لە مەقاسیدی بابەکاندا ـ وە لە مەوزووعاتێکدا کە ناوی کتێبەکە ئیفادەی ئەکا بە عینوانی: (**الـجامع الـمسند الصحيح الـمختصر من أمور رسول الله وسنته وأيامه**)، وە مەبەست لە مەقاسیدی کتێبەکەیە فەرموودەی بوخاری ـ **رحِمه الله تعالى** ـ: (**ما أدخلتُ فِي كتابِ الـجامعِ إلاّ ما صحَّ**)، هەر ئەوەی کە حەمیدی لە کتێبی (الجمع بين الصحيحن)دا، فەرموویەتی: (**لَمْ نـجدْ مِنَ الأئمَّةِ الـماضينَ ـ رضيَ اللهُ عنهُم أجـمعينَ ـ مَنْ أفصَحَ لنا فِي جـميعِ ما جـمَعَهُ بالصِّحَّةِ إلاَّ هذينِ الإمامَيْنِ**)[1]، ئەویش هەر مەقسوودی مەقاسیدی کتێبەکانە و مەوزووع و متوونی پایەکان، نەك بە تەرجومەکانەوە، چونکی بازێ لەوانە لە سەحیح نین قەتعەن، وەکو فەرموودەی بوخاری: (**بابُ مَا يُذكَرُ في الفَخِذِ، ويُروى عنِ ابنِ عبَّاسٍ، وجَرْهَدٍ، وَ مُحمَّدِ بنِ**

---

١. الـجمع بيْن الصحيحيْن: ٧٣ ـ ٧٤.

جَحْشٍ، عنِ النبـيِّ ـ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ـ: الفَخِذُ عوْرَةٌ)[١]، هـەم وەکـو فەرموودەی لـە ئـەوەڵ باب لە ئەبوابی غوسڵ ئەڵێ: **(وقال بهز بن حكيم عن أبيه عن جده عن النبـي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الله أحقّ أن يُستحى منه)** ئەمە بە قەتعی لەسەر شەرتی ئەو نییە، بۆیە حەمیدی لە کتێبی (الجمع بين الصحيحين) نەینووسیوە، ئەم شتانە بزانن زۆر مەقسوودن.

فائیدەی حەوتەم: مادام کار هاتە سەر موراجەعەی کتێبی ئیمامە موحەددیسە گەورەکان، بۆ جیاکردنەوەی حەدیسی سەحیح لە غەیری سەحیح، بزانن پێویستە بێدارتان بکەمەوە لەسەر ئەقسامی سەحیح.

جا یەکەم: ئەو سەحیحەیە کە بوخاری و موسلیم هەردوو بەیەکەوە ڕیوایەتیان کردبێ.

دووەم: ئەو سەحیحەیە کە بوخاری بە تەنیا ڕیوایەتی کردبێ.

سێیەم: ئەو سەحیحەیە کە موسلیم بە تەنیا ڕیوایەتی کردبێ.

چوارەم: ئەو سەحیحەیە کەوا ڕیوایەت کرابێ لەسەر شەرتی بوخاری و موسلیم، لە غەیری خۆیانەوە، واتە ئەوان ڕیوایەتیان نەکردبێ.

پێنجەم: ئەو سەحیحەیە کە لەسەر بوخاری فەقەت ڕیوایەت کرابێ و بوخاری خۆی ڕیوایەتی نەکردبێ.

---

١. صحيح البخاري ١/ ١٠٣ عقيب (٣٧٠)، و حديث ابن عباس: أخرجه أحمد ١/ ٢٧٥، والترمذي (٢٧٩٦)، والطحاوي في شـرح المعاني ١/ ٤٧٤، والبيهقي ٢/ ٢٢٨. من طريق أبي يحيى، عن مجاهد، عن ابن عباس، مرفوعاً. وسـنده ضعيف؛ لضعف أبي يحيى القتات. ليَّنه الحافظ في التقريب (٨٤٤٤)، و حديث جرهد: أخرجه عبد الرزاق (١١١٥) و (١٩٨٨)، والحميدي (٨٥٧)، وابن أبي شـيبة (٢٦٦٩٢)، وأحمـد ٣/ ٤٧٨ و ٤٧٩، والدارمي (٢٦٥٠)، والبخاري في تاريخه الكبير ٥/ (١٥٤)، وأبو داود (٤٠١٤)، والترمذي (٢٧٩٥)، والطحاوي في شرح المشكل (١٧٠١) و (١٧٠٢)، وفي شرح المعاني ١/ ٤٧٥، وابن حبان (١٧١٠) والطبراني في الكبير (٢١٣٨) ـ (٢١٥١)، والدارقطني ١/ ٢٢٤، والبيهقي ٢/ ٢٢٨. وحديثه مضطرب جداً. قال ابن عبد البر في الاستيعاب ١/ ٢٥٥ متحدّثاً عن جرهد: «لا تكاد تثبت له صحبة روى عن النبـي ـ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ـ: «الفخذ عورة»، وقد رواه غيره جماعة، وحديثه ذلك مضطرب». = =وانظر فيه: بيان الوهم والإيهام ٣/ ٣٣٨ (١٠٨٢) و (١٠٨٣) فقـد أطـال النفس فيه، ونصب الراية ١/ ٢٤١ ـ ٢٤٢، وأثر علل الحديث ٢٤٣ ـ ٢٤٦، و حديث محمد بن جحش: أخرجه أحمد ٥/ ٢٨٩ ـ ٢٩٠، وعبد بن حميد (٣٦٧)، والنسـائي ٧/ ٣١٤، والحاكم ٤/ ١٨٠، والبغوي (٢٢٥١). قال الزيلعي في نصب الراية ٤/ ٢٤٥ عن إسناد أحمد: «هذا مسند صالح»، قلنا: وكذلك ورد من حديث عمرو بن شـعيب، عن أبيه، عن جده، مرفوعاً. بلفظ: «إذا أنكح أحدكم عبده أو أجيره، فلا ينظر إلى شـيء من عورته؛ فإنَّما أسفل من سرته إلى ركبتيه من عورته». أخرجه أحمد ٢/ ١٨٧، وأبو داود (٤٩٦)، والبيهقي ٢/ ٢٢٨ ـ ٢٢٩، وسنده قوي.

شەشەم: ئەو سەحیحەیە کە لەسەر شەرتی موسلیم فەقەت ڕیوایەت کرابێ و موسلیم خۆی ڕیوایەتی نەکردبێ.

حەوتەم: ئەو سەحیحەیە کە ڕیوایەت کرابێ لەسەر شەرتی غەیری بوخاری و موسلیم.

ئەمانە کە باسمان کردن موهیمماتی ئەقسامی حەدیسی سەحیحن و ئەعلایان قیسمی یەکەمە و لەو قیسمەدا ئەهلی حەدیس ئەڵێن: (صحيح متفق عليه)، وە مەبەستیان ئیتتیفاقی بوخاری و موسلیمە لەسەری نەك ئیتتیفاقی ئوممەت، (مع العلم) لەوەوە لازم دێت ئیتتیفاقی ئوممەت، چونکی ئیمامانی دین ئیتتیفاقیان هەیە لەسەر وەرگرتنی حەدیسێ کە بوخاری و موسلیم ڕیوایەتی بکەن و بە سەحیحی دابنێن و بێ دوودڵی قوبووڵی ئەکەن، وە ئەم قیسمە سیححەکەی قەتعییە، وە عیلمی نەزەری بەو حەدیسە وە بە ڕیوایەتی لە حەزرەتەوە ﷺ هەیە، بە خیلافی ئەو کەسانە کە ئەڵێن: موفیدی عیلمی قەتعی نییە، لەبەرئەوە خەبەری ئاحاد لە زاتی خۆیا موفیدی عیلم نییە، ئەوەندە هەیە واجبە ڕەفتاری پێ بکەن، چونکە زەننی قوبووڵیان پێ هەیە، بەڵام قابیلە ئەو زەننە بە خەتا دەرچێ.

وە (ابن الصلاح) ئەفەرموێت[1]: منیش وەختی خۆی بیرم لەگەڵ ئەم بیرەدا بوو، وە لە لام وابوو ئەم بیرە ڕاستە و بەهێزە، لە پاشان مەعلووم بوو کە بیری ئێستەم ڕاستە، چونکی زەننە بە سیححەتی ئەو حەدیسانە زەننی تەنیا کەسێ یا چەند کەسێکی مەحدوود نییە، بەڵکو زەننی عولەمای ئیسلامە و ئوممەتی ئیسلام بە کۆمەڵی مەعسوومە لە ئیتتیفاق لەسەر خەتەء، هەر لەبەرئەمەیە ئیجماعێ دامەزرابێ لەسەر ئیجتیهاد ئەبێ بە حوججەی قەتعی (مع أنه) ئیجتیهاد بە تەنیا خۆی موفیدی زەننە، هەروا ئیجماعی عولەما حوججەتە هەرچەند یەکە یەکەی عالمەکان قسەیان حوججەت نییە، وە ئەمە نوکتەیەکی نایابە و لە فەوائیدەکەیەتی ئەوەی کە بە تەنیا شێخی بوخاری یا موسلیم ڕیوایەتی بکا لە قەبیلی قەتعییاتە، چونکی ئوممەتی ئیسلام کتێبی ئەو دوو زاتەیان یەکە یەکە وەرگرتووە و قبووڵیان

---

١. دەربارە بە بابەتی (إفادة أحاديث الصحيحينِ لليقين أو الظنّ)، بڕوانە: نكت الزركشي ١/ ٢٧٦، ومحاسن الاصطلاح: ١٠١، ونكت ابن حجر ١/ ٣٧١، والبحر الذي زخر ١/ ٣٣٥، وتوجيه النظر: ٣٠٧.

کردووە لەسەر ئەو شێوە کە باسمان کرد، مەگەر چەند شتێکی کەم کە بازێ لە ئەهلی نەقد وەکو دارەتوقنی و غەیری ئەو باسیان کردووە کە مەعرووفن لەلای ئەهلی حەدیس.

فائیدەی هەشتەم: دەرکەوت لەو بەیاناتەوە کردمان ئەمە کە ڕێگەی ناسینی حەدیسی سەحیح و حەسەن بە موراجەعەی سەحیحەین و غەیری سەحیحەینە لە کتێبە موعتەمەدەکان، کەوابێ ڕێگەی ئەو کەسە کە ئەیەوێ ڕەفتار یا ئیستیدلال بکا بە حەدیس، مادام لەو عالمانە بێ بۆی دروستە عەمەل بە حەدیس بکا ئەوەیە: بگەڕێتەوە بۆ کتێبێ لەو کتێبانە کە موقابەلەی کرابێ لەگەڵ چەند کتێبی ئوسوولی سەحیحەی وەها ڕیوایەت کرابن بە ڕیوایاتی موتەنەوویعە، بۆ ئەوە بووە هۆی موقابەلەی لەگەڵ ئەو کتێبە مەشهوورانەدا وسووق و باوەڕی بۆ پەیدا ببێ بەو حەدیسە کە ئەیەوێ ڕەفتار یا ئیستیدلالی پێ بکا ـ واللە أعلم ـ

تەقسیمی حەدیس بۆ لای صەحیح و حەسەن و ضەعیف

بەبارێ ترا حەدیسی شەریف سێ قیسمە: سەحیح، حەسەن و زەعیف
سەحیح ئەوەیە ڕاوی عادڵ بێ لە ریوایەتا زەبتی کامڵ بێ
(موصول السند) دوور بێ لە عیللەت بە عەیبی شزووز ئەگا بە زیللەت
جا پێویستە شەرح بۆ ئەجزای تەعریف هەتا لەم قیسمە حاڵی بن ظەریف
عادیل لە عورفا ئینسانێکە وا دارا بێ لەبۆ مەلەکەی تەقوا
تەقوا پارێزە لە کوفر و تاوان لە ڕۆچوون لە بۆ دونیای بەدناوان
هەروا دارا بێ لە بۆ مرووەت کاری دوون نەکا بە عورف و عادەت
زابیت کەسێکە کە مەتن و کیتاب ڕابگرێ تەواو بە یاسای «صواب»
مەتنی حەدیسی بە دڵ مەحفووز بێ کتێبەکەیشی لەلا مەلحووز بێ
بە قووەو زوعفی ئەم سیفەتانە سەحیح ئەگۆڕێ وەك مەعلوومتانە
یانی چەن پایەی هەیە لە بارا جێی ئیعتیبارن لە ڕۆژگارا
بازێ لای هەموو جێی ئیتیفاقە بازێ موختەلیف دوور لە ریفاقە

مەشهووری هەیە و غەریب و مابەین　　گشت پایە پایەن ئەی نووری عەینەین

هەرکام بگاتە مەرتەبەی عولیا　　ئەوە ئەسەححە لای زانای وریا

وەکو ریوایەتی زوهری لە سالم　　کوڕی عەبدوڵڵای خاوەن مەعالیم

کوڕی خەلیفەی دووەمین عومەر　　(علیه الرضا ملك الأكبر)

یا ئیبنو سیرین عالمی وەلی　　لە عوبەیدەوە لە ئیمام عەلی

یاخود ئیبراهیم ڕاوی عەلقەمە　　لە ئیبنو مەسعوود خاوەن مەکرەمە

(أصح) بە فیکری بوخاری ئەنوەر　　(مالك عن نافع عن ابن عمر)

لەم بابەتەیە لای خاوەن نرخان　　(ما اتفق علیه الشیخان)

کە لەیەك بڕان شێخی بوخاری　　لە پاش ئەو موسلیم مەحبووبی باری

ئەو کەسە عەکسی ئەهێنێتە ناو　　تەرتیبی تەئلیف ئەخاتە بەرچاو

ئەنا تەشریفی شێخی بوخاری　　سابیتە لەلای واقیف و ساری

بوخاری و موسلیم لەبۆ ریوایەت　　شەرتیان دانا لەسەر عینایەت

شەرتی بوخاری لیقای ڕاوییە　　بۆ (مروي عنه) وا دیارییە

شەرتی موسلیمیش هاوچەرخییانە　　چونکە مەزەننەی مولاقاتیانە

پاش ئەو دوو زاتە حەدیسێ وابێ　　شەرتی شەیخەینی بەڕاستی تیابێ

پاش ئەمە شەرتی شێخی بوخاری　　پاش ئەوە شەرتی موسلیمی جاری

* * *

یەکەم موئەللیف لە ڕۆژگارا　　بۆ سەحیح کێ بوو؟ شێخی بوخارا

یانی موحەممەد ئیبنی ئیسماعیل　　لە پاش ئەو موسلیم ئیمامی جەلیل

پاش (کتاب الله) جامیعی ئەوان　　(خیر الکتاب)ن بەبێ لێ دوان

(مع أنّه) ئەر بڕوانی ورد　　هەموو سەحیحیان گردەوە نەکرد

سەحیحی خاریج لەو کیتابانە　　دەسمان ئەکەون ئەمە عەیانە

لەو تەئلیفانا بە ئیعتیارن　　بۆ ئیمامانی بەرزی ئەخیارن

وەك: ئەبـو داود یـا ئەبـو عیسـا / یا عەبدورەحمان مەنسـووب بە نەسسا
یـا ئەبوبەكـری ئیبنـی خوزەیمـە / یـا دارەتوقنـی كـە خـاوەن حەزمـە
بە مەرجی نەسسنان لەسەر سیححەتی / نـەك ئیكتیفایـان بـە نەقڵـی رووتـی
هەرچـی بوخاری و موسـلیمی ئوسـتاد / وەریـان گرتبـێ بـە وەسـڵی ئیسـناد
ئـەوە بـێ گومـان لـەلای ئەوانـا / سـەحیحە بـێ شـك لای زانایانـا
هـەروا موعەللـەق ئـەوەی مەجزوومـە / نـەك بـێ جەزمـەكان وەكـو مەعلوومـە
بەڵـێ بوخـاری فەرموویـە: (أصـح / مـا أثبـت فیـه إلا مـا قـد صـح)
جـا مـادام كە هـۆی ناسـینی سـەحیح / هاتـە سـەر كتێـب وەربگـرە تەسـریح
ئەسـەحح ئەوەیـە بوخاری و موسـلیم / وەریـان گرتبـێ (بـلا تكلـم)
جـا هـەر بوخاری جا شێخی موسـلیم / بـە تەنیـا تەنیـا ئـەی بـرای عالیـم
پـاش ئەمـە ئـەوەی ڕیوایـەت بكـرێ / شـەرتی شـەیخەینی تیـا دابـمەزرێ
ئەمـجار بوخاری جا شـەرتی موسـلیم / بـێ ڕیوایەتیـان ئـەی بـرای سـالیم
ئەمـجارە سـەحیح لـە غەیـری ئـەوان / بە شـەرتی خۆیـان نەك شـەرتی ئەوان

◈◈◈

٢ـ فەرموودەی جوان و شیـرین (الحسن)[١]

(ابن الصلاح ـ رحمه الله) ئەفەرموێت: وەرمانگرتووە لە ئەبوسولەیمانی خەتتابییەوە ـ رحمه الله ـ كە حەدیسی شەریف لەسەر سێ قیسمە: سەحیح و حەسەن و زەعیف. لەمەوپێش تەعریفی سەحیح كرا، وە حەدیسی حەسەن حەدیسێكی وایە ڕاوییەكەی ناسراو بێ و ڕیجالی ئیسنادی مەشهوور بن و مەداری ئەكسەری حەدیس لەسەر ئەم

١. بۆ زیاتر ناسـینی فەرموودەی حەسەن تەماشـای ئەم سەرچاوانە بكە: (إرشاد طلاب الحقائق ١/ ١٣٧ ـ ١٥٢، والتقريب: ٤٢ ـ ٤٩، والاقتراح: ١٦٢، والمنهل الروي: ٣٥، والخلاصة: ٣٨، والموقظة: ٢٦، واختصار علوم الحديث: ٣٧، والمقنع ١/ ٨٣، وشـرح التبصرة والتذكـرة ١/ ١٧٧، ونزهة النظر: ٩١، والمختصر: ٧٣، وفتح المغيث ١/ ٦١، وألفية السـيوطي: ١٥ ـ ١٩، وشرح السـيوطي على ألفية العراقي: ١٢٦، وفتح الباقي ١/ ٨٤، وتوضيح الأفكار ١/ ١٥٤، وظفر الأماني: ١٧٤، وقواعد التحديث: ١٠٥).

بەشەیەو ئەم جۆرە حەدیسەیە، کە ئەغڵەبی موحەددیسین قبووڵیان کردووە و بە گشتی فوقەها و موجتەهیدین بەکاری دێنن.

وە وەرمانگرتووە لە ئەبو عیسای ترمزییەوە ـ رَحِمَهُ اللَّهُ ـ کە حەدیسی حەسەن ئەوەیە لە ڕاوییەکانیا ئینسانێکی وەها نەبێ کە موتتەهەم بێ بە درۆکردن و شاز نەبێ، وە لە ڕێگەیەکی تریشەوە ناسرابێ، واتە ڕیوایەت کرابێ، وە بازێ موحەددیسی موتەئەخخیر فەرموویانە: حەسەن ئەوەیە زوعفێکی کەمی تیا بێ وا کە چاوپۆشی لێ بکرێ، وە ئەمە بۆ عەمەل پێ کردن ڕەوایە، جا (ابن صلاح) فەرموویەتی: هیچ کام لەم تەعریفانە چاری تینوێتی دڵ ناکاو لە فەرموودەی ترمزی و خەتتابیدا فەرقێکی ڕووناك لە بەینی حەدیسی حەسەن و سەحیح دەرناکەوێ، وە من بە جوانی تەماشای وتاری موحەددیسەکانم کردووە و شوێنی ئیستیعمالی ئەم دوو نەوعەم باش تەماشاکردووە و بۆم دەرکەوتووە کە حەدیسی حەسەن لەسەر دوو قیسمە:

یەکەم حەدیسێکی وایە ڕیجالی ئیسنادەکەی خاڵی نەبێ لە ئینسانێکی مەستووری وا کە بە تەواوی ئەهلییەتی مەعلووم نەبێ، بەس ئەوەندە هەیە (مغفل) نەبێ کە خەتەئی زۆر لە ڕیوایەتیا ببێ و موتتەهەم نەبێ بە درۆ کردن لە حەدیسدا، واتە تەعەمـمودی درۆی لێ دەرنەکەوتبێ و کاری (مفسق)ی، نەکردبێ، وە وێنەی ئەو حەدیسەیش لە ڕێگەیەکی تریشەوە ناسرابێ، تا هێزی وەرگرتبێ بە هۆی ئەو کەسانەوە کە وێنەی ئەو حەدیسهیان ڕیوایەت کردووە، وە بەم شێوە ئەو حەدیسە: حەسەنە، دەرئەچێ لەوە کە بە شاز بناسرێ یا بە مونکەر.

وە تەعریفەکەی ئەبو عیسای ترمزی حەمل ئەکرێ لەسەر ئەم قیسمە کە باسمکرد.

قیسمی دووەمی ئەوەیە ڕاوییەکەی مەشهوور بێ بە سیدق و ئەمانەت بەس نەگەیشتبێ بە پایەی ڕیجالی ڕیوایەتی حەدیسی سەحیح لە حیفز و لە ئیتقاندا، وە لەگەڵ ئەمەیشا حاڵی بەرزتر بێ لە حاڵی ئەو کەسە کە ئەگەر بە تەنیا ڕیوایەتی حەدیس بکا بە مونکەر دابنرێ، وە هەر وەکو ئیعتیباری سەلامەتی ئەو حەدیسە حەسەنە ئەکرێ لەوە کە شاز یا مونکەر بێ ئیعتیباری سەلامەتیشی ئەکرێ لەوە کە موعەللەل بێ، وە تەعریفی خەتتابی حەمل ئەکرێ لەسەر ئەم قیسمە.

جا ئەم باسە رووناك ئەكەینەوە بە چەند وتارێكی بە سوود:

یەكەم: ئەمە حەدیسی حەسەن پایەی وا لە خوار حەدیسی سەحیحەوە، لەوەدا كە پێویستە رِیجالی رِیوایەتی سەحیح هەموویان عەدالەت و زەبت و ئیتقانیان سابیت بێ بە نەقڵی سەریح لەوانەوە كە باوەرِ پێكراون، یا بە شۆرەت و ئیستیفازە، بەڵام ئەم وەزعە لە حەدیسی حەسەندا ئیعتیبار نەكراوە، وە ئەگەر موحەددیسێكی شافیعی مەزهەب ئەم واتەی ئێمەیە بە دوور دابنێ ئەوە نەسسی ئیمامی شافیعیرَضِيَ اللَّهُ عَنْهُی بۆ ئەخوێنمەوە كە لە حەدیسی مورسەلی تابیعیندا مورسەلی وەها قبووڵ ئەكا كە وێنەی ئەو مورسەلە بە موسنەدی واریـد بووبێ یاخوود مورسەلێكیتر موافیقی بێ لەو مورسەلانە كە وەرگیرابن لە غەیری رِیجالی تابیعییەوە، هەروا ئیقناعی ئەكەین كە ئیمام (أبو مظفر)ی، سەمعانی نەقڵی كردووە لە بازێ شافیعییەوە كە رِیوایەتی ئینسانی مەستوور قبووڵ ئەكرێ ئەگەرچی شەهادەتی مەستوور قبووڵ ناكرێ.

وتاری دووەم: ئەمەیە ئەگەر كەسێ رەخنە بگرێ بڵێ: بۆچی ئەو حەدیسانە كە لە چەند رِێگاوە نەقڵ كراون بە زەعیف دائەنرێن، وەكو حەدیسی: (**الأُذُنانِ مِنَ الرَّأسِ**)[1]، وە بە حەسەن ناژمێررێن (مع أنه) تەریقی رِیوایەتیان زۆرە؟

لە وەڵامدا ئەڵێین: هەموو حەدیسێكی زەعیف بە زۆری رِێگا نابێ بە حەسەن، وە زوعفەكەی لاناچێ، بەڵكو ئەگەر زوعفەكەی لەبەرئەوە بوو حیفزی رِاوی كەم بوو بەڵام ئەهلی سیدق و ئەمانەت بوو ئەوە بەهۆی رِیوایەتی لە رِێگەی ترەوە ئەبێ بە

١. هذا حديث روي عن عدّة من الصحابة منهم: أبو أمامة: رواه أحمد ٥/ ٢٥٨ و ٢٦٤ و ٢٦٨، وأبو داود (١٣٤)، والترمذي (٣٧)، وابن ماجه (٤٤٤)، والطحاوي ١/ ٣٣، والطبراني في الكبير ٨/ ١٢١، والدارقطني ١/ ١٠٣، والبيهقيَ ١/ ٦٦، و أبو هريرة: أخرجه ابن ماجه (٤٤٥)، وأبو يعلى (٦٣٧٠)، وابن حبان في المجروحين ٢/ ١١٠، والدارقطني ١/ ١٠١ ـ ١٠٢، وعبد اللّه بن زيد: أخرجه ابن ماجه (٤٤٣)، والبيهقي ١/ ٦٥، وعبد اللّه بن عمر: رواه الدارقطني ١/ ٩٧، و عائشة: رواه الدارقطني ١/ ١٠٠، و عبد اللّه بن عباس: رواه الدارقطني ١/ ٩٩، و هو مروي من حديث غيرهم، قال ابن حجر في النكت ١/ ٤١٥ بعد أن أورد الروايات وتكلم عليها: «وإذا نظر المنصف إلـى مجموع هذه الطرق علم أن للحديث أصلاً، وأنه ليس ممّا يطرح، وقد حسنوا أحاديث كثيرة باعتبار طرق لها دون هذه، واللّه أعلم»، و هەروەها بڕوانە: نكت الزركشي ١/ ٣٢٠، والتقييد: ٥٠، ونكت ابن حجر ١/ ٤٠٩.

حەسـەن و زوعفەکـەی نامێنـێ. وە ئەگـەر زوعفەکەی لەبەرئەوە بـێ کە ڕاوی موتتەهەم بـێ بـە درۆکـردن ئـەوە بەهۆی ڕیوایەتی لـە ڕێگەیەکی ترەوە نابێ بە: حەسـەن، وە ئەم حەقیقەتە بە بەحث و مومارەسەی ئەحادیس دەرئەکەوێ.

وتاری سێیەم: ئەگەر ڕاوی حەدیسـی زەعیف پایەی کەمتر بوو لە پایەی ئەهلی حیفز و ئیتقـان بـەڵام مەشـهوور بـوو بـە سـیدق و ئەمانەت، وە لەگەڵ ئەمەیشا حەدیسـەکەی لـە ڕێگـەی تـرەوە نەقـڵ کرابوو ئەوە ئەم حەدیسـە دوو هێز پەیدا ئەکا، یەکێ لە سـیدق و ئەمانەتەوە، وە یەکێ‌تر لە ڕیوایەتی لە ڕێگای ترەوە، وە ئەم دوو هێزە پایەی ئەو حەدیسە زەعیفە ئەگەیێنێ بە پایەی حەدیسـی سـەحیح، وەکو حەدیسـی: (**لولا أنْ أشُقَّ على أُمَّتِي لأَمَرْتُهُم بالسِّواكِ عِنْدَ كُلِّ صلاةٍ**)[1]، کـە موحەمـەدی کوڕی عەمر ڕیوایەتـی کـردووە لـە ئەبـو سـەلەمەوە لـە ئەبوهورەیـرەوە ـ خـودایان لـێ ڕازی بـێ ـ ئێسـتە موحەمـەدی کوڕی عەمر مەشهوورە بە سیدق، بەڵام لەبەر ئەوە کە لەڕێگەی ترەوە ڕیوایەت کراوە گەیشتووە بە پایەی حەدیسی سەحیح، تەبعەن مەبەست (صحيح لغيـره)یە، نەك (لذاته).

چوارەم: کتێبی ئەبو عیسـای ترمزی ئەسـڵە بۆ ناسـینی حەدیسـی حەسـەن، وە ئەبو عیسـا گەلێ ناوی حەدیسـی حەسـەنی بردووە لە کتێبەکەیدا، هەروا ناوی حەدیسـی حەسـەن هەیە لە کتێبی ئەو موئەللیفانەیش پێش ترمزی کەوتوون، وەکو ئەحمەدی بن حەنبەل و بوخاری و غەیری ئەوانیش، وە عیبارەتی ترمزی لە کتێبەکەیدا جۆر جۆرە، بازێ جار ئەڵێ: (هذا حديثٌ حسَنٌ)، وە بازێ جار ئەڵێ: (هذا حديثٌ حسَنٌ صحيحٌ)، جا پێویستە کیتابەکەتان بە چەند کتێبی ئوسوول موقابەلە بکەن، وە ئیعتیماد بدرێ لەسـەر ئەو سیفەتە کە بە ئیتیفاق بڕیاری ئەدەن، هەروا لە شوێنی مەزەننەی حەدیسی حەسـەنە سونەنی ئەبی داوودی سەجستانی ـ رحـمە الله تعالـی ـ ڕیوایـەت کـراوە بۆمان لـە ئەبووداودەوە کە فەرموویـەتـی: لە کتێبەکەمدا نووسـیومە حەدیسـی سـەحیح و حەدیسـێ نزیـك بێ لە سـەحیحەوە، هەروا ڕیوایەت کراوە بۆمان لە ئەبوداوود فەرموویـەتی: لەهەر بابێکدا (أصح) لەواندا کە دەستمکەوتووە لەو بابەدا

---

١. أخرجه أحـــمد ٢/ ٥٨ و ٢٨٧ و ٣٩٩ و ٤٢٩، والترمذي (٢٢)، والطحاوي في شرح الـــمعاني ١/ ٤٤، والطبراني في الأوسط (٧٤٢٠)، والبيهقي ١/ ٣٧، وأبو نعيم فِي الـحلية ٨/ ٣٨٦.

ئەینووسم، وەهەر حەدیسێ کە زوعفێکی زۆری تێدابێ بەیانی ئەکەم، وە ئەوەی کە باسی هیچی تیا نەکەم ئەوە بەکاردێ، وە بازێکیان باشترە لە بازێ تریان.

جا (ابن الصلاح) ئەفەرموێت: ئەوەی کە دەستمان بکەوێ لە سونەنی ئەبو داوود لەوانەی کە لە سەحیحەیندا نین و کەسیش نەسسی دانەناوە لەسەر سیححەتیان لەو کەسانە کە سەحیح لە حەسەن جیا ئەکەنەوە، وای نیشان ئەدەن کە لەلای ئەبوداوود حەسەنە، وایش ئەبێ کە لەلای غەیری ئەو حەسەن نییە و بەر زابیتەی ئێمەیش ناکەوێ کە بۆ زەبتی حەسەن نووسیمان، چونکە ئەبو عەبدوڵلای حافیز مەشهوور بە «ئیبنو مەندە» ئەڵێ: بیستوومە لە موحەممەدی کوڕی سەعیدی باوەردی لە میسردا ئەیوت: مەزهەبی ئەبو عەبدورڕەحمانی نەسائی وابوو هەر حەدیسێ کە ئیجماع نەکرابوو لەسەر تەرك کردنی ئەو ڕیوایەتی ئەکرد، هەروا ئەبوداوودی سەجەستانیش بە یاسای ئەو ڕەفتاری ئەکرد و ئیسنادی زەعیفی قبووڵ ئەکرد و ئیستیدلالی ئەکرد بەوە کە حەدیسی زەعیف بەهێزترە لە بیروڕای خەڵك.

وتاری پێنجەم: ئەمەیە: ئەوەی خاوەنی (مەسابیح) لەسەرەی ڕۆیشتووە کە: هەرچی لە سەحیحەیندا بێ بە سەحیح ناوی بردووە، وە هەر حەدیسێ ئەبوداوود و ترمزی و نەسائی و وێنەی ئەوان ڕیوایەتی کردبێ بە حەسەنی ناوبردووە، بزانن یاسای خۆیەتی و لەلای ئەهلی حەدیس دائیری نەبووە، وە حەسەن لە لای ئەهلی حەدیس عیبارەت نییە لەوانە، چونکی لەو کتێبانەدا حەدیسی حەسەن و غەیری حەسەنیش هەیە ـ واللّٰه أعلم ـ

وتاری شەشەم ئەمەیە: کتێبە موسنەدەکان ناخرێنە پاڵ کتێبە موعتەبەرەکان، کە سەحیحی بوخاری و موسلیم و سونەنی ئەبو داوود و نەسائی و ترمزین. وە لە ئیستیدلالدا ناگەن بە پایەی ئەمانە موتڵەقەن، هەرچەند موئەللیفەکانیان خاوەن شان و پایەبەرزن، لەبەرئەوە کە یاسای ئەوان وابووە لە موسنەدی هەر سەحابییەکدا هەرچی لەو سەحابییەوە ڕیوایەت کرابێ وەریانگرتووە بەبێ ئەوە موقەییەد بن بەوەوە کە ئیحتیجاج و ئیستیدلالی پێ بکرێ یان نە، جا لەبەر ئەم یاسا پایەیان پاش کەوتووە لە پایەی کوتوبی خەمسە.

وە ئەو موسنەدانە وەکو موسنەدی ئەبو داوودی تەیالیسی و موسنەدی عەبدوڵلای بن موسا و موسنەدی ئەحمەد بن حەنبەل و موسنەدی ئیسحاق بن راهەوەیهی و موسنەدی

عەبد بن حەمید و موسنەدی دارەمی و موسنەدی (أبو يعلى الموصلي) و موسنەدی (حسن بن سفيان) و موسنەدی (أبوبكر بن بزار) و هاووێنەی ئەمانە، جا لەم مەوزووعاتە ئاگادار بن.

وتاری حەوتەم: فەرموودەی موحەدیسەکان: (هذا حديثٌ صحيحُ الإسنادِ أو حسنُ الإسنادِ) پایەی کەمترە لەو حەدیسە کە بفەرموون بۆی: (هذا حديثٌ صحيحٌ أو حديثٌ حسَنْ) چونکی وا ئەبێ ئەوترێ: (هذا حديثٌ صحيحُ الإسنادِ)،ـمع أنّهـ نەفسی حەدیسەکە سەحیح نییە لەبەرئەوە کە شازە، یا موعەللەلە، بەڵێ ئەوەندە هەیە موحەددیسێکی باوەڕپێکراو، کە فەرمووی: (صحيحُ الإسنادِ) و لەگەڵ ئەو حەدیسەدا عیللەتی یا قەدحی دەرنەبڕی ئەوە زاهیر لەو ڕەفتارەوە ئەوەیە کە حوکمی کردووە بە سیححەتی ئەو حەدیسە لە نەفسی خۆیدا، چونکی ئەسڵ عەدەمی عیللەت و عەدەمی قادیحە.

وتاری هەشتەم: لە فەرموودەی ترمزی و غەیری ترمزیدا: (هذا حديثٌ حسَنٌ صحيحٌ) ئیشکال هەیە، چونکی پایەی حەدیسی حەسەن وا لە خواری پایەی حەدیسی سەحیحەوە، کەوابێ ئەم دوو سیفەتە ناکەونە یەك.

وەڵامی ئەم ئیشکالە ئەمەیە کە: ئەو دوو واتە ئەگەڕێنەوە بۆ سەر ئیسناد، قابیلە یەك حەدیس ڕیوایەت بکرێ بە دوو ئیسناد و یەکێ لەو ئیسنادانە بەهێز بێ و ڕیجالەکەی ڕیجالی سەحیح بن، وە یەکێ لەوانە هێزی کەمتر بێ و ڕیجالەکانی نەگەن بە پایەی ڕیجالی سەحیح، جا لەسەر ئەم یاسا ئەم دوو سیفەتە ئەگەڕێنەوە بۆ دوو ئیسناد و موںافات نامێنێ.

وە یاخود ئەو دوو سیفەتە لەسەر (تردد) بێ لە پایەی ڕیجالی ئیسنادەکەدا، ئایا گەیشتووە بە پایەی ڕیجالی سەحیح یا کەمترە لەوە، عەلاوە دوور نییە ئەو کەسە کە ئەڵێ: ئیسنادەکەی حەسەنە مەبەستی لە (حسن)ی، مەعنای لوغەوی بێ، یانی: شیرین و جوان، نەك مەعنای عورفی بۆ (حَسَن)، وە (حَسَن) بەو مەعنایە هەردوو قیسمەکان ئەگرێتەوە.

وتاری نۆیەم: بازێ لە موحەددیسین نەوعی حەسەن جیاناکەنەوە لە نەوعی سەحیح، بەڵکو داخڵی سەحیحی ئەکا، چونکی هەردوو نەوعە حەدیسەکە ئیستیدلالیان پێ ئەکرێ و داخڵن لە مەفهومی (مَا يُحتجُّ بهِ)دا، وە ئەمە زاهیر ئەبێ لە کەلامی حافیز ئەبو عەبدوڵڵاوە، وە بۆ ئیشارەیە بۆ لای ئەم نوکتە کە ناوی کتێبی ترمزی ئەبا بە: (جامع

الصحيح)، وە ئەبوبەکری خەتیب هەم بەو کتێبە ئەڵێ: (صحیح)، وە بە کتێبی نەسائیش ئەڵێ: (صحیح)، وە ئەبو تاهیری سەلەفی، ناوی کوتوبی خەمسە ئەبا و ئەڵێ: (**اتَّفَقَ على صِحَّتِها علماءُ الشرقِ والغربِ**)[1]، بەڵام لەم وتارەی ئەودا تەساهول هەیە، چونکی لەو کتێبانەدا گەلێ حەدیسی زەعیف و مونکەر و وێنەی ئەوان لە ئەوسافی زەعیف هەیە، وە نەفسی ئەبو داوود ئەڵێ : لەم کتێبی منەدا حەدیسی سەحیح و غەیرە سەحیح هەیە، هەروا ترمزی تەسریح ئەکا بەوە کە لە کتێبەکەیا سەحیح و حەسەن هەیە، عەلاوەی ئەمە ئەو کەسەی کە حەدیسی حەسەن ناو ئەبا بە سەحیح ئینکاری ئەوە ناکا کە پایەی حەسەن کەمترە لە پایەی سەحیح، کەوابێ ئەمە هەر ئیختیلافە لە عیبارەتدا و بەس.

حەدیسی حەسەن چییە

حەدیسی حەسەن ئەی خاوەن ڕەسەن — وێنەی سەحیحە لای بیری پەسەن

بە مەرجێ زەبتی ڕاوی خەفیف بێ — ما باقی شرووت لەسەر تەوسیف بێ

بە زۆری تەریق ئەبێ بە سەحیح — سەحیحی (للغیر) ئەی برای سەبیح

لە شوێنێ وترا: (حَسنٌ صحیحٌ) — بۆ دوو ئیسنادە واتەی بە تەلمیح

یا (تردد)ـە، ئەی برای عاقڵ — لە پێکهاتنی سیفاتی ناقڵ

ئەوەی کە ئەڵێ: ئەوە سەحیحە — ئەڵێ: سیفاتی ڕاوی مەلیحە

ئەو کەسەیش ئەڵێ: ئەوە حەسەنە — ئەڵێ: (نسبةً) سەحیح (أحسن)ـە

ئەم باسە دەریای بێ ئینتیهایە — مادام کە وابێ سەڵاحمان وایە

ئەوەی ئەئیممەی حەدیسی ڕەهبەر — لە کتێبانی بەرزی موعتەبەر

وتیان: سەحیحە، یاخود حەسەنە — وا وەری بگرێ و بڵێ: پەسەنە

---

١. قد أجاب الحافظ العراقي عن قول السلفي هذا في نكته على ابن الصَّلاح: فقال: «إنما قال السلفي بصحة أصولها»، ثم قال: «ولا يلزم من كون الشيء له أصل صحيح أن يكون هو صحيحاً». وانظر: نكت الزركشي ١/ ٣٨٠، ونكت ابن حجر ١/ ٤٨١ و معرفة أنواع علوم الحديث، عثمان بن عبد الرحمن، أبوعمرو، تقي الدين المعروف بابن الصلاح (المتوفى: ٦٤٣هـ)، المحقق: عبد اللطيف الهميم ـ ماهر ياسين الفحل، الطبعة الأولى، الناشر: دار الكتب العلمية، (١٤٢٣ هـ / ٢٠٠٢ م)، ل٨٠، و الإكليل: ٢٩ ـ ٤٣، و نكت الزركشي ١/ ١٢٥ ـ ١٢٨.

تاریفی حەسەن لای (ابن صلاح) | کەمێ تاریکە ئەیەوێ میسباح
ئەو ئەڵێ: حەسەن لەسەر دوو قیسمە | هەر قیسمێ دارای جۆرێ لە ڕەسمە
یەکەم ئەوەیە کە ڕاوییەکان | وەکو سەحیح بن بە پایە و مەکان
بەڵام پایەیان نەگا بەو پایە | بۆ سەحیح هەیە لە هێز و مایە
بە مەرجێ ڕاوی (مغفلّ) نەبێ | شاز و مەنکوور و موعەللەل نەبێ
ئەم بەشە بە ناز شان بە شان ئەکا | بۆ پایەی سەحیح خۆی نیشان ئەکا
قیسمی دووەمیان ئیسنادی وایە | کە ئینسانێکی مەستووری تیایە
بەس ئەو مەستوورە (مغفّل) نەبێ | موتتەهەم بە درۆو موعەللەل نەبێ
لەگەڵ ئەمانا مەتنەکەی وا بێ | لە ڕێی ترەوە هەم ناسرا بێ
تەبعەن ئەم قیسمە ناگا بە یەکەم | پایەی کەمترە یەقین خاتر جەم

٣ـ باسی فەرموودەی لاواز (الضَعیف)[1]

باسی حەدیسی زەعیف:

زەعیف بە حەدیسێ ئەڵێن کە نە سیفاتی ڕیجالی حەدیسی سەحیح و نە سیفاتی ڕیجالی حەدیسی حەسەن، لە ڕاوییەکەی مەوجود نەبێ، وە ڕێگەی ئەو کەسە ئەیەوێ ئەقسامی حەدیسی زەعیف بدۆزێتەوە، ئەوەیە کە تەماشای سیفەتێکی تایبەتی بکا، بەبێ وجوودی سیفەتێ کە جەبری ئەو سیفەتە فەوتاوە بکاتەوە، ئەوە بەم شێوە قیسمێکی لە حەدیسی زەعیف دەست ئەکەوێ، ئەمجار سیفەتێکی‌تر بخاتە پاڵ سیفەتی پێشوو لە نەبووندا،

١. بۆ زیاتر ناسینی فەرموودەی زەعیف تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ٥٨، والجامع لأخلاق الراوي وآداب السامع ٢/ ١٩٢، إرشاد طلاب الحقائق ١/ ١٥٣، والتقريب: ٤٩، والاقتراح: ١٧٧، والمنهل الروي: ٣٨، والخلاصة: ٤٤، والموقظة: ٣٣، واختصار علوم الحديث: ٤٤، والمقنع ١/ ١٠٣، شرح التبصرة ١/ ٢١٦، والمختصر: ١١٧، وفتح المغيث ١/ ٩٣، وألفية السيوطي: ١٩ ـ ٢١، والبحر الذي زخر ٣/ ١٢٨٣، وشرح السيوطي علـى ألفية العراقي ١٤١، وفتح الباقي ١/ ١١١، وتوضيح الأفكار ١/ ٢٤٦، وظفر الأماني: ٢٠٦، وقواعد التحديث: ١٠٨، وتوجيه النظر ٢/ ٥٤٦).

بەمەیش قیسمێکی‌تر پەیدا ئەبێ کە لە حەدیسی ئەوەڵ کزترە، چونکی دوو سیفەت لە ڕاوییەکەیدا نییە، ئەمجار سیفەتێکی‌تر بخاتە پاڵ ئەوەی کە دوو سیفەتی تێدا فەوتاوە، بەمەیش قیسمێکی سێیەم پەیدا ئەبێ کە لە ئەوان کزترە، چونکە سێ سیفەتی تێدا فەوتاوە، هەروا بەم یاسا هەتا هەموو سیفەتەکان ئەکەونە پاڵی سیفەتە فەوتاوە پێشووەکان، پاش ئەمە بگەڕێنەوە بۆ سەرەوە و سیفەتێ ئیعتیبار بکا بۆ نەبوون، غەیری ئەو سیفەتە کە زوو لە ئەوەڵەوە دیاریی کرد، بە نەمانی ئەمە بە تەنیا قیسمێ‌تر بۆ زەعیف پەیدا ئەبێ، ئەمجار سیفەتێکی‌تر بخاتە پاڵ ئەو سیفەتە فەوتاوە غەیری سیفەتی ئەوەڵ جار هەتا بە نەمانی ئەم دوو سیفەتە قیسمێکی‌تر پەیدا ببێ، هەروا هەتا ئەو سیفەتانە هەموو تەواو ئەبن، ئەمجار ئیعتیباری نەمانی هەموو سیفەتەکان بکا، هەتا قیسمێکی تری زۆر زەعیفی دەست بکەوێ. وە هەرکام لە سیفەتەکان شرووتیان ببێ تەماشای نەبوونی ئەو شەرتانەش بکا، لەسەر یاسای نەفسی سیفەتەکان، بەم جۆرە ئەقسامی حەدیسی زەعیف زۆر زیاد ئەبن.

وە ئەو حەدیسە کە لەقەبێکی تایبەتی ببێ عیبارەتە: لە (موضوع)[1] و (مقلوب) و (شاذ) و (معلل) و (مضطرب) و (مرسل) و (منقطع) و (معضل) لەگەڵ چەند نەوعێکی تردا کە باسیان ئەکرێ ـ إن شاء الله تعالی ـ

وە مەقسوود لەم کتێبە ئەنواعی مەعلوومی حەدیسە نەك خسووسی ئەنواعی ئەو تەقسیمە کە باسمان کردن، وە لە خودای تەعالا ئەپاڕێینەوە کە سوودی ئەم کتێبە بگەیەنێ بە موسڵمانان لە دونیا و لە قیامەتا ـ آمین ـ.

حەدیسی زەعیف

لە پاش تەعریفی سەحیح و حەسەن	زەعیف مەعلوومە ئەی برای ڕەسەن
زەعیف لە عورفا حەدیسێ وایە	کە ڕاوییەکەی کز بێ بە پایە
پایەی کەمتر بێ لە پایەی سەحیح	نەیشگا بە پایەی حەسەنی مەلیح
تەئییدیش نەکرێ بە موتابەعات	کە تەئیید کرابێ حەسەنە لەلات

١. لام وایە باش نییە (موضوع) لەناو زەعیفدا حیساب بکرێ، چونکی لە واقیعدا حەدیس نییە. دانەر.

بەڵام مەبەسمە حەسەنی (للغیر) — نەوەك حەسەنی (للذات)ی، پڕخەیر

کاتێ حاڵی بووی لە حاڵی هەموان — تۆ خاوەن چرای بۆ فەرقی ئەوان

ئەناسی بە حەق حەدیسی سەحیح — حەسەن ئەناسی بە شێوەی مەلیح

زەعیفیش بۆ خۆی دیارە لە ناوا — وەکو پیرۆزە لەبەر هەتاوا

ئەم عیلمە عیلمی موحەددیسانە — کاڵای شیرینی باڵای ئەوانە

بۆ ئێمە نیە غەیری (اطّلاع) — لەسەر مەسانید ئەمجار (اتّباع)

تەحقیقی حاڵی ڕیجالی ئیسناد — (أصعب جداً من خرط القتاد)[1]

جا بێرە سەیری بوخاری و موسلیم — باقی مەسانید ئەی برای سالیم

دوور بە لە عەناد نزیك لە ئینساف — (ان الانصاف أحسن الأوصاف)

زاناو موخلیص بن تا بە نووری دین — بگەن بە ئیدراك بۆ (عین الیقین)

سەحیح و حەسەن بە شێوەی ڕاسی — جیا بکەنەوە لەبۆ حەقناسی

جا ئامادەبە بە شێوەی تەشریف — لەبۆ ناسینی حەدیسی زەعیف

لەگەڵ زەعیفدا بێ ئەدەب مەبن — وەکوو بێ ئەدەب بێ حەسەب مەبن

زەعیف سەنەدی زەعیفە ئەنا — قابیلە بگات بە ئاسمانا

یانی قابیلە قەولی ڕەسوول بێ — چرای دەلیلی ڕێگەی وسوول بێ

یاخود قابیلە مەعناکەی حەق بێ — بە مینهاجی دین باش موحەققەق بێ

(ابن الصلاح)ی، سەربەرزی شەریف — ئەڵێ: جائیزە ڕیوایەی زەعیف

نەك بۆ سیفاتی خالقی عەللام — یا بۆ ئەحکامی حەڵاڵ و حەرام

بەڵکوو بۆ وەعز و ئیرشاد و تەهزیب — وە یا تەنبیهـ و تەرغیب و تەرهیب

بۆ فەزائیلی ئەعمالی ئینسان — تا بەجێی بێنن بۆ دەرکی ئیحسان

بۆ نەقڵی زەعیف بەم یاساو تەرزە — سەنەدن لەبۆ ئەم زاتە بەرزە

---

١. خرط القتاد: پەندی پێشینانە و نموونەیە بۆ کارێك کە بە نارەحەتییەکی زۆر جا بێت بە دەستەوە و لەبەردەمیدا لەمپەڕ هەبن، واتاکەیش داماڵینی گەڵا و توێکڵی درەختێکی ڕەق و تیژە کە وەك دەرزی وایە.

عەبدورەحمانـی وەلـەدی مەهـدی	(أحمـد بـن حنبـل بهمـا اقتـد)ی
ڕیوایـەی زەعیـف لەگـەڵ ئیسـنادا	دائیـرە لەنـاو ئەهلـی ئیرشـادا
ئەگـەر بـێ ئیسـناد ڕیوایەتـت کـرد	ئـەدەب ڕابگـرە وەکـو مـەردی ورد
بـە (قـال الرسـول) مەیێـرە بەیـان	(روي عنـه) باشـە بـۆ ئینسـان

◈◈◈

٤ـ باسی فەرموودەی (الـمُسند)[1]

ئەبو عەمری (ابن عبدالبَر) نەقڵی کردووە لە قەومێ کە: موسنەد ناو نابرێ ئیللا بۆ حەدیسێ کە بەرز بووبێتەوە بۆ لای حەزرەت ﷺ.

وە ئەبو عەبدوڵڵای حافیز جەزمی ناوە بەم تەعریفەدا و لە کتێبەکەیدا کە عینوانی: (**معرفة علوم الحديث**)ە، غەیری ئەمەی باس نەکردووە، وە بە فیکری ئەبوبەکری خەتیبی بەغدادیرَحِمَهُاللَّهُ حەدیسی موسنەد لای ئەهلی حەدیس ئەوەیە کە: ئیسنادەکەی لە ئەوەڵەوە تا ئاخر موتتەسیل بێ. وە زۆربەی ئیستیعمالی موسنەد بۆ حەدیسێکە کە لە حەزرەتەوە هاتبێتە خوارەوە، نەك لە سەحابییەکانەوە، وە ئەبو عەمری (ابن عبدالبر)ی، حافیز خۆی ئەڵێ موسنەد ئەوەیە بەرز بکرێتەوە بۆ لای حەزرەت ﷺ بەتایبەتی، جا ئەمە وائەبێ موتتەسیل ئەبێ وەکو: ڕیوایەتی لە نافیع لە ئیبنو عومەر لە حەزرەتەوە، وە وایش ئەبێ کە مونقەتیع ئەبێ، وەك: مالیك لە زوهری لە (ابن عباس)ەوە لە حەزرەتەوە ﷺ وە ئەمە موسنەدە، چونکی ئیسناد دراوە بۆ لای حەزرەت ﷺ (مع أنـه) مونقەتیعە، چونکە زوهری حەدیسی نەبیستووە لە (ابن عباس)ەوە، (خودایان لێ رازی بێ).

---

١. بۆ زیاتر ناسـینی فەرموودەی موسنەد تەماشای ئەم سـەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ١٧، والكفاية: (٥٨ ت، ٢١ هـ)، والجامع لأخلاق الرَّاوِي ٢/ ١٨٩، والتمهيد ١/ ٢١، وجامع الأصول ١/ ١٠٧، وإرشاد طلاب الحقائق ١/ ١٥٤ ـ ١٥٦، والتقريب ٤٩ ـ ٥٠، والاقتراح: ١٩٦، والمنهل الروي: ٣٩، والخلاصة: ٤٥، والموقظة: ٤٢، واختصار علوم الحديث: ٤٤، والمقنع ١/ ١٠٩، وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ٢٢٤، ونزهة النظر: ١٥٤، والمختصر: ١١٨، وفتح المغيث ١/ ٩٩، وألفية السـيوطي: ٢١، وشرح السيوطي على ألفية العراقي ١٤٤، وفتح الباقي ١/ ١١٨، وتوضيح الأفكار ١/ ٢٥٨، وظفر الأماني: ٢٢٥، وقواعد التحديث: ١٢٣.).

حەدیسی (مسند)

حەدیسی موسنەد نرخی تەواوە … لەسەر سێ شێوە تەعریف کراوە
ئەبو عەبدوڵڵا حافیزی حاکیم … بڕیاری داوە بە عەزمی جازیم
موسنەد ئەوەیە کاتی ڕیوایەت … بێ قەتع و بێ وەقف بگا بە حەزرەت
تەئیید کراوە ئەم فیکرە بە تین … لەلای کۆمەڵێ لە موحەددیسین
خەتیبی بەغدا فەرموویە: موسنەد … حەدیسێ وایە (موصول السند)
لە ئیبتیداوە هەتا نیهایە … پێک موتتەسیل بێ ڕشتەی ڕیوایە
بە حەزرەت بگا یا بە سەحابی … یا بە تابیعی (أهل الصواب)
ئەمە شامیلە بە شێوەی مەسمووع … لەبۆ (مرفوع) و (موقوف) و (مقطوع)
مەرفووع بۆحەزرەت، مەوقووف بۆئەسحاب … مەقتووع بۆ تابیع بە شێوەی سەواب
(ابن عبد البرّ) فەرموویە: موسنەد … ئەبێ مەرفووع بێ و بگا بە ئەحمەد
خواە موتتەسیل بێ سەنەدی تا ئەو … یا مونقەتیع بێ و کزبێ بە پرتەو

٥- (باسی فەرموودەی موتتەسیل)[١]

وە حەدیسی موتتەسیل -کە بە مەوسوول هەم ناوئەبرێ و بە موتڵەقی ئەوترێ بۆ مەرفووع و مەقووف- حەدیسێکە ئیسنادەکەی موتتەسیل بێ، واتە هەموو یەکێ لە ڕاوییەکان بیستبێتی لەو کەسە کە وا لە ژووریەوە، هەروا تا ئاخری ئیسنادەکەی، جا وێنەی موتتەسیلێ کە مەرفووع بێ وەکو: ڕیوایەتی مالیك لە ئیبنو شەهاب لە سالیم کوڕی عەبدوڵڵا لە باوکییەوە و لە حەزرەتەوەصَلَّىٰللَّهُعَلَيْهِوَسَلَّمَ، وە وێنەی موتتەسیل کە

١. بۆ زیاتر ناسینی فەرموودەی موتتەصیل تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (التمهيد ١/ ٢٣، وإرشاد طلاب الحقائق ١/ ١٥٦، والتقريب: ٥٠، والاقتراح: ١٩٥، والمنهل الروي: ٤٠، والخلاصة: ٤٦، والموقظة: ٤٢، واختصار علوم الحديث: ٤٥، والمقنع ١/ ١١٢، وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ٢٢٧، ونزهة النظر: ٨٣، والمختصر: ١١٩، وفتح المغيث ١/ ١٠٢، وألفية السيوطي: ٢٤، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ١٤٥، وفتح الباقي ١/ ١٢١، وتوضيح الأفكار ١/ ٢٦٠، وظفر الأماني: ٢٣٦، وقواعد التحديث: ١٢٣.).

مەوقووف بێ، وەکو: ڕیوایەتی مالیك لە نافیع لە ئیبنو عومەر لە عومەرەوە ـ خودایان لێ ڕازی بێ ـ

حەدیسی (متصل)

ئەر لە موتتەسیل ئەپرسی کامە بگرە تەعریفی عەنبەر شەمامە
حەدیسێ وایە کە موتتەسیل بێ ئیسنادی هەموو (بلا فاصیل) بێ
خواه واسیل بێ بە زاتی ڕەهبەر یا بگاتە سەر سەحابی ئەنوەر

٦ـ (باسی فەرموودەی مەڕفوع)[1]

حەدیسی مەڕفوع:

حەدیسی مەرفووع ئەوەیە کە ئیسناد بدرێ بۆ لای حەزرەت ﷺ بەتایبەتی، وە بە موتڵەقی هەر بۆ ئەمە ئەوترێ و بەکارناهێنرێ بۆ حەدیسێ کە مەوقووف بێ لەسەر سەحابی و غەیری سەحابی، (بناء علیه) حەدیسی موسنەد و مەرفووع یەکێکن و ئینقیتاع و ئیتتیسال بەسەر هەردووانیاندا دێ، بەڵام لەلای کۆمەڵێ لە موحەددیسین لەیەك جیا ئەبنەوە، لەبەرئەوە ئیتتیسال و ئینقیتاع دێن بەسەر حەدیسی مەرفووعدا نەك بەسەر حەدیسی موسنەددا، چونکی لای ئەوان موسنەد ئەوەیە کە بەبێ ئینقیتاع بگا بە حەزرەت ﷺ.

وە حافیز ئەبوبەکری کوڕی ثابیت ئەڵێ: حەدیسی مەڕفووع ئەوەیە کە سەحابی بیڵێ لە وتار و ڕەفتاری پێغەمبەر ﷺ جا بەم تەخسیسە مورسەلی تابیعی لە حەزرەتەوە خاریج بوو لە مەرفووع.

وە (ابن الصلاح) فەرموویەتی: من ئەڵێم هەرکەسێ لە ئەهلی حەدیس کە مەڕفووعی لە موقابیلی مورسەلدا داناوە مەبەستی لە مەڕفووع ئەوەیە موتتەسیل بێ ـ والله أعلم ـ

---

١. بۆ زیاتر ناسینی فەرموودەی مەڕفوع تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الکفایة: (٥٨ ت، ٢١ هـ)، والتمهید ١/ ٢٥، إرشاد طلاب الحقائق ١/ ١٥٧، والتقریب: ٥٠ ـ ٥١، والاقتراح: ١٩٥، والمنهل الروي: ٤٠، والخلاصة: ٤٦، والموقظة: ٤١، واختصار علوم الحدیث: ٤٥، والمقنع ١/ ٧٣، وشرح التبصرة والتذکرة ١/ ٢٢٢، ونزهة النظر: ١٤٠، والمختصر: ١١٩، وفتح المغیث ١/ ٩٨، وألفیة السیوطي: ٢١، وشرح السیوطي علی ألفیة العراقي: ١٤٣، وفتح الباقي ١/ ١١٦، وتوضیح الأفکار ١/ ٢٥٤، وظفر الأماني: ٢٢٧، وقواعد التحدیث: ١٢٣).

حەدیسی (مەڕفووع)

مەڕفـوع ئەوەیـە بـگا بـە حـەزرەت	خواھ موتتەسیل بێ سەنەد بە دیققەت
یـا مونقەتیـع بـێ ڕشـتەی ڕیوایـە	یەکـێ دەرچـوو بـێ لەنـاو ڕیوایـە
بە فیکـری بـازێ مەرفووع لـە حەدیس	ئیخبـاری صەحبـە لـە حاڵـی ڕەئیـس
وتـار یـا ڕەفتـار یاخـود لـە تەقریـر	کـە صـادر بـوو بـن لـە زاتـی بەشـیر

◈◈◈

٧ـ باسی فەرموودەی وەستێنراو (الـموقوف)[1]

حەدیسی (موقوف)

حەدیسـی مەوقـووف ئەوەیـە ڕیوایـەت بکرێ لە سـەحابییەکانەوە ـ خـوایان لێ ڕازی بـێ ـ لـە وتار و ڕەفتـار و ئەحواڵـیان، وە ڕاوەسـتێن لەسـەر خـۆیان و بـەرز نەکرێنـەوە بـۆ لای حەزرەت ﷺ، جا ئەم نەوعە وا ئەبێ ئیسنادەکەی موتتەسیل ئەبێ تا ئەگا بە سەحابییەکە، ئەمە ناوی مەوقوفی مەوسووله، وایش ئەبێ ئیسنادەکەی موتتەسیل نابێ ئەمـە ناوی مەوقووفـی غەیـرە مەوسـووله، وەکو ئەوە کە زانیمان لە حەدیسـی مەرفووع بۆ لای حەزرەت ﷺ، وە ئەوەی کە وتـمان لە ڕاوەسـتانی لەسـەر سـەحابی ئەوە بەو مەرجەیە کە موتڵـەق بێ و ناوی (موقوف علیه) نەبرێ، ئەنا جاربەجاریش ئیستیعمال ئەکـرێ بـە (مُقيّـد) بـە غەیری سـەحابییەوە و ئەوترێ: **(حديثٌ كذا وكذا، وقفَهُ فلانٌ على عطاءٍ أو علَى طاوسٍ أو نـحوِ هذا)**، وە لە ئیستیلاحی فوقەھای خوراساندایە کە مەوقووف ناوئەبەن بە (أثر).

---

[1]. بۆ زیاتر ناسـینی فەرموودەی مەوقوف تەماشـای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ١٩، والكفاية: (٥٨ ت، ٢١ هـ)، والتمهيد ١/ ٢٥، والإرشـاد ١/ ١٥٨، والتقريـب: ٥١ ـ ٥٣، والاقتراح: ١٩٤، والمنهل الروي: ٤٠، والخلاصة: ٦٤، والموقظة: ٤١، واختصار علوم الحديث: ٤٥، والمقنع ١/ ١١٣، وشـرح التبصرة والتذكرة ١/ ٢٢٩، ونزهة النظر: ١٥٤، والـمختصر: ١٤٥، وَ فتح المغيث ١/ ١٠٣، وألفية السيوطي ٢١ ـ ٢٣، وشرح السيوطي على ألفية العراقي ١٤٦، وفتح الباقي ١/ ١٢٣، وتوضيح الأفكار ١/ ٢٦١، وظفر الأماني: ٣٢٥، وقواعد التحديث: ١٣٠).

ئەبو قاسمی فەورانی (**الفُوْرَانيُّ**)[1] کە لە خوراسانییەکانە فەرموویەتی: (**الـخبـرُ: ما يُروى عنِ النبـيِّ ـ ﷺ ـ والأثَرُ: ما يُرْوى عنِ الصحابةِ ـ رضي الله تعالـى عنهم أجـمعيـن**)[2].

(حەدیسی مەوقوف)

حەدیسـی مەوقـووف حەدیسـێ وایـە	سـەحابی بـۆ ئـەو بێتـە نیهایـە
خواه مونقەتیع بێ موسـنەد یا مەوسوول	تـا لای سـەحابی مەحبووبی ڕەسـوول
جـار بەجـار مەوقـووف ئەگەر ئـاگا بی	ئەوەسـتێ لەسـەر غەیـری سـەحابی
وەك: (وقفَـهُ فـلان علـى	عطـاء، وهـو شـخص ذو عـلا

◈◈◈

٨ـ باسی فەرموودەی بڕاو (الـمَقطوُع)[3]

حەدیسی (مقطوع)

بزانـن کـە مەقتـووع غەیـری مونقەتیعـە، کـە لەمـەولا باسـی دێ ـ ان شـاء الله تعالـى ـ وە مەقتووع حەدیسێکە لە تابیعینەوە ڕیوایەت کرابێ و لەسەر ئەوان ڕاوەستابێ وتار بێ یا ڕەفتار.

---

١. هو القاضي أبو القاسـم عبد الرحمان بن محمد بن أحمد الفوراني، توفي سنة (٤٦١ هــ). والفُوْرَاني ـ بضم الفاء وسـكون الواو وفتح الراء وبعد الألف نون ـ نسبة إلى جده فوران. انظر: الأنساب ٤/ ٣٨٥، وفيات الأعيان ٣/ ١٣٢، والسير ١٨/ ٢٦٤، والتاج ١٣/ ٣٥١.

٢. قـال ابـن حجر ١/ ٥١٣: «هذا قد وجد في عبارة الشـافعي ـ رضي الله تعالى عنـه ـ في مواضع، والأثر في الأصـل: العلامة والبقية والروايـة، ونقل النووي عن أهل الحديث أنهم يطلقون الأثـر على المرفوع والموقوف معـاً، ويؤيده تسـمية أبي جعفر الطبري كتابـه «تهذيب الآثار» وهو مقصور على المرفوعـات وإنما يورد فيه الموقوفات تبعاً. وأما كتاب « شـرح معاني الآثار» للطحاوي فمشـتمل على المرفـوع والموقوف ـ أيضاً ـ والله تعالى الموفق». وانظر: الرسـالة للإمام الشـافعي الفقرات (٥٩٧) و (١٤٦٨) ـ كما تقدمت قبل قليل الإشارة إليه ـ ونكت الزركشي ١/ ٤١٧.

٣. بۆ زیاتر ناسینی فەرموودەی مەقتووع تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الجامع لأخلاق الراوي ١/ ١٩١، وإرشاد طـلاب الحقائـق ١/ ١٦٦، والتقريب: ٥٣، والاقتـراح: ١٩٤، والمنهل الروي: ٤٢، والخلاصـة: ٦٥، واختصار علوم الحديث: ٤٦، والــمقنع ١/ ١١٦، وشـرح التبصرة والتذكرة ١/ ٢٣١، ونزهة النظر: ١٥٤، والمختصر: ١٣١، وفتح المغيث ١/ ١٠٥، وألفية السـيوطي: ٢١ ـ ٢٣، وشـرح السـيوطي على ألفية العراقي: ١٤٦، وفتح الباقي ١/ ١٢٤، وتوضيح الأفكار ١/ ٢٤٩، وظفر الأماني: ٣٤٢، وقواعد التحديث: ١٣٠).

وە خەتیب ئەبوبەکری حافیز لە (جامع)ـەکەیدا، فەرموویەتی: (**الـمقاطِعُ: هيَ الـموقوفاتُ على التابعينَ، واللّه أعلم**)[1]، وە (ابن الصلاح) فەرموویەتی: ئاگام هەیە لەوە کە ئیمامی شافیعی ـ رَضِيَ اللهُ عَنهُ ـ تەعبیری داوەتەوە لە مونقەتیعی غەیرە مەوسوول بە: مەقتووع، هەروا لە کەلامی ئەبو قاسمی تەبەرانی و غەیری ئەوانیش ئەم تەعبیرە هەیە[2].

(مقطوع)

مەقتووع ئەوەیە ڕاوەستێ لەسەر شەخسی تابیعی عادڵی ئەنوەر
ئەمانەت زانی ڕای بگرە لەلات گوێش بگرە لەبۆ بازێ تەفریعات

◈◈◈

جا لەم مەقامەدا بازێ تەفریعات هەیە:

یەکەم: فەرموودەی سەحابی: (**كُنَّا نَفْعَلُ كذا أو كنَّا نقولُ كذا**)، ئەمە ئەگەر نیسبەتی نەدەن لە زەمانی حەزرەت صَلَّى اللهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ ئەوە لە بابەتی حەدیسی مەوقووفە، وە ئەگەر نیسبەتی بدەن لە زەمانی ئەو، ئەوە لەسەر جەزمی ئەبوعەبدوڵڵای کوڕی یەیعیی حافیز

---

١. الـجامع لأخلاق الراوي، ٢/ ١٩١، بڕگەی (١٥٧٧).

٢. قال ابن حجر ٢/ ٥١٤: «عنى به الدارقطني والحميدي، فقد وجد التعبير في كلامهما بالمقطوع في مقام المنقطع. وأفاد شيخنا ـ أي: العراقي ـ في منظومته: أنه وجد التعبير بالـمنقطع في كلام البرديجي في مقام الـمقطوع على عكس الأول ... ». بڕوانە: شرح التبصرة والتذكرة ١/ ٢٣١، وتدريب الراوي ١/ ١٩٤.

نموونەی (**المقطوع**): أ.نموونەی:(**المقطوع القولي**)، وەك: گوتەی حەسەنی بەصری لە نوێژ کردن لە پشت سەری بیدعەچییەوە: (**صلِّ و عليه بدعته** ـ نوێژی لەپشت سەرەوە بکەن، و بیدعەکەی بەسەر خۆیدا دەشکێتەوە!). ب. نموونەی (**المقطوع الفعلي**):وەك گوتەی (**إبراهيم بن محمد بن المُنْتَشِرْ**) کە دەڵێت:(**كان مسروق يُرخي السِّرْ بينه و بين أهله، و يقبل على صلاته و يُخليَهم و دنياهم**) حوکمی بە بەڵگە کردنی (**المقطوع**): (**مقطوع**) ناکرێتە بەڵگە لە هیچ شتێ لە حوکمە شەرعییەکاندا، واتە: هەرچەندە دانەپاڵەکەیشی بۆ لای بێژەرەکەی ڕاست بێت، چونکە گوتەو کرداری یەکێك لە موسڵمانانە، بەڵام ئەگەر لێرەدا نیشانەیەك هەبوو، بەڵگە بێت لەسەر ئەوەی کە ئەو قسەیە بەرزکراوەتەوە (رفع) کراوە، وەك گوتەی هەندێ گێڕەرەوە ـ کە لە کاتی ناوبردنی تابعییەکدا ـ دەڵێت: بۆ نموونە (**يرفعه** ـ بەرزی دەکاتەوە) لەم کاتەدا حوکمی (مەڕفوعی مورسەلی) بۆ دادەنرێ، پێگەکانی (موقوف) و (**مقطوع**): واتە:ئەو کتێبانەی کە فەرمودەی (موقوف)و (**مقطوع**)یان، تیادا زۆرە، و دەست دەکەوێت، وەك: أ. **مصنف إبن ابي شيبة. ب. مصنف عبد الرزاق.** جـ.تەفسیرەکانی (**إبن جرير**) و (**إبن ابي حاتم**) و (**إبن منذر**).

و غەیری ئەو لە ئەهلی حەدیس: لە بابەتی حەدیسی مەرفووعە.

وە (ابن الصلاح) فەرموویەتی: خەبەرم پێگەیشتووە لە ئەبوبەکری بەرقانییەوە کە پرسیاری کردووە لە ئەبوبەکری ئیسماعیلی لەم تەعبیرانە کە: ئایا مەرفووعن یان مەوقووفن؟ ئەویش ئینکاری ئەوەی کردووە کە لە حوکمی مەرفووعا بن، وە فەرموویەتی: مەوقووفن لەسەر سەحابییەکان، بەڵام واتەی ئەوەڵ ئیعتیمادی لەسەر ئەدرێ و بەهێزە، چونکی زاهیر لەو تەعبیرانە ئەوەیە کە حەزرەت ﷺ ئاگادار بووە لەسەر ئەو تار و ڕەفتارە و تەقریری کردوون.

وە تەقریری حەزرەت ﷺ سوننەتە و حوججەیە لە دینا، وە هەر لەو بابەتە فەرموودەی سەحابی: (**كُنَّا لا نرى بأساً بكذا ورسولُ اللّهِ ـ ﷺ ـ فِيْنا، أو كانَ يقالُ: كذا وكذا على عهدِهِ، أو كانُوا يفعلونَ: كذا وكذا في حياتِهِ ـ ﷺ ـ**)، هەموو ئەمانە و وێنەی ئەمانە مەرفووع و موسنەد و (**مُخَرَّجٌ**)ـن، لە کتێبە مەسانیدەکان.

(تفريعاتٌ)

تەفریعی یەکەم ئەمەیە برا	**بە دڵ بزانە بێ شوبهە و مورا**
(كنا نفعل أو كنا نقول)	**لە سەحابیوە بە یاسای مەنقوول**
ئەگەر ڕەبتی دان بە عەهدی ڕەسوول	**ئەوە وان لە جێی مەرفووع و مەوسوول**
چون زاهیر وایە تەقریر کراون	**لای حەزرەتەوە ڕەوا دراون**
(وكذا كنا لا نرى بأسا	**والنبيّ فينا قد استأنسا)**
(أو كانوا كذا يفعلون في	**عهد حياة النبي الوفيّ)**
هەموو ئەمانە وێنەی مەرفووعن	**لە شوومی شوبهەی هەوا مەمنووعن**
ئەگەر وانەهات ئەوە مەقووفن	**لە سەحابیوە بە حەق مەعرووفن**

تەفریعی دووەم: فەرموودەی سەحابی: (**أُمِرْنا بكذا أو نُهِيْنا عَنْ كذا**)[1]، بە صیغەی

١. نكت الزركشي ١/ ٤٢٦.

ماضی مەجهوول، لە نەوعی مەرفووع و موسنەدن، بەلای ئەهلی حەدیسە وە، وە ئەمە فەرموودەی زۆربەی ئەهلی عیلمە[1]، وە ئەم یاسا کۆمەڵێ موخالەفەیان کردووە، کە ئەبوبەکری ئیسماعیلی لەوانە[2]، بەڵام واتەی ئەوەڵ ڕاستە، چونکە موطەقی ئەو عیبارەتانە ئەگەڕێتەوە بۆ ئەو کەسە کە ئەمر و نەهیی بەدەستی ئەوە، وەکو حەزرەت بێ ﷺ هەروا فەرموودەی سەحابی: **(مِنَ السُّنَّةِ كَذَا)**[3]، ئەصەح ئەوەیە کە موسنەد و مەرفووعە، چونکە زاهیر وایە مەبەستی سوننەتی ڕەسولوڵلا بێ، لەو شتانەدا کە پێویستە بۆ ئێمە پەیڕەوی بکەین، هەروەها فەرموودەی: **(أنس بن مالك ـ رضي الله عنه ـ: أُمِرَ بلالٌ أَنْ يَشْفَعَ الأَذانَ ويُوتِرَ الإِقامةَ)**[4]، واتە فەرمان درا بە بیلال کە کەلیمەکانی بانگ بە جووت و قامەت بە تاك بڵێ، وە هەروەها وێنەی ئەو عیبارەتانە، وە فەرق نییە لە بەینی ئەوەدا بڵێت: لە زەمانی حەزرەتا ﷺ بووە تا نەڵێت ـ والله أعلم ـ

---

١. لەوانــە: الخطيب في الكفاية: (٥٩٢ ت ـ٤٢١هــ)، والنووي في المجموع ١/ ٥٩، والآمدي في الإحكام ٢/ ٨٧، والأسنوي في نهاية السول ٣/ ١٨٧، وابن السبكي في الإبهاج ٢/ ٣٢٩.

٢. هەروەهــا: أبو بكر الصيرفي من الشــافعية، وأبو الحســن الكرخي والرازي من الحنفيــة، وابن حزم والغزالي وجماعة من الأصوليين، وأكثر مالكية بغداد، وحكاه إمام الحرمين عن المحققين، وذكر الزركشــي أنه قول إمام الحرميــن، بل حكى ابن فورك وســليم الرازي وابن القطان والصيدلاني: أنه الجديد من مذهب الشــافعي وكذا نســبه المازري إلى أحد قولي الشــافعي. بڕوانە: البرهان ١/ ٦٤٩، والمنخــول: ٢٧٨، والتبصرة في أصول الفقه: ٣٣١، وإحكام الأحكام ٢/ ٨٧، والإبهاج ٢/ ٣٢٨، والبحر المحيط ٤/ ٣٧٥، وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ٢٣٥، ونكت ابن حجر ٢/ ٥٢٣، وشــرح الســيوطي: ١٤٩، وهو الخلاف نفسه الذي يأتي في قول الصحابي: «من السنة كذا ... ». وانظر: نكت ابن حجر ٢/ ٥٢٠.

٣. نكت الزركشي ١/ ٤٢٨، و نكت ابن حجر ٢/ ٥٢٣.

٤. أخرجه الطيالسي (٢٠٩٥)، وعبد الرزاق (١٧٩٤)، وابن أبي شيبة ١/ ٢٠٥، و أحـمد ٣/ ١٠٣ و ١٨٩، والدارمي (١١٩٦) و (١١٩٧)، والبخــاري ١/ ١٥٧ (٦٠٣)، و١/ ١٥٨ (٦٠٦)، ومســلم ٢/ ٢ (٣٧٨)، وأبــو داود (٥٠٨)، وابــن ماجه (٧٢٩) والترمذي (١٩٣)، والنســائي ٢/ ٣، وأبو يعلى (٢٧٩٢)، وابن خزيــمة (٣٦٦)، وأبو عوانة ١/ ٣٢٧، والطحاوي في شرح الـمعاني ١/ ١٣٢، وابن حبان (١٦٧٥)، والدارقطنـي ١/ ٢٣٩، والحاكم ١/ ١٩٨، والبيهقي ١/ ٣٩٠، والبغوي (٤٠٣) من طرق عن أبي قلابة، عن أنس.

تەفریعی دووەم

تەفریعی دووەم قەولی سەحابی
به سیغەی مەجهوول (في الانتساب)
وتیان: (أمِرنا بکذا أو قد
نهینا عنه) بزانه به حەد
وەکو موسنەد و مەرفووع وەهایه
ئامیر و ناهی ڕەسولوڵلایه ﷺ
هەروەها (مِنَ السُّنَّةِ کَذَا)
ئەسەحح موسنەده برای شارەزا
هەروا فەرموودەی (أنس) وا بزان
(أمر بلال یشفع الأذان
وأن یؤتر الاقامة. فالحق)
وێنەی موسنەدن بێ شوبهەی موطلەق

تەفریعی سێیەم: ئەوەی وتراوە کە تەفسیری سەحابی حەدیسی موسنەدە، ئەوە لە تەفسیرێکدایە بەهۆی سەبەبی نزوولەوە بێ بۆ ئایەتێ کە سەحابییەکە بیگێڕێتەوە، وە بۆ تەفسیرێ نییە کە مەعنای ئایەتەکە بەیان بکا.

تەفریعی سێیەم

سێیەم تەفسیری سەحابی ڕەسوول
ئەوعەلاقەی بوو لەگەڵ هۆی نزوول
وێنەی موسنەدە ئەنا مەوقووفە
ئەم باسە باشە وەها مەعرووفە
چوارەمین جوملەی (یرفع الحدیث)
لەگەڵ ڕیوایەی حەدیسی ڕەئیس
(أو یبلغُ به) یاخود (ینمیهِ
فِي حکم الرفع الی نَبِیِّهِ). [1]

تەفریعی چوارەم: ئەمەیە کە لە بابەتی ئەحادیسی مەرفووعەیە ئەو حەدیسانە کە لەکاتی ناوبردنی سەحابیدا ئەڵێ: (**يَرْفَعُ الحديثَ، أو يبْلُغُ بهِ، أو يَنْمِيْهِ أو رِوَايَةً**) هەموو ئەمانە کینایەن لە بەرزکردنەوەی ئەو سەحابییە بۆ ڕیوایەتەکە بۆ لای حەزرەت ﷺ، وە حوکمی ئەمانە بەلای ئەهلی حەدیسە وە حوکمی حەدیسی مەرفووعە، وە (ابن الصلاح) فەرموویەتی: من ئەڵێم ئەگەر شەخسی ڕاوی لە تابیعییەوە بڵێ: (**يَرْفَعُ الحديثَ، أو يبْلُغُ بهِ،**) ئەویش هەم مەرفووعە، بەلام مەرفووعی مورسەل ـ والله أعلم ـ

١. أي نبيّه بتشديد الياء الاضافة إلى الضمير.

٩ـ باسی فەرموودەی بەرەڵڵاکراو (المُرسل)[1]

بزانن: لەسەر عیبارەتی (جامع التحصیل فِي أحكام المراسیل) تەئلیفی (الحافظ صلاح الدین أبو سعید) خەلیلی عەلائی، لە تەعریفی حەدیسی مورسەلدا سێ وتار هەیە، یەکەمیان زۆر گوشادە ئەمەیە:

یەکەمیان: حەدیسی مورسەل واتەی یەکێکە لە ئەهلی عەسرەکانی ئێستە یا لەمەوپێش: (قالَ رسولُ اللهِ ـ ﷺ ـ کذا).

دووەمیان: حەدیسی مورسەل ئەوەیە: کە یەکێ لە کیباری تابیعین لەوانە کە چاویان کەوتووە بە ژمارەیەکی زۆر لە ئەسحابی پێغەمبەر ﷺ وە ڕیوایەتیان لە تابیعین کەم بێ، وەکو (سَعید بن المسَیِّبِ) و (أبو سلمة بن عبدالرحمن)، وە وێنەی ئەمانە تابیعین ڕیوایەتیان کردبێ لە حەزرەتەوە ﷺ.

وە ئەمما ئەوەی کە سیغاری تابیعین ڕیوایەتیان کردبێ ئەوە حەدیسی مونقەتیعە و مورسەل نییە.

سێیەم مورسەل ئەوەیە: کە یەکێ لە تابیعین ڕیوایەتی کردبێ لە حەزرەتەوە ﷺ خواه لە کیباری تابیعین بێ یا لە سیغاری تابیعین، وە ئەم تەعریفە مەشهوورە لە زۆر کەس لە ئەهلی حەدیسە وە و ئیختیاری حاکیم لەسەر ئەمەیە.

چوارەم مورسەل ئەوەیە: کە لە سەنەدەکەیدا تاقە کەسێك ساقت بووبێ، خواه خاوەن ئیرسالەکە لە تابیعین بێ یا لە غەیری تابیعین، وە زاهیری کەلامی ئیمامی شافیعی لەسەر ئەمەیە، وە بینا لەسەر ئەم تەعریفە حەدیسی مورسەل و مونقەتیع ئەبن بە یەکێ.

---

١. بۆ زیاتر ناسینی فەرموودەی مورسەل تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: **(معرفة علوم الحديث: ٢٥، والكفاية: (٥٨ ت، ٢١ هـ)، والتمهيد ١/ ١٩، وجامع الأصول ١/ ١١٥، وإرشاد طلاب الحقائق ١/ ١٦٧ ـ ١٧٩، والمجموع شرح المهذب ١/ ٦٠، والاقتراح: ١٩٢، والتقريب: ٥٤ ـ ٥٧، والمنهل الروي: ٤٢، والخلاصة: ٦٥، والموقظة: ٣٨، وجامع التحصيل: ٢٣ وما بعدها، واختصار علوم الحديث: ٤٧، والبحر المحيط ٤/ ٤٠٣، والمقنع ١/ ١٢٩، وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ٢٥٦، ونزهة النظر: ١٠٩، والمختصر: ١٢٨، وفتح المغيث ١/ ١٢٨، وألفية السيوطي: ٢٥ ـ ٢٩، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ١٥٩، وفتح الباقي ١/ ١٤٤، وتوضيح الأفكار ١/ ٢٨٣، وظفر الأماني: ٣٤٣، وقواعد التحديث: ١٣٣).**

وە لـە لای (**ابنُ عبدِالبـرِّ**) حەدیسـی مونقەتیـع عامتـرە لـە مورسـەل، چونکی مونقەتیع ئەوەیە سەنەدەکەی موتتەسیل نەبێ، خواهـ ڕاوییەکەی تابیعی بێ یا لە غەیری تابیعین.

وە لەلای حاکیم مونقەتیع ئەوەیە کە لە پێش گەیشتن بە تابیعی ببێ کە لەو کەسەی والـە ژووریـەوە حەدیسـی نەبیستبێ یاخـود ئەوەیـە کـە ئیسنادەکەی لـە کەسێکی نا مەعلوومـەوە بـێ، وەکـو ئـەوە ڕاوی بڵـێ: (**روی فلان عن شیخ، أو روی فلان عن رجل**)، وە مورسـەل عیبارەتـە لـەوە کـە تابیعـی ڕیوایەت بکا لە حەزرەتـەوە ﷺ (بناء علیه) مونقەتیع لەلای حاکیم بە مورسەل ناناسرێ.

وە (معضـل) ئەوەیـە کـە لـە ڕاوییـەکانا دوو کـەس یا زیاتـر ساقت بووبـێ، وە لـەلای کۆمەڵی حەنەفییە موعزەل و مورسـەل وەکوو یەکن، هەروەها لەلای (امام الـحَرَمَیْن) و تابیعەکانی.

وە لـە لای جـمهوور موعزەل «خاص»تـرە لـە مونقەتیـع و موڕسـەل، وە هەمـوو موعزەلـێ مونقەتیـع و مورسـەلە، بـەڵام هەمـوو مونقەتیـع و مورسـەلێ موعـزەل نییـە، وە ئـەوە کـە فەرموویانـە: موڕسـەل هـەر ئـەو حەدیسـەیە کە سـەحابی ساقت بـوو بێ لێی نەك سەحابی و تابیعی لێی ساقت بووبن، وەکو خەتیب ئەمەی گێڕاوەتەوە لە زۆربەی ئەهلـی حەدیـس، ئـەوە موعـزەل و مورسـەل بـە (متبایـن) دەرئەچـن ناوی یەکێکیـان نادرێ بـەویان، ئەمـە تا ئێـرە لـە کتێبـی (جامع التحصیـل) وەرمگرتووە، بەڵام بینا لەسـەر فەرموودەی (ابن الصلاح) ئەم باسە ئاوایە کە دێ:

ئەڵێ: سـوورەتی ئەو موڕسـەلە کە خیلافی تێدا نەبێ، حەدیسـێکە یەکێ لە تابیعییە گەورەکان فەرمووبێتی: (**قال رسول اللّه ـ ﷺ ـ کذا أو فعل رسول اللّه ـ ﷺ ـ کذا**)، وە مەبەست لە تابیعی گەورە کەسێکە گەیشتبێ بە کۆمەڵێ لە ئەسحابی پێغەمبەر ﷺ و دانیشتبێ لەگەڵیاندا، وەکو عەبدوڵڵای کوڕی عەدیی کوڕی خیار و سەعیدی کـوڕی موسـەییەب و هاووێنـەی ئەوان، بەڵام مەشـهوور وەهایە کە فـەرق نییە لە بەینی تابیعییەکانـدا، وەهەریـەکێ لـەوان بڵێ: (قـال رسـول الله ـ صلـی الله علیە وسلم ـ کذا) ئەوە حەدیسەکەی بە موڕسەل ئەزانرێ.

وە لەم مەقامەدا چەند سوورەتێ هەیە ئیختیلاف هەیە لەوا کە موڕسەلن، یان نا:

یەکەم ئەو سوورەتە کە لە پێش گەیشتن بە تابیعی ئیسنادەکەی قەتع ببێ، واتە ڕاوی ڕیوایەتەکەی لە کەسێکەوە بێ کە نەیبیستبێ لەو کەسەوە، لەم سوورەتەدا حاکیم جەزمی ناوە بەوەدا کە ئەم حەدیسە ناونابرێ بە مورسەل، وە مورسەل خاسسە بە ڕیوایەتی تابیعینەوە، جا لەو ڕیوایەتەدا کە وتمان: ئەگەر تاقە یەکێ ساقت بووبێ ئەوە حەدیسەکە لە عورفا ناوی بە مونقەتیع ئەبرێ، وە ئەگەر دوو کەس یا زیاتر بن ئەوە ناوی موعزەلە، هەروا بە مونقەتیعیش ناوئەبرێ، بەڵام ئەوە زانراوە لە فیقھ و ئوسوولدا هەموو ئەوانە ناوئەبرێن بە مورسەل، وە ئەبوبەکری خەتیب و گەلێ لە موحەددیسین لەسەر ئەم فیکرەن، بەڵام خەتیب فەرموویەتی: ئەغڵەبی ئەوەی کە بە مورسەل ناوئەبرێ ئەو حەدیسەیە کە تابیعی ڕیوایەتی کردبێ لە حەزرەتەوە ﷺ و ئەوەی کە تابیعی ڕیوایەتی کردبێ ئەوە بە موعزەل ناوئەبرێ.

دووەم ئەوەی کە بچووکانی تابیعین ڕیوایەتی بکەن لە حەزرەتەوە ﷺ وەکو زوهری و ئەبو حازم و یەحیای کوڕی سەعیدی ئەنساری و وێنەی ئەمانە، ئەوە کۆمەڵێ لە موحەددیسین ناوی نابەن بە مورسەل، بەڵکو پێی ئەڵێن مونقەتیع لەبەرئەوە ئەمانە زۆربەی ڕیوایەتیان لە تابیعینەوەیە، وە لە کۆمەڵێ ئەسحابی مەگەر یەکێ یا دوو کەسیان چاو پێکەوتبێ.

سێیەم: کاتێ لە ئیسنادا لە ئینسانی نامەعلوومەوە ڕیوایەت بکرێ، وەکو: **(روی فلان عن رجل، أو شیخ أن نحو ذلك)** ئەوە بینا لەسەر ئەوەی کە حاکیم لە کتێبی **(معرفة علوم الحدیث)**دا نووسیویەتی: ئەوانە بە مورسەل ناونابرێن، بەڵکو بە مونقەتیع دائەنرێن، بەڵام لە بازێ تەسانیفدا بە مورسەل دائەنرێن.

جا (ابن الصلاح) فەرموویەتی: بزانن حەدیسی مورسەل حوکمی حەدیسی زەعیفی هەیە، مەگەر لە ڕێگەیەکی تریشەوە ڕیوایەت کرابێ، بۆیە ئیمامی شافیعی ـ رضي الله عنه ـ ڕەفتاری کردووە بە موڕسەلەکانی سەعیدی کوڕی موسەیەب ـ رضي الله عنه ـ لەبەرئەوە لە چەند ڕێگەی ترەوە بە موسنەدی ڕیوایەت کراون، وە ئەو ڕەخنە کە گیراوە لەم قسەیە و وتوویانە:

لەم کاتەدا ئیعتیماد لەسەر مورسەلەکە نییە، بەڵکو ئیعتیماد لەسەر موسنەدەکەیە، ئەوە لە وەڵامیاندا ئەڵێین: بێگومان ئەو مورسەلە بە هۆی یارمەتی ئەو موسنەدەوە دەرکەوتووە بۆمان ئەو ئیسنادە کە ئیرسالەکەی تێدا ئیسنادێکی سەحیح و موعتەبەرە و ئیحتیجاجی پێ ئەکرێ و ئینکاری ئەمە ناکا مەگەر یەکێ کە زەوقی نەبێ لە عیلمی حەدیسدا.

بزانن ئەوەی وتمان کە: حەدیسی مورسەل وەکو حەدیسی زەعیف وایە و ئیحتیجاجی پێ ناکرێ بیری کۆمەڵێ لە موحەددیسەکانە، وە لە ئە وەڵی سەحیحی موسلیمەوە ئەڵێ: **(المُرسَلُ فِي أصلِ قولِنا وقولِ أهلِ العلمِ بالأخبارِ ليسَ بحُجَّةٍ)**[1]، وە **(ابنُ عبدِالبرِّ)** حافیزی مەغریب ئەم قسەیەی گێڕاوەتەوە لە کۆمەڵێ لە ئەهلی حەدیسەوە، بەڵام مەزهەبی ئەبوحەنیفە و مالیك و ئەتباعیان لەسەر ئەوەیە کە: مورسەل ئیستیدلالی پێ ئەکرێ.

ئاگادار بن: ئێمە ئەو حەدیسانە کە وردە سەحابیەکان ڕیوایەتیان کردووە لە حەزرەتەوە ﷺ وەکو (ابن عباس - رضي الله عنهما -) و غەیری ئەویش وە لە حەزرەتیشیان نەبیستووە، لە حوکمی مەوسوول و موسنەددا دایان ئەنێین، لەبەرئەوە کە ڕیوایەتیان لە سەحابییەوە بووە وە حاڵی سەحابیش عەداڵەتە - والله أعلم -

حەدیسی (مرسل)

حەدیسی مورسەل لای موحەددیسین ... ئەوەیە بیری گەلێ تابیعین
بێ بڵێ: (قال رسول اللهِ) ... ئەمە زۆر بەرزە مەرتەبە و جاهی
وەك عوبەیدوڵڵای بن عەدی ئەرشەد ... هاورازی گەلێ ئەسحابی ئەحمەد
یا وەکو (سعید بن المسیب) ... یا وێنەی ئەمان پیری (مهذب)
چون زاهیر وایە کە ڕیوایەتیان ... لە سەحابییە نەك تابیعییان
تەبعەن سەحابیش بە دڵی ئاگاه ... ڕیوایەت ئەکا لە (رسول الله)
هەرچەن مەشهوورە هەموو تابیعین ... لە حوکما یەکن لای موحەددیسین
بەڵێ چەند سوورەن خیلافیان تیایە ... مورسەلن یاخۆ دوورن لەو پایە

---

١. مقدمة صحيح مسلم، ١/ ٢٤.

یەکەم عاریض بێ (عند الاجتماع)   بەر لە سەحابی دەردی ئینقیتاع

ڕاوی لەو شوێنا دوورە لە سەماع   لە سەحابیوە بێ شوبهە و نیزاع

حاکیم ئەم مادە ناکا بە مورسەل   لەبەر نەمانی تابیعی ئەمثەل

جا ئەگەر یەکێ لەویا فەوتاوە   ئەوە مونقەتیع لەبۆ ئەو ناوە

ئەگەر دوو کەس بن ئەوە (مُعضل)ـە   ئەمیش لای حاکیم غەیری مورسەلە

لەلای فوقەها و لای ئەهلی ئوسوول   هەردوو مورسەلن مورسەلی مەقبوول

دووەم ریوایەی چینی (أصاغر)   کە وتیان: (قال الرسول الناصر)

بە وێنەی زوهری و یەحیای بن سەعید   ئەبو حازمی فازیلی ڕەشید

لەسەر حیکایەی (ابن عبد البر)   عالمی گەورەی خاوەن خێرو فەڕ

قەومێ هەن ناویان نابەن بە مورسەل   هەر مونقەتیعە ناویان (في المثل)

چونکە بە عادەت لە سەحابییان   کەمیان بینیوە دوان یان سیان

دەی زاهیر وایە کە ڕیوایەتیان   لە تابیعین بێ نەك سەحابییان

بەڵام بە شۆرەت مەروی تابیعین   هەمووی مورسەلن: (کالماء المعین)

سێیەم ریوایەت لە شەخسی موبهەم   وەکوو (فلان عن شیخ أکرم

أو عن رجل) بەبێ زیکری ناو   شەخسییەتەکەی دەرنەچێ تەواو

حاکیم فەرموویە: بڵێ مونقەتیع   پێی مەڵێ: (مرسل، فاسمع وأطع)

حەدیسی مورسەل وێنەی زەعیفە   بۆ عەمەل ناشێ هێزی خەفیفە

مەر بە وەجهێ‌تر تەخریج کرابێ   وەکو زەعیفی (متابع) وابێ

ئەبو حەنیفە و مالیك بە مورسەل   ئیحتیجاج ئەکەن بێ شوبهە و خەلەل

هەروا ئیمامی (أحمد بن حنبل)   بە ڕیوایەتی وەرئەگرێ مورسەل

(نعم مسند صغار الاصحاب   مسندٌ حکماً بلا ارتیاب)

◇◇◇

١٠ـ باسی فەرموودەی پچڕاو (الـمُنْقَطِعْ)[1]

بزانن لە تاریفی (مُنْقَطِع) و فەرقی مابەینی مونقەتیع و موڕسەلدا چەند بیروڕای لەسەر هەیە بۆ موحەددیسەکان و غەیری ئەوان، جا لەو بیرانەیە ئەوەی ڕابوورد لە حاکیمەوە لە باسی موڕسەلدا، کە: موڕسەل مەخسووسە بە ڕیوایەتی تابیعییەوە، وەمونقەتیع عیبارەتە لە ئیسنادێ کە لەپێش گەیشتن بە تابیعی ڕاوییەکی وا ببێ نەیبیستبێ لەوەی واله ژوورییەوە و ئەوە کە ساقتە لەبەینی ئەواندا مەذکوور نەبێ، نە بە موعەیيەنی و نە بە غەیرە موعەیيەنی، وە لە مونقەتیعە ئەو ئیسنادە کە بازێ لە ڕاوییەکانی بە لەفزێکی موبهەم ناوبرابێ، وەکو (رجل، شیخ) و وێنەی ئەوانە، وێنەی یەکەم ئەوەیە کە ڕیوایەتمان کردووە لە (عبدالرزاق) لە سوفیانی سەوری لە ئەبوئیسحاق لە زەیدی کوڕی (يُشَيع) لە حوزەیفەوە ئەڵێ: **قالَ رسولُ اللّهِ ـ ﷺ ـ إنْ وَلَّيْتُمُوْهَا أبا بكرٍ، فقويٌّ أميـنٌ. الـحَديث)** [2]، ئەم ئیسنادە کە موحەددیس تەماشای ئەکا شێوەکەی شێوەی موتتەسیلە

---

١. بۆ زیاتر ناسینی فەرموودەی مونقەتیع تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (**معرفة علوم الحديث: ٢٧ ـ ٢٩، والكفاية: (٥٨ ت، ٢١ هـ)، والتمهيد ١/ ٢١، وإرشاد طلاب الحقائق ١/ ١٨٠ ـ ١٨٢، والتقريب: ٥٨، والاقتراح: ١٩٢ ـ ١٩٣، والمنهل الروي: ٤٦ ـ ٤٧، والخلاصة: ٦٨ ـ ٦٩، والموقظة: ٤٠، وجامع التحصيل: ٣١، واختصار علوم الحديث: ٥٠ ـ ٥١، والمقنع ١/ ١٤١، وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ٢٧٣، ونزهة النظر: ١١٢، والمختصر: ١٣١ ـ ١٣٢، وفتح المغيث ١/ ١٤٩، وألفية السيوطي: ٢٤، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ١٦٣، وفتح الباقي ١/ ١٥٨، وتوضيح الأفكار ١/ ٣٢٣، وظفر الأماني: ٣٥٤ ـ ٣٥٥، وقواعد التحديث: ١٣٠**).

٢. **هكذا أورد ابن الصلاح متن هذا الحديث، وهو متابع فيه للحاكم، إذ أورده هكذا في معرفة علوم الحديث: ٢٨ ـ ٢٩، وهو اختصار مخلّ من حيث ما ذُكِر وما حُذِف والمتن الكامل الذي أورده الحاكم نفسه في المستدرك ٣/ ١٤٢: «إن وليتموها أبا بكر فزاهد في الدنيا راغب في الآخرة وفي جسمه ضعف، وإن وليتموها عمرَ فقويٌّ أمينٌ لا يخاف في اللّه لومة لائم، وإن وليتموها علياً فهادٍ مهتدٍ يقيمكم على صراط مستقيم»، والحديث أخرجه: العقيلي ٣/ ١١١، وابن عدي في الكامل ٥/ ٩٥٠ ـ ط دار الفكر و ٦/ ٥٤٢ ط دار الكتب العلمية، والحاكم في المستدرك ٣/ ١٤٢، وفي معرفة علوم الحديث: ٢٩، وأبو نعيم في الحلية ١/ ٦٤، والخطيب في تاريخه ٣/ ٣٠٢، وابن الجوزي في العلل المتناهية: (٤٠٥)، قلنا: عبد الرزاق رواه عن رجلين ـ ولكنهما شبه لا شيء ـ روى العقيلي بسنده ٣/ ١١١: أنه قِيلَ لعبد الرزاق: سَمعت هذا من الثوري؟ قال: لا، حدّثني يحيى بن العلاء وغيره، ثُمَّ سألوه مرة ثانية، فقال: حدَّثنا النعمان بن أبي شيبة ويحيى بن العلاء عن سفيان الثوري»، و قال الذهبي فِي الميزان ٢/ ٦١٢: «النعمان فيه جهالة ويحيى هالك ... والخبر منكر».**

(مَعَ أنـه) مونقەتیعـە لـە دوو شـوێنا، یەکـەم: (عبدالـرزاق) نەیبیسـتووە لـە سـەورییەوە، بەڵکو بیستوویەتی لە نەعمانی کوڕی ئەبو شەیبەی جوندی لە سەورییەوە و سەوری نەیبیستووە لە ئەبو ئیسحاقەوە، بەڵکو بیستوویەتی لە شورەیك لە ئەبوئیسحاقەوە، وە وێنەی دووەم ئەو حەدیسەیە کە ڕیوایەتمان کردووە لە (أبو العلاء)ی کوڕی عەبدوڵڵای (شخیر) لـە دوو پیاوەوە لە شـەددادی کـوڕی ئەوس لە ڕەسولوڵڵاوە ﷺ لە دۆعا لە نوێژا: (**اللَّهُمَّ إنِّي أسألُكَ الثباتَ فِي الأمرِ، الحديث**)[1].

دووەم: لەو بیرانە ئەوەیە کە (اِبنُ عبدِالبـرِّ ـ رَحِمَهُ اللّهُ ـ) فەرموویەتی: مورسەل مەخسووسە بە تابیعینەوە، وە مونقەتیع شامیلە بۆ تابیعین و غەیری تابیعین، وە مونقەتیع لە لای ئەو عیبارەتە لە حەدیسێ کە ئیتتیسالی سەنەدی نەبێ، خواهـ نیسبەت بدرێ بۆ لای حەزرەت ﷺ یا بۆ لای غەیری ئەو.

سێیەم: لەو بیرانە ئەوەیە کە مونقەتیع وەکو مورسەلێ وایە و هەردووکیان شامیلن بۆ هەر ئیسنادێ کە موتتەسیل نەبێ، وە ئەم مەزهەبە نزیکترە لە واقیع و گەلێ کەس لە فوقەها و غەیری فوقەها وەریانگرتووە، وە ئەبوبەکری خەتیب لە (کِـفاية)دا، زیکری کردووە، ئەوەندە هەیە زۆربەی ئیستیعمالی مورسەل بۆ ئەوەیە کە تابیعی ڕیوایەتی کردبێ لە حەزرەتەوە ﷺ وە زۆربەی ئیستیعمالی مونقەتیع بۆ حەدیسێکە کەسانێ وان لە

---

١. حديث حسن بطرقه، وهذا إسناد ضعيف لانقطاعه، حسان بن عطية لم يدرك شداد بن أوس. ورجال الإسناد ثقات رجال الشيخين، و أخرجه ابن أبي شيبة ٢٧١/١٠، والخرائطي في «فضيلة الشكر لله» من طريق عيسى بن يونس، وأبو نعيم في «الحلية» ٢٦٦/١ و٧٧/٦-٧٨ من طريق يحيى بن عبد الله، كلاهما عن الأوزاعي، بهذا الإسناد، و أخرجه ابن حبان (٩٣٥) ، والطبراني (٧١٥٧) ، وأبو نعيم في «الحلية» ٢٦٦/١ من طريق سويد بن عبد العزيز، عن الأوزاعي، عن حسان بن عطية،حديث حسن بطرقه، وهذا إسناد ضعيف لانقطاعه، حسان بن عطية لم يدرك شداد بن أوس. ورجال الإسناد ثقات رجال الشيخين، وأخرجه ابن أبي شيبة ٢٧١/١٠، والخرائطي في «فضيلة الشكر لله» من طريق عيسى بن يونس، وأبو نعيم في «الحلية» ٢٦٦/١ و٧٧/٦-٧٨ من طريق يحيى بن عبد الله، كلاهما عن الأوزاعي، بهذا الإسناد، و أخرجه ابن حبان (٩٣٥) ، والطبراني (٧١٥٧) ، وأبو نعيم في «الحلية» ٢٦٦/١ من طريق سويد بن عبد العزيز، عن الأوزاعي، عن حسان بن عطية، و مسند الإمام أحمد بن حنبل، أبوعبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيباني (المتوفى: ٢٤١هـ)، المحقق: شعيب الأرنؤوط ـ عادل مرشد، وآخرون، إشراف: د عبد الله بن عبدالمحسن التركي، الناشر: مؤسسة الرسالة، الطبعة الأولى، ١٤٢١ هـ ـ ٢٠٠١ م، ٣٣٩/٢٨، فەرموودەی ژمارە(١٧١١٥).

خواری تابیعینەوە نەقڵی بکەن لە سەحابییەوە، وەکو ڕیوایەتی مالیك لە ئیبنوعومەرەوە ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ـ وە وێنەی ئەمەیش ـ والله أعلم ـ

چوارەم: لەو بیرانە ئەوەیە کە ئەبوبەکری خەتیب گێڕاویەتیەوە لە بازێ لە ئەهلی عیلمی حەدیسە وەکە مونقەتیع ئەوەیە ڕیوایەت بکرێ لە تابیعییەوە یا لە کەسێ لە خواری تابیعییەوە و ڕاوەستێ لەسەر ئەو لە وتار بێ یا لە ڕەفتار، وە ئەمە غەریبە و دوورە ـ والله أعلم ـ

حەدیسی (مونقەتیع)

بە فیکری گەلێ لە موحەددیسین	گەلێ وجەهاء لە فوقەهای دین
مونقەتیع ناوە لەبۆ حەدیسێ	کە ئیتتیسالی سەنەدی نەبێ
ئەو ئینقیتاعەیش بە هەر چۆنێ بێ	واتە جێی ساقت لەهەر شوێنێ بێ
بەڵام بە ئەکسەرعولەمای حەدیس	بەکاری دێنن لە کاتی تەحدیث
بۆ ڕیوایەتی (من دون التابع)	لە ئەسحابەوە ئەسحابی شافیع
(قیل) ئەوترێ لەبۆ ئیسنادێ	لە خوار تابیعی خەلەلی تیابێ
یەك ڕاوی گوم بێ یاخود موبهەم بێ	ئەگەرچی (قیل)ـە، با موسەللەم بێ

◈◈◈

١١ـ باسی فەرموودەی ئاڵۆزاو (الـمُعْضَلْ)[1]

حەدیسی موعزەل ئەوەیە دوو کەس یا زیاتر لە ئیسنادەکەیا نەمابن، وەکو ئەو حەدیسە کە تابیعی تابیعی ڕیوایەتی ئەکا و ئەڵێ: (عن رسول الله ﷺ، أو عن أبی

---

١. بۆ زیاتر ناسینی فەرموودەی موعزەل تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ٣٦، والكفاية: (٥٨ ت، ٢١ هـ)، والإرشاد ١/ ١٨٣، والتقريب: ٥٩، والاقتراح: ١٩٢، والمنهل الروي: ٤٧، والخلاصة: ٦٨، والـموقظة: ٤٠، وجامع التحصيل: ٣٢ ـ ٩٦، واختصار علوم الحديث: ٥١، والمقنع ١/ ١٤٥، وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ٢٧٣، ونزهة النظر: ١١٢، والمختصر: ١٣١، وفتح المغيث ١/ ١٤٩، وألفية السيوطي: ٢٤، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ١٦٣، وفتح الباقي ١/ ١٥٨، وتوضيح الأفكار ١/ ٣٢٣، وظفر الأماني: ٣٥٥، وقواعد التحديث: ١٣٠).

بكر، أو عن عمر، وهكذا)، ئیتـر ناوی ئـەو کەسـانە نابا کە وان لە بەینـی خۆیان و ئەو کەسەدا کە ڕیوایەتی لێوە ئەکەن.

وە ئەبو نەصری سجزی (**السِّجْزِيُّ**) حافیز ئەڵێ: قەولی ڕاوی: (بلغنـي) وەکو قەولی ئیمامی مالیك ـ رضي الله عنه ـ ئەڵێ: (**بَلَغَنـي عَنْ أبي هريرةَ: أنَّ رسولَ اللهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ قالَ: لِلْمَملوكِ طَعامُهُ وكِسْوتُهُ. الـحديث**)[1]، ئەوە لە لای ئەهلی حەدیسدا ناوئەبرێ بە موعزەل.

جا (ابن الصلاح)یش ـ رحـمه الله تعالـی ـ فەرموویەتی: منیش ئەڵێم فەرموودەی موسەنیفین لە فوقەهاو غەیری فوقەها: (قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا وكذا) لە قەبیلەی حەدیسی موعزەلە.

وە حافیز ئەبوبەکر بەغدادی خەتیب لـە بازێ وتاریا بـە مورسـەل ناوی بـردووە، وە ئەمە لەسەر ئەو یاساتانێ کە بازێ فەرموویانە: (**كل ما لَم يتصل سنده فهو مُرسل**).

---

١. فِي الـموطأ (رواية يـحيى الليثي (٢٨٠٦)، ورواية أبي مصعب الزهري (٢٠٦٤)، ورواية سـويد بن سـعيد (٧٧٩)، وهو في موطأ عبد اللّه بن مسـلمة القعنبي كما أسـنده إليه الحاكم في معرفة علوم الحديث: ٣٧)، و قد روي موصولاً عن مالك: رواه إبراهيم بن طهمان، والنعمان بن عبد السـلام، و رواية ابن طهمان: عند الحاكم في معرفة علوم الحديث: ٣٧، والخليلي في الإرشـاد ١/ ١٦٤، و رواية النعمان: عند الخليلي في الإرشاد ١/ ١٦٤ ـ ١٦٥؛ كلاهمـا (إبراهيم بن طهمان والنعمان بن عبد السـلام) عن مالك، عـن محمد بن عجلان، عن أبيه، عن أبـي هريـرة، عن النبـي ـ صلى الله عليه وسلم ـ... الحديث، و قد خولف فيه مالك فقد أسـنده عن محمد بن عجلان: سفيان الثوري، عند الحميدي (١١٥٥)، وأحمد ٢/ ٢٤٧، وهيب بن خالد عند أحمد ٢/ ٣٤٢، وسعيد بن أبي أيوب عند البخاري في الأدب المفرد (١٩٢)، والليث بن سـعد عند البخاري في الأدب الـمفرد (١٩٣)، والبيهقي في الكبرى ٨/ ٦، وسفيان بن عيينة عند البغوي (٢٤٠٣)، لكن هؤلاء (سفيان الثوري، وهيب، وسعيد بن أبي أيوب، والليث بن سـعد، وسـفيان بن عيينة) رووه عن ابن عجلان، عن بكير بن عبد اللّه الأشج، عن العجلان، عن أبي هريرة وروايتهم أصحّ. فقد توبع محمد بن عجلان على روايته، كما في رواية الجمع، فقد أخرجه مسـلم ٥/ ٩٣ (١٦٦٢) من طريق عمرو بن الحارث، عن بكير بن عبد اللّه بن الأشج، عن العجلان، فلعل هذا هو السبب الذي جعل الإمام مالك يذكره بلاغاً في موطئه؛ لأنّه لم يضبطه جيداً، وعجباً أنّ الدكتور بشـار عوّاد لم يتنبه إلى ذلك فـي تعليقه علـى موطأ مالك في روايتيه (رواية أبي مصعب ورواية يحيى الليثي) بل لم يشـر أبداً إلى الرواية الموصولة من طريق مالك، و استشـكل بعضهم كون هذا الحديث معضلاً؛ لجواز أن يكون السـاقط بين مالك وأبي هريرة واحداً فقط، لا سيّما وَ قد سَمع مالك من جماعة من أصحاب أبي هريرة كسعيد الـمقبري ونعيم الـمجمر ومحمد بن المنكدر، فَلِمَ جعلَهُ معضلاً؟ الـجواب: أن مالكاً قد وصله ـ كما تقدّم ـ خارج الـموطأ فرواه عن محمد بن عجلان، عن أبيه، عن أبي هريرة، فتبين أن الساقط اثنان، بروانه: نكت الزركشي ٢/ ١٨، ومحاسن الاصطلاح: ١٤٩، والتقييد والإيضاح: ٨٢، ونكت ابن حجر ٢/ ٥٨٢.

وە کاتێ یەکێ لە تابیعی تابیعین حەدیسێکی ڕیوایەت کرد لەو تابیعییەوە لەسەری ڕاوەستا، وەلـحاڵ ئەو حەدیسی ئەوە موتتەسیل بوو بە حەزرەتەوە ﷺ ئەوەیش حاکیم ئەبو عەبدوڵڵا بە نەوعێکی لە موعزەل داناوە، وەکو ئەو حەدیسە کە ڕیوایەتمان کردووە لە (أعمش)ـەوە، و لە (شعبی)ییەوە، کە فەرمووی: **(يُقالُ للرَّجُلِ يومَ القيامةِ عَمِلْتَ كذا وكذا، فيقولُ: ما عَمِلْتُهُ فَيُخْتَمُ على فيهِ. الحديث)**[1]، ئەمە ئەعمەش بە شێوەی موعزەل ڕیوایەتی کردووە، وەلـحاڵ ئەو حەدیسە شەعبی ڕیوایەتی کردووە لە ئەنەسەوە ئەویش لە حەزرەتەوە ﷺ بە ئیتتیسالی سەنەد.

(ابن الصلاح ـ رحـمه الله) فەرموویەتی: من ئەڵێم ناوبردنی ئەمە بە: موعزەل، جوانە، چونکی ئینقیتاع بە نەبوونی یەکێك لە ڕاوییەکان لەگەڵ وەقفدا موشتەمیلە لەسەر ئینقیتاع بە دوو کەس کە عیبارەتن لە سەحابی لەگەڵ (رسول الله ـ صلى الله عليه وسلم ـ)دا، کەوابوو ناوی موعزەل بۆ ئەمە جوانترە لەناوی مونقەتیع ـ والله أعلم ـ جا لێرەدا چەند تەفریعاتێ هەیە:

یەکەم: ئیسنادێ کە (معنعن) بێ کە عیبارەتە لە حەدیسێ ڕیوایەت بکرێ بەشێوەی : (فلان عن فلان عن فلان) بازێ لە موحەددیسەکان لە قەبیلەی مورسەل و مونقەتیعیان ژماردووە تا ئیتتیسالی سەنەدەکەی دەرئەکەوێ، بەڵام ئەو بیرە کە ڕاست بێ و ڕەفتاری موحەددیسین لەسەری ڕۆیشتوە ئەمەیە کە: ئەم جۆرە حەدیسە (معنعن)ـە، بە خاوەنی ئیسنادی موتتەسیل دائەنرێن، بەمەرجێ ئەو کەسانە کە مەشموولی (عنعن)ـەکەن، بازێکیان گەیشتبن بە بازێکیان و پارێزراوبن لە عەیبی تەدلیس، لەم کاتەدا لەسەر ئیسنادی موتتەسیل دائەنرێن، مەگەر خیلافی ئەوە سابت بووبێ.

وە (ابن الصلاح) فەرموویەتی: زۆر واقیع بووە و ئەبێ لەلای ئەهلی حەدیس کەلیمەی (عن) بەکاردێنن لە ئیجازەدا مەسەلەن: یەکێ لەوان ئەڵێ: **(قرأتُ على فلانٍ عَنْ فلانٍ)** ئەوانە زاهیرن لە ئیتتیسالی سەنەددا ـ والله أعلم ـ

---

١. أخرجه من هذا الوجه معضلاً، الحاكم فِي معرفة علوم الحديث، ص٣٨، و رواه من هذا الوجه متصلاً مسنداً: مسلم ٨/ ٢٦٧ (٢٩٦٩)، والنسائي فِي الكبرى (١١٦٥٣)، وابن أبي حاتم ـ كما فِي تفسير ابن كثير ٣/ ٥٧٧ ـ وابن أبي الدنيا فِي التوبة وابن مردويه فِي تفسيره ـ كما ذكره السيوطي في الدر المنثور ٧/ ٦٧ ـ .

دووەم: ئیختیلاف هەیە لە قەولی ڕاویدا: (أنَّ فلاناً قالَ: كذا وكذا) ئایا بە ئیسنادی موتتەسیل دائەنرێ، وەکو ڕیوایەتی (معنعن) ـ ئەگەر ئەو کەسانە وان لە سەنەدەکەدا بازێکیان گەیشتبی بە بازێکیان ـ یا نە؟

(ابن عبدالبَر) لە جـمهووری ئەهلی عیلمەوە نەقڵی کردووە کە لەفزی (عَنْ) و (أنَّ) وەکو یەك وان، وە لـەم باسـەدا هـەر مولاقاتـی بازێ بۆ بازێکیـان ئیعتیـبار ئەکرێ هـەتا دەرئەکـەوێ ئینقیتـاع لـە سـەنەدەکەدا، بـەڵام ئیمامـی (أحـمد بـن حنبـل) ئەفەرموێت: حەرفی (أنَّ) وەکو (عَنْ) نییە و ئیسنادەکە بە موتتەسیل ناناسرێ.

تەفریعی سێیەم: وەکـو ئێمـە ڕیوایەتـی (معنعن) و ڕیوایەت بە حەرفی (ان) ئەبڕین بەسەر ئیتتیسالی سەنەددا، ئەبوبەکری سیرەفی شافیعیش وایکردووە و فەرموویەتی: هەرکەسێ حەدیسی بیستبێ لە کەسێکەوە و لە پاشان حەدیس لەو کەسەوە ڕیوایەت بـکا ئـەوە ئـەو تەحدیسـە لەسـەر سـەماع ئیعتیبار ئەکرێ، مادام لـە واقیعدا ثابت نەبێ بۆمان کە ئەو حەدیسەی لەو شەخسەوە نەبیستووە، هەروا هەرکەسێ کە بە مەعلوومی گەیشتبێ بە کەسێ حەدیس لەو کەسەوە ڕیوایەت بکا، ئەوەش حەمل ئەکرێ لەسەر ئیتتیسال، بەڵام بۆ ئەو کەسانەیە کە تەدلیسیان لێ دەرنەکەوتبێ.

وە دەلیل لەسەر ئەو بڕیارە ئەمەیە: ئەگەر ئێمە ئەو حەدیسە حەمل نەکەین لەسەر ئیتتیسالی سەنەد ئەبێ ئەو کەسە بە خاوەن تەدلیس بزانین، وە زاهیر وایە کابرا دوور بێ لە عەیبی تەدلیس، چونکە زاهیر پاکیی ئینسانە لەم عەیبانە مادام عەیبەکەی لای ئێمە دەرنەکەوتبێ، وە لە وێنەی ئەمانەیە فەرموودەی کەسێ: **(قال فلان كذا وكذا)** وەکو ئەوە کە نافیع ئەڵێ: **(قال ابن عمر كذا)** هەروا ئەگەر بە نەقڵ لە شەخسێکەوە بڵێ: **(ذَكَرَ، أو فَعَلَ، أو حَدَّثَ، أو كانَ يقولُ: كذا وكذا)** ئەمانە هەموو ئەبڕێن بەسەر ئیتتیسالی سەنەددا و لەسەر ئەوە کە بەبێ واسیتەی غەیر ئەو شتەی وەرگرتووە لەو کەسەوە.

وە ئەبـو موزەففـەری سـەمعانی لـە (عنعنـة)دا، توولـی سـوحبەتی بە شـەرت گرتووە، بەڵام ئیمام موسلیمی کوڕی حەججاج لە خوتبەی (الـجامع الصحيح)دا، ئەم شـەرتەی بە شـیددەت ئینکار کردووە و فەرموویەتی: ئەم شـەرتە بێ ئەساسـە و ئەوەی کە (متفق

عليه) بێ ئەمەیە: کافییە بۆ ئیتتیسالی سەنەد ثبووتی موعاصەرەی ڕاوی بۆ (مروی عنه) هەرچەند مولاقاتیان ثابت نەبێ، بەڵام شیخ (ابن الصلاح) ئەم فەرموودەی ئیمامی موسلیم بە باش نازانێ و ئەڵێ: ئەو بیرە کە موسلیم ڕەددی کردووەتەوە بیری ئیمامانی عیلمی حەدیسە، وەکوو (علی ابن المدینی) و بوخاری و غەیری ئەوانیش ـ والله أعلم ـ

تەفریعی چوارەم: ئەو تەعلیقە کە ئەبو عەبدوڵڵای حەمیدی ساحێبی کتێبی (**الجمعِ بينَ الصحيحيْنِ**) و غەیری ئەویش لە موحەددیسینی مەغریب لە بوخاری شەریفدا زیکریان کردووە و بڕیاریان داوە کە ئیسنادەکەی قەتع کراوە، ئەوە هەر لە سوورەتا سوورەتی ئینقیتاعی هەیە و لە حوکمدا حوکمی ئینقیتاعی نییە و لە پایەی سەحیح نایەتە خوارەوە بۆ پایەی زەعیف، وەکو لە پێشەوە باسمان کرد لە فائیدەی شەشەم لە نەوعی ئەوەڵدا، کەوابێ ئیلتیفات ناکرێ بۆ قسەی (ابن حزم)ی، زاهیری حافیز لە ڕەتکردنەوەی ئەو حەدیسەدا کە بوخاری ئیخراجی کردووە لە حەدیسی ئەبو عامیر یا ئەبو مالیکی ئەشعەری لە حەزرەتەوە ﷺ (**لَيَكُونَنَّ فِي أُمَّتِي أقوامٌ يَسْتَحِلُّونَ الحريرَ والْخَمْرَ والْمَعَازِفَ. الحديث**)، لەم جیهەتەوە کە بوخاری بەو شێوە هێناویەتی ئەڵێ: (**قالَ هِشامُ بنُ عمَّارٍ، وساقَهُ بإسنادِهِ، فزَعَمَ ابنُ حَزْمٍ أنَّهُ منقطِعٌ فيما بيْنَ البخاريِّ وهِشامٍ، وَ جَعلَهُ جواباً عَنِ الاحتجاجِ بهِ على تَحريمِ الـمَعازفِ**)، جا (ابن حزم) گومانی بردووە بە هۆی جەوابدانەوەی ئەو کەسانە کە بەو حەدیسە ئیستیدلالیان کردووە لەسەر تەحریمی مەعازیف[1].

وە لە واقیعدا ئیبنو حەزم لەو قەزییەدا بە غەڵەتا ڕۆیشتووە و ئەو حەدیسە سەحیحە و ئیتتیسالی مەعرووفە، وە بوخاری ـ رَحِمه الله تعالى ـ ئەو نەوعە سیاقەی هەیە، چونکی حەدیسەکە مەعرووفە لە لایەنی چەند کەسی باوەڕپێکراوانەوە تا ئەگات بەو شەخسە کە تەعلیقەکەی لێوە کردووە، وە جار جاریش تەعلیق ئەکا لەبەرئەوە کە ئەو حەدیسەی لە شوێنێکی تردا بە موسنەدی و موتتەسیلی بەیان کردووە، یا لەبەر ئەسبابێکی تری وەهادا کە غەیری خەلەلی ئینقیتاع بێ ـ والله أعلم ـ

وە ئەوەیش کە باسمان کرد لە حوکمی تەعلیق بۆ شوێنێکە بوخاری بەشێوەی ئەسڵ

---

١. مەعازیف: تەپڵ و زوڕنا و مۆسیقا

و مەقسوود زیکری بکا، نەك لە مەعرەزی ئیستیشهاددا، چونکە شەواهید چاوپۆشیان تیا ئەکرێ مەقتووع بن یان مەوسوول.

جا بزانن من سوورەتی تەعلیقم وەها چاوپێکەوتووە کە بەکاردێ لە حەزفی ئیسناد بە حەزفی ئیسناد لە ئەوڵی ڕیوایەتەکەوە یەکێ بێ یا زیاتر، بەڵام بازێ کەس بەکاریان هێناوە بە حەزفی هەموو ئیسنادەکان، وەکو: **(قالَ رسول اللّهِ ـ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ـ كذا وكذا، قالَ ابنُ عبَّاسٍ: كذا وكذا، روى أبو هريرةَ: كذا وكذا، قالَ سعيدُ بنُ المسيِّبِ عَنْ أبي هريرةَ: كذا وكذا، قالَ الزهريُّ، عَنْ أبي سلمةَ، عَنْ أبي هريرةَ، عَنِ النبيِّ ـ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ـ كذا وكذا)** هەروا تەعلیق ئەکەن تا ئەگا بە شیوخی شێخەکانیان، وە ئەمما ئەوەی ئیرادی بکا لە شێخەکانیەوە ئەوە لە قەبیلی ئەوەیە کە باسم کرد لە تەفریعی سێیەمدا.

تەفریعی پێنجەم: ئەو حەدیسە کە بازێ لە باوەڕپێکراوەکان بە مورسەل ڕیوایەتی ئەکەن و بازێ بە موتتەسیل، ئەوە موحەددیسەکان ئیختیلافیان بووە تیایا، کە ئایا بە مەوسووڵ حسێب ئەکرێ یا بە مورسەل؟ مەسەلەن: حەدیسی: **(لا نِكَاحَ إلاَّ بولِيّ)**[1]،

١. حديث صحيح، وهذا إسـناد اختُلف فيه على أبي إسـحاق في وصله وإرساله، وصلُه أصح، فرواه إسرائيل ـ كما في هذه الرواية ـ عن أبي إسـحاق، عن أبي بردة، عن أبي موسـى، مرفوعاً. وسماعُ إسرائيل من جدّه أبي إسحاق في غاية الإتقان للزومه إياه، و تابع إسـرائيلَ في وصله: شـريكُ بنُ عبد اللّـه النَّخعي كما عند الدارمي (٢١٨٣)، والترمذي (١١٠١)، وابن حبان (٤٠٧٧) و (٤٠٩٠)، والطبراني في «الأوسـط» (٦٨٠٥)، والبيهقي في «السـنن الكبرى» ١٠٧/٧ـ١٠٨، وفى «السـنن الصغير» (٢٣٦٨)، والخطيب في «تاريخه» ٤١/٦، وقيسُ بنُ الربيع كما عند الطحـاوي في «شـرح معاني الآثار» ٩/٣، والحاكم ١٧٠/٢، وأبي نعيم فـي «أخبار أصبهان» ١٢٠/١، والبيهقي في «السـنن الكبـرى» ١٠٨/٧، والخطيب في «الكفايـة» (٥٧٨)، والطبراني في «الأوسـط» (٥٥٦١)، وعنده زيادة: «وشـهود». =وزهيرُ بنُ معاوية كما عند ابن الجارود (٧٠٣)، وابنِ حبان (٤٠٧٧)، وابن عدي ١٧٩٠/٥، والحاكم ١٧١/٢، والبيهقي في «السنن الكبرى» ١٧/٠٧، وعبدُ الحميد الهلالي، كما عند ابن عدي ١٩٥٨/٥، و شريك وقيس بن الربيع وعبد الحميد الهلالي ضعفاء، وزهيرُ بن معاوية سـمع من أبي إسـحاق بعد الاختلاط، غير أن الترمذي رجَّح روايتهم مع رواية إسـرائيل، و رواه سـفيان الثوري، واختُلف عليه فيه: فأخرجه ابن الجارود في «المنتقى» (٧٠٤)، وتقـام فـي «فوائده» (٧٥٧) «الروض البسّـام»، وابن حزم في «المحلـى» ٤٥٢/٩، والذهبي في «معجم الشيوخ» ٤٠٥/٢ من طريق بشر بن منصور، والإسماعيلي في «معجم الشيوخ» ٦٠٩/٢ـ٦١٠ من طريق عبد الرزاق وجعفر بن عون، وتمّام (٧٥٦) من طريق عبد اللّه بن وَهْب، والخطيب في «تاريخه» ٢٧٩/٦ من طريق خالد بن عمرو الأموي، خمسـتهم عن سـفيان الثوري، عن أبي إسحاق، عن أبي بردة، عن أبي موسى، به مرفوعاً، و أخرجه عبد الرزاق (١٠٤٧٥)، والطحاوي في «شـرح معاني الآثار» ٩/٣ من طريق أبي عامر العَقَدي، والخطيب في ☚

کە ئیسرائیلی کوڕی یونس لە ئەبو ئیسحاقی سەبیعییەوە لە ئەبو بەردەوە لە باوکیەوە ـ کە ئەبو موسای ئەشعەرییە ـ و لە ڕەسولوڵڵاوەﷺ ڕیوایەت کراوە بە موتتەسیلی و موسنەدی، وە سوفیانی سەوری و شوعبە لە ئەبو ئیسحاق لە ئەبو بەردەوە لە حەزرەتەوە ڕیوایەتیان کردووە.

جا خەتیبی حافیز حیکایەتی کردووە کە ئەکسەری ئەسحابی حەدیس فەرموویانە: ئەو حەدیسە بە مورسەل دائەنرێ، وە بازێ فەرموویانە حوکم بۆ ئەکسەرە و بازێ فەرموویانە حوکم بۆ (أحفظ)ـە، دەی ئەگەر ئەو کەسە کە بە مورسەل ڕیوایەتی کردووە حافیزتر بێ لەو کەسە کە بە موتتەسیل هێناویەتی ئەوە حوکم بۆ خاوەن ئیرسالە، وە بازێ فەرموویانە حوکم بۆ ئەو کەسەیە کە ئیسنادی کردووە، ئەگەر عادڵ و زابیت بێ حەدیسەکەی وەرئەگیرێ ئەگەرچی غەیری ئەو موخالەفەی کردبێ، خواه موخالیف یەکێ بێ یا زیاتر. وە خەتیب ئەڵێ: ئەم قەولە سەحیحە و (ابن الصلاح) ئەفەرموێت: ئەو قسەی خەتیبە ڕاستە لە فیقهـ و ئوسوولی فیقهدا.

وە پرسیار کرا لە بوخاری لە حەدیسی (**لا نِكَاحَ إلاَّ بوليّ**) ئەویش فەرمووی: حوکم بۆ ئەو کەسەیە کە وەسڵی کردووە و فەرمووی زیادەی ئینسانی باوەڕپێکراو مەقبوولە.

تەماشا بکەین بوخاری ئەمەی فەرموو (مع أنه) ئەوانەیش کە ئیرسالی ئەو حەدیسەیان کردووە وەکو دوو کێون لە حیفز و ئیتقاندا کە ئەوانە شوعبە و سوفیانن، وە مولحەقە بەمەوە مادەیەك کە ئەو کەسە ئیرسالی کردبێ هەر ئەو کەسەبێ کە وەسڵی کردووە لەوێیشا هەر حوکم بۆ واسیل ئەبێ، هەروا ئەگەر یەکێ حەدیسێ بەرز بکاتەوە بۆ لای حەزرەت ﷺ ڕایوەستێنی لەسەر سەحابی، یاخود یەکێ لەکاتێکدا ڕەفعی کردبێ و لە کاتی ترا وەقفی کردبێ، ئەوە لە هەموو ئەمانەدا حوکم بۆ ئەوەیە کە

☚«الكفاية» ص٥٧٩ـ٥٨٠ من طريق الحسين بن حفص، والترمذي في «العلل» ٤٢٨/١ من طريق عبد الرحمن بن مهدي أربعتهم عن سفيان الثوري، عن أبي إسحاق، عن أبي بردة، عن النبي ﷺ مرسلاً دون ذكر أبي موسى في الإسناد. و رواه شعبة، واختُلف عليه فيه كذلك: فأخرجه الدارقطني في «السنن» ٢٢٠/٣، وابن حزم في «المحلى» ٤٥٢/٩ من طريق يزيد بن زريع، عن شعبة، عن أبي إسحاق، عن أبي بردة، عن أبي موسى، به، مرفوعاً، و تابع يزيدَ النعمانُ بنُ عبد السلام كما عند ابن عدي في «الكامل» ١١٤٥/٣، والحاكم ١٦٩/٢، والبيهقي ١٠٩/٧ .

زیادەکەی هەیە، کەوابێ لەو ماددانەدا حوکم بۆ خاوەن وەسڵ و خاوەن ڕەفعە، چونکە ئەو (مثبت)ـە، و غەیری ئەو ساکتە و بێ دەنگە، وە ئەگەر نافی بێ ئەوە (مثبت) موقەددەمە لەسەری، چونکە زانایە بە شتێ کە پەنهانە لەسەر ئەویتر، وە ئەم فەصڵە تەعەللوقی هەیە بە فەسڵی زیادەی ثیقەوە ـ والله أعلم ـ

حەدیسی (معضل)

موعـزەل ئەوەیـە دوو یـا زیاتـر
نەمابـن لـە نـاو ڕواتـی فاخـر

بـە مەرجـێ هەمـوو پێکـۆ لـکا بـن
چـون مونقەتیعـە کـە لێـك بـڕا بـن

دەی گشـت موعەضەلێ مونقەتیعیشە
عەکسـی بـە کوللـی نیـە لـەم پیشـە

واتـەم وەربگـرن بـە قـەدری ئیمـکان
بـەکاری دێنـن موحەددیسـەکان

بـۆ ڕیوایەتـی (مـن دون التابـع)
لـە ئەسـحابەوە یاخـۆ لـە شـافیع

دەی واتـەی ڕاوی (بلغنـی عـن
ابـن مسـعود) موعزەلـە بـە فـەن

هەروەهـا واتـەی فەقیهـی شـاهی
کـە ئەڵـێ: (قـال رسـول الله)

خەتیـب بە وانەش هەر ئەڵێ مورسـەل
بـەو یاسـا بیسـتت ئـەی بـرای ئەفزەل

(مـا لـم یتّصـل فهـو الـمرسل
فالـمعضل مرسـل واشـرب العسـل)

کاتـێ تابیعـی نابیـع لـە تابیـع
ڕیوایـەت بـکا بـە وەقفـی واقیـع

سـەنەد لەوەو ژوور هەم موتتەسـیل بێ
بـە زاتـی بـەرزی شـافیع واسـیل بـێ

حاکیـم بە مەیشـە هەر ئەڵێ مورسـەل
ئەمەیـش جوانـە لای شـێخی ئەفـزەل

مەبەسـتی شـێخی (ابـن صلاح)ـە
کـە نـووری واتـەی وێنـەی میسـباحە

◈◈◈

١٢ـ باسی فەرموودەی فێڵ تیاکراو (مُدَلَّسْ)[١]

بزانن (تەدلیس) لە سەر دوو نەوعە:

یەکەم: (تدليس الاسناد)ـە، کە ئەوەیە یەکێ ڕیوایەت بکا لە کەسێکەوە موعاسیر و هاوچەرخی بووبێ، بەڵام پێی نەگەیشتبێ و ڕیوایەتەکەیشی بە عیبارەتێکی وەها بێ موهیمی پێ گەیشتن و بیستن لەو شەخسەوە بێ، وەیا ڕیوایەت بکا لە کەسێکەوە کە پێی گەیشتبێ و حەدیسی لێ نەبیستبێ بە عیبارەتێ کە موهیمی ئەوە بێ لێی بیستووە، جا وا ئەبێ لە بەینی ئەو و ئەو کەسەدا کە ڕیوایەتەکەی لێ کردووە تا قە یەکێ هەیە یا زیاتر، وە حەققی ئەو ڕاوییە وایە ئەڵێ: **(أخبرنا فلان، أو حدثنا فلان)** بەڵکو حەققی ئەوەیە بڵێت: **(قالَ فلانٌ أو عَنْ فلانٍ)** وێنەی ئەمە وەکو ئەوە کە ڕیوایەتمان بۆ کراوە لە **(عليِّ بنِ خَشْرَمٍ)**ـەوە، ئەڵێ: لەلای سوفیانی ئیبنو عویەینە بووین **(قال الزهريُّ)** لەویا پێیان وت: ئایا زوهری قسەی بۆ تۆ کردووە، وە ئەو بێدەنگ بوو، جارێتریش وتی: **(قال الزهريُّ)** دیسان پێیان وتەوە: ئایا زوهری قسەی بۆ تۆ کردووە، ئەویش وتی: نەخێر، من نەمبیستووە لە زوهرییەوە و نەمبیستووە لە کەسێکیش کە لە زوهری بیستبێ، بەڵکو بیستوومە لە **(عبدُالرَّزَّاقِ)** کە ڕیوایەتی کردووە لە (مَعْمَر)ـەوە، و (مَعْمَر)یش، ڕیوایەتی کردووە لە زوهرییەوە.

نەوعی دووەم (تدليسُ الشيوُخ)ـە، کە ئەوەیە شەخسێ ڕیوایەت بکا لە شێخێکەوە کە لێی بیستووە، بەڵام ناوی ئەبا یا کونیەی بۆ دائەنێ یا نەسەبی باس ئەکا، یا تەوسیفی ئەکا بە جۆرێ کە ئەو شێخە بەو شێوە نەناسراوە.

جا وێنەی ئەمە وەکو ڕیوایەت کراوە بۆمان لە ئەبوبەکری کوڕی موجاهید ئیمامی

---

١. بۆ زیاتر ناسینی فەرموودەی مودەللەس تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ١٠٣، والمدخل إلى الإكليل: ٢٠، والكفاية: (٥٠٨ ت، ٣٥٥ هـ)، والتمهيد ١/ ١٥، وجامع الأصول ١/ ١٦٧، والإرشاد ١/ ٢٠٥، والتقريب: ٦٣، والاقتراح: ٢٠٩، والمنهل الروي: ٧٢، والخلاصة: ٧٤، والموقظة: ٤٧، وجامع التحصيل: ٩٧، واختصار علوم الحديث: ٥٣، والمقنع: ١/ ١٥٤، وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ٣٠٣، ونزهة النظر: ١١٣، ومقدمة طبقات المدلسين: ١٣، والمختصر: ١٣٢، وفتح المغيث ١/ ١٦٩، وألفية السيوطي: ٣٣، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ١٧٣، وفتح الباقي ١/ ١٧٩، وتوضيح الأفكار ١/ ٣٤٦، وظفر الأماني: ٣٧٣، وقواعد التحديث: ١٣٢).

(**الـمُقرئ**) بـەم عیبارەتـە: (**رَوَى عَنْ أبي بكرٍ عبدِ اللّهِ بنِ أبي داودَ السِّجِسْتانيِّ، فقالَ: حدَّثَنا عبدُ اللّهِ بنُ أبي عبدِ اللّهِ، وروى عَنْ أبي بكرٍ محمدِ بنِ الحسنِ النَّقَّاشِ الْمُفَسِّرِ الـمُقرئ فقالَ: «حدَّثَنا محمدُ بنُ سَنَدٍ، نسبَهُ إلـى جدّ لهُ»، واللّهُ أعلمُ**).

جا نەوعی یەکـەم گەلـێ ناشـیرینـە و زاناکان زەمیان کـردووە، وە ئیمامـی شـافیعی ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ـ فەرموویەتـی: تەدلیـس بـرای درۆیـە، وە زاناکان ئیختیلافیـان بـووە لـەوەدا ئـایا حەدیسـی (مدلس) مەقبووڵە یا مەردوودە و ڕیوایەتی ئینسـانی خاوەن تەدلیس قەبووڵ ئەکرێ یان نا؟

بازێکیان فەرموویانە: ئەو ڕاویە بەو تەدلیسـە ناپەسـەندە بریندار ئەبێ و ڕیوایەتی قەبـووڵ ناکـرێ، خـواە بەیانـی بیسـتنی خـۆی بـکا لەو (مـروي عنـە)وەی، خـۆی یا نە. وە ئەوەی ڕاستە لێرەدا تەفسیلە بەم جۆرە:

ئـەوەی (مدلـس) ڕیوایەتـی ئـەکا ئەگەر باسـی بیسـتنی خۆی لەو شـێخەوە نەکا ئەوە حوکمی حەدیسی مورسەلی هەیە و زەعیفە مادام تەئیید نەکرێ، وە ئەگەر تەسریح بکا بـە بیسـتنی خـۆی بـە وێنـەی: (**سَمِعْتُ، وحدَّثَنا، وأخبَرَنا**) ئەوە حەدیسـەکەی مەقبووڵە و ئیسـتیدلالی پـێ ئەکـرێ، وە لـە بوخـاری و موسـلیمدا گەلێ حەدیس ڕیوایـەت کراوە لە چەند کەسانێکەوە کە تەدلیسیان بووە، وەکو: (قتادە) و (أعمش) و سوفیانەکان و (**هُشَيْمِ بنِ بَشِيْرٍ**) و غەیـری ئەمانەیـش لەبەرئـەوە کـە لـە حەقیقەتـدا تەدلیـس درۆ نییـە، بەڵـێ نەوعێ لە ئیهام و تاریکیی تیایە بەهۆی ئەو لەفزەوە کە ئیحتیمالی چەند حاڵی هەیە.

وە ئەمـما نەوعـی دووەمـی تەدلیـس ئـەوە کارێکـی سوکتـرە بەڵکو ئیزاعـەی وەختی سامیعانی تێدایـە هـەتا بـە شـێنەیی (**مَرْوِيٌّ عنهُ**) بناسـێ، بەڵـێ حاڵـی کابـرای (مدلس) ئەگۆڕێ لەسەر نییەتی خۆی لەو تەدلیسەدا کە بۆچی وای کردووە؟

وە موحەددیسـەکان نەوعێکـی تـریان لـە تەدلیـس کەشـف کـردووە بریتییـە لەمـە کابرای ڕاوی حەدیسـێ ڕیوایەت ئەکا لە ئینسانێکی باوەڕپێکراوەوە کە لە ژووری ئەوەوە ئینسـانێکی زەعیـف هەیـە و لـە ژووری ئـەو زەعیفـەوە باقـی ڕاوییـەکان بەهێزن، جـا ئـەو ڕاوییـە زەعیفـە لائـەبا لـەناوا هـەتا حەدیسـەکەی بۆ ببێ بە حەدیسـێکی مـەروی لە

مەوسووقی (عن موثوق)، وە ئەفرادی سەنەدەکەی هەموو بۆ ئەبن بە جێگەی باوەڕ و ئیعتیماد، وە ئەم جۆرە تەدلیسە زۆر ناشیرینە، چونکە باوەڕپێکراوی یەکەم (موثوق بە) بووە و تەدلیسی نەکردووە کەچی یەکێ کە تاقیقی سەنەدەکەی کرد وا حاڵی ئەبێ ئەو مەوسووقە یەکەم تەدلیسی کردووە و ناوی شەخسە زەعیفەکەی ژووری خۆی نەبردووە (مع أنه) ئەو وای نەکردووە، وە لەلایەکی ترەوە ئەو سەنەدە کە زەعیفی تێدا بووە کابرا بەم تەدلیسە وای پێکردووە سەنەدەکانی هەموو بەهێزو قووەت دەرئەکەون، وە ئەمە مەغرووری و بایبوونێکی زۆری تێدا هەیە.

مورسەلی خەفی لە لای گەلێ کەس — مەردوودە و نابار وێنەی (مودەللەس)

کە عیبارەتە لەوەی مەرویی بێ — لە موعاصیرێ پێی نەگەیی بێ

واتە: موڕسەلی خەفیی، وەکو حەدیسی (مدلس) زەعیفە مادام (متابع) نەبێ، ئەویش عیبارەتە لە حەدیسێ کە شەخسێ ڕیوایەتی بکا لە کەسێکەوە پێینەگەیشتبێ و لە بەینی ڕاوی و (مَرْوِيٌّ عنهُ)دا، واسیتەیەك ببێ.

وە فەرق لە بەینی (مدلس) و موڕسەلی خەفیی دا ئەوەیە کە (مدلس) ڕیوایەت ئەکا لە کەسێ کە مەعلوومە پێیگەیشتووە، بەڵام حەدیسی لێ نەبیستووە، وە مورسەلی حەدیسی کەسێکە ڕیوایەتی کردبێ لە کەسێکەوە هاوچەرخی بێ بە مەرجێ نەزانرێ پێی گەیشتووە یا پێی نەگەیشتووە.

(تدلیس و مدلّس)

لەسەر فەرموودەی عولەمای حەدیس — لەسەر دوو نەوعە ڕەذیلەی تەدلیس

یەکەم پێی ئەڵێن تەدلیسی ئیسناد — وەکو ڕیوایەی بازێ لە عیباد

لە هاوچەرخی وا پێی نەگەییوە — وەها موهیم بێ کە پێی گەییوە

یا پێی گەیی بێ و لێ نەبیستبێ — وەها موهیم بێ کە لێی بیستبێ

لێرانا نابا ناوی شێخی خۆی — بەڵکو مافەوقی ڕێکەوێ لەبۆی

وێنەی ئەمەیە کە (ابن خشرم) — ئەڵێ: لای سوفیان حازربووین بە جەم

ڕیوایەتێکی فەرموو لە زوهری — وتیان: بە تۆی وت جەنابی زوهری

کەمێ ساکت بوو ئەمجاریش تیکرار — عەینی ماجەرا هاتەوە دیار

وتی: نەم بیستووە لە زوهری بۆخۆی — نە لەو کەسەیشە قسەی کردووە بۆی

لە (عبدالرزاق) بیستم بە جەهری — ئەویش لە (معمر، معمر) لە زوهری

ئەم جۆرە کارە تانە وا لە دووی — بۆیە ئیمامی شافیعی فەرمووی:

تەدلیس برایە بۆ درۆکردن — یانی شەقیقن وەك جەهل و مردن

دووەم پێی ئەڵێن (تدلیس الشیوخ) — کاتی ریوایە لە یەك لە شیوخ

عەمدەن لا ئەدا لە یاسای ئەعراف — بە ناو بە نەسەب بە کونیە و ئەوساف

هەتا نەزانن ئەو شێخە کێیە — شارستانییە یا ئەهلی دێیە

باری ئەم نەوعە سووکترە لەویان — سەد حاشا لەمیان دوو سەدیش لەویان

بەڵێ بازێ‌تر لە موحەددیسان — نەوعێکی تریان هێنایە مەیدان

لە ژوور شێخەکەی کەسێکی زەعیف — هەیە لای ئەبا بۆ قەسدی تەشریف

چون لە ژوورییەوە کەسێکی ئەفزەڵ — هەیە و مەوسووقە بە وێنەی ئەوەڵ

ئەمجار دێتە سەر نەقڵ و ڕیوایەت — مەوسووق لە مەوسووق هەتا نیهایەت

تا خەڵکی بڵێن: سیلسیلەی زەهەب — مەقبووڵە لەلای عەجەم و عەرەب

ئەم نەوعە گەلێ گولترە لەوان — چەن تیری تانە ئەخاتە کەوان

◈◈◈

حوکمی حەدیسی (مدلّس)

ئەوەی (مدلّس) ریوایەی ئەکا — موحەددیس وەها تەماشای ئەکا

ئەگەر تیا نەبوو تەسریح بە سەماع — وەکو مورسەلە (عند الاستماع)

ئەویش کە سەماع لەوا مەوسوولە — (مُحتجّ بە) و باش و مەقبوولە

لە سەحیحەینا هەیە لەم جۆرە — ئەحادیسانە قیمەتیان زۆرە

١٣ـ باسی فەرموودەی ناوێزە (الشاذ)[1]

فەرموودەی ناوێزە (الشاذ):

(ابن الصلاح) ئەفەرموێت: ڕیوایەت کراوە بۆمان لە ئیمامی شافیعییەوە ـ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ـ بە ڕیوایەتی یونسی کوڕی عەبدولئەعلا کە شافیعی فەرموویەتی پێی: حەدیسی (شاذ) ئەوە نییە کە ڕاوییەکی (موثوق بە) ڕیوایەتی حەدیسی وا بکا کە لە غەیری خۆی ڕیوایەتی نەکردبێ، بەڵکو (شاذ) ئەوەیە ئینسانێکی (موثوق بە) ڕیوایەتی حەدیسێ بکا موخالیف بێ بۆ ئەوەی کە خەڵك ڕیوایەتیان کردووە، وە حافیز ئەبوئەعلای قەزوێنی وێنەی ئەمەی حیکایەت کردووە لە شافیعییەوە و لە گەلێ موحەددیسینی حیجازییەوە. لە پاشان ئەبو یەعلا فەرمووی: ئەوەی کە حافیزانی حەدیس بڕیاریان لەسەر داوە ئەمەیە کە: حەدیسی شاز ئەوەیە کە تەنیا ئیسنادێکی ببێ، خواهـ ڕاوی (موثوق بە) بێ یا غەیرە مەوسووق، جا ئەوەی کە لە غەیرە مەوسووقەوە بێ ئەوە مەترووکە و غەیرە مەقبووڵە، وە ئەوەیش لە مەوسووقەوە بێ تەوەقووفی تێدا ئەکرێ و ئیستیدلالی پێ ناکرێ.

وە حاکیم ئەبو عەبدوڵڵا فەرموویەتی: شاز حەدیسێکە ئینسانێکی (موثوق بە) بە تەنها نەقڵی کردبێ لە چەند کەسێکی مەوسووقەوە و ئەسڵێ نەبێ بە (متابع) بۆی، وە فەرموویەتی: شاز غەیری حەدیسی (معلل)ـە، لەم جیهەتەوە کە (معلل) عەیب و عیللەتەکەی کەشف کراوە چییە.

وە ئیمام (ابن الاصلاح) فەرموویەتی: ئەوەی کە ئیمامی شافیعی ـ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ـ بە شازی داناوە ئەوە شوبهە نییە لەوەدا کە شازە، بەڵام ئەوەی لە غەیری ئەوەوە نەقڵ کراوە ئەوە ئیشکالی تێدا هەیە، لەبەرئەوە کە شامیل دەبێ بۆ ئەو حەدیسە فەردانەی کە ڕاوی عادڵی حافیزی

١. بۆ زیاتر ناسینی فەرموودەی شاز تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ١١٩، وجامع الأصول ١/ ١٧٧، والإرشـاد ١/ ٢١٣، والتقريـب: ٦٧، والاقتراح: ١٩٧، والمنهل الـروي: ٥٠، والخلاصة: ٦٩، والموقظة: ٤٢، ونظم الفرائد: ٣٦١، واختصار علوم الحديث: ٥٦، والمقنع ١/ ١٦٥، وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ٣٢٠، ونزهة النظر: ٩٧، والـمختصر: ١٢٤، وفتح الـمغيث ١/ ١٨٥، وألفية السيوطي: ٣٩، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ١٧٧، وفتح الباقي ١/ ١٩٢، وتوضيح الأفكار ١/ ٣٧٧، وظفر الأماني: ٣٥٦، وقواعد التحديث: ١٣٠).

زابیت بە تەنیا ڕیوایەتی بکا، وەکو ئەو حەدیسە فەردە کە تەنیا عومەر ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ـ نەقڵی کردووە لە حەزرەتەوە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وە عەلقەمە لە عومەرەوە و موحەممەدی کوڕی ئیبراهیم لە عەلقەمەوە و یەحیای کوڕی سەعید لە موحەمـمەدەوە کە عیبارەتە لە حەدیسی: (**إنَّما الأعمالُ بالنِّيَّاتِ... الحديث**)[1]، وە حەدیسی عەبدوڵڵای کوڕی دینار لە (ابن عمر)ـەوە، (**أنَّ النبيَّ ـ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ـ نَهَى عَنْ بَيْعِ الوَلاءِ وهِبَتِهِ**)[2]، ئەم عەبدوڵڵای کوڕی دینارە بە تەنیا نەقڵی نەکردووە، وە حەدیسی زوهری لە ئەنەس: (**أنَّ النبيَّ ـ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ـ دَخَلَ مَكَّةَ وعلى رأسِهِ الـمِغْفَرُ**)[3]، ئەوەیش مالیك بە تەنیا نەقڵی نەکردووە لە زوهرییەوە.

ئەمانە هەموو ڕیوایەت کراون لە بوخاری و موسلیمدا (مع انه) هەیە یەك ئیسنادیان هەیە کە یەك (موثوق) بە تەنیا ڕیوایەتی کردووە، وە لە (غرائب الصحيح)دا، گەلێ حەدیسی وەها مەوجوودن.

وە موسلیمی کوڕی حەججاج فەرموویەتی کە: زوهری نزیکی نەوەد ڕیوایەتی هەیە لە حەزرەتەوە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کە کەس شەراکەتی تێدا نەبووە، کە هەمووی نەقڵ کردن بە ئەسانیدی جوان.

---

١. أخرجه الحميدي (٢٨)، و أحمد ١/ ٢٥، ٤٣، والبخاري ١/ ٢ (١)، و ١/ ٢١ (٥٤)، و٣/ ١٩٠ (٢٥٢٩)، و ٥/ ٧٢ (٣٨٩٨) و ٧/ ٤ (٥٠٧٠)، و٨/ ١٧٥ (٦٦٨٩)، و٩/ ٢٩، (٦٩٥٣)، و مسلم ٦/ ٤٨ (١٩٠٧)، وأبو داود (٢٢٠١)، وابن ماجه (٤٢٢٧)، والترمذي (١٦٤٧)، والنسائي ١/ ٥٨ و ٦/ ١٥٨ و ٧/ ١٣ و في الكبرى (٧٨) و (٤٧٣٦) و (٥٦٣٠)، وابن خزيمة (١٤٢) و (١٤٣) و (٤٥٥).

٢. أخرجه: مالك (٢٢٦٨)، والحميدي (٦٣٩)، وأحمد ٢/ ٩ و ٧٩ و ١٠٧، والدارمي (٢٥٧٥) و (٣١٦٠) و (٣١٦١)، والبخاري ٣/ ١٩٢ (٢٥٣٥)، و ٨/ ١٩٢ (٦٧٥٦)، ومسلم ٤/ ٢١٦ (١٥٠٦)، وأبو داود (٢٩١٩)، وابن ماجه (٢٧٤٧)، والترمذي (١٢٣٦) و (٢١٢٦)، والنسائي ٧/ ٣٠٦، وفي الكبرى (٦٢٥٣) و (٦٢٥٤) و (٦٢٥٥)، والبيهقي ١٠/ ٢٩٢، و التمهيد ١٦/ ٣٣٣.

٣. رواه مالك في الموطأ (١٢٧١)، ومن طريقه أخرجه: الحميدي (١٢١٢)، وابن أبي شيبة ١٤/ ٤٩٢، وأحمد ٣/ ١٠٩ و ١٦٤ و١٨٠ و ٢٢٤ و ٢٣١ و٢٣٢ و ٢٤٠، والدارمي (١٩٤٤) و (٢٤٦٠)، والبخاري ٣/ ٢١ (١٨٤٦) و ٤/ ٨٢ (٣٠٤٤) و ٥/ ١٨٨ (٤٢٨٦)، ومسلم ٤/ ١١١ (١٣٥٧)، وأبو داود (٢٦٨٥)، وابن ماجه (٢٨٠٥)، والترمذي (١٦٩٣)، وفي الشمائل (١١٢)، والنسائي ٥/ ٢٠٠ و ٢٠١، وابن خزيمة (٣٠٦٣)، والطحاوي في شرح المشكل (٤٥١٩) و (٤٥٢٠)، وفي شرح المعاني ٢/ ٢٥٨، وأبو يعلى (٣٥٣٩) و (٣٥٤٠) و (٣٥٤٢)، وابن حبان (٣٧١٩) و (٣٧٢١) و (٣٨٠٥)، والبيهقي ٧/ ٥٩ و ٨/ ٢٠٥، والبغوي (٢٠٠٦). والـمِغْفَر ـ كَمِنْبَر ـ زَرَدٌ مِنَ الدرعِ ينسج على قدر الرأس، يلبس تحت القَلَنْسُوَةِ. (التاج ١٣/ ٢٤٨).

وە ئەمە نەقڵ کرا لە مەزهەبی موحەددیسەکان ئەبێ بزانی نابێ لەسەر ئیتلاق بمێنێتەوە بەو جۆرە کە خەلیل و حاکیم فەرموویانە، بەڵکو پێویستیە بە تەفسیل، (بناء علیه) ئەڵێین: کاتێ کە ڕاوییەك بە تەنیا ڕیوایەتێکی کرد تەماشا ئەکرێت: ئەگەر ئەوەی ئەو نەقڵی بە تەنیا کردووە موخالیفە بۆ ئەوەی کە ڕاوییەکی حافیزتر و زابیتتر لەو نەقڵی کردووە، ئەوە ئەو ڕیوایەتە کە بە تەنیا کراوە شازە و مەردوودە. وە ئەگەر موخالیف نییە بۆ ڕیوایەتی غەیری خۆی ئەوە تەماشا ئەکرێ لەم ڕیوایەتە تاقەدا: ئەگەر ڕاوییەکەی عادل و زابیت و (موثوق بە) بێ لە ئیتقان و زەبتدا ئەوە ڕیوایەتەکەی شازی مەقبووڵە و ڕیوایەتکردنی بە تەنیایی مانیع نییە لە قبووڵی، وەکو ئەو حەدیسە مونفەریدانە کە ئێستە باسمان کردن، وە ئەگەر باوەڕ بە حیفز و ئیتتقان و زەبتی نییە ئەوە تەنیایی ڕاوییەکەی مانیعە لە قەبووڵی و لە پایەی حەدیسی سەحیح دەرئەچێ.

جا ئەو حەدیسە شازە مەقبووڵیشە دائیرە لە بەینی چەند پایەدا کە گەلێ تەفاوتیان هەیە، بە نەوعێ ئەگەر ڕاوییەکەی دوور نەبوو لە پایەی حافیزی زابیت، ئەوە بە حەدیسی حەسەن ئیعتیبار ئەکرێ و دانابەزێنین بۆ پایەی زەعیف، وە ئەگەر دووربوو لەو پایە ئەوە ڕەددی ئەکەینەوە و حەدیسەکەی بە شاز و مونکەر دائەنێین، کەوابێ دەرکەوت کە شازی مەردوود دوو قیسمە:

یەکەم: حەدیسی فەردە کە ئینسانێکی ئەعلا موخالیفی بێ.

دووەم: حەدیسی فەردێکە ڕاوییەکەی ئەوەندە ثیقە و زەبتی نەبێ کە جەبری تەفەڕوودی ڕاوییەکەی بکاتەوە ـ واللّه أعلم ـ

(شاذ و مُنكَر[1])

ـ شاز حەدیسێکە یەکێ بە تەنیا	ڕیوایەی بکا بۆ ئەهلی دونیا
جا ئەگەر یەکێ (احفظ و أولی)	موخالیفی بێ ئەکەوێتە لا
چونکە لەم کاتا شازی مەردوودە	لە سینفی مەقبووڵ غەیرە مەعدوودە

١. لە پاشکۆدا بە سەربەخۆیی باسی (مونکەر)م، کردووە. (لێکۆڵەر)

ئـەر موخاليفـی وەهايـە نەبـوو — بـۆ حاڵـی ڕاوی بڕوانـە زوو زوو
ئەگـەر سـيفاتی ڕاوی بـۆ سـەحيح — لـەو ڕاوييـەدا بـوو بـە واتـەی فەسـيح
بڵـێ ئـەو شـازە بـە حـەق سـەحيحە — جێی مەدح و سـەنای مەردی سەبيحە
ئەگـەر دابـەزی بـۆ پايـەی پەسـەن — بزانـە ئـەوە مەقبوولـە و حەسـەن
مەراتيـب زۆرن بـە ياسـای كيتـاب — تەماشـا ئەكرێـن بـۆ حەقق و حيسـاب
لـە پايـەی حەسـەن ئەگـەر هاتـە خوار — شـازی مونكـەرە و دوور لـە ئيعتيـار
وا شـازی مەردوود بە دوو بەش دەرچوو — يەكەميـان (أحفـظ) موخاليفـی بـوو
دوو بـێ موخاليـف هـەر خـۆی زەعيفە — لەبـەر زەعيفـی لات و نەحيفـە
(منكـر) فەردێكـە لای غەيـری ڕاوی — نيـە لەبـۆ ئـەو ڕيوايـە و نـاوی
ئەمەيـش وەكو شـاز شـوێنی تەفسـيلە — بازێكـی صاغـە و بـازێ عەليلـە
بەڵام بە تەحقيق دەست كەوت لەبۆمان — مونكـەر جيايـە لـەو شـازەی وتـمان
حەديسـی مونكـەر حەديسـێ وايـە — ڕاويـی زەعيـف و تـاق و تەنيايـە
موخاليفێكيـش دەركـەوێ مەوسـووق — وەهـا پێـی بڵێـن سـادقی مەسـدووق
لەسـەر ئەم ياسا چوار نەوعی مەلفووف — شـاز و مونكەر و مەحفـووز و مەعرووف
موقابيلی شـاز بە مەحفووز مەوسـووف — خيلافـی مونكەر پێـی بڵێـن مەعرووف
مەحفـووز ڕاجيحـە لەسـەر ڕيوايـەی — ثيقـەی موخاليـف بـە گوێـرەی پايەی
مەعرووفيـش وايـە كە ثيقەی شـەريف — ڕيوايـەت بـكا بـە زيـدی زەعيـف

١٤ـ (مَعْرِفَةُ الاعْتِبَارِ وَالْمُتَابِعَاتِ وَالشَّوَاهِدِ)

بزانن ئيعتيبار و موتابەعە و شاهيد، چەند عيبارەتێكن كە موحەددیسەكان ئيستيعماليان ئەكـەن، مەسـەلەن لـە كاتـی تەماشـاكردنی حەديسـدا، ئايا ئەو حەديسـە فـەردە يان نا؟ وە مەعروفە يان نا؟ وە ئەگەر فەرد بوو ئايا (مؤيد)ی، هەيە يان نا؟ وە (مؤيد) پايەكەی چييە؟

جا ئەبو حاتەم موحەممەدی کوڕی حیبانی تەمیمی حافیز - رحمه الله تعالی - فەرموویەتی: ڕێگەی ئیعتیبار لە حەدیسدا وەکو ئەوە کە حەمادی کوڕی سەلەمە حەدیسێکی وای ڕیوایەت کردووە کە موتابەعەی لەسەر نەکراوە (عَنْ أَيُّوبَ، عَنِ ابنِ سيرينَ، عَنْ أبي هريرةَ، عَنِ النبيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -)، وە لەم حەدیسەدا تەماشا ئەکرێ: ئایا ڕاوییەکی (موثوق به) غەیری ئەیوب لە ئیبنو سیرینەوە هەیە؟ جا ئەگەر دەستی کەوت ئەزانێ ئەو حەدیسە ئەسڵێکی هەیە ئەگەڕێتەوە بۆ سەری، وە ئەگەر دەستی نەکەوت تەماشا بکا ئایا مەوسووقێکی غەیری ئیبنو سیرین نەقڵی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ئەگەر ئەویش نەبوو بڕوانێ بزانێ ئایا سەحابیەکی‌تر غەیری (ابو هريرە رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) ڕیوایەتی کردووە لە حەزرەتەوە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وە ئەگەر ئەویش نەبوو، بەڵام لەسەر مەعنای ئەو حەدیسە ڕاوییەك ڕیوایەتێکی کردبوو لە حەزرەتەوە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ئەوە ئەکرێ بە شاهید.

جا هەرکام لەوانەی دەستکەوت ئەوە حەدیسەکەی ئەسڵی هەیە، وە ئەگەر دەستی نەکەوت ئەوە ئەو ڕیوایەتە بە فەردی ئەمێنێتەوە.

جا (ابن الصلاح) فەرموویەتی: من ئەڵێم میسالی موتابەعە، وەکو ئەوە کە ئەو حەدیسە ڕیوایەت بکا لە (ایوب)ـەوە، کەسێکی‌تر غەیری (حَمّاد)، ئەوە ئەبێ بە (متابع) بە موتابەعەی (تام)، وە ئەگەر یەکێ نەبوو لەوەوە ڕیوایەت بکات بەڵام یەکێ بوو کە ڕیوایەتی کرد لە ئیبنوسیرینەوە یا لە ئەبوهورەیرەوە، وە غەیری ئەبوهورەیرە ڕیوایەتی کردبوو لە حەزرەتەوە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ئەوە هەم ناوئەبرێ بە (متابع) و ئەنجامەکەی موتابەعەیە بەڵام موتابەعەی ناقیسە بە گوێرەی دووری لە موتابەعە تامەکەوە. وە ئەگەر نەفسی ئەو حەدیسە ڕیوایەت نەکرابوو بە نەوعێ لە ئەنواع، بەڵام حەدیسێکی‌تر بە مەعنای حەدیسی ئەوەڵ ڕیوایەت کرابوو لە حەزرەتەوە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ئەوە شاهیدە بە بێ (متابعة)، وە ئەگەر لەسەر مەعناکەیشی ڕیوایەت نەبوو ئەوە ئەو حەدیسە بەشێوەی تەفەڕودی موتڵەق ئەمێنێتەوە، جا لەم کاتەدا ئەکرێ بە دوو بەشەوە: یەکەمیان مەقبوڵە و دووەمیان مەردوودە، وەکو ڕابووردن.

وە ئەگەر لەم شوێنانەدا وترا (تفَرَّدَ بِهِ أبو هريرةَ، وتَفَرَّدَ بِهِ عَنْ أبي هريرةَ ابنُ سيرينَ،

وتَفَرَّدَ بِهِ عَنِ ابنِ سيرينَ أَيّوبُ، وتَفَرَّدَ بِهِ عنْ أيوبَ حمَّادُ بنُ سَلَمَةَ) ئەوە دەلالەت ئەکا لەسەر ئەوە کە هیچ نەوعێ موتابەعەی تێدا نییە.

جا بزانن داخڵی بابی موتابەعە و (استشهاد) ئەبێ ڕیوایەتی کەسێ کە بە تەنیا ئیستیدلالی پێ ناکرێ لەبەر ئەوە کە لە (ضعفاء) ژمێرراوە، وە لە بوخاری و موسلیمدا کۆمەڵێ لە (ضعفاء) هەن کە ناویان بردوون لە (متابعة و استشهاد)دا، وە هەموو زەعیفێکیش بۆ ئەوە ناشێ، بۆیە دارەتوقنی و غەیری ئەویش لە باسی حەدیسی زەعیفدا ئەڵێن: فڵان کەس ئیعتیباری پێ ئەکرێ، فڵان کەس ئیعتیباری پێ ناکرێ.

جا وێنەی (متابع و شاهد) وەکو ئەوە ڕیوایەتمان کردووە لە حەدیسی سوفیانی کوڕی عویەینە لە عەمری کوڕی دینارەوە لە عەتای کوڕی ئەبی ڕەباحەوە لە ئیبنو عەباسەوە ـ رضی الله عنهم ـ کە حەزرەت ﷺ فەرمووی: **(لَوْ أَخَذُوا إِهَابَها فَدَبَغُوهُ فانتَفَعُوا بِهِ)** [1] ئەم حەدیسە ریوایەتی کردووە (ابن جريج) لە عەمر لە عەتاوە و ناوی دەباغی تیانەبردووە، جا حافیز ئەحمەدی بەیهەقی ئەڵێ: بۆ حەدیسی (ابن عيينه، متابع و شاهد) هەیە وە ئەمما موتابەعەکەی ئەوەیە کە: ئوسامەی کوڕی زەید، موتابەعەی کردووە لە عەتاوە و ڕیوایەتی کردووە بە ئیسنادی خۆی لە ئوسامەوە لە عەتاوە لە ئیبنوعەباسەوە کە حەزرەت ﷺ فەرموویەتی: **(أَلاَ نَزَعْتُمْ جِلْدَها فَدَبَغْتُمُوهُ فاسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ)** [2]، وە ئەمما شاهیدەکەی ئەوە حەدیسی **(عبدالرَّحْمَانِ بنِ وَعْلَةَ)**یە، لە ئیبنو عەباسەوە رضي الله عنهما **قال: قالَ رَسُولُ اللّهِ** ﷺ: **(أَيُّمَا إِهَابٍ دُبِغَ فَقَدْ طَهُرَ)** [3].

---

١. أخرجه مسلم ١/ ١٩٠ (٣٦٣)، والنسائي ٧/ ١٧٢، وكذلك أخرجه الحميدي (٤٩١).

٢. أخرجه الطحاوي في شرح المعاني ١/ ٤٦٩، والدارقطني ١/ ٤٤، والبيهقي ١/ ١٦.

٣. أخرجه مالك «٤٩٨/٢»: كتاب الصيد، باب ما جاء في جلود الميتة، الحديث «١٦»، والشافعي «٢٧/١»: كتاب الطهارة: الباب الثالث في الآنية والدباغ، الحديث «٥٩»، وأحمد «٣٢٩/١»، والدارمي «٨٦/٢»: كتاب الأضاحي: باب الاستمتاع بجلود الميتة، والبخاري «٣٥٥/٣»: كتاب الزكاة: باب الصدقة على موالي أزواج النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، الحديث «١٤٩٢»، ومسلم «١٧٦/١»: كتاب الحيض: باب طهارة جلود الميتة بالدباغ. «٣٦٣/١٠١»، وأبو داود «٣٦٦/٤»: كتاب اللباس: باب في أهب الميتة، الحديث «٤١٢١»، والنسائي «١٧٢/٧»: كتاب الفرع والعتيرة: باب جلود الميتة، وابن ماجة «١١٩٣/٢»: كتاب اللباس: باب لبس جلود الميتة إذا دبغت، الحديث «٣٦١٠»، والطحاوي في «شرح معاني الآثار» «٤٦٩/١» كتاب الصلاة: باب دباغ الميتة، وفي «مشكل الآثار» ☚

باسی (اعتبار و متابعة و شاهد)

ئیعتیبار یانی تێکۆشینی مەرد / بۆ هێز و تەئیید لەبۆ ڕاوی فەرد
جا کاتێ فەردێ ڕیوایەتی کرد / مەثهەل سێ پلە تا حەزرەت ڕابوورد
ئەگەڕێین ئایا ڕاوییەکی تر / هەیە لە سێیەم یا بەرەو ژوورتر
یا لەسەر مەعنا بۆ ئەو حەدیسە / ڕیوایەت هەیە لەو شا ڕەئیسە
ئەر بوو تێئەگەین ئەو نەقڵە فەردە / ئەسڵ و مەرجەعی هەیە و بێ گەردە
ئەگەرنا ئەوە فەردێکی ڕووتە / لەبەر بێ هێزی لات و پەڕپووتە
جا ئەگەر ڕاوی لە سێیەمۆ بو و / حەدیسی فەردی نەقڵ کردبوو
ئەوە بە یەقین بۆ ئەو ڕیوایە / موتابیعێکە (تامّ الکفایة)
ئەگەر لە دووەم یاخۆ لە یەکەم / ڕاوی بوو هەروا موتابیعە و کەم
وەکوو ڕیوایەی سەحابییە تر / لە حەزرەتەوە بە جەمعی خاتر
وە ئیللا ئەگەر لەسەر مەعنا بوو / ئەوە شاهیدە موتابیع نەبوو

١٥ـ زیادەی کەسانی بڕوا پێکراو (زیادات الثقات)(١)

مەزهەبی جمهوری فوقەها و موحەددیسین ـ بینا لەسەر نەقڵی ئەبوبەکری خەتیب

☚«٤٩٧/١»، والدارقطني «٤١/١»: كتاب الطهارة: باب الدباغ، الحديث «١»، والبيهقي «١٥/١» كتاب الطهارة: بـاب طهـارة جلد الميتة بالدبـغ، وأبو عوانة «٢١١/١»، وابـن عبد البر في «التمهيـد» «١٥٤/٤»، من حديث الزهري، عن عبيد الله بن عبد الله بن عتبة، عن ابن عباس قال: «مر النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بشاة ميتة كان أعطاها مولاة لميمونة زوج النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فقال: «أفلا انتفعتم بجلدها؟ « فقالوا: يا رسول اللّه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إنها ميتة فقال رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إنما حرم أكلها».

١. بۆ زیاتر ناسین و زانینی ئەم بابەتە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ١٣٠، والكفاية: ٥٩٧، وجامع الأصول ١/ ١٠٣، وإرشاد طلاب الحقائق ١/ ٢٢٥ ـ ٢٣١، والتقريب: ٧١ ـ ٧٢، والمنهل الروي: ٥٨، والخلاصة: ٥٦، ونظم الفرائد: ٣٧٠، واختصار علوم الحديث: ٦١، وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ٣٤٦، ونزهة النظر: ٩٥، والمختصر: ١٧١، وفتح المغيث ١/ ١٩٩، وألفية السيوطي: ٥٣ ـ ٥٤، وشرح السيوطي على ألفية العراقي ١٨٧، وفتح الباقي ١/ ٢١١، وتوضيح الأفكار ٢/ ١٦، وَ قواعد التحديث: ١٠٧).

ـ ئەمەیە کە: زیادەی ڕاوی (موثوق بە) باوەڕپێکراو مەقبووڵە، کاتێ بە تەنیا ڕیوایەتی کردبێ، خواه ئەو زیادە لەو ڕاوییەوە بێ کە ناقیسەکەی ڕیوایەت کردووە یا لە یەکێترەوە بێ، وە بازێ لە موحەددیسەکانیش ئەو زیادەیانە ڕەد کردووەتەوە موتڵەقا، وە بازێ فەرموویانە: ئەو زیادە مەردوودە ئەگەر لەو کەسەوە بێ کە ڕیوایەتی ناقیسەکەی کردووە، وە مەقبووڵە ئەگەر لە غەیری ئەوەوە بێ.

(ابن الصلاح) ـ رحمه الله تعالی ـ فەرموویەتی: من وەهام بە باشزانی کە ئەم زیادەی ڕاوییە تەقسیم بکەم بە سێ قیسم:

یەکەم ئەوەیە کە: ئەو زیادە موخالیف بێ و مونافی بێ بۆ ئەوەی کە باقی ڕاوییە باوەڕپێکراوەکان ڕیوایەتیان کردووە، ئەمە حوکمی ئەوەیە کە مەردوودە و غەیرە مەقبووڵە.

دووەم ئەوەیە: موخالیف و مونافی نەبێ، وەکو حەدیسی تاقە کەسێ ڕیوایەتی بکا و (تعرّض) نەکا بۆ ڕیوایەتی غەیر، ئەسڵەن، ئەمە حوکمی هەر قەبووڵە و خەتیب ڕیوایەتی ئیجماعی کردووە لەسەر ئەم قبووڵە.

سێیەم ئەوەیە: لە بەینی ئەم دوو پلەدا بێ، واتە (ظاهراً) موتافیی نەبێ بۆ (مرويّات)ی، غەیر، بەڵام خۆیشی مەعنایەکی وای ببێ تەئثیر بکا لە مەعنای ئەوان بە تەخسیس و تەحدید، ئەم بەشە شێخ (ابن الصلاح) بەیانی حوکمی نەکردووە، بەڵام ئیمامی نەوەوی لە (تقريب الراوي)دا، فەرموویەتی: ئەم بەشە ئەشوبهێ بە بەشی یەکەم، کە مەردوود بوو، لەبەرئەوە کە (مروي) غەیری ئەم شەخسە عاممە و دوورە لەم قەیدە، یا ئەم جوملە زیادکراوە، وە ئەم زیادەیە موفیدە بۆ (مغايرة) لە بەینی مەروییەکاندا بە نەوعێ حوکمی پێ ئەگۆڕێ، هەروا ئەشوبهێ بە بەشی دووەمەوە کە مەقبووڵە لەبەرئەوە موتافی نییە بۆ (مروي)یە ناقیسەکە، وەکو شێخ فەرموویەتی، جا نەوەوی ئەڵێ: ڕاستەکەی ئەوەیە کە قبووڵ بکرێ. وە شێخ وێنەی ئەمەی بەوە هێناوەتەوە کە ئیمامی مالیك لە حەدیسی سەر فیترەی مانگی ڕەمەزاندا قەیدی (من المسلمين)ی، زیاد کردووە[1]، بەڵام ئەم وێنە

---

١. رواهُ مالـكٌ عَنْ نافعٍ عَنِ ابنِ عُمرَ: «أنَّ رسـولَ اللهِ ـ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ـ فَـرَضَ زَكاةَ الفِطْرِ مِنْ رَمَضَانَ على كُلِّ حُرٍّ أو عَبْـدٍ، ذَكَرٍ أو أنثَى مِنَ الـمسلميـنَ». فذَكَرَ أبو عيسـى الترمذيُّ أنَّ مالكاً تفَرَّدَ مِنْ بينِ الثِّقـاتِ بزيادةِ قولِهِ: «مِنَ الـمسلميـنَ»، الـموطأ (٧٧٣)، وأخرجه من طريق مالك: الشافعي ١/ ٢٥٠، والدارمي (١٦٦٨)، والبخاري ٢/ ١٦١ ☚

باش نییە، چونکی ئەو زیادە تەنیا ئیمامی مالیك نەیهێناوە، بەڵکو گەلێ لە باوەڕپێکراوان ڕیوایەتیان کردووە، وەکو عومەری کوڕی نافیع، وە ڕیوایەتەکەی وا لە سەحیحی بوخاریدا، وە (ضحاك بن عثمان) وە ڕیوایەتەکەی وا لە سەحیحی موسلیمدا، وە عێراقی فەرموویەتی: (كثير بن فرقد) هەم ڕیوایەتی کردووە و ڕیوایەتەکەی وا لە (مستدرك)ی، حاکیمدا، وە لە سونەنی دارەقوطنیدا، وە (یونس بن یزید)یش، ڕیوایەتی کردووە و ڕیوایەتەکەی وا لە (مشکل)ی، طەحاویدا، وە (معلا بن اسماعيل) هەم ڕیوایەتی کردووە و ڕیوایەتەکەی وا لە سەحیحی (ابن عبدالله بن عمر العمری)دا، لە کتێبی (سنن دارقطني)دا ـ انتهى ـ

وە ئەمما زیادەی وەسڵ لەسەر ئیرسال ئەوەیە ئەو نەوعە موخالەفەیەکی تێدا هەیە و ئیرسال موفیدی جەرحە، وە پێشخستنی لە بابی تەقدیمی جەرحە لەسەر تەعدیل کە یاسای موحەددیسەکانە (مع ما فيه) لەبەرئەوە کە وەسڵ زیادە عیلمی تێدایە وەسڵ موقەددەمە لەسەر ئیرسال، بەڵام عولەمای ئەحناف فیکریان لەسەر ئەوەیە کە هەر زیادەیەك ببێ بە هۆی گۆڕانی حوکمی ناقیسەکە ئەوە بە موعاریضی دائەنێن بۆ ئەو حوکمە، وە لەسەر قانونی (معارضة وترجيح) ئەو زیادە ڕەد ئەکەنەوە[1].

☚حديث (١٥٠٤)، ومسلم ٣/ ٦٨ حديث (٩٨٤)، وأبو داود (١٦١١)، وابن ماجه (١٨٢٦)، والترمذي (٦٧٦)، والنسائي ٥/ ٤٨، وابن خزيمة (٢٣٩٩) والطحاوي ٢/ ٤٤، وابن حبان (٣٣٠١)، والبيهقي ٤/ ١٦١، والبغوي (١٥٩٣)، و الجامع الكبير ٢/ ٥٤ عقب (٦٧٦).

١. **زیادەی کەسانی بڕوا پێکراو (زیادات الثقات):**

١. مەبەست لە زیادەی کەسانی باوەڕپێکراو:

(الزيادات) کۆی (الزيادة)یە، وە (الثقات) کۆی (الثقة)یە، وە (الثقة) بریتییە لە کەسی ڕاستاڵی بیر چاك (العدل الضابط)، وە مەبەست لە زیادەی بڕواپێکراو ئەو لەفزە زیادانەیە کە ئێمە دەیانبینین لە ڕیوایەتی هەندێ کەسی بڕواپێکراودا بۆ هەر فەرموودەیەك، کەسانی بڕوا پێکراوی‌تر ئەوزیادەیان بۆ فەرمودە نەگێرابێتیانەوە.

٢. بەناوبانگترینی ئەوانەی بایەخیان پێی داوە:

ئەم زیادانە لە هەندێ لە بڕوا پێکراوانەوەیە لەهەندێ فەرموودەداو جێگای تێڕوانینی زانایانن، بۆیە شوێنیان کەوتوون و بایەخیان پێداون، بۆ کۆکردنەوە یان و ناسینیان، لەو پێشەوایانەی کە بەمەوە بەناو بانگن.

أ.أبو بكر عبدالله بن محمد بن زياد النيسابوری.

ب. أبو نُعَيْمْ الجرْجاني.

ج . أبو الوليد حسان بن محمد القُريشي.☚

٣. جێگای ڕوودانی ئەم زیادەیە:

أ. لەمەتندایە، بە زیادکردنی وشەیەك یان ڕستەیەك.

ب. لە سەنەددایە بە بەرزکردنەوەی مەوقوفێك (رفع موقوف) یان هێنانی مورسەلێك (وصل مرسل).

٤. حوکمی زیادە لە مەتندا:

بەڵام زیادە لە مەتندا، زانایان جیاوازییان هەیە لە حوکمەکەیدا، بەچەند گوتەیەك:

أ. هەندێکیان بە موتڵەقی وەریان گرتووە.

ب. هەندێکیان بە موتڵەقی بەرپەرچیان داوەتەوە.

ج. وە هەندێکیان ئەو زیادەیەیان بەرپەرچ داوەتەوە، ئەگەر لە گێڕەرەوەی فەرمودەکەوە بێت، کە یەکەمجار بەبێ زیادە گێڕا بێتیەوە، وە لە غەیری خۆیەوە ئەو زیادەیەی وەرگرتبێ.

(إبن الصلاح) زیادەی بە گوێرەی وەرگرتن و بەرپەرچ دانەوە بۆ سێ بەش دابەش کردووە، کە ئەمەش دابەش کردنێکی باشە، (إمام النواوي)و غەیری ئەویش لەگەڵیدان لەسەر ئەوە، ئەم بەش کردنەش بەم جۆرەیە. :

أ. زیادەیەك کە پێچەوانەگەری تیادا نەبێت، لەگەڵ ئەو گێڕانانەوەدا کە کەسانی متمانە پێکراویتر (ثقات) یان پلە بەرزتر لە متمانەدا (ألأوثق) گێڕاویانەتەوە، ئەمە حوکمەکەی وەرگرتنیەتی، چونکە وەك فەرمودەیەك وایەکە گێڕانەوەکەی بەگشتی لە متمانە پێکراوێکەوەیە کە ئەویش لە متمانە پێکراوێکی ترەوە بە تەنهایی گێڕاویەتیەوە.

ب. زیادەیەك کە پێچەوانە بوونەوەی تیادا بێت، لەگەڵ ئەو ڕیوایەتانەدا کە کەسانێکی متمانە پێکراو (ثقات) یان پلە بەرزتر لە متمانەدا (ألأوثق) گێڕابێتیانەوە، ئەمە حوکمەکەی بەرپەرچ دانەوەیەتی، هەروەك لە باسی (شاذ)دا ڕابورد.

ج. زیادەیەك کە جۆرێك لە پێچەوانەگەری تیادا بێت بۆ کەسانی بڕواپێکراو، یان پلە بەرز لە متمانەدا، ئەم پێچەوانەگەریەش لە دوو شێوازدا کورت هەڵهێنراوە.

١. لە پەیوەست کردنی شتێکی ڕەهادا (تقييد المطلق).

٢. لە تایبەت کردنی شتێکی گشتی دا (تخصيص العام).

ئەم بەشەش (إبن الصلاح) لە حوکمەکەی بێدەنگ بووە، (ألإمام النواوي) لەسەری دەفەرموێ: گوتەی ساغ لەسەر ئەوەیە کە ئەم دواییە وەردەگیرێت.

٥. نمونەی زیادە لە مەتندا:

أ.نمونە بۆ ئەو زیادەیەی کە پێچەوانە بوونەوەی تیادا نییە، وەك: ئەوەی کە (إمام مسلم) ڕیوایەتی دەکات لە ڕێگای (علي بن مُسْهِر) ئەویش لە (ألأعمش) و ئەویش لە (أبو رزين) و (أبو صالح)ەوە ئەویش لە (أبو هريرة)ەوە رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لە زیادکردنی وشەی (فَلْيُرِقْهُ)دا لە فەرمودەی باس لەدەم تێنانی قاپو قاچاخ لە لایەن سەگەوە...کە ئەو وشەیە (حافظ)ەکانیتر لەهاوەڵانی (أعمش) باسیان نەکردووە، بەڵکو بەم جۆرە ڕیوایەتیان کردووە، (إذا ولغ الكلب في أناء أحدكم فليغسله سبع مرات. واتە: ئەگەر سەگ دەمی نایە ناو قاپ و قاچاغی یەکێکتان ئەوا با حەوت جار بیشوات)، جا ئەو زیادەیە وەك فەرمودەیەك وایە کە (علي بن مُسهِر) بەتەنها خۆی هێنابێتی، کە کەسێکی باوەڕ پێکراوە، بۆیە ئەو زیادەیە وەردەگیرێت.

زیادەی ئینسانی باوەڕپێکراو

زیـادەی ڕاوی باوەڕپێکـراو جێـی ئیختیلافـە کاتـێ هاتـە نـاو
لـە لای بازێکیـان مەقبولـە بـە حـەق لـە لای بازێتـر مـەردوودە موتڵـەق
بازێکیـش ئەڵـێ بـە فکـری خالیـص قـەت وەرناگیـرێ لـە ڕاوی ناقیـص

☚ب. نموونەی زیادەیەك کە پێچەوانەگەری تیا بێت: وەك زیادەی (یوم عرفة) لە فەرمودەی (یوم عرفة و یوم النحر و أيام التشريق عيدُنا أهل ألأسلام، وهى أيام أكل و شرب ـ واتە: ڕۆژی عەرەفەو ڕۆژی قوربانی سەربڕینو سێ ڕۆژەی دوای جەژنی قوربان جەژنەکانی ئەهلی ئیسلامن، وە ڕۆژانی خواردن و خواردنەوەن).

جا ئەم فەرمودەیە بەسەرجەم ڕێگاکانیەوە، جگە لەم ڕێگایە بەبـێ (یوم عرفة)ـەیە، جا ئەمە (موسى بن علي بـن رباح) لە باوکییەوە ئەویش لە (عقبة بن عامر)ـــەوە، هێناویەتـی، وە فەرمودەکە (الترمذي)و (ابو داود)و غەیری ئەمان هێناویانە.

ج. نموونەی زیادەیەك کە جۆرێك لە پێچەوانەگەری تیادایە:

ئەوەیە کە (مسـلم) لە ڕێگای (أبو مالك ألأشجعي)و ئەویش لە (ربعی)و ئەویش لە (حذيفة)ـــەوە، ڕیوایەتی دەکات و دەڵێـت: پێغەمبـەر ﷺ فەرمویەتی: .... وجعلــت لنا ألأرض كلها مســجداً و جعلت تربتها لنـا طهوراً) سـەرجەم زەویمان بەمزگەوت بۆ گێردراوە، وســەرجەم گڵەکەیشــمان بە پاك بـۆ دانراوە، جا (أبو مالك الأشــجعي) تەنها خۆی زیادەی (تربتها)ی، هێناوە، وە هیچیتر لە ڕاوییەکان باسیان نەکردوە، بەڵکو ئەم فەرمودەیەیان بەم جۆرە هێناوە: (وجعلت لنا ألأرض مسجداً وطهوراً).

٦. حوکمی زیادە لە سەنەددا:

بەڵام زیادە لە ســەنەددا، لەسەر دوو مەسەلەی سەرەکی وەســتاوە کە ڕوودانیان زۆرە، کە بریتین لە پێچەوانە بونەوە (تعارض) لە نێوان (وصل)و (أرسال)، (تعارض) لە نێوان (رفع)و (وقف)دا، بەڵام شێوازەکانی دیکەی زیادە لەسەنەددا ئەوەیە کە زانایان چەند باسێکی سەرەکییان بۆ تایبەت کردووە، وەك: (الـمزيد في متصل الأسانيد).

زانایان لێرەدا جیاوازییان هەیە لەسەر وەرگرتنی زیادەو بەرپەرچ دانەوەیدا لەسەر چوار گوتە کە ئەمانەن:

أ. حوکــم بــۆ ئەوەیە کــە (وصل) و (رفع)ی، تیایــدا کردووە، واتــە: وەرگرتنی زیادەکەیە، کــە ئەمەش گوتەی جەماوەری شەرعزانان و زانایانی ئوسوولە.

ب. حوکــم بۆ ئەوەیە کە (أرســال)و (وقــف)ی، تیاداکردووە، واتە: بەرپەرچ دانــەوەی زیادەکەیە، کە ئەمەش گوتەی زۆرینەی زانایانی فەرمودەیە.

ج. حوکم بۆ ئەوانەیە کە زۆرترینن، کە ئەمەش گوتەی هەندێ لە زانایانی فەرمودەیە.

د. حوکم بۆ ئەوانەیە کە هێزی لەبەرکردنیان زۆر ترە (الأحفظ) کە ئەمەش گوتەی هەندێ لە زانایانی فەرمودەیە.

نوونەکەیشی: وەك فەرمودەی (لانكاح إلا بولي ـ واتە: نیکاح دانامەزرێت بەڕەزامەندی وەلی ئافرەتەکە نەبێت)، ئەمە (يونس بن أبى أســحاق الســبيعى) ڕیوایەتی کردووە، وە کوڕەکەی (إسرائيل)و (قيس بن الربيع) لە (أبو أسحاق)ەوە، بە موسنەدیو پەیوەستی (متصل)ی، وە(سفيان الثوري)و (شعبة بن حجاج) ڕیوایەتیان کردوە لە (أبو إسحاق)ـەوە، بە موڕسەلی.

بـەڵام غەیـری ئـەو لێـی وەرئەگیـرێ لەسـەر ئـەو شـێوە پێمـان ئەسـپێرێ

بـەڵام لـەم باسـا شـێخ (ابـن الصلاح) پڕتـەو دەرئەخـا بـە وێنـەی میسـباح

زیـادەی (موثـوق) ئەکاتـە سـێ بـەش بـۆت بەیـان ئەکا بە سـافی بـێ غەش

یەکەمیـان زیـددە بـۆ نەقڵـی سـیقات ئەمە مـەردوودە لـە ڕووی سەربیسـات

دووەم زیـد نیـە بـۆ نەقڵـی ئـەوان زوو وەری بگـرە مەقبووڵـە و جـوان

سـێیەم شـتێکە کـەس نەیهێنـاوە بـە (بێـن بێن)ـە، باسـی کـراوە

لـەو جیهەتـەوە مونافیـی نیـە قەبووڵـی باشـە مانیعـی چیـە

لـەم جیهەتـەوە تەخسیسـی تیایـە جێگـەی تەردیـدی مـەردی وریایـە

بـەڵام بـە فکـرێ کـە سـاغە و سـەلیم قەبـووڵ کردنـی ڕاسـتەو موسـتەقیم

حەنەفییـەکان وایـان دانـاوە زیـادە ئەگـۆڕێ حوکمـی ئـەو نـاوە

بە یاسـای تەرجیح بۆ ئەسـڵی ئەسـیل زیـادە مـەردوودە ئەبـێ بـە دەخیـل

ئەممـا زیـادەی وەسـڵی ڕیوایـە بەسـەر ئیرسـالدا وایـە بـە پایـە

کـە وەسـڵی حەدیـس زیـادی عیلمـە مەقبووڵـە لـە لای ئـەوەی پـڕ حیلمـە

◈◈◈

١٦ـ باسی فەرموودەی (تاکەوە بوو الافراد)[1]

(أفراد) جەمعی فەردە و فەرد بە مەعنا: تاقە، بەڵام لێرەدا فەرد کراوە بە دوو بەشەوە: یەکەم فەردی موتڵەق، دووەم فەردی نسبی.

جا فـەردی موتڵـەق عیبارەتـە لـەوە تاقـە یەکـێ ڕیوایەتی بکا لە کەسێکەوە و کەسی لەگەڵدا نەبێ لەو ڕیوایەتەدا، وە لەمەوپێش حوکمی ئەم فەردەمان باسکرد.

---

١. بۆ زیاتر زانینی باسـی ئیفراد تەماشـای ئەم سـەرچاوانە بکـە: (معرفة علوم الحديـث: ٩٦، وجامع الأصول ١/ ١٧٥، والإرشـاد ١/ ٢٣٢ ـ ٢٣٣، والتقريـب: ٧٣ ـ ٧٤، والمنهـل الـروي: ٥١، والخلاصـة: ٤٨، واختصـار علوم الحديث: ٦١، وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ٣٥٧، ونزهة النظر: ٧٨، والمختصر: ١٢١، وفتح المغيث ١/ ٢٠٥، وألفية السيوطي: ٤٢ ـ ٤٣، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ١٩٠، وفتح الباقي ١/ ٢١٧، وتوضيح الأفكار ٢/ ٧، وظفر الأماني: ٢٤٢، وقواعد التحديث: ١٢٨).

وە فەردی نیسبی ئەوەیە ڕاوی فەردی بێ نەك لە هەموو بارێکا بەڵکو لە بازێ جیهەتەوە، وەکو ڕیوایەتی ئەهلی مەککە فەقەت، یا ئەهلی شام فەقەت، یا ئەهلی کووفە، یا ئەهلی بەسرە، ئەمانە فەردن بەم ئیعتیبارە کە ڕاوی ئەهلی مەککەن نەك ئەهلی مەدینە، یا ڕاوی ئەهلی شامە نەك ئەهلی مەککە (وَ هکذا)، یا وەکو ڕیوایەتی شەخسێ لە شەخسێکەوە، بەم مەعنا کە هەر ئەو شەخسە ئەو حەدیسەی ڕیوایەت کردووە لەم شەخسەوە، هەرچەند لە گەلێ کەسەوە ئەو حەدیسە ڕیوایەت کراوە لە شەخسێکی ترەوە، وە لەم نەوعە ڕیوایەتە فەردانەدا کە حاڵیان زانرا موجیب نییە بۆ حوکم بەوە کە ئەو حەدیسە زەعیفە (اللّهم) مەگەر لە شوێنێکا بڵێن: ئەهلی مەککە ڕیوایەتی ئەو حەدیسەیان کردووە و مەبەست تاقە یەکێ بێ لە ئەهلی مەککە، بە مەجاز بەناوبردنی کۆمەڵ و قەسد لەسەر فەردێ بێ لەو کۆمەڵەیە، ئەوە لەم حاڵەدا پێویستە تەحقیقی حاڵی ئەو فەردە بکرێ هەتاکو دەرکەوێ ئایا (موثوق بە)یە یان نا؟

وێنەی ڕیوایەتی ئەبو داوود لە ئەبو وەلیدی طەیالیسییەوە لە (همام) لە قەتادە لە (أبو نضرة) لە ئەبو سەعیدەوە فەرمووی: (**أُمِرْنَا أَنْ نَقْرَأَ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَمَا تَيَسَّرَ**) [1].

حاکیم فەرموویەتی: ئەهلی بەسرە، بە تەنیا ڕیوایەتی ئەم ئەمرەیان کردووە لە ئەوەڵی ئیسنادەکەوە تا ئاخری، وە کەس شەریکیان نەبووە.

وە ئەوەیش کە موسلیم ڕیوایەتی کردووە لە حەدیسی عەبدوڵلای کوڕی زەیدەوە لە سیفەتی دەستنوێژگرتنی حەزرەتدا ﷺ ئەڵێ: (**وَ مَسَحَ رَأْسَهُ بِمَاءٍ غَيْرِ فَضْلِ يَدَيْهِ**)[2]،

---

١. إسناده صحيح على شرط مسلم، وَ صححه ابن حبان (١٧٨٧)، والحافظ ابن حجر، إسناده: حدثنا أبو الوليد الطيالسي: ثنا همام عن قتادة عن أبي نضرة عن أبي سعيد، قلت: وهذا إسناد صحيح على شرط مسلم. وقال الحافظ ابن حجر فِي «التلخيص « (٢٢٢/١- مصر): « إسناده صحيح». بروانە: صحيح أبي داود ـ الأم، المحقق: مُحَمَّد ناصر الدين الألباني، (١٣٤- باب من ترك القراءة في صلاته بـ«فاتحة الكتاب»)، ٤٠١/٣-٤٠٢، فەرموودەی ژمارە (٧٧٧).

٢. حديث صحيح، وهذا إسناد ضعيف، ابن لهيعة: وَ هو عبد الله، وَ بقية رجاله رجال الصحيح، وَ أخرجه الدارمي ١٨٠/١ عن يحيى بن حسان، عن ابن لهيعة، عن حبان ابن واسع، عن أبيه، عن عبد الله بن زيد المازني، عن عمه عاصم المازني، قال: رأيتُ رسول الله ﷺ، فذكر الحديث، وزاد في الإسناد: عن عمه عاصم، و قال الحافظ في «إتحاف المهرة» ٣٨٧/٦: كذا رأيت في نسختين من «مسند الدارمي»، وقوله: «عن عمه» زيادة لا حاجة إليها، فقد رواه الإمام أحمد في مسنده» عن موسى بن داود الضبي وغيره، عن ابن لهيعة، فلم يذكرها، ورواه مسلم ☚

حاکیم ئەفەرمویت: ئەمە سوننەتێکی غەریبە کە تەنیا ئەهلی میسر ڕیوایەتیان کردووە و کەس شەریکیان نییە لەو ڕیوایەتەدا، وە بە وێنەی ئەوە کە موسلیم ڕیوایەتی کردووە لە حەدیسی زەححاکی کوڕی عوسمان لە «ابونضر» لە ئەبو سەلەمەوە لە عائیشەوە ـ رضي الله تعالى عنها ـ کە ئەفەرمووێ: **«لَقَدْ صَلَّى رَسُولُ اللّهِ ﷺ عَلَى ابْنَيْ بَيْضَاءَ فِي الْمَسْجِدِ سُهَيْلٍ وَأَخِيهِ»**[1]، حاکیم فەرموویەتی: ئەهلی مەدینەی مونەووەرە ئەم حەدیسەیان ڕیوایەت کردووە، وە وێنەی ئەوە کە ئەحمەدی کوڕی حەنبەل ڕیوایەتی کردووە لە حەدیسی ئیسماعیلی کوڕی عەبدولمەلیکی مەککی لە عەبدوڵلای کوڕی ئەبو مالیکەوە لە عائیشەوە ـ رضي الله عنها ـ **(أن رسول اللّه (ﷺ) خرج من عندها فقالت: يا رسول اللّه خرجت من عندي وَ أنت طيب النفس ثم رجعت إلي حزينا، فقال: دخلت الكعبة وددت اني لَم أكن دخلتها، او أَكُونَ أَتْعَبْتُ أُمَّتِي)** [2]، حاکیم فەرموویەتی: ئەم حەدیسە ئەهلی مەککە ڕیوایەتیان کردووە لە عائیشەوە ـ رضي الله عنها ـ، وە وێنەی ڕیوایەتی (فلان عن فلان) ئەوەیە کە ئەسحابی (سنن أربع)ـە، لە ڕێگەی (سفيان بن وائل بن

وغيره من حديث عمرو بن الحارث، عن حبان بن واسع، ولم يذكرها، والحديث مشهور من رواية عبد اللّه بن زيد، عن النبي ﷺ، ولا يعرف في الصحابة أحد يسمى عاصماً المازني، وعبد اللّه بن زيد: هو عبد اللّه بن زيد بن عاصم، فعاصم جده لا عمه، وليست له صحبة، واللّه أعلم. بڕوانە: مُسند الإِمام أحْمَد بن حنبل المحقق: شعيب الأرنؤوط ـ عادل مرشد، وَ آخرون، ٣٨٥/٢٦، فەرموودەی ژمارە (١٦٤٦٠).

١. صحيح مسلم، فەرموودەی ژمارە (٩٧٣).

٢. دەقی فەرموودەکە: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ مِنْ عِنْدِي، وَهُوَ قَرِيرُالْعَيْنِ، طَيِّبُ النَّفْسِ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَيَّ وَ هُوَ حَزِينٌ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللّهِ، إِنَّكَ خَرَجْتَ مِنْ عِنْدِي وَأَنْتَ قَرِيرُ الْعَيْنِ، طَيِّبُ النَّفْسِ، وَرَجَعْتَ وَأَنْتَ حَزِينٌ؟ فَقَالَ: « إِنِّي دَخَلْتُ الْكَعْبَةَ، وَ وَدِدْتُ أَنِّي لَمْ أَكُنْ فَعَلْتُ، إِنِّي أَخَافُ أَنْ أَكُونَ أَتْعَبْتُ أُمَّتِي مِنْ بَعْدِي»، حسن لغيره، وهذا إسناد ضعيف لضعف إسماعيل بن عبدالملك ـوهو ابن أبي الصُّفَيرـ وبقية رجاله ثقات رجال الشيخين. ابنُ أبي مُلَيكة هو عبد اللّه بن عُبيد اللّه، وأخرجه إسحاق (١٢٤١) ، والترمذي (٨٧٣) ، وابن ماجه (٣٠٦٤) ، وابن خزيمة (٣٠١٤) من طريق وكيع، بهذا الإسناد. وقال الترمذي: هذا حديث حسن صحيح! وأخرجه أبو داود (٢٠٢٩) ، والطحاوي في «شرح مشكل الآثار» (٥٧٩٠) ، والحاكم في «المستدرك» ١ / ٤٧٩، وفي «معرفة علوم الحديث» ص٩٨، والبيهقي في «السنن» ٥ / ١٥٩ من طرق عن إسماعيل بن عبد الملك، به. قال الحاكم: هذا حديث صحيح الإسناد، ولم يخرجاه وافقه الذهبي! وقال في «المعرفة»: هذا حديث تفرَّد به أهل مكة، وليس في رواته إلا مكّيّ. بڕوانە: مُسند الإِمام أحْمَد بن حنبل المحقق: شعيب الأرنؤوط ـ عادل مرشد، وَ آخرون، ٥٠٤/٤١، فەرموودەی ژمارە (٢٥٠٥٥).

داود) لە کوڕەکەیەوە (بکر بن وائل)[1] لە زوهرییەوە لە ئەنەسەوە: **أَنَّ النَّبِيَّ** ﷺ: «**أَوْلَمَ عَلَى صَفِيَّةَ بِسَوِيقٍ، وَتَمْرٍ**»[2]، ئیبنو تاهیر ئەڵێ: ئەم حەدیسە بە تەنیا وائیل لە باوکییەوە ڕیوایەتی کردووە و کەس ڕیوایەتی نەکردووە و کەس لەوەوە ڕیوایەتی نەکردووە غەیری سوفیان، بەڵام موحەممەدی کوڕی صەلتی تەوزیی ڕیوایەتی کردووە لە (ابن عیینە) وە ئەویش لە زیادی کوڕی سەعد ئەویش لە زوهرییەوە، هەروا کۆمەڵێ ڕیوایەتیان کردووە لە سوفیان و لە زوهرییەوە بەبێ واسیتەی کەس لەو بەینەدا، وە وێنەی ڕیوایەتی ئەهلی شارێ لە ئەهلی شارێکەوە ـ مەبەس لە ئەهلی شار یەکێ بێ لەوان ـ حەدیسی (نسائی) یە (**كُلُوا الْبَلَحَ بِالتَّمْرِ**)[3]، ئەمە لە (تفردات)ی، ئەهلی بەسرەیە

---

١. یەعنی سوفیان ڕیوایەتی کردووە لە وائیل کە باوکی بووە وە وائیل لە کوڕی خۆیەوە کە بەکرە، وە بەکر لە زوهرییەوە ـ منە ـ

٢. إسناده قوي من أجل بكر بن وائل. ابن أبي عمر العدني: هو محمد بن يحيى بن أبي عمر. وسفيان: هو ابن عيينة، وأخرجه أبو داود ٣٧٤٤ في الأطعمة: باب في استحباب الوليمة عند النكاح، والطبراني ١٨٤/٢٤، والبيهقي ٢٦٠/٧ من طريق حامد بن يحيى البلخي، عن سفيان، بهذا الإسناد، وأخرجه الترمذي١٠٩٥ في النكاح: باب ما جاء في الوليمة، وفي «الشمائل» ١٧٨، وابن ماجه ١٩٠٩ في النكاح: باب الوليمة، من طريق ابن ابي عمر العدني، به وقد تصحف في سنن الترمذي وشمائله: «ابنه» إلى: «أبيه»، وقال الترمذي: هذا حديث حسن غريب، وأخرجه الترمذي ١٠٩٦ والنسائي في الكبرى كما في التحفة ٣٧٧/١ من طريق ابن أبي عمر العدني، عن الحميدي، عن سفيان، به، وأخرجه ابن ماجه ١٩٠٩، والحميدي ١١٨٤ ومن طريقه أبو يعلى ٣٥٨٠، من طريق سفيان، بهوأخرجه احمد ١١٠/٣، وأبو يعلى ٣٥٥٩، وابن الجارود ٧٢٧ من طريق سفيان، عن الزهري، به. وقال الترمذي: وقد روى غير واحد هذا الحديث عن ابن عيينة، عن الزهري، عن أنس، ولم يذكروا فيه «عن وائل عن أبنه». وكان سفيان ابن عيينة يدلس في هذا الحديث، فربما لم يذكر فيه «عن وائل عن ابنه»، وربما ذكره. بروانه: الإحسان في تقريب صحيح ابن حبان، محمد بن حبان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن مَعْبدَ، التميمي، أبو حاتم، الدارمي، البُستي (المتوفى: ٣٥٤هـ)، ترتيب: الأمير علاء الدين علي بن بلبان الفارسي (المتوفى: ٧٣٩ هـ)، حققه وخرج أحاديسه وعلق عليه: شعيب الأرنؤوط، الناشر: مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى، ١٤٠٨ هـ ـ ١٩٨٨م، ٣٦٨/٩، فەرموودەی ژمارە (٤٠٦١).

٣. موضوع. رواه ابن ماجه (١ / ٣١٧) والعقيلي في « الضعفاء « (٤٦٧) وابن عدي (٣٦٤ / ٢) وابن حبان في « الضعفاء « (٣ / ١٢٠) وأبو نعيم في « أخبار أصبهان « (١ / ١٣٤) والحاكم في « المستدرك « (٤ / ٢١) وفي « معرفة علوم الحديث « (ص ١٠٠ ـ ١٠١) والبيهقي في « الآداب « (٣١٨ / ٦٦٧) وأبو الحسن الحمامي في « الفوائد المنتقاة « (٩ / ٢٠٧ / ٢) والخطيب في « تاريخه « (٥ / ٣٥٣) وهبة الله الطبري في « الفوائد « (١ / ١٣٤ / ٢) واستغربه عن أبي زكير يحيى ابن محمد بن قيس قال: حدثنا هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة مرفوعا، وقال ابن عدي والحاكم في « المعرفة « والبيهقي والحمامي والخطيب: تفرد به أبو زكير، والحاكم مع☚

لە ئەهلی شامەوە کە بە تەنیا (أبو زكَير) ڕیوایەتی کردووە لە ئەهلی شامەوە، وە وێنەی ڕیوایەتی فەردی (موثوق بە) حەدیسی موسلیم و غەیری موسلیمە کە حەزرەت ﷺ **(كَانَ يَقْرَأُ فِي الْأَضْحَى وَالْفِطْرِ بــقاف، وَاقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ)**[1]، ئەمە بە تەنیا زەمرەی کوڕی سەعید لە عوبەیدوڵڵای کوڕی عەبدوڵڵا لە ئەبو واقیدی لەیثییەوە ڕیوایەتی کردووە، ئیتر لە مەوسووقەکان کەسی‌تر ڕیوایەتی نەکردووە غەیری زەمرە، وە ڕیوایەتی کردووە لە غەیری ئەوانەوە (ابن لـهيعة)، وە ئەمە زەعیفە لە لای جـمهووردا ـ لە خالیدی کوڕی یەزید لە زوهری لە عوروە لە عائیشەوە رضي الله عنها ـ

بزانن دارەتوقنی لەم نەوعەدا کتێبی گەورەی تەئلیف کردووە، وە لەناو مەعاجیمی تەبەرانیدا وێنەی زۆر هەن بۆ ئەم نەوعە.

☚ تساهله الـمعروف لَم يصححه فِي «الـمستدرك» و قال الذهبي فِي « الـميزان «: هذا حديث منكر، وكذا قال في تلخيص «الـمستدرك»، بڕوانە: سلسلة الأحاديث الضعيفة والـموضوعة وأثرها السيئ في الأمة، محمد ناصر الدين، بن الحاج نوح بن نجاتي بن آدم، الأشقودري الألباني (المتوفى: ١٤٢٠هـ)، دار النشر: دارالـمعارف، الرياض ـ الـمملكة العربية السعودية، الطبعة الأولى، ١٤١٢ هـ / ١٩٩٢ م، ٤٠١/١، فەرموودەی ژمارە (٢٣١).

١. دەقی فەرموودەکە: «كَانَ يَقْرَأُ فِيهِمَا ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ، وَاقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ»، رجاله رجال الصحيح، إلا أن عبيد الله بن عبد الله ـ وهو ابن عتبة بن مسعود ـ لم يدرك عمر، لكن الحديث صحيح بلا شك، فقد صرح باتصاله في رواية مسلم «٨٩١» من طريق فليح بن سليمان، عن ضمرة بن سعيد، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ أبي واقد، قال: سألني عمر. قال النووي في شرح مسلم «١٨١/٦»: هذه متصلة، فإنه أدرك أبا واقد بلا شك وسمعه بلا خلاف، و هو فِي «الـموطأ» «١٨٠/١» في العيدين: باب ما جاء في التكبير والقراءة في صلاة العيدين، ومن طريقه: أخرجه الشافعي في «الأم» «٢١٠/١»، وأحمد «٢١٧/٥» ـ «٢١٨»، ومسلم «٨٩١» في العيدين: باب ما يقرأ به في صلاة العيدين، والترمذي «٥٣٤» في الصلاة: باب ما جاءفي القراءة في العيدين، وأبو داود «١١٥٤» في الصلاة: ما يقرأ في الأضحى والفطر، والبغوي «١١٠٧»، وأخرجه النسائي «١٨٣/٣» ـ «١٨٤» في العيدين: بـاب القراءة في العيدين ب {ق} و {اقْتَرَبَتِ} ، وابن ماجه «١٢٨٢» في إقامة الصلاة: باب ما جاء في صلاة العيدين، والترمذي «٥٣٥»، من طريق سفيان بن عيينة، عن ضمرة، بهذا الإسناد. بلفظ: «خرج عمر رضى الله عنه يوم عيد، فسأل أبا واقد الليثي: بأي شيء كان النبي ﷺ يقرأ في هذا اليوم؟ فقال: بـ {ق} و {اقْتَرَبَتِ}». بڕوانە: الإحسان في تقريب صحيح ابن حبان، محمد بن حبان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن مَعْبدَ، التميمي، أبو حاتم، الدارمي، البُستي (المتوفى: ٣٥٤هـ)، ترتيب: الأمير علاء الدين علي بن بلبان الفارسي (المتوفى: ٧٣٩ هـ)، حققه وخرج أحاديثه وعلق عليه: شعيب الأرنؤوط، الناشر: مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى، ١٤٠٨ هـ ـ ١٩٨٨م، ٦١/٧، فەرموودەی ژمارە (٢٨٢٠).

حەدیسی (ئیفراد)

لەسـەر فەرمـوودەی عولەمـای ئەمجاد / لەسـەر دوو قیسـمە ڕیوایـەی ئەفـراد
یەکەمیـن فـەردی موتڵەقـە بـە حـەق / دووەمیـن فـەردی نیسـبی موحەققـەق
ئـەوڵ ریوایـەی یەکێکـە تەنیـا / نەبـێ لەگەڵیـا کەسـێ لـە دونیـا
ئەمـە ڕابـوورا تەکـراری نـاوێ / حوکمەکـەی دەرچـوو وێنـەی هەتاوێ
دووەم ڕیوایـەی فـەردە بـە نیسـبەت / جیهەتێکی «خاص» فەردو جەماعەت
وەکـو ڕیوایـەی ئەهلـی مەککـە و شـام / یـا ئەهلـی کووفـە یـا بەسـرەی ئـارام
یاخـۆ فـلان کـەس هـەر لـەو فلانـە / ڕیوایەتـی کـرد ئـەو حەدیسـانە
هەرچـەن ئەوانـە بێنـە ئـەو نـاوە / لەگەڵـی مەحـدوود لەمـلاو لـەولاوە
بەمشـێوە وتمـان هـەر چۆنـێ بـدوی / هیچیان موجیب نین بۆ زوعفی مەرویی
مەگـەر نیسـبەتی ڕیوایـە بـدرێ / لـە ئەهلـی شـوێنێ بەنـرخ و قـەدرێ
کەچـی مەبەسـتت لـە ڕیوایـە و ڕاز / یەکـێ بـێ لـەوان بـە شـێوەی مەجـاز
ئـەوە پێویسـتە تەحقیقـی حاڵـی / ئـەو کەسـە لەسـەر پایـەی کەماڵـی

١٧ـ فەرمووەدەی عەیبدار (الـمُعَلَّلْ)(١)

حەدیسی (معلـل) حەدیسـێکە کە موحەددیس ئاگادار ببێ لەسـەر عیللەتێکی وەها لەو حەدیسەدا کە قادیح بێ لە سیحەتی (مع أنه) بە زاهیر سالـمە لە عەیب، وە ئەو عەیبە جار بە جار ڕوو ئەکاتە ئیسـنادی حەدیسـەکە، جا موحەددیسـی زانا ئاگادار ئەبێ

١..بۆ زیاتر زانینی باسـی موعەللەل تەماشای ئەم سـەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ١١٢، وإرشاد طلاب الحقائق ١/ ٢٣٤ ـ ٢٤٨، والتقريب: ٧٥ ـ ٧٧، والمنهل الروي: ٥٢، والخلاصة: ٧٠، والـموقظة: ٥١، واختصار علوم الحديث: ٦٣، وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ٣٦٣، ونزهة النظر: ١٢٣، والـمختصر: ١٣٤، و فتح الـمغيث ١/ ٢٠٩، وألفية السـيوطي: ٥٥ ـ ٦٦، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ١٩٢، وفتح الباقي ١/ ٢٢٤، وتوضيح الأفكار ٢/ ٢٥، وظفر الأماني: ٣٦٣، وقواعد التحديث: ١٣١، وراجع كتاب: أثر علل الحديث فِي اختلاف الفقهاء).

لەسەری بەهۆی (تفرد)ی، ڕاوییەکەی لە باقی ڕاوییانی حەدیس، وە بە موخالەفەی باقی ڕاوییەکان بۆ ئەو ڕاوییە کە حەدیسە (معلل)ـەکەی ڕیوایەت کردووە، وە بە هۆی بازێ قەرینەوە کە ئاگاداری ئەدا بە ئینسانی زانا لەسەر ئیرسال لە حەدیسی (موصول) دا، وە (وقف) لە حەدیسی (مرفوع)دا، یا داخڵبوونی حەدیسێ لە ئیسنادی حەدیسێکی تردا، بە نەوعێ کە گومان پەیدا ئەکا لە سیححەتی حەدیسەکەدا، وە بازێ جاریش ئەو عەیبە ڕوو ئەکاتە مەتنی حەدیسەکە.

جا ئەو عەیبە کە وا لە ئیسناددا وا ئەبێ قەدح ئەدا لە سیححەتی ئیسنادەکە فەقەت، وە وایش ئەبێ قەدح ئەدا لە سیححەتی ئیسناد و مەتنی حەدیسەکە بە یەکەوە.

جا وێنەی ئەو حەدیسە کە عیللەت لە ئیسنادەکەیا بێ ئەوەیە: ڕیوایەتی کردووە (**يَعْلَى ابنُ عُبَيْدٍ**) لە سوفیانی سەوری لە عەمری کوڕی دینار لە ئیبنو عومەرەوە لە حەزرەت (ﷺ **ـ قال: البَيِّعَانِ بالخِيارِ**)[1]، ئەمە ئیسنادەکەی موتتەسیلە بە نەقڵی عەدڵ لە عەدڵەوە (مع أنه) موعەللەلە و عیللەتەکەی وا لە ئیسنادی ڕاویدا کە ئەڵێ: (**عَنْ عمرِو بنِ دينارٍ**) وە ڕاستەکەی ئەوەیە (**عَنْ عبدِ اللّهِ بنِ دينارٍ، عنِ ابنِ عُمرَ**) وە موحەددیسەکان لە ئەسحابی سوفیان وایان نەقڵ کردووە لە سوفیانەوە و ڕاوی لای داوە لە عەبدوڵڵای کوڕی دینار بۆ عەمری کوڕی دینار، وە هەردووکیانیش مەوسووقن، و بەرهەحاڵ مەتنی حەدیسەکە سەحیحە.

وە وێنەی عیللەت لە مەتندا ئەو حەدیسەیە کە موسلیم بە تەنیا ڕیوایەتی کردووە لە ئەنەس کە بە سەراحەت نەفیی خوێندنی (**بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ**) ئەکات، ئەمە گەلێ لە موحەددیسین تەعلیلی ئەو لەفزەیان کردووە، لەبەرئەوە لە زۆربەی ڕاوییەکانەوە ڕیوایەت کراوە: (**فكانوا يَسْتَفْتِحونَ القراءةَ بـ«الحمدُ للّهِ ربِّ العالَمينَ»**) بە بێ تەعەرڕوز بۆ باسی (**بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ**) وە باوەڕیان وەهایە: ئەو کەسە بەو لەفزە پێشووە نەقڵی کردووە لەسەر ڕیوایەتی (بالمعنی) بووە و وا حاڵی بوون مەبەست لە (**الحمدُ للّهِ ربِّ العالَمينَ**) ئەو لەفزەیە نەك سوورەتی (فاتِحة)، لەبەرئەوە وەهایان ڕیوایەت کردووە

---

١. رواه البخاري، فەرموودەی ژمارە (٢٠٧٩-٢٠٨٢).

بە جۆرێ ببێ بە هۆی ئەوە قارئ (بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) نەخوێنێ و لە (الحمدُ للّهِ ربِّ العالَمينَ)ـەوە، دەست پێ بکا، وە ئەمە خەتایە، چونکە مەعنای حەدیسەکە وایە ئەو سوورەتە کە دەستیان پێ ئەکرد سوورەتی (فاتِحَة) بووە ئیتر باسی ناوبردنی (بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) لەوێدا نییە، عەلاوەی ئەوە ثابت بووە کە پرسیاری لێ کراوە، ئایا لە پێشا لەو سوورەتەدا دەست بە (بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) بکا یان نە؟ ئەویش وەڵامی داوەتەوە کە لەو بابەتەوە ئاگادار نییە و لە حەزرەتەوە ﷺ فەرموودەیەکی وەرنەگرتووە.

حەدیسی (معلّل)

موعەللەل عورفەن حەدیسێ وایە لای موحەدیسین عەیبێکی تیایە
وەلحاڵ بە زەننی ئینسانی بێ رەیب بە یاسای زاهیر سالمە لە عەیب
ئەو عەیبە جارێ وا لە ئیسنادا باش دەرئەکەوێ لە لای ئوستادا
ئەگەرچی زاهیر حاویی شرووتە بۆی مەعلووم ئەبێ غەیرە مەزبووتە
بە تەفەڕودی ڕاوی لە ثیقات یا موخالەفە بۆ باقی ڕوات
یا قەرینەیەك دەرئەکەوێ بۆی ئەیکا بە کلیل بۆ مەقسوودی خۆی
ئاگادار ئەبێ لە عەیبی ئیرسال لەبۆ حەدیسی زاهیر ئیتتیسال
یا وەقفی مەرفووع بۆ زاتی ڕەئیس یا داخڵ بوونی حەدیس لە حەدیس
واش ئەبێ عیللەت ئەوترێ زەریف بۆ خۆی تەوسیفی حەدیس بە زەعیف
وەکو حاڵی بوون لە درۆی ڕاوی یا لە غەفڵەتی ذیهنی بڵاوی
یا موحافەزە و زەبتی قەلیلە بۆم ئافاتانە سەنەد عەلیلە
جارێکیش ئافەت لەناو مەتنایە بناغەی هەڵەی فامی مەعنایە
بۆی دەرئەکەوێ مەتن یا ئیسناد غەیرە سەحیحە و بێ سوودە و بەرباد
بەڵام حاڵی بوون لە دەردی حەدیس بۆ ئوستادێکە حازیق و ڕەئیس

◇◇◇

١٨ـ فەرموودەی شڵەقاو (الْمُضْطَرِبِ)[١]

حەدیسی (مضطرب) لە عورفی موحەددیسیندا عیبارەتە لە حەدیسێکی وا ڕیوایەت لەودا موختەلیف بێ: بازێ لە ڕاوییەکان بە جۆرێ ڕیوایەتی بکا و بازێکی تریان بەجۆرێکی تر، بەمەرجی هۆی تەرجیح نەبێ. وەکو ئەوە کە ڕاوی ئەو جیهەتە حافیزتر و زابیتتر بێ، یا زۆرتر سوحبەتی (مروي عنه)ی کردبێ، یا شتێکی تری ببێ لە تەئییدات، ئەگەرنا مادام (مرجح) بوو بەلایەك ئەو لە (اضطراب) دەرئەچێ و تەرجیح دراو موعتەبەرە. وەلحاسڵ (اضطراب) مەشرووتە بە مساواتی وجووهی ڕیوایەتەکان بۆ یەکتر، وە ئەو (اضطراب)ـە، یا لە ئیسنادایە یا لە مەتنا یاخود لە هەردووکیانا، وەکو ئیمامی نەوەوی لە (تقریب)دا، فەرموویەتی.

جا وێنەی (اضطراب) لە ئیسناددا حەدیسی ئەبوبەکری سددیق ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ـ **(قال: أراك يا رسول الله شبت؟ قال: شَيَّبَتْنِي هُودٌ وَ أَخَوَاتُهَا ـ الحديث)**[٢]، دارەتوقنی ئەڵێ: ئەم حەدیسە

---

١. بۆ زیاتر زانینی باسی موضطەریب تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الإرشاد ١/ ٢٤٩ ـ ٢٥٣، والتقريب: ٧٧ ـ ٧٨، والاقتراح: ٢١٩، والمنهل الروي: ٥٢، والخلاصة: ٧٦، والموقظة: ٥١، واختصار علوم الحديث: ٧٢، والمقنع ١/ ٢٢١، وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ٣٩٠، ونزهة النظر: ١٢٦، والمختصر: ١٠٤، وفتح المغيث ١/ ٢٢١، وألفية السيوطي: ٦٧ ـ ٦٨، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ١٩٧، وفتح الباقي ١/ ٢٤٠، وتوضيح الأفكار ٢/ ٣٤، وظفر الأماني: ٣٩٢، وقواعد التحديث: ١٣٢).

٢. سنده ضعيف لضعف يزيد بن أبان الرقاشي وأما حَماد بن يحيى والحديث ذكره السيوطي في «الدر المنثور» (٤ / ٣٩٦ ـ ٣٩٧) بعدة ألفاظ من رواية أنس وعزاه للمصنِّف والبزار وابن مردويه وابن عساكر، و قد أخرجه ابن عدي في «الكامل» (٢ / ٦٦٤) من طريق أحمد بن إبراهيم الموصلي، عن حماد بن يحيى الأبح، به، و قد أخرجه ابن مردويه في «تفسيره» من طريق محمد بن غالب كما في «تخريج الكشاف» للزيلعي (٢ / ١٤٩ ـ ١٥٠)، و أخرجه ابن سعد في «الطبقات» (١ / ٤٣٦) من طريق أبي صخر حميد بن زياد الخرّاط، عن يزيد بن أبان الرقاشي، به بلفظ أطول منه، وفيه قصة، و ذكر البزار في «مسنده» (١ / ١٦٩رقم ٩٢) أن زائدة بن أبي الرُّقَّاد رواهعن زياد النميري، عن أنس، عن أبي بكر أنه قال: يا رسول الله، قد شبت؟! قال: «شيبتني هود وأخواتها»، ثم قال البزار: «وهذا الحديث فيه علتان، إحداهما: أن زائدة منكر الحديث. والعلة الأخرى: فقد رواه غير واحد عن زائدة، عن زياد، عن أنس: أن أبا بكر قال لِلنَّبِيِّ ـ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ـ ... ، فصار الخبر عن أنس، فلذلك لم نذكره» . اهـ وكأنه عنى بقوله «لم نذكره» أي: في مسند أبي بكر، و ذكر السيوطي في الموضع السابق من «الدر المنثور» ابن ابن عساكر أخرجه من طريق ربيعة بن أبي عبد الرحمن، عن أنس، و ذكره الدارقطني في «العلل» (١ / ١٩٩) فقال: (وروي عن أبي بكر بن عياش فيه إسناد آخر: حدث به الحسن بن محمد الطنافسي ـ ابن أخت يعلى بن عبيد ـ عن أبي بكر بن عياش، ☚

(مضطرب)ـە، چونکە ڕیوایەت نەکراوە ئیللا لە ڕێگەی ئەبو ئیسحاقەوە (مع أنە) ڕاوییەکان ئیختیلافیان تێدا پەیدا بووە لە نزیکی دە ڕێگەوە، بازێکیان ڕیوایەتی کردووە بە مورسەلی و بازێ ڕیوایەتی کردووە بە مەوسوولی و بازێ دایاناوە بە موسنەدی ئەبوبەکر و بازێ بە موسنەدی سەعد و بازێ بە موسنەدی عائیشە ـ رضي الله تعالى عنهم أجمعين ـ وە هەموو ڕاوییەکان مەوسووقن تەرجیحی بازێکیان نادرێ بەسەر بازێکدا و جەمع لە بەینی ئەوانەیشا مەحاڵە.

وە وێنەی (اضطراب) لە مەتندا وەکو موحەددیسی عێراقی فەرموویەتی: حەدیسی فاطیمەی کچی قەیسە: **قَالَتْ: سَأَلْتُ، أَوْ سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الزَّكَاةِ؟ فَقَالَ: «إِنَّ فِي الـمَالِ لَحَقًّا سِوَى الزَّكَاةِ»**[1]، وە ترمزی بەم جۆرە ڕیوایەتی کردووە لە ڕیوایەتی

☚عن ربيعة الرأي، عن أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو بَكْرٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ... » ، ثم أخرجه بسنده (١ / ٢١٠ ـ ٢١١) من طريق الحسن بن محمد، و هذا إنّما أورده الدارقطني في الاختلاف على أبي إسحاق السبيعي والرواة عنه. بڕوانە: التفسير من سنن سعيد بن منصور ـ محققا، المؤلف: أبو عثمان سعيد بن منصور بن شعبة الخراساني الجوزجاني (المتوفى: ٢٢٧هـ)، دراسة وَ تحقيق: د سعد بن عبد اللّه بن عبد العزيز آل حميد، الناشر: دار الصميعي للنشر والتوزيع، الطبعة الأولى، ١٤١٧ هـ ـ ١٩٩٧ م، ٣٧٠/٥ بە دواوە، فەرموودەی ژمارە (١١٠٩ـ١١١٠).

١. سنده صحيح. وقد روي مرفوعًا ولا يصح، و بهذا السياق ذكره السيوطي في «الدر المنثور» (٣ / ٣٦٩) وعزاه للمصنّف وابن المنذر، و أخرجه ابن جرير الطبري في «تفسيره» (٣ / ٣٤٢ رقم ٢٥٢٥) من طريق إِسْمَاعِيلُ بْنُ سَالِمٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، سمعته يُسأل: هل على الرجل حق في ماله سوى الزكاة؟ قال: نعم، وتلا هذه الآية: {وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ والسائلين وفي الرقاب وأقام الصلاة وآتى الزكاة}، و ذكر السيوطي في «الدر المنثور» (١ / ٤١٦) هذا الأثر بنحو سياق الطبري، وعزاه لعبد بن حميد فقط، و قد رواه أبو حمزة ميمون الأعور، عن عامر الشعبي، عن فاطمة بنت قيس قالت: سألت ـ أو: سئل ـ النَّبِيّ ـ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ـ عن الزكاة فقال: «إِنَّ فِي الْمَالِ لَحَقًّا سِوَى الزكاة» ، ثم تلا هذه الآية: {ليس البر أن تولوا وجوهكم ..... أخرجه الدارمي في «سننه» (١ / ٣٢٤ رقم ١٦٤٤)، و الترمذي في «جامعه» (٣ / ٣٩ ـ ٤٠ رقم ٦٥٩ ـ ٦٦٠) في كتاب الزكاة، باب ما جاء أن في المال حقًّا سوى الزكاة، وابن جرير الطبري في «تفسيره» (٣ / ٣٤٢ و ٣٤٣ رقم ٢٥٢٧ و ٢٥٣٠)، والطحاوي في «شرح معاني الآثار» (٢ / ٢٧)، وابن عدي في «الكامل» (٤ / ١٣٢٨)، و الدارقطني في «سننه» (٢ / ١٢٥ رقم ١١ و ١٢)، والبيهقي في «سننه» (٤ / ٨٤) في الزكاة، باب الدليل على أن من أدىَ فرض اللّه ... جَميعهم من طريق شريك بن عبد اللّه القاضي، عن أبي حمزة، به، واللفظ للترمذي، قال الترمذي بعد أن رواه: «هذا حديث ليس إسناده بذاك، وأبو حمزة ميمون الأعور يُضَعَّف. وروى بيان وإسماعيل بن سالِم عن الشعبي هذا الحديث قوله، وَ هذا أصح» . اهـ و ضعّفه الشيخ الألباني، بڕوانە: صحيح وضعيف سنن التِرمذي، فەرموودەی ژمارە (٦٥٩). وقال البيهقي عقبه: «فهذا حديث يعرف بأبي حمزة ميمون الأعور، كوفي، وقد جرحه أحمد بن حنبل، ويحيى بن معين فمن بعدهما من حفاظ الحديث» . اهـ

(أبو شريك) لە ئەبو حەمزە لە (شعبى) لە فاطیمەوە، وە (ابن ماجە) ڕیوایەتی کردووە بە لەفزی: (**لَيْسَ فِي الْمَالِ حَقٌّ سِوَى الزَّكَاةِ**) [1] ئەڵێ: ئەمە ئیضطرابێکە تەئویلی نییە.

باسي حەدیسی (مضطرب)

(مضطرب، عرفاً) حەدیسێ وایە — کە موختەلیف بێ لەوا ڕیوایە
تەرجیحیش نەبێ بۆ یەکێ لەوان — لەسەر ما باقی لەلای زانایان
بە زەبتی ڕاوی یا زۆری سوحبەت — بۆ (مروي عنە) بە یاسای عادەت
کە تەرجیح هەبێ نابێ (اضطراب) — میزان شاهیدە بۆ کاتی حیساب
ئەو (اضطراب)ـەیش، یا لە مەتنایە — یا لە ئیسنادا کاتی ڕیوایە
ڕاوی یەکێ بێ بە تاقی تەنیا — یا دوو یا زیاد زانا بە ئەشیا
ئەوەیش ئەبێتە هۆی زوعفی حەدیس — لەبەر بێ زەبتی ئەربابی تەحدیث
جا بێرە سەیری شەرحی وێنەکان — لەبۆ میقیاسی باقی شوێنەکان

١. أخرجـه ابن ماجـه «(٥٧٠/١)»، كتاب الزكاة: باب مـا أدى زكاته ليس بكنز، حديـث «(١٧٨٩)»، والطبراني في «الكبير» «(٤٠٤/٢٤)» رقم «(٩٧٩)»، وَ أخرجه الترمذي «٤٨/٠٣» في الزكاة، باب ما جاء في أن المال حقاً سوى الزكاة «(٦٥٩/٦٦٠)»، والطبراني «(٥٧/٢)»، والدارمي «(٣٥٨/١)» في الزكاة باب ما يجبي في مال سـوى الزكاة، والدارقطني «(١٢٥/٢)» في الزكاة، باب تعجيل الصدقة قبل الحول رقم «(١٢/١١)»، والطحاوي في «شرح معاني الآثار» «(٢٧/٢)»، والبيهقي «(٨٤/٤)» في الزكاة، باب الدليل على أن من أدى فرض الله في الزكاة فليس عليه أكثر منه إلا أن يتطوع ... من طري شريك عن أبي حمزة الشعبي عن فاطمة بنت قيس بنحوه، وَ قال الترمذي: هذا حديث ليس إسناده بذاك، وأبو حمزة ميمون الأعور يضعف، وروى بيان وإسماعيل بن سالـم عن الشعبـي هذا الـحديث من قوله، وَ هذا أصح. وقال البيهقي: هذا حديث يعرف بأبي حمزة ميمون الأعور كوفي، وقد خرجه أحمد بن حنبل ويحيى بن معين فمن بعدهما من حفاظ الحديث، والذي يرويه أصحابنا في التعاليق ليس في المال حق سوى الزكاة، فلست أحفظ فيه إسناداً.

١٩- باسی (الْمدْرَجْ)[١]

حەدیسی (مدرج) ئەوەیە کە بازێ لە مەتنی حەدیسێ بـخەیتە پاڵی مەتنی حەدیسێکی ترەوە، یا ڕاوی کەلامی خۆی بە دوای ئەو حەدیسەدا بێنێ بە نەوعێ کە خەڵکی وا بزانن ئەو کەلامە داخڵی حەدیسە شەریفەکەیە، وە لە پاشان ڕاوییان ڕیوایەتی بکەن لەناو جوملەی حەدیسەکەدا، یاخود ڕاوییەك حەدیسێ ڕیوایەت بکا لە کۆمەڵێ مەشایخی وا کە موختەلیف بن لە ئیسناددا بە ئیسنادی تاقە یەکێ لەوان. وە ئەم کردەوەی (ادراج)ـە، (عمداً وَ قصداً) حەرامە و دروست نییە موتڵەقەن، چونکی ئەبێ بە هۆی (إشتِباه) بۆ چینی دوایی.

جا وێنەی (ادراج)ی، بازێ لە مەتن لە مەتنی حەدیسێکی ترا وەکو ڕیوایەتی (سَعِیْدِ بنِ أبي مَرْيَمَ) لە مالیك لە زوهرییەوە لە ئەنەسەوە ـ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ـ (**أن رسول الله** صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ **قال: لاَ تَبَاغَضُوا، ولاَ تَحَاسَدُوا، ولاَ تَدَابَرُوا، وَ لاَ تَنَافَسُوا. الحديث**) ئیستە جوملەی (وَ لاَ تَنَافَسُوا) ئیبنو ئەبی مەریەم لە مەتنی حەدیسێکی ترەوە هێناویەتی بۆ ئێرە، کە مالیك ڕیوایەتی کردووە لە (ابو الزناد) لە ئەعرەج لە ئەبو هورەیرەوە ـ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ـ کە هەیە لەو حەدیسەدا: (**لاَ تَجَسَّسُوا، ولاَ تَحَسَّسُوا، ولاَ تَنَافَسُوا، ولاَ تَحَاسَدُوا ـ والله أعلم**)[٢].

---

١. بۆ زیاتر زانینی باسی مودرەج تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ٣٩، والإرشاد ١/ ٢٥٤ ـ ٢٥٧، والتقريب: ٧٩ ـ ٨٠، والاقتراح: ٢٢٣، والمنهل الروي: ٥٣، والخلاصة: ٥٣، والموقظة: ٥٣، واختصار علوم الحديث: ٧٣، والمقنع ١/ ٢٢٧، ونزهة النظر: ١٢٤، وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ٣٩٥، والمختصر: ١٤٥، وألفية السيوطي: ٧٣ ـ ٧٩، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ٢٠١، وفتح الباقي ١/ ٢٤٦، وتوضيح الأفكار ٢/ ٥٠، وظفر الأماني: ٢٤٨، وقواعد التحديث: ١٢٤).

٢. وَ روايته أخرجها: الخطيب في الفصل: ٤٤٣، وابن عبد البر في التمهيد ٦/ ١١٦، و فِي الموطأ (٢٦٤٠) رواية الليثي، و من طريقه الخطيب في الفصل: ٤٤٣، والحديثان هكذا على الصواب عند رواة الموطأ، إذ رواه عن مالك:

ـ عبد الله بن يوسف التنيسي، عند البخاري ٨/ ٢٣ (٦٠٦٦) و ٨/ ٢٥ (٦٠٧٦).

ـ عبد الله بن مسلمة القعنبي. عند أبي داود (٤٩١٠) و (٤٩١٧)، وأبي نعيم في الحلية ٣/ ٣٧٤، والخطيب في الفصل: ٤٤٣ ـ ٤٤٤.

ـ قتيبة بن سعيد. عند أبي أحمد الحاكم في عوالي مالك (٧٢)، والخطيب في الفصل: ٤٤٤، والعلائي في بغية الملتمس (١٥١).

ـ يحيى بن يحيى النيسابوري. عند مسلم ٨/ ٨ (٢٥٥٩) و ٨/ ١٠ (٢٥٦٣).☚

وە وێنەی (ادراج)ی، کەلامی ڕاوی لە حەدیسی حەزرەتدا ﷺ ئەوەیە کە ڕیوایەتمان کردووە لە (تشهد)دا لە **(أبي خَيْثَمَةَ زُهَيْرِ بنِ معاويةَ)** لە **(الحسَنِ بنِ الْحُرِّ)** لە **(القاسِمِ بنِ مُخَيْمِرَةَ)** لە عەلقەمەوە لە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعودەوە: **(أنَّ رَسُوْلَ اللهِ - ﷺ - عَلَّمَهُ التَّشَهُّدَ في الصلاةِ فقالَ: «قُل: التَّحِيَّاتُ للهِ ... فَذَكَرَ التَّشَهُّدَ، وفي آخِرِهِ: أَشْهَدُ أنْ لاَ إِلَهَ إلاَّ اللّهُ، وأَشْهَدُ أنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللهِ فإذا قُلْتَ هذا فَقَدْ قَضَيْتَ صَلاَتَكَ، إنْ شِئْتَ أنْ تقُومَ فَقُمْ، وإنْ شِئْتَ أنْ تَقْعُدَ فاقْعُدْ)**[1]، بەم جۆرە (ابو خَيْثَمَةَ) ڕیوایەتی کردووە لە (حسن ابن حر) جا هاتووە جوملەی (فاذا قلت هذا) تا ئاخری دەرجی کردووە لە حەدیسەکەدا (مع انه) کەلامی حەزرەت ﷺ نییە، بەڵکو کەلامی ئیبنو مەسعودە[2]، وە دەلیل لەسەر ئەمە ئەوەیە کە (حسين جعفى وابن عجلان) و غەیری ئەوانیش موتتەفیقن لە ڕیوایەتی حەدیسی (التشهد) لە (حسن ابنِ الْحُرِ) و تەرکی کەلامی پێشوویان کردووە یانی: (فاذا قلت) تا ئاخر.

- أبو مصعب الزهري. كما في روايته للموطأ (١٨٩٤) و (١٨٩٥).
- إسماعيل بن أبي أويس. عند البخاري في الأدب المفرد (٣٩٨) و (١٢٨٧).
- سويد بن سعيد. كما في موطئه (٦٨١) و (٦٨٢).
- عبد الله بن وهب. عند الطحاوي في شرح المشكل (٤٥٤) و (٤٥٧).
- عبد الرحمان بن القاسم. في روايته للموطأ.
- الفضل بن دكين. عند ابن عبد البر في التمهيد ٦/ ١١٦.
- محمد بن سليمان المصيصي لوين. عند أبي أحمد الحاكم في عوالي مالك (٧٦).
- يحيى بن بكير. عند العلائي في بغية الملتمس (١٥١).
- إسحاق بن عيسى الطباع. عند أحمد ٢/ ٤٦٥.
- روح بن عبادة. عند أحمد ٢/ ٥١٧.
- محمد بن الحسن الشيباني. كما فِي الـموطأ (٨٩٦) بروايته.

قال حـــمزة بن محمد الكناني: «لا أعلم أحداً قال في هذا الحديث عن مالك: «ولا تنافسوا» غير سعيد ابن أبي مريم». التمهيد ٦/ ١١٦، و قال الـخطيب: «وقد وهم فيها ابن أبي مريم على مالك عن ابن شهاب، وإنما يرويها مالك في حديثه عن أبي الزناد». نكت الزركشي ٢/ ٢٤٩.

١. أخرجه من هذه الطريق: الطيالسي (٢٧٥)، وأحمد ١/ ٤٢٢، والدارمي (١٣٤٧)، وأبو داود (٩٧٠)، وابن حبان (١٩٦١)، والدارقطني ١/ ٣٥٣.

٢. نص على هذا غير واحد من الحفّاظ، منهم: الدارقطني في الســـنن ١/ ٣٥٣، وفي العلل (١٢٧٥)، والحاكم في معرفة علوم الحديث: ٣٩، والبيهقي في الكبرى ٢/ ١٧٤، والخطيب في الفصل: ١٠٤، ونقل النووي في الخلاصة ٦١ / ب اتفاق الحفّاظ على إدراجها. وانظر: شرح التبصرة والتذكرة ١/ ٣٩٦ ـ ٤٠٠.

وە لـە وێنـەی (ادراج)ی، ئیسـناد لـە ئیسـنادێکی تـرا ئەمـە کـە مەتنـی حەدیـس لـەلای بازێ ڕاوی ئیسـنادێکی ببێ ئیللا بازێ لەو حەدیسـە، ئەوە بە ئیسـنادێکیتر ڕیوایەتی کردبێ (مع انه) ئەو کەسـەی ئەو حەدیسـە ڕیوایەت ئەکا لەو کەسـەوە هەموو حەدیسـەکە بە ئیسـنادی ئەوەڵ ڕیوایـەت ئـەکاو ئیسـنادی ئاخـر تـەرك ئـەکا، وەکـو ئـەو حەدیسـە کـە (**ابنِ عُيَيْنَةَ**) و (**زائِدَةَ**)ـی، کـوڕی (**قُدَامَـةَ**) ڕیوایەتیـان کـردووە لـە (**عَاصِمِ بنِ كُلَيْبٍ**) لـە باوکییـەوە لە وائیل کـوڕی حوجرەوە لـە سیفەتی نوێـژی حەرزەتـدا ﷺ وە لـە ئاخـری حەدیسـەکەوە هەیـە (**أَنَّهُ جَاءَ فِي الشِّتَاءِ، فَرَآهُمْ يَرْفَعُونَ أَيْدِيَهُمْ مِنْ تَحْتِ الثِّيَابِ**)[١] ـ مع انه ـ سەواب وایە ئەو کەسە کە ڕیوایەت ئەکا لە عاسیمەوە هەر سیفەتی نوێژەکە نەقڵ بکا و باسی دەستبەرزکردنەوە جیا بکاتەوە لە حەدیسەکە.

وە بزانن: دروسـت نییـە (ادراج)ی، حەدیـس بـە هیچ نەوعێ لەم نەوعانە بەشێوەی عەمـدی، چونکـی ئەبـێ بـە هۆی سەرشـێواندن لـە چینی پاشـکەوتوویی ڕاویـەکان، وە فەرزە ئیسناد و مەتن هەموو سەربەخۆ بن.

حەدیسی (مدرج)

(ادراج) بـە مەعنـا تـێ هەڵکێشـانە	(مـدرج) بـەو مەعنـا فەهمـی ئاسـانە
یانـی حەدیسـێ لـە مەتنـی ئـەودا	مەتنێکـی دووەم داخـڵ کـەی تێـدا
یـا واتـەی ڕاوی لـە واتـەی ئەکـرەم	(فتأتـي الشـبهة لمـن لا يعلـم)
یـا تێکـەڵ بکـەی ئیسـناد بـە ئیسـناد	کاتـی ڕیوایـەت بـۆ زومـرەی عیبـاد
ڕەوا نـەدراوە عەمەلـی ئیـدراج	(عمـداً فاحـذره بـدون لجـاج)

١. أخرجه الشافعي في المسند (١٩٧)، والحميدي (٨٨٥)، والنسائي ٢/ ٢٣٦، والدارقطني ١/ ٢٩٠، والخطيب في الفصل: ٢٧٩، و عنـد أحمـد ٤/ ٣١١، والدارمي (١٣٦٤)، وابن الجارود (٢٠٨)، وابن حبـان (١٨٥٧)، والطبراني في الكبير ٢٢ / (٨٢)، والخطيب في الفصل: ٢٧٩، وَ مِمّن رواه على الصواب: زهير بن معاوية: عند أحمد ٤/ ٣١٨، والطبراني ٢٢ / (٨٤)، والخطيب في الفصل: ٢٨٤، و شـجاع بن الوليد: عند الخطيب في الفصل: ٢٨٤، و قال موسـى بن هارون الحمال: «وذاك ـ يعني: رواية سفيان وزائدة ـ عندنا وهم وإنما أدرج عليه، وهو من رواية عاصم، عن عبد الجبار بن وائل، عن بعض أهله، عن وائل. هكذا رواه مبيناً زهير بن معاوية وأبو بدر شجاع بن الوليد، فميزا قصة تحريك الأيدي من تحت الثياب، وفصلاها من الحديث وذكرا إسنادهما كما ذكرنا». ثم قال: «وهذه رواية مضبوطة اتفق عليه زهير وشجاع بن الوليد، وهما أثبت له رواية ممن روى «رفع الأيدي من تحت الثياب»، عن عاصم بن كليب، عن أبيه، عن وائل». نكت الزركشي ٢/ ٢٤٧ ـ ٢٤٨.

٢٠ـ فەرموودەی هەڵبەستراو (الـموضوع)[١]

حەدیسی (موضوع) ئەوەیە بەبێ ڕیوایەت لە ئەسڵێکی باوەڕپێکراوەوە بڵاوبکرێتەوە بەناو عالەمدا، بە ئیعتیباری ئەوە کە فەرموودەی حەزرەت ﷺ بووە.

ڕیوایەتکردنی حەدیسی وەها زۆر گوناهە و حەدیسی مەوزووع لە خراپترینی ئەحادیسە. وە لە حەقیقەتدا لە ئەحادیسی زەعیف نییە، چونکی ئەحادیسی زەعیف گەلێکیان (متابع و مؤید)یان، بۆ دەرئەکەوێ و هێز وەرئەگرێ و لە ئەحادیسی نەبەوی ئەژمێررێ، بەڵام مەوزووع بێ ئەسڵ و ئەساسە و دروست نییە کە ئینسان ڕیوایەتی حەدیسی مەوزووع بکا مەگەر بۆ ئەوە بەیانی حاڵی بکا و بڵێ: ئەم حەدیسە مەوزووعە و دەم هەڵبەستە، بەڵام ئەحادیسی زەعیفە دروستە ڕیوایەت بکرێن لە بۆ تەرغیب و تەرهیب وەکو لەمەولا باسی دێ.

وە ئەسبابی هەڵبەستنی حەدیسی مەوزووع یا خێرە یا شەڕە، جا ئەو هۆیە کە خێر بێ وەکو ئەوە کابرا هەڵیبەستێ بۆ تەرغیبدان لە واجبات و تەرهیب و ترساندنی خەڵك لە موحەڕەمات، مَعَ العِلْم ئیجماع هەیە لەسەر ئەوە دروست نییە ڕیوایەتی حەدیسی مەوزووع ئیللا بۆ بەیانی ئەوە کە بڵێ: ئەو حەدیسە مەوزووعە.

وە هۆیەك کە شەڕ بێ ئەوەیە: زەندیقەکان ویستوویانە بازێ درۆ هەڵبەستن بەناوی فەرموودەی حەزرەتەوەﷺ بڵاوی بکەنەوە بۆ ئەوە کاتێ عاقڵان و هۆشیاران تەماشای مەعناکەیان کرد کە موخالیفی واقیع و غەیرە مەعقوولە، لە دینی ئیسلام وەرگەڕێنەوە، وە یا بازێ لە ئەهلی بیدعەت کە لە یاسای جمهووری موسڵمانان لایانداوە بازێ قسەیان دروست کردووە بە موافیقی بیدعەتەکەی خۆیان بۆ ئەوە کە دەستەوبەستەیان زۆر ببێ، وە یاخوود دوو کەس لە قەزییەیەکدا نیزاعیان ئەبێ، جا هەرکام لەوانە بە موافیقی

---

١. بۆ زیاتر زانینی باسی مەوزووع تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الـجامع لأخلاق الراوي وآداب السامع ٢/ ٩٨، وجامع الأصول ١/ ١٣٥، والإرشاد ١/ ٢٥٨ ـ ٢٦٥، والتقريب: ٨٠ ـ ٨٥، والاقتراح: ٢٣١، والـمنهل الروي: ٥٣، والـخلاصة: ٧٦، والـموقظة: ٣٦، واختصار علوم الحديث: ٧٨، ونزهة النظر ص ١١٨، وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ٤١٣، والـمختصر: ١٤٩، وفتح الـمغيث ١/ ٢٣٤، وَ ألفية السيوطي: ٧٩ ـ ٩٣، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ٢١٥، وفتح الباقي ١/ ٢٦١، وَ توضيح الأفكار ٢/ ٦٨، وَ ظفر الأماني: ٤١٢، وَ قواعد التحديث: ١٥٠).

مەقسوودەکەی خۆی حەدیس دروست ئەکا و لە زمانی حەزرەتەوە ﷺ ڕیوایەتی ئەکا بۆ تەرویجی ئەو مەقسوودەی خۆیە، وە یاخود خوێندەوارێ لە لای فەرمانداریێکدایە و کاتێ پرسیاری لێ ئەکرێ لەسەر دڵخوازی ئەو فەرمانداره قسە دروست ئەکا و بە زمانی حەزرەتەوە ﷺ ڕیوایەتی ئەکا تا ئەو فەرمانداره دڵشاد بێ، وە لە واقیعدا محەببەتی دونیا ئینسان هەڵئەنێ بۆ گەلێ کاری نابار ـ خودا بمانپارێزێ لە فیتنەی دونیا، آمیـن ـ

وە هۆی ئاگاداربوون بەسەر حەدیسی مەوزووعدا گەلێ شتە:

یەکەم: ئیعتیراف و ئیقراری کابرای خاوەن حەدیسە کە وەها بڵێ: من ئەو حەدیسەم داناوە، ئەمە ئەبێ بە دەلیلی قەتعی شەرعی لەسەر ئەم «وضع» و ئیفتیرایە هەرچەند مومکینە کابرا لەم ئیعتیراف و ئیقرارەدا درۆ بکا، یاخود شتێ کە لە جێگەی ئیقرارکردندا بێ بە وەزعی حەدیسەکە، وەکو ئەوە یەکێ لە تاریخی هەزار و پەنجای هیجریدا حەدیسێ ڕیوایەت ئەکا لە شێخێکەوە و کاتێ پرسیاری لێ ئەکرێ کە شێخەکەت ماوە یا مردووە؟ ئەڵێ: مردووە، وە ئەپرسن تەئریخی وەلادەی چییە؟ ئەڵێ: هەزارە، لە پاش تەحقیق دەرئەکەوێ لە پێش هەزارا مردووە و دەرئەکەوێ ئەو کابرایە درۆزنە.

دووەم: ئەو حەدیسە ببێ بەهۆی جەوازی مەحاڵی عەقڵی کە مەشهوورە بە مەحاڵی زاتی، وەکو: (جَمع النقيضيْن وَ رفع النقيضيْن وَ إِجماع الضِدّيْـن).

سێیەم: ئەوەیە کە ئەو حەدیسە مونافی بێ بۆ بەدیهیی حیسسی وەکو تاوی ڕۆژ، یا بەدیهیی عەقڵی، وەکو: مساواتی (کلّ و جزء).

چوارەم: ئەوەیە کە ئەو حەدیسە مونافی بێ بۆ نەسسی قاتیع، وەکو نەسسی قورئانی پیرۆز، یا حەدیسی موتەواتەر یا ئیجماعی قەتعی لەسەر حوکمێکی دینی، ئەمانە هەموو دەلیلن لەسەر ئەوە کە حەدیسەکەی مەوزووع و هەڵبەستراوە.

پێنجەم: ئەوەیە ئەلفازی حەدیسەکە غەیرە فەسیح بێ بە مەرجێ کابرا ڕیوایەتی لەفزی حەزرەت ﷺ بکا نەك ڕیوایەتەکەی لەسەر مەعنای حەدیسەکە بێ و لەفزەکەی لەفزی خۆی بێ.

شەشەم: ئەوەیە ئیعرابی حەدیسەکە موخالیفی قاعیدەی ئیعراب بێ، یا بازێ کەلیماتی حەدیسەکە غەریب و غەیرە مەئنووس بێ، چونکە فەرموودەی حەزرەت ﷺ لە کەلیماتی (مأنوس الاستعمال)ن، و دائیرن لە ناو عەرەبدا.

حەوتەم: ڕیوایەتی ئەو حەدیسەیە بە ئاحاد لە باسێکی وادا زۆر (مهم) بێ بۆ دین و باعیس زۆر بێ لەسەر ڕیوایەتی بەشێوەی تەواتور، ئەمەیش دەلیلە لەسەر ئەوە ئەو حەدیسە هەڵبەستراو و بێ ئەساسە، چونکە ئەگەر ڕۆژی جومعە خەتیبی مزگەوتی جامیعە لە مینبەرەوە بکەوێتە خوار و بمرێ عالەم پێی ئەزانێ و گەلێ کەس ئەو ئەحادیسە ئەگێڕنەوە (مع هذا) ئەگەر تاقە کەسێ بەس ئەو حادیسەیەی لەلابێ و بیگێڕێتەوە عاقڵ جەزم ئەنێ بەوەدا کە ئەو خەبەرە درۆیە، ئەگەرنا خەڵکی زۆر ئەیانزانی و ئەیانگێڕایەوە.

جا زۆر پێویستە بۆ زانای موسڵمان کە ئیحتیات بکا لە وەرگرتنی حەدیس و بڵاوکردنەوەی بەناو عالەمدا، وە لەم چەرخەدا کە یاسای لەبەرکردنی حەدیس نەماوە پێویستە بۆ خوێندەوار کە کتێبێ لە ئوسوولی حەدیسدا بخوێنن تا فەرقی حەدیسی سەحیح لە حەسەن و حەسەن لە زەعیف و زەعیف لە مەوزووع بکەن، وە لە یەکێ لە کتێبە گەورەکانەوە وەکو: سەحیحی بوخاری یا موسلیم حەدیس وەربگرن، وە ئەگەر لە باقی کتێبەکانی وەرگرت با حەدیسێ وەربگرێ کە سەحیح بێ یا حەسەن. وە ئەگەر حەدیسی زەعیفی وەرگرت با لە فەزائیلی ئەعمالا بێ، وە ئەگەر لە ئەحکامدا بوو پێویستە بۆ ئەو حەدیسە تەئیید وەربگرێ لە (متابعات و شواهد)، هەروا پێویستە ئینسان خۆی بپارێزێ لە نەقڵی ئەحادیسی مەوزووعە بەهەر جۆرێ مومکین ئەبێ، وەکو پێویستە کە لە خۆیەوە دان نەنێ بەوە کە ئەو حەدیسە مەوزووعە هەتاکو بۆی دەرئەکەوێ.

حەدیسی (موضوع)

لە عورفا مەعنای حەدیسی (موضوع) دروست کراوی بێ ئەسڵی مەصنووع (شرالکلام)ـە، نەك (شرالضعیف) زەعیف قابیلە حەدیس بێ و شەریف

حەرامە نەقڵ و ڕیوایەی بۆ کەس — مەگەر بەیانی بکەی بە مەبەس
سەبەبی وەزعی یا خێرە یا شەڕ — یا قەسدی خێرە یا بۆ فیتنە و گەڕ
لە یەکەم بەشە ئەی برای حەبیب — وەزع بۆ تەرغیب یا لەبۆ تەرهیب
بۆ تەرغیب لەسەر (مهمات)ی دین — واجب یا مەسنوون لە دینی ئەمین
تەرهیب ترساندن لە کاری (منهي) — حەرام یا مەکرووهـ (كي لا تشتهي)
ئەم کارە زیددی ئیجماعە موتلەق — دوورە لەوانەی ئەڕۆن لەسەر حەق
لە دووەم بەشە وەزع بۆ تەنفیر — لە دینی بەرزی بەشیری نەذیر
کاری زیندیقە ئەم کارە سووچە — لە بۆ تەشویشی دەماخی پووچە
یا وەزعی (فسّاق) بۆ بیدعەت خواهی — یانی تەرویجی یاسای گومڕاهی
یا هەواخواهی ئینسانی نەفام — شەهوەت پەرستی ناپوختانی خام
بە بەرامبەرکێی دوو کەسی کەم فام — حەدیس دائەنێن بە گوێرەی مەرام
یا بۆ دڵداری گەورەی ناپەسەند — حەدیس دائەنێ خۆی ئەکا بە پەند
بۆ پایە و مایەی ڕووی ئەم جیهانە — ژینی ئادەمی گەلێکی ژانە
ئەسبابی دەرکی وەزعی ئەحادیس — یەکەم ئیقراری وازیعی خەبیس
یا کارێکی وا بە وێنەی ئیقرار — درۆی ئەو کەسە بۆت دێتە دیار
ئەڵێ: ویلادەی شێخم هەزارە — کەچی پێش هەزار مەوتی دیارە
دووەم ئیفادەی مەحاڵی (بالذات) — بە جەمعی (ضدّين) یا (مناقضات)
سێیەم (منافات) لە بۆ بەدیهی — (حسّي أو عقلي للمنتبه)
چوارەم (منافات) بۆ نەسسی مەنقوول — یا موتەواتەر لە سونەی ڕەسوول
یا (مونافات)ی ئیجماعی قەتعی — ئەبن بە دەلیل بۆ کاری وەزعی
پێنجەم ڕەکیکی ئەلفازی خەبەر — ئەگەر مەرویی بێ لە نەسسی ڕەهبەر
شەشەم خیلافی قاعیدەی ئیعراب — یا لەفزی وەحشیی دوور لە بۆ جەناب
حەوتەم ڕیوایەی بە نەقڵی ئاحاد — لە حوکمی (مهم) بۆ کافەی عیباد

لەوانـە داعـی موتەوافیـر بـێ	کـە نەقڵـی ئـەوە موتەواتیـر بـێ
ئەمانـە ئەبنـە ئامـارەو دەلیـل	بـۆ دۆزینـەوەی مەوزووعـی عەلیـل
موحەددیسـەکان زەحمەتیـان کێشـا	لەسـەر تەحقیقات زۆر سـەریان ئێشـا
(جزاهـم الله عـن المُسلمیـن	یـوم لقـاء ربّ العالَمیـن)
زانـا لـەم یاسـا ئەبـێ وریـا بـێ	لیباسـی تەقـوا بـا لەبەریـا بـێ
چونکـە گەلێ کەس خـاوەن تەئلیفات	کەوتـە خەتـاوە لەسـەر تەوسیفات
نەجاح بۆ عیلمـە و عەمەل بە ئیخلاس	(ربّنـا احفظنـا مـن شـرّ الوسـواس)
تـا چەنـد کتێبـێ موتـاڵا نەکـەی	خـۆت بـە خەیـاڵات موبتـەلا نەکـەی
کاتـێ بـە تەوفیـق هـەڵ بـکا شـەماڵ	ئەوسـا بێن ئەکـەی شـەمامەی کەماڵ

٢١- فەرموودەی وەرگەڕاو (الْمَقْلُوْبِ)[1]

ئیمامی نەوەوی ـ رحمه اللّه تعالى ـ لە (تقريب الراوی)دا، فەرموویەتی کە (مەقلووب) دوو قیسمە[2]:

یەکەم: ئەمەیە حەدیسێ بێ مەشهوور بێ لەسەر ڕیوایەتی شەخسێ لە موحەددیسین و ڕاوی ئەو حەدیسە لە باتی ئەو ڕاوییە مەشهورە ڕاوییەکی غەیرە مەشهوور دابنێ، وەکو حەدیسێ کە مەشهوورە بە ڕیوایەتی سالم، ڕیوایەت بکرێ بە ناوی نافیعەوە بۆ ئەوە کە ڕەغبەت لەو حەدیسەدا زۆر بێ، چونکی ئەو ڕیوایەتە غەریبە، یا حەدیسێ کە مەشهوورە لە مالیکەوە ڕیوایەت بکرێ لە عوبەیدوڵڵای کوڕی عومەرەوە.

---

١. بۆ زیاتر زانینی باسی مەقلوب تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الإرشاد ١/ ٢٦٦ ـ ٢٧٢، والتقريب: ٨٦ ـ ٨٧، والاقتراح: ٢٣٦، والـمنهل الروي: ٥٣، والـخلاصة: ٧٦ والـموقظة: ٦٠، واختصار علوم الحديث: ٨٧، وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ٤٣٤، ونزهة النظر: ١٢٥، والـمختصر: ١٣٦، وفتح الـمغيث ١/ ٢٥٣، وألفية السيوطي: ٦٩ ـ ٧٢، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ٢٢٥،، وفتح الباقي ١/ ٢٨٢، وتوضيح الأفكار ٢/ ٩٨، وظفر الأماني: ٤٠٥، وقواعد التحديث: ١٣٠).

٢. تدريب الراوي فِي شرح تقريب النواوي، للامام جلال الدين السيوطي (الـمتوفى: ٩١١هـ)، حققه: أبو قتيبة نظر مُحمّد الفاريابي، الناشر: دار طيبة، ٣٤٢/١ .

وە لەوانە کە ئەم کارەیان کردووە لە (وضاعیـن) حەممادی کوڕی عەمری نەسیبی و **(أَبُو إِسْمَاعِيلَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي حَيَّةَ الْيَسَعُ، وَ بُهْلُولُ بْنُ عُبَيْدٍ الْكِنْدِيُّ)**یە.

(ابْنُ دَقِيقِ الْعِيدِ) فەرموویەتی: ئەو کەسە کە ئەم کارەی کردووە مەشهوورە بە دزی حەدیس، وە عێراقی فەرموویەتی: وێنەی ئەمە حەدیسێکە ڕیوایەتی کردووە عەمری کوڕی خالیدی حەڕانی لە حەممادی نەصیبی لە ئەعمەش لە ئەبوسالّح لە ئەبوهورەیرەوە بە مەرفووعی: «**إِذَا لَقِيتُمُ الْمُشْرِكِينَ فِي طَرِيقٍ فَلَا تَبْدَءُوهُمْ بِالسَّلَامِ**»، **الْحَدِيثَ**، ئێستە ئەم حەدیسە مەقلووبە و حەمماد وەری گێڕاوەتەوە و ڕیوایەتی کردووە لە ئەعمەشەوە (مع أنه) ناسراوە بەوە کە سوهەیلی کوڕی ئەبوسالّح لە باوکییەوە ڕیوایەتی کردووە، کە موسلیم لە ڕیوایەتی شوعبە و سەوری و جەریری کوڕی عەبدولحەمید و عەبدولعەزیزی دراوەردی هەموو ئەمانە لە سوهەیلەوە ڕیوایەتیان کردووە.

وە (**شَيْخُ الْإِسْلَامِ اِبن حَجَر الْعَسْقَلَانِي ـ رحِمهُ اللّٰه تعالى ـ**) لە شەرحی (نُخْبَة)دا، وێنەی هێناوەتەوە بۆ قەلبی ئیسناد بە (**كَعْبِ بْنِ مُرَّةَ، وَ مُرَّةَ بْنِ كَعْبٍ**) وە قەلبی مەتن لە حەدیسی موسلیمدا لەو حەوت سینفانە کە خودای تەعالا ڕایان ئەگرێ لە ژێر سێبەری ڕەحمەتی خۆیدا لە ڕۆژی قیامەتدا کە ئەڵێ: (**وَ رَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ أَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ يَمِينُهُ مَا تُنْفِقُ شِمَالُهُ**)، فەرموویەتی: ئەم مەتنە هەڵچەرخاوەتەوە لەسەر یەکێ لە ڕاوییەکان، وە ئەسڵەکەی ئەمەیە: (**حَتَّى لاَ تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ ـ كما فِي الصحيحيْن**) [1].

جا شێخ جەلالودینی سیوطی ـ رحِمه اللّٰه تعالى ـ لە شەرحی (تقريب)ی، نەوەویدا فەرموویەتی: من ئەڵێم: منیش وێنەیترم چاو پێکەوتووە لە قەلبی مەتندا کە عیبارەتە لەوە: تەبەرانی ڕیوایەتی کردووە لە ئەبوهورەیرەوە کە حەزرەت ﷺ **فەرموویەتی: (إِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَائْتُوهُ، وَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ)**، ئێستە ئەوەی مەشهوورە لەم مەتنەدا و لە سەحیحی بوخاری و موسلیمدا هەیە، (**مَا نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ، فَاجْتَنِبُوهُ وَمَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ فَافْعَلُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ. انتهى**) [2].

---

١. رواه البخاري، فەرموودەی ژمارە (٦٦٠).

٢. رواه مسلم، فەرموودەی ژمارە (١٣٣٧).

وە شێخ (ابن الصلاح) فەرموویەتی: لە بابەتی قەلبە ئەوەی ڕیوایەت کراوە بۆمان: بوخاری ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ـ ڕۆیشتە بەغداد و موحەددیسەکان ئیسنادی سەد حەدیسیان وەرگێڕا بۆ سەد مەتنی ترو مەتنی ئەو ئیسنادانەیان برد بۆ ئیسنادێکی تر، جا حازر بوون لە مەجلیسی شێخی بوخاریدا و ئەم (متون) و (أسانید)ـە، مەقلووبانەیان لێ پرسیارکرد، ئەویش ڕووی کردە ئەو موحەددیسانە و هەر مەتنێ لەو مەتنانەیانی بردەوە بۆ سەر ئیسنادی خۆی و هەر ئیسنادێ لەو ئیسنادانەیان بردەوە بۆ مەتنی خۆی، ئەوانیش هەموو ئیعتیرافیان کرد بە فەزل و عیلمی شێخی بوخاری ـ رحمه الله تعالى ـ

حەدیسی (مقلوب)

حەدیسی (مقلوب) یانی وەرگەڕاو	چەند نەوعی هەیە پێت ئەڵێم تەواو
یەکەمین قەلبی ڕاوی مەشهوورە	بە غەیرە مەشهوور نزیك یا دوورە
دووەمین قەلبی مەتنی پڕ سەواب	ئیجابیی بە سەلب سەلبیی بە ئیجاب
سێیەمین قەلبە بۆ ئوستادەکان	بە قەسدی ئیغراب یا بۆ ئیمتیحان
ئیغراب حەرامە ئیمتیحان ئەبێ	ئەگەر قەسدێکی مەشروعت هەبێ
شێخی بوخاری لەسەر سەد ئیسناد	قەلبی گێڕاوە لە شاری بەغداد

(فصلٌ)

شێخ (ابن الصلاح) لە کتێبی (**أصول علم الحديث**)دا، فەرموویەتی: ئێمە بەڕاستی ئەو وەعدەیە کە دابوومان بە شەرحی ئەنواعی حەدیسی زەعیف بەجێمان هێنا ـ والحمد لله وە ئێستە بێدارتان ئەکەمەوە لەسەر چەند شتێکی بە قیمەت لە عیلمی حەدیسی شەریفدا:

یەکەم: کاتێ چاوت کەوت بە حەدیسێ ڕیوایەت کرابوو بە ئیسنادێکی زەعیف، ئەوە بۆت هەیە بڵێیت: ئەو حەدیسە زەعیفە و مەبەستت ئەوەبێ کە لەسەر ئەو ئیسنادە زەعیفە. وە حەقت نییە بڵێیت: زەعیفە وە مەبەستت ئەوەبێ کە مەتنی حەدیسەکە

زەعیفە بە ئیعتیماد لەسەر زەعیفی ئیسنادەکەی، چونکە قابیلە ڕیوایەت کرابێ بە ئیسنادێکیتر سەحیح بێ، بەڵکو حوکم بە زوعفی ئەو حەدیسە پەیوەستە بە ئیمامێ لە ئیمامەکانی حەدیس کە ئاگادار بێ لەسەر ئەوە کە ئەو حەدیسە بە ئیسنادێکی بەهێز ڕیوایەت نەکراوە، یاخود بڵێ: ئەو حەدیسە زەعیفە و بەیانی سەبەبی زوعفەکەشی بکا، ئەنا ئەگەر هەر بڵێ: ئەوە زەعیفە و بەس، ئەوە جێگەی موناقەشەیە، بەڵکو ئەو کەسە لەو حوکمەدا بە هەڵەدا چووبێ ـ والله أعلم ـ

دووەم: دروستە لای موحەددیسەکان و غەیری ئەوانیش کە (تساهل) بکەن لە ئیسنادەکاندا، وە غەیری حەدیسی مەوزووع هەر حەدیسێکیتر ڕیوایەت بکەن لە ئەحادیسی زەعیفە، بەڵام لە غەیری بابی سیفاتی خودای تەعالا و ئەحکامی حەڵاڵ و حەرامدا، وە وێنەی ئەوان مەسەلەن ڕیوایەتی حەدیسی زەعیف بکەن لە ئامۆژگاری و گێڕانەوەی مێژووی ڕۆژگاردا و لە پایە و پلەی تۆڵەی کردەوە خێرەکاندا و لە جەزا و عیقابی کردەوە خراپەکاندا، بەکورتی لە بانگکردنی عالەم بۆ چاکە و دوورخستنەوەیان لە خراپە، لەبەر ئەوە ئەم شتانە بە سوورەتی گشتی دەلیلیان هەیە لە کیتاب و سوونەتی بەهێزدا، وە لەو موحەددیسانەیە کە ڕیوایەتی حەدیسی زەعیفیان ڕەوا داوە لەو مەوزووعانەدا (**عَبْدُ الرَّحْمَانِ بنُ مَهْدِيّ**[١]، **وأَحْمَدُ بنُ حَنْبَلٍ**[٢] ـ **رَضِيَ اللّهُ عَنْهُمَا**)[٣].

سێیەم: کاتێ ویستت ڕیوایەتی حەدیسی زەعیف بکەی بە بێ ئیسناد مەڵێ: (**قَالَ رسُولُ اللّهِ** ـ ﷺ ـ **كَذا وكَذا**)، وە وێنەی ئەمە لەو عیبارەتانە کە دەلالەت بکەن لەسەر جەزم بەوەدا کە ئەو حەدیسە فەرموودەی حەزرەت ﷺ بووە، بەڵکو بڵێ: (**رُوِيَ عَنْ رَسُولِ اللّهِ** ﷺ **كذا وكذا**) هەروایە ئەدەب لە ڕیوایەتی هەر حەدیسێکدا کە شکت ببێ لە سیحەت و زوعفی ئەودا، وە تەعبیری (**قَالَ رَسُولُ اللّهِ** «ﷺ»)

---

١. رواه عنه الحاكم في المدخل إلى الإكليل: ٢٥، والبيهقي في المدخل إلى دلائل النبوة ١/ ٣٤، والخطيب في الجامع ٢/ ٩١ (١٢٦٥).

٢. رواه الخطيب في الكفاية: (٢١٣ ت، ١٣٤ هـ).

٣. قال البلقيني في المحاسن: ٢١٧: «زاد الخطيب السفيانيْن وَ يَحيى بن مُحمّد». بڕوانە: الكفاية (٢١٢ ـ ٢١٣ ت، ١٣٤ هـ).

بۆ شوێنێ ئەبێ کە بە یاسای شەرعی پیرۆز دەرکەوتبێ بۆت ئەو فەرمووده فەرموودەی حەزرەتە، یا ئەو کردەوە کردەوەی ئەوە، ئەمە ئەدەبە لە ڕیوایەتی حەدیسی شەریفدا (وَفقّنا اللّه وَ اِیّاکُم عَلَیهِ).

٢٢ـ (باسی سیفەتی ئەو کەسەی کە گێڕانەوەی لێ وەردەگیرێت، یان بەرپەرچ دەدرێتەوە، وە باسی ئەوەی پەیوەستە بەم باسەوە لە الجرح والتعدیل:

مَعْرِفَةُ صِفَةِ مَنْ تُقْبَلُ رِوَايَتُهُ، ومَنْ تُرَدُّ رِوَايَتُهُ وَ مَا يَتَعَلَّقُ بِذَلِكَ مِنْ قَدْحٍ وَجَرْحٍ وَتَوْثِيْقٍ وتَعْدِيْلٍ)[1].

کۆمەڵی موحەددیسین و فوقەها لە سەر ئەوەن پێویستە ڕاوی حەدیسی شەریف عادڵ و زابیت بێ، ئەنا ڕیوایەتەکەی قەبووڵ ناکرێ، وە بەیانی ئەم باسە بە درێژی ئەمەیە:

پێویستە ڕاوی بۆ حەدیسی شەریف موسڵمان و باڵغ و عاقڵ بێ و لە ئەسبابی فیسق دووربێ و خاوەن مرووەت و بێدار و هوشیار بێ، جا ئەگەر ئیعتیمادی لە سەر بیر بوو، واتە حافیز بوو، ئەبێ کتێبەکەی لەبەر بێ، وە ئەگەر ئیعتیمادی لەسەر کتێب بوو پێویستە ئاگادار بێ لە کتێبەکەی و نەیدا بە هەموو کەسێ هەتا زیاد و کەمی تێدا بکەن،

ئەمە هەموو بۆ کەسێکە کە ئیعتیمادی لە سەر ڕیوایەتی ئەلفازی ئەحادیسی شەریفە بێ، وە ئەگەر ڕیوایەتی بە مەعنا ئەکرد ئەوە پێویستە زۆر ئاگادار و زانا بێ بە مەعنای (مفردات و مرکبات)ی، حەدیسەکە، وە لە گۆڕینی ئەلفازی ئەسڵی حەدیسەکە بە ئەلفازی خۆی بە هەڵەدا نەڕوا.

---

١. بۆ زیاتر ناسین و زانینی ئەم باسە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الإرشاد ١/ ٢٧٣ ـ ٣٣٣، والتقريب: ٩٠ ـ ١٠٠، والمنهل الروي: ٦٣، والخلاصة: ٨٨، واختصار علوم الحديث: ٩٢، وشرح التبصرة والتذكرة ٢/ ١، ونزهة النظر: ١٨٥ ـ ١٩٩، والمختصر: ١٥٥، وفتح المغيث ١/ ٢٦٢، وألفية السيوطي: ٩٦ ـ ١١٢، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ٢٣١، وفتح الباقي ١/ ٢٩٢، وتوضيح الأفكار ٢/ ١١٤، وظفر الأماني: ٧٨).

زوو بەیانم کرد بۆ برای ئەحسەن — **شرووتی ڕاویی سەحیح و حەسەن**
پێویستە ڕاویی حەدیسی ئەنوەر — **باڵغ بێ و موسلیم عاقڵ مونەووەر**
لەگەڵ عەقڵدا ئەبێ عادڵ بێ — **لە (مروة) و ڕووشدا کامڵ بێ**
زابیت بێ لە بۆ مەروییەکانی — **لە غەفڵەت دوور بێ بە قەد ئیمکانی**
حافیز بێ ئەگەر حەدیس لەبەرکا — **ناظیر بێ ئەگەر لە دەفتەر دەرکا**
مەرویی لە یاد بێ بە ڕۆژ و بە شەو — **کتێبەکەیشی نەدا بەم و بەو**
ئەگەر ڕاوی بێ فەقەت بۆ مەعنا — **باش عالم نەبێ ناڵێم (سَمِعنا)**
جا ئەم شەرتانەت بۆ بەیان ئەکەم — **بە چەند جوملەیەك لێت عەیان ئەکەم**

جا ئەم باسە ڕووناك ئەکەینەوە بە چەند مەسئەلەیەك:

یەکەم: عەدالەتی ڕاوی پابت ئەبێ بە واتەی دوو کەس بێن بڵێن: فڵان کەس عادڵە. هەروا دێتەجێ بە شۆرەتی لەناو کۆمەڵەی ئەهلی حەدیسدا، واتە هەرکەس لە موحەددیسەکان فەرمووی: ئەوە عادڵە و ناوی عادڵی ببرێ بەسەریا، ئەوە عادڵە و پێویستی نییە بەوە دوو کەس پێی بڵێن : فڵان کەس عادڵە، وە ئەم واتەیە ڕاستە لای ئیمامی شافیعی ـ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ـ وە لەو کەسانەیە ئەم بیرەی دەرخستووە: ئەبوبەکری خەتیبی بەغدادی حافیز و ئیمامی مالیك و شوعبە و هەردوو سوفیانەکان و ئەوزاعی و لەیث و **(ابن المُبارك)** و وەکیع و **(أَحمدَ بنِ حنبلٍ، وَ يَحيى بنِ مَعِينٍ، وَ عَلِيِّ بنِ المدِيْنِيِّ)** و هاووێنەی ئەمانەیش لە پاکی و ڕووناکیی بیردا.

یەکەم سبووتی عەدالەی ڕاوی — **لای موحەددیسین شیرین بێ ناوی**
بە دوو شاهیدی خاوەن عەدالەت — **کە لەسەر عەدڵی بدەن شەهادەت**
یا (مستفيض) بێ عەدالەتی ئەو — **یانی مەشهوور بێ بێ (ترديد ولو)**
مادام بە شۆرەت لای موحەددیسان — **عادل بێ بەسە لای خاوەن عیرفان**

دووەم: دەرئەکەوێ زەبتی ڕاوی بەوە کە ڕیوایەتەکەی موافیق بێ بۆ ڕیوایەتی

موحەددیسە مەوسووقەکان کە بە سیفەتی زەبت و ئیتقان ناسراون، جا ئەگەر موافیق دەرچوو ئەوە خاوەن زەبتە، ئەگەرنا زەبتی تەواو نییە.

دووەم زەبتی ئەو لەلای ڕاوییان — سابت بێ وەکو لەبەر چاویان
لە موافەقەی ڕیوایەتی ئەم — بۆ ڕیوایەتی ئەوان بە سەرجەم
کاتێ ڕیوایەی موافیق دەرچوو — بۆ ڕیوایەتیان کاری تەواو بوو
کە موخالیف بوو بۆ مەرویی ئەعیان — دەرئەکەوێ بۆت تیا هەیە زیان

سێیەم: تەعدیلی ڕاوی ثابت ئەبێ بە واتەی عادڵ، بەبێ ناوبردنی ئەسبابی عەدالەتەکەی، چونکی ئەسبابی عەدالەت زۆرن ناژمێررێن، بەڵام جەرحی ڕاوی ثابت نابێ هەتا بەیانی سەبەبەکەی ئەکرێ، لەبەرئەوە کە ئەسبابی جەرح هەرچەند زۆرن، بەڵام هەرکامیان بێتەجێ کافییە بۆ جەرحی ڕاوییەکە، وە هەرچەند کابرای جاریح ئەبێ عادڵ بێ (ظاهراً) بەڵام مومکینە لەگەڵ مەجرووحەکەیدا و دژمنایەتی ببێ بە درۆ جەرحی بکا، کەوابێ پێویستە بەیانی عەیبەکانی بکا، هەتا تێ بگەین لە حاڵی کابرا.

سێیەم تەعدیلی ئینسانی ڕاوی — نایەوێ ئەسباب بێنێتە ناوی
کەس ئاگای نیە لە غەیری زاهیر — ئەسبابیش زۆرن لەسەر مەزاهیر
ژمارە ناکرێ بۆ کەس بە ڕاسی — بەسە دوو عادل بە عەدلی ناسی
بەڵام ئەسبابی جەرح و تەفسیقی — بێ زیکری سەبەب نابێ تەسدیقی
هەرچەن لای ئێمە جاریح مۆمین بێ — ڕەنگە بۆ مەجرووح گەورە دوژمن بێ
بە جەرحی فەقەت بکەین (اکتفا) — کەس ڕزگار نابێ لە باری جەفا
یا موحتەمەلە بە یاسای ئینساف — سەبەب مەحەل بێ لەبۆ ئیختیلاف
لای بازێ ئیمام ببێ بە جاریح — لای بازێ نەبێ (وهذا واضح)
مادام وەهایە با جاریح بیڵێ — با لە دڵمانا شوبهە نەهێڵێ
بە کورتی زیکری سەبەبی شەرتە — بێ زیکری سەبەب جەرحەکەی پەرتە

چوارەم: موحەددیسەکان ئیختیلافیان بووە لەوەدا: ئایا جەرح و تەعدیل بە قەولی

تاقە کەسێ تەواو ئەبێ یا پێویستە بە دوو کەس؟

بازێکیان ئەڵێن کە: پێویستە بە دوو کەس وەکو جەرح و تەعدیلی شاهید لە حقووقدا، وە بازێکیان ئەڵێن: تاقە یەکێ کافییە، چونکە مادام عەدەد شەرت نییە لە قبووڵی حەدیسدا هەروا لە جەرح و تەعدیلی ڕاوییەکەیشدا پێویستت نییە.

چوارەم عادلێك بۆ جەرح و تەعدیل بەسە بەیانی بە بێ قال و قیل

پێنجەم: لەبۆ تاقە ڕاوییەك (جارح ومعدّل) گردەوە بوون، ئەوە جاریح موقەددەمە، چونکی (معدّل)[1] لە ڕووی عیلم بە زاهیری ئەحواڵی ڕاوییەوە تەعدیلی ئەکا، بەڵام جاریح لەسەر عیلم بە باتینی ئەحواڵ و پەنامەکی کردەوە جەرحی ئەکا و (معدل) ئاگای لەوانە نییە، بەڵام ئەمە مەشرووتە بەوەکە جاریح بە تەفسیل بەیانی ئەسبابی جەرحەکەی بکا و دوژمنایەتی و مونافەرە لە بەینی ئەو جاریحە و ڕاوییەکەدا نەبێ و کابرای (معدل)یش، ڕەددی ئەسبابی جەرحەکە نەکاتەوە.

پێنجەم ئەم دووە کە جەرحە و تەعدیل کە گردەوە بوون بۆ ڕاویی جەمیل
شەهادەتی جەرح لەویا پێش ئەخرێ تەرجیح بە عیلمی بە حاڵی ئەدرێ
بەم شەرتە جاریح تەفسیری بێ لەگەڵ مەجرووحدا تەکدیری نەبێ
هەم (معدّل)یش نەیێتە مەقال بۆ ڕەددی جاریح نەکا ئیستیدلال

شەشەم: کافی نییە تەعدیل بەشێوەی (إِبْهَامٍ) بۆ شەخسە (معدّل)ەکە، وە عیبارەتی (حَدَّثَنِي الثِّقَةُ) نابێ بە تەعدیل بۆی، وەکو کۆمەڵێ لە موحەددیسەکان فەرموویانە، لەبەرئەوە ئیحتیمالی هەیە کە ئەو ڕاوییە بە ئیعتیقادی کابرای (معدل) پیاوی باش بێ (مع أنه) غەیری ئەو ئاگادار بێ لەسەر کردەوەی خراپی، کەوایە پێویستە ناوی ببا بە ناوی خۆی هەتا بناسرێ.

شەشەمین.(ابهام) نابێ بە تەعدیل بەڵکو پێویستە بەیان و تەفسیل
(فأخبرني ثقة بذا لا یکفي، بل قل: أخبرني ذا
وهو عادل، لیس بفاسق ففي الحدیث المروي الصادق)

---

١. معدّل: ئیسمی فاعیله ـ بکەره ـ واته ئەوکەسەی پشتیوانی لە سەر ڕاستی گێڕەرەوەکە دەکات.

حەوتەم: ئەگەر عادڵێ ڕیوایەتی حەدیسی کرد لە ئینسانێ و ناوی برد ئەوە ئەو ڕیوایەتە نابێ بە تەعدیل بۆی، لەبەرئەوە کە ئیحتیمالی هەیە ئەو ڕاوییە بە ئیعتیقادی خۆی ئەو کەسە بە عادڵ بزانێ و یا ئەو ڕاوییە عادەتی وابێ کە ڕیوایەت بکا لە عادڵ و غەیری عادڵ، کەوابێ ڕیوایەت کردنی موجیب نییە بۆ تەعدیلی (مروي عنه).

حەوتەمین تەنیا ناوبردنی ئەو نابێ بە تەعدیل (علی ما رأوا)
بەڵکو پێویستە تەعدیل بە تەسریح فلانە عادڵە، بە یاسای تەوضیح

هەشتەم: لە مەوزووعی ڕیوایەت لە مەجهولەوە ئەڵێین: ئەگەر یەکێ (مَجهُولة العَدالَة) بوو بە زاهیر و باتین، واتە کەس ئاگاداری لە کردەوەی زاهیری نەبێ و کەسیش تەحقیقی ئەحواڵی باتینیی نەکردبوو، ئەوە بە قەتعی ڕیوایەتی حەدیسی لێ قەبووڵ ناکرێ، وە ئەگەر کەسێ عەدالەتی باتینیی مەعلووم نەبوو وە بە زاهیر عادڵ بوو ـ کە ئەمە ناوئەبرێ بە مەستوور ـ ڕیوایەتی حەدیسی کرد، ئەمە بازێ لە موحەددیسەکان فەرموویانە: ڕیوایەتەکەی لێ قەبوڵ ئەکرێ، وە ئیمام سەلیمی ڕازی قەتعی داناوە بەسەر ئەم بیرەدا، ئەڵێ: چونکی مەوزووعی ڕیوایەتی حەدیسی شەریف دامەزراوە لەسەر حوسنی زەن بە ڕاوییەکە و مادام کابرا (ظاهراً) باشە ڕیوایەتی لێ قەبووڵ ئەکرێ، عەلاوە ئەگەر عیلم بە ئەحواڵی باتینی پێویست بێ دەرگای ڕیوایەت دائەخرێ، کەوابێ قەناعەت ئەکەین بە عەدالەتی زاهیری.

وە ئەمما ئینسانی (مَجهول العيْن) کە عیبارەتە لە کەسێ موحەددیسەکان نەیناسن و با کەس ڕیوایەتی لێ نەکردبێ ـ مەگەر یەك ڕاوی ـ ئەوە ڕیوایەتی قەبووڵ ناکرێ. وە خەتیب فەرموویەتی: کەمتر شتێ کە ڕەفعی جەهالەت بکا لەو کەسە ئەوەیە کە: دوو ڕاوی مەشهوور بە عیلم ڕیوایەتی لێ بکەن. ئەمەیش ئەگەرچی لە جەهالەتی عەین دەری ئەکا، بەڵام عەدالەت بۆ ئەو مەجهووله ثابت ناکا، جا ئەگەر کەسێ بڵێ: ئەی بۆچی شێخی بوخاری ـ رَحِمَهُ اللهُ ـ ڕیوایەتی کردووە لە **(مِرْدَاسٌ الأَسْلَمِيُّ)** کە غەیری **(قَيْسِ بنِ أبي حازم)** کەس ڕیوایەتی لەوەوە نەکردووە، وە بۆچی موسلیم ـ رَحِمَهُ اللهُ ـ لە (ربیع بن كعب)ی، سەحابی کە غەیری ئەبو سەلەمەی کوڕی عەبدوڕەحمان کەس ڕیوایەتی لەوەوە نەکردووە؟

لە جوابیاندا ئەڵێین: (مِرْدَاسٌ الأسْلَمِيُّ) و (ربيع بن كعب ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ـ) سەحابی و ئەهلی (صفة) بوون و سیفەتی عەدالەت و زوهدیان مەعلوومە (لأنَّ الصحابةَ كُلَّهُمْ عدولٌ)[1].

هەشتەمین مەجهوول باتین و زاهیر — غەیرە مەقبوولە (عند الجماهیر)
مەعلووم بە زاهیر بە عادل مەشهوور — نەقڵی مەقبوولە پێی ئەڵێن مەستوور
بەڵام ئەو کەسەی عەینی مەجهووله — ڕیوایەت لەوۆ غەیرە مەقبوولە
دین ئەمانەتە ئەمینی ئەوێ — ڕاویی بە قەدر و تەمکینی ئەوێ
مەجهوول کەسێکە لە عەسرو زەمان — نەناسرابێ لای موحەددیسەکان
کەس ڕیوایەتی لێ نەکردبێ — یا تاقە کەسێ لێ وەرگرتبێ
ئەگەر دوو عادڵ نەقڵیان لێ کرد — وا جەهالەتیان لەو کەسە لابرد
ئەر یەکێ بڵێ شێخی بوخاری — هەم موسلیم هەردوو مەحبووبی باری
ڕیوایەتیان کرد لە گەلێ ئینسان — تەنیا ئینسانێ ڕاوی بوو لەوان
وەکو میرداسی ئەسلەمی کە ئەو — هەر بە تەنیا قەیس ڕاوی بووە لەو
ئەڵێم: ئەوانە یاری حەزرەت بوون — لە تەقواو زوهدا خاوەن شۆرەت بوون
چۆن ئەڵێن: ئەوان (مَجهوُل العَیْن)ن؟ — مەعلوومن وێنەی ڕۆژی مابەینن

نۆیەم: ئیختیلاف بووە لە قەبووڵی ڕیوایەتی ئینسانی خاوەن بیدعەتێکدا کە تەکفیری نەکرێ. بازێ لە موحەددیسەکان موتڵەقا قەبووڵیان نەکردووە، لەبەرئەوە کە (مبتدع) فاسقە، وە هەرچۆن لە کوفردا خاوەن تەئویل و بێ تەئویل بێ فەرقن، لە بیدعەتیشدا خاوەن تەئویل و بێ تەئویل بێ فەرقن.

وە بازێکیان قەبووڵیان کردووە مادام درۆکردن لە مەزهەبیا حەڵاڵ نەبێ بۆ تەئییدی ئەو بیروڕایەی خۆیە.

وە بازێکیان فەرموویانە قەبووڵ ئەکرێ ئەگەر ئەو (مبتدع)ـە، داعیە نەبێ و خەڵکی بانگ نەکا بۆ سەر مەزهەبەکەی، وە ئەگەر وەهابوو قەبووڵ ناکرێ، وە (ابن الصلاح) فەرموویەتی: ئەم بیرەی سێیەم باشترینی بیرەکانە.

---

١. مَحاسن الاصطلاح: ١٤٢ ـ ١٤٣.

نۆیەم (مبتدع) کە تەکفیر نەکرێ | لای بەعزێ ئیذنی ڕیوایەی ئەدرێ
بە مەرجێ درۆ ڕەوا نەبینێ | بۆ تەرویجی خۆی تا خۆی بنوینێ
لەلای بەعزێکیش قەتعەن مەردوودە | چونکە فاسقە ڕێگەی مەسدوودە
لە لای بەعزێکیش غەیرە (داعیة) | مەقبوولە و داعی لە (أفاعی)یە

دەیەم: ئەو کەسە درۆی کردبێ و لە دواییدا تەوبەی کردبێ، ئەوە ئەگەر وەختی خۆی درۆی لەسەر حەزرەت ﷺ کردبێ، ئەوە با تەوبەیش بکا ناگا بە پایەی ڕیوایەت کردنی حەدیسی ئەو، بەڵام ئەگەر درۆی لەسەر غەیری حەزرەت ﷺ کردبێ و تۆبەی کردبێ لەو درۆکردنە ئەوە ڕیوایەتەکەی قەبووڵ ئەکرێ.

وە ئیمام ئەبوبەکری سەیرەفی شافیعی فەرموویەتی: هەرکەسێ درۆی کردبێ لەسەر هەرکەس ئەوە با تەوبەیشی کردبێ ڕیوایەتی لێ قەبووڵ ناکەین[1].

دەیەم تەوبەکار لە درۆ کردن | لەسەر پێغەمبەرﷺ ڕەددە تا مردن
ئەگەر تۆبەکەی لە درۆی خەڵکە | مادام ثابت بوو نەقڵی بە کەڵکە
بازێکیش ئەڵێن ئەوەی درۆی کرد | یەکجار ئابڕووی دین و دونیای برد
سەد تۆبە بکا ناچێ بە پوولێ | پاشای وڵات بێ نازی بە کوولێ
ڕزگار بووینایە لە درۆزنان | بەهرەدار ئەبووین بە توولی زەمان

یازدەیەم: ئەگەر ئینسانێکی مەوسووق و باوەڕپێکراو ڕیوایەتی حەدیسێکی کرد لە کەسێکەوە کە ئەویش مەوسووق بێ و ئەو شێخە بەشێوەی جەزم ئینکاری کرد و وتی: من ڕیوایەتی ئەوا حەدیسەم نەکردووە بۆ فلان، وە فەرعەکەیشی جازم بوو لەسەر ڕیوایەتەکەی، ئەو ئەو دوو قسە تەعارووض ئەکەن و لە ئەنجامدا ڕەفتار بەو حەدیسە ناکەین لەسەر ڕیوایەتی لەو شێخەوە (مع أنه) فەرعەکەیشی بەم وەزعە مەجرووح نابێ و ناوترێ درۆی کردووە لەو ڕیوایەتەدا، چونکی ئینسانێکی عادڵە وەکو شێخەکەی. بۆچی ئەبێ شێخەکەی ڕاست بکا و ئەو درۆ بکا، کەوابێ ئەگەر ئەو فەرعە ڕیوایەتی حەدیس بکا قەبووڵی ئەکەین، هەروا کەسێ ڕیوایەتی حەدیسێ بکا لە کەسێکەوە لە پاشانا ئەو

١. إكمال المعلم ١/ ١٠٧، والفروق ١/ ٥، و مَحاسن الاصطلاح: ٢٣١، والنكت الوفية: ٢٢٥ / أ، و تدريب الراوي ١/ ٣٣١ ـ ٣٣٤.

ڕیوایەت کردنی خۆیە لەبیر بچێتەوە، ئەوە ئەو حاڵە نابێ بەهۆی ئەوە کە ڕاوی لەو شەخسەوە ڕەفتار بەو حەدیسە بکا، وە ئەمە بڕیاردراوە بە لای جمهووری موحەددیسین و فوقەها و موتەکەللیمینەوە، بە خیلاف بۆ کۆمەڵێ لە ئەسحابی ئیمام (أبو حنیفە ـ ﵀ ـ) کە فکریان وایە کە فەرامۆشکردنی کابرا بۆ ڕیوایەتەکەی خۆی ئەبێ بە مانیع لە ڕیوایەتی ئەو حەدیسە لەو شەخسەوە، لەبەرئەوە کە حەدیسەکە لەو وەرگیراوە و ئەویش ئەڵێ: من ڕیوایەتم نەکردووە. ئەمما ئەوان ئەڵێن: ئەو شەخسە لەسەر عەقیدەی خۆی ئەڵێ ریوایەتم نەکردووە و ئیحتیمالی هەیە ڕیوایەتی کردبێ و لەبیری چووبێتەوە (مع انە) جەزمی فەرعەکەی بەو ڕیوایەتە ئەبێ بەهۆی باوەڕپێکردنی.

یازدەیەم کاتێ حەدیسی (مصدوق) ڕیوایەتی کرد (موثوق) لە (موثوق)
(مروي عنە) ئینکاری بکا واتەی ئەو دووە تەعاروض ئەکا
(مادام المنكر أصلا هنالك رُدّ، حديث الفرع في ذلك)
(مع أنە) ئەم نەوعە مەنعە نابێ بە جاریح لەبۆ ئەو فەرعە
فەرعیش وەکو ئەسڵ عەدڵە و ئینسانە پایەی وتاری هەردوو یەکسانە
ڕیوایەی تری لێ قەبووڵ ئەکرێ لەگەڵ شرووتا هەتاکو ئەمرێ
ئەگەر ئینسانێ وەزعێ هات لەبۆی فەرامۆشی کرد ڕیوایاتی خۆی
ئەم حاڵە نابێ بە مەنعی عەمەل بەو ڕیوایەتە بۆ فەرعی (أكمل)
ئوستاد نەخۆشە و دڵ فەرامۆشە بەڵام خۆ شاگرد بەهۆش و گۆشە

دوازدەیەم: کۆمەڵێ لە موحەددیسەکان لەسەر ئەوەن ئەگەر موحەددیس ئوجرەی وەرگرت لەسەر تەدریسی حەدیس ئەوە ڕیوایەتی لێ قەبووڵ ناکرێ، بەڵام بازێکیان وەرگرتنی ئوجرەیان ڕەوا داوە بۆی، بە تایبەتی ئەگەر خاوەن عەیال بێ و تەدریسەکەی مەنعی کەسبی لێ بکا، وە یاخود (ذاتاً) قابیلیەتی کەسب و کاری نەبێ.

دوازدەیەم کەسێ ئوجرە وەربگرێ بۆ تەحدیث نەقڵی لێ وەرناگیرێ
سامەگەر عوذرێ مەعلووم بێ لەبۆی پایەی موحەددیس بێنێتەوە بۆی

بەڵام گەلێ کەس لە موحەددیسان ئەڵێن ڕەوایە ئوجرە لەبۆیان
تایبەتی ئەگەر موحەددیس کەم بێ ئەویش بۆ ژیوار دڵی پڕ غەم بێ

سیازدەیەم: قەبووڵ ناکرێ ڕیوایەتی هەرکەسێ کە بە سیفەتی بێ ئیهتیمامی و بێ موبالاتی لە بیستنی حەدیس لە شێخەکەیەوە ناسرابێ، وەکو ئەوە بنوێ لە مەجلیسی سەماعی حەدیسدا، وە یا حەدیس بگێڕێتەوە بۆ خەڵك بەبێ ئەوە کە حافیزی حەدیسەکە بێ، وە کتێبێکی سەحیحی وای ببێ کە ئەو حەدیسەی لێ وەرگرتبێ. وە لەم بابەتەیە کەسێ کە حەدیسی (شاذ) یا حەدیسی (منكر)ی، زۆر ڕیوایەت بکا، مەنقوولە لە شوعبەوە فەرموویەتی: **(لاَ يَجِيئُكَ الحديثُ الشَّاذُّ إلاَّ مِنَ الرَّجُلِ الشَّاذِّ)**[١]، هەروا نابیسترێ لە کەسێکەوە سەهووی زۆر بێ لە ڕیوایەتکردنی حەدیسدا، هەموو ئەم حاڵەتانە باوەڕی ئینسان بەو ڕاوییانە زەعیف ئەکا[٢].

سیازدەیەم فەرعێ (تساهل)ی، کرد لە گوێ گرتندا (تفاؤل)ی، کرد
هات لە مەجلیسدا سەری نایەوە تا دەرزی حەدیس باش بڕایەوە
ئەوە ڕیوایەی قەبووڵ ناکرێ ئەو گوێ ڕانەگرێ کێ گوێ لەو ئەگرێ

چواردەیەم: زاناکان لەم زەمانەدا ئیعرازیان ناوە لە شرووتی ڕاوی و ناگەڕێن بە شوێنی موحەددیسی گەورەدا، چونکی ئینسانی جامیع بۆ شرووتی مەشیخەت لە ڕیوایەتدا زۆر کەمە، وە لەم لایشەوە ئوممەتی ئیسلام موختەسسە بە دەوامی ئیسناد لە ڕیوایەتی دیندا، هەتا دەرکەوێ کە سەرچاوەکەی وا لەلای حەزرەتدا ﷺ کەوایە مومکین نابێ دەستبەرداری ڕیوایەتکردن ببین. کەوایە واجبە ئیعتیباری نیسبەت بکەین لەناو ئەو کەسانەدا کە ڕیوایەتیان لێوە ئەکەین، وە بە یاسای (الأمثل فالأمثل) تەماشا بکەین، هەر زانایەك کە ئەمینتر و زاناتر و ئاگادارترە لە سەر ئەحادیسی حەزرەت ﷺ و لەسەر کتێبە سیحاحەکانی ئەحادیس

١. أسنده ابن عدي فِي الكامل ١/ ١٥١، والخطيب فِي الكفاية: (٢٢٤ ت، ١٤١ هـ).

٢. معرفة أنواع علوم الحديث، عثمان بن عبد الرحمن، أبوعمرو، تقي الدين المعروف بابن الصلاح (المتوفى: ٦٤٣هـ)، المحقق: عبد اللطيف الهميم ـ ماهر ياسين الفحل، الطبعة الأولى، الناشر: دار الكتب العلمية، (١٤٢٣ هـ / ٢٠٠٢ م)، ل٢٣٩

و دڵسۆزتر و موخڵیستره له دەرزدادانا، بیکەین به شێخ بۆ ڕیوایەت و ئەحادیسی شەریفەی لێوه ڕیوایەت بکەین، هەتا رشتەی ئیسنادی ئەحادیس پایەدار بێ (مع العلم) مادام ئەمڕۆ کتێبه بەرزەکانی حەدیسی شەریف، وەکو سەحیحی بوخاری و موسلیم و ترمزی و غەیری ئەوانیش مەحفووز و مەوجوودن و زانای دین تەماشای ئەوانه ئەکەن، قابیل نییه به عادەت کە حەدیسی خاوەن هێز له دەستی هەموویان دەرچێ، وه غالیبا ئاگادار ئەبن لەسەری، بەتایبەتی بۆ عالمێ کە خۆی ئامادەکردبێ بۆ ئەوه تەحدیث بکا و ڕیوایەتی حەدیس بکا بۆ موسڵمانان، وه ئەگەر کەسێکێ حەدیسێکی هێنا له لای زاناکاندا نەبوو وه لەم کتێبانەیشدا نەبوو ئەوه ئەو حەدیسه وەرناگرین، چونکی زاهیر وەهایه بێ ئەسڵە.

چواردەیەم ئەمڕۆ لەم ڕووی جیهانه	کەم ماوەتەوه خاوەن ئەمانه
جامیع بێ لەبۆ جەمیعی شرووت	بۆ ڕاوییانی حەدیسی مەضبووط
خۆ لەم لایشەوه مانەوەی ئیسناد	له فەزائیله بۆ ئومەی ئیرشاد
دەی با بە قەد حاڵ (أمثل فأمثل)	تێکۆشین لەبۆ شێخێکی (أکمل)
ڕیوایەت بکەین له شێخی ئیمام	بۆ پاراستنی ئیسنادی ئەحکام
مادام (صحاح)یش، مەوجوودن مەطبووع	(صحاح) دەرناچن له دەستی مەجمووع
ئەو (صحاح)ـانه، عەینی ئەساسن	بۆ ڕیوایەی شێخ مایەی خەلاصن
لەبۆ زاناکان ئەبن بە میقیاس	لەبۆ تەمییزی مەروییاتی ڕاس
دەی کەسێ مەروی بێنێ لەلاوه	لەو (صەحاح)ـانه، نەبێ لەم ناوه
هەرگیز حەدیسی لێ وەرناگرین	بێ سەنەد هەتا ئەو ڕۆژه ئەمرین

پازدەیەم: له بەیانی ئەو ئەلفازانەدا کە موحەددیسەکان له کاتی ڕیوایەتی حەدیس بۆ جەرح و تەعدیل ڕاوییانی حەدیس بەکاریان دێنن و عەبدوڕەحمانی کوڕی ئەبو حاتەمی ڕازی له کتێبەکەی خۆیدا له باسی جەرح و تەعدیلدا بەکاریان هێناون و ڕیزیان کردوون، ئێمەیش لەسەر ئەو ڕیزه لەم کتێبەدا بەیانیان ئەکەین.

◈◈◈

جا ئەلفازی تەعدیل بەم ڕیزەیە[1]:

یەکەم: (ثِقَةٌ أو مُتْقِنٌ) واتە: باوەڕپێکراوە و ڕیوایەتی پوختەیە. ئەمانە بۆ هەرکەسێ وتران ئەو کەسە باوەڕی پێ ئەکرێ لە ڕیوایەتی حەدیسدا، (ابن الصلاح) ئەفەرموێت: من ئەڵێم: وەکو ئەو لەفزانەیە لەفزی (**ثَبْتٌ أَوْ حُجَّةٌ**) یا لە شانی ئینسانی عادڵدا وترا (**حَافِظٌ أَوْ ضَابِطٌ**).

دووەم: (ابن أبی حاتەم) ئەڵێ: کە وترا (**فلانٌ صَدُوْقٌ، أَوْ مَحَلُّهُ الصِّدْقُ، أَوْ لاَ بأْسَ بِهِ**) ئەوەیش حەدیسی ئەنووسرێ و تەماشا ئەکرێ ـ ئەمە پایەی دووەمە ـ

سێیەم: کە وترا (هو شَيْخٌ) ئەوە وا لە پلەی سێیەمدا و حەدیسی ئەنووسرێ، بەڵام وا لەم پلەدا و کەمترە لە پایەی دووەم و یەکەم.

چوارەم: کە وترا (فلانٌ صَالِحُ الحَديثِ) ئەمەیش حەدیسی لێ وەرئەگیرێ و ئەنووسرێ بۆ ئیعتیبار.

وە ئەمما ئەلفازی موحەددیسەکان لە جەرحی ڕاویدا، ئەوە ئەوانیش لەسەر ئەم ڕیزەن:

یەکەم: (لَيِّنُ الحَديثِ) ئەوە مەعنای وایە حەدیسی ئەنووسرێ و تەماشا ئەکرێ بۆ ئیعتیبار، ئەڵێن: حەمزەی کوڕی یوسفی سەهمی پرسیاری کرد لە (أبوالحَسن الدَّارقطنيّ) وتی: مەبەستتان چییە لە کەلیمەی (لَيِّنُ الحَديثِ)؟ وتی: مەبەستمان ئەوەیە کە: ساقت نییە و حەدیسی تەرك ناکرێ، بەڵام مەجرووحە بە عەیبێ کە عەداڵەتەکەی ساقت ناکاو ئەمێنێتەوە.

دووەم: کە وتیان: (فلانٌ ليسَ بقَوِيّ) ئەوە تۆزێ کەمترە لە پلەی یەکەم.

سێیەم: کە وتیان: (فلانٌ ضَعِيْفُ الحَديثِ) ئەمە لە پلەی دووەم کەمترە و حەدیسەکەی تەرك ناکرێ و بۆ ئیعتیبار ئەشێ.

چوارەم: کە وتیان: (**فلانٌ مَتْرُوكُ الحَديثِ، أَوْ ذَاهِبُ الحَديثِ، أو كَذَّابٌ**) ئەو حەدیسی ساقطە و نانووسرێتەوە ـ ئەمە پلەی چوارەمە ـ

---

١. نكت الزركشي ٣/ ٤٣٢، وَ مَحاسن الاصطلاح: ٢٣٧، والتقييد والإيضاح: ١٥٧، والتقييد والإيضاح: ١٥٨، و تدريب الراوي ١/ ٣٤٥، والنكت والوفية: ٢٣٦/ ب، ومباحث فِي علم الجرح والتعديل: ٣٩، و الجرح والتعديل ٢/ ٣٧.

پازدەیەم هەیە بۆ جەرح و تەعدیل ... چەن عیبارەتێ مەقبووڵ و ئەسیل
لەسەر مەراتیب زوو دامەزراون ... بەکاریان بێنن هەتاکو ماون
(ثقةٌ، متقن) بۆ پایەی تەعدیل ... یەکەم پایەیە بێ توول و تەفسیل
(ثبتٌ، حجةٌ، حافظٌ، ضابطٌ) ... لە پاش ئەوانە (لها ضوابط)
مەعنای ئەمانە ئەوەیە کە ئەو ... مەرویی ئەوانە تیا هەیە پڕتەو
دووەم (صدوق، ولا بأس بە) ... جێی ئیعتیبارن لەبۆ (منتبە)
سێیەم (قال الشیخ) کەمترە لە دووەم ... بەڵام بۆ نووسین ئەشێ خاطرجەم
چوارەم تەعبیری (صالح الحدیث) ... پێت ئەڵێ ئەشێ بینووسێ پێنووس
ئەلفازی جەرحیش بە مەراتیبە ... (لَیِّنُ الحَدیث) بەشی کاتیبە
واتە قابیلە بینووسێ کاتیب ... بەڵام زەعیفە بە پێی مەراتیب
دووەم تەعبیری (لیسَ بقَوِيّ) ... سێیەم (ضعیف الحدیث المروي)
چوارەم تەعبیری (مَتْرُوكُ الحَدیث) ... یا خۆ تەعبیری (ذَاهِبُ الحَدیث)
باش وەریان بگرن (اصطلاحات)ـن ... بۆ پایە پایەی ئیعتیباراتن

٢٣ـ سەنەدی بەرزی، و نزمی (الإِسناد العالـي والنازل)[1]

بزانن هەموو عیلم و زانستێکی ئینسان بەهرەیەکە خودا خەڵاتی کردووە بە کەرەمی خۆی، جا ئەو بەشەی کە (بدیهي) بێ ئەوە موشتەرەکە لە مابەینی هەموو ئینساناندا، وە ئەو بەشەی کە (نظري)یە ئەوە عەقڵییە، ئەوە لە موکتەسەباتی ئینسان خۆیەتی بە

١. بۆ زیاتر زانینی ئەم بابەتە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحدیث: ٥ ـ ١٤، والجامع لأخلاق الراوي ١/ ١١٥ وما بعدها، وجامع الأصول ١/ ١١٠ ـ ١١٥، والإرشاد: ٥٢٩ ـ ٥٣٧، والتقريب: ١٥٠ ـ ١٥٢، والاقتراح: ٣٠١ ـ ٣٠٨، واختصار علوم الحدیث: ١٥٩ ـ ١٦٤، والشذا الفياح ٢/ ٤١٩ ـ ٤٣٤، والمقنع ٢/ ٤٢١ ـ ٤٢٦، وشرح التبصرة ٢/ ٣٦٠، ونزهة النظر: ١٥٦، وفتح المغیث ٣/ ٣ ـ ٢٦، وتدریب الراوي ٢/ ١٥٩ ـ ١٧٢، وفتح الباقي ٢/ ٢٥٦، وتوضیح الأفکار ٢/ ٣٩٥ ـ ٤٠١).

یارمەتی زاتی خودای تەعالا ـ جل جلالە ـ و ئەمانە عەلاقەیان بە ئیسنادەوە نییە، لەبەر ئەوە کە (بديهي)ن، هەموو کەس ئەیزانێ، وە نەزەری ئیستیدلالیش تابیع بە دەلیلە، وە ئەوەی کە نەقڵی بێ و لە کیتاب و سوننەت بێ و یا لەسەر ئەوان دامەزرا بێ، ئەوە موحتاجە بە ئیسناد و گەیاندنیان بە مەقامی حەزرەت ﷺ بۆ ئەو کەسانە کە ئیعتیقاد و باوەڕیان هەیە بە دینی ئیسلام، چونکی موسڵمانێ باوەڕی نەبێ ئەو حەدیسە حەدیسی پێغەمبەرە ﷺ ڕەفتاری پێ ناکا و ئیهتیمامی پێ نادا، وە یاخود موسڵمانێ باوەڕی نەبێ کە ئەو قیرائەتە لە فلان کەلیمەی قورئانی پیرۆزدا قیرائەتی حەزرەتە ﷺ وەریناگرێ و نایخوێنێتەوە. هەروەها ئادابی تەجوید و ئەحکامی فیقهی ئیجتیهادی دامەزراوە لەسەر (استنباط) لە کیتاب و سوننەت لە هەموو ئەمانەدا واجبە ڕیعایەتی ئیسناد بکرێ، هەتا موسڵمانان ڕەفتار بکەن بەو قیرائەتە یا ئەو حوکمە شەرعییە کە لە دین وەرگیراوە، وە ئەگەر ئیسناد نەبێ گەلێ شت بە درۆ نیسبەت ئەدرێ بۆ دین و ئەوترێ حەزرەت ﷺ فەرموویەتی یا کردوویەتی و موسڵمانان ئەکەونە شوێنی. (مع أنه) لە فەرموودەی ئەو نییە، (بناء علیه) عیلمی ئیسناد دانراوە بۆ ئەوە کە عالەمی ئیسلام تەمییز بکەن لە بەینی دین و غەیری دین، وە ئەم ئیسنادە هەر لە ئوممەتی حەزرەتدا ﷺ بە مەضبووتی بووە و هەیە، وە ـ ان شاء الله ـ هەر دەوام ئەکا.

ئیسنادی (عالي و نازل)

ئەمجار بێینە سەر ئەحواڵی ئیسناد — ڕێی ئیتتیسالمان بە (خَيْرُ العِباد)
شەرەفی ئیسناد باڵا خەڵاتە — خاسسەی ئوممەتی پڕ بەرەکاتە
بە ئیسناد ئەبێ بەسیرە و سەبات — بە ئایەو حەدیس (أعلى البيّنات)
لەسەر ئیسنادی سەحیح و حەسەن — بە عەقڵ و ئەدەب بە خولقی پەسەن
ئەتوانین بڕۆین بە ڕێگەی پاکا — بە ڕێگەی پان و ڕێك و ڕووناکا
دڵ دائەمەزرێ بە واتەی ڕەسوول — لێت ئەکرێتەوە دەروازەی وسوول
ئەزانی دینت (خَيْر الأديان)ـە — یاسای ڕەهبەری ئاخر زەمانە

ئـەر ئیسـناد نەبـێ لـە نـاو ئومـمەتا   سـەرگەردان ئەبیـن لەنـاو توهمەتـا
هەرکەسـێ بـۆ خـۆی بێتـە سـەر وتـار   کـەس حاڵـی نابـێ کێیـە سـەر قەتـار
(لـولا الاسـناد هلـك العبـاد   واختفـی عنهـم طریـق الرّشـاد)

◈◈◈

جا ئیسنادی حەدیسی شەریف بۆ حەزرەت ﷺ لەسەر دوو بەشە: ئیسنادی عالی و ئیسنادی نازیل. وە ئیسنادی عالی بەش کراوە بۆ لای پێنج بەش:

یەکەم: ئەوەیە کە نزیك بێ لە حەزرەتەوە ﷺ یانی بە گوێرەی ئەو زەمانە کە ڕیوایەتەکەی تێدایە بە ژمارەیەکی کەم لە ڕیجالی سەنەد بگات بە حەزرەت ﷺ بە مەرجێ کە هەموو ئەو کەسانە هەموو خاوەن عەداڵەت و باقی سیفاتی ڕاوی بن. جا ئەم ئیسنادە عالییە لە چەند جیهەتێکەوە ئیعتیبار و قیمەتی هەیە، وەکو نزیکی لە زەمانی حەزرەت ﷺ و پارێزراوی ڕاوییەکان لە سەهوو و نیسیان و سەرلێتێکچوون و غەیری ئەمانەیش لە جیهاتی نەقس و عەیب، ڕیوایەت کراوە لە بازێ لە موحەددیسین فەرموویەتی: (**قُرْبُ الإِسْنادِ قُرْبٌ أو قُرْبَةٌ إِلـى اللّهِ عَزَّوَجَلَّ**)[1]، لەسەر ئەووەڵ یانی: نزیکی ئیسناد لە حەزرەتەوە ﷺ نزیکبوونەوەیە لە خودای تەعالا، بە دەلیلی ئەوە موسڵمان تا نزیك بێ لە حەزرەتەوە ﷺ ئیمانی بەهێزترە و عیبادەتی باشترە، ئەمەش هۆی نزیکییە لە خوداوە، وە لەسەر ڕیوایەتی دووەم دیارە نزیکی ئیسناد موفیدە بۆ زیادە (وثوق) و باوەڕ بەو حەدیسە ڕیوایەتکراوە، وە ئەمە باعیسە بۆ عەمەلکردن بەو حەدیسە، ئەمەیش هۆی نزیکبوونەوەیە لە خودای تەعالا.

قیسمی دووەم لە پێنج قیسمەی قوربی ئیسناد: نزیکی ڕاوییە لە ئیمامێ لە ئیمامانی ڕیوایەتی حەدیسی شەریفەوە، هەرچەند لەو ئیمامەوە تا ئەگا بە حەزرەت ﷺ ژمارە زۆر بێ، جا لەم سوورەتەدا ئەو ئیسنادە تەوسیف ئەکرێ بە: عالی بە هۆی نزیکی لەو ئیمامەوە، خواە بە نیسبەت بۆ لای حەزرەت ﷺ نزیك بێ یا نە.

---

١. أخرجه الـخطيب فِي الـجامع، ١١٥ .

سێیەم لە ئەقسامی (علو)ی، ئیسناد، (علو)وە بە نیسبەت بۆ لای سەحیحەین بوخاری و موسلیم، یا بۆ لای یەکێکیان یا بۆ لای سەحیحێکی‌تر غەیری ئەوان، وە ئەمە ئەوەیە کە لەم دواییەدا لە بەینی موحەددیسەکان مەشهوور بووە بە (**الـموافَقاتِ، الأبدالِ، والـمسَاواةِ، والـمُصافحةِ**) وە گەلێ ئیهتیمامیان کردووە بەم نەوعە (علو)وە.

ئەمما (موافقة) ئەوە عیبارەتە لەوە کە بۆت ڕێ بکەوێ ڕیوایەتی حەدیسێ بکەیت لە مامۆستای ئیمامی موسلیمەوە لە غەیری ڕێگەی موسلیمەوە کە ژمارەی ڕیجالی ئیسنادەکەی کەمتر بێ لە ژمارەی ڕیجالی ئیسناد لە ڕێگەی موسلیمەوە مەسەلەن لە ڕیگەی موسلیمەوە بە دە کەس ئەگەی بە مامۆستای موسلیم و لە ڕێگەی خۆتەوە بە نۆ کەس ئەگەی بەو مامۆستایە یا بە هەشت کەس یا بە کەمتر.

وە ئەمما (أبدال) ئەوەیە بریتییە لەوە کە ئەو عەددە کەمەت بۆ ڕێ بکەوێ لە ئوستادێکەوە غەیری ئوستادی ئیمامی موسلیم کە ئەو ئوستادە وەکو ئوستادی موسلیم وایە لەو حەدیسەدا.

وە ئەمما (مساواة) لە زەمانی ئێمەدا ئەوەیە: بۆت ڕێ بکەوێ قیللەتی عەددی ڕیجالی ئیسناد نەك نیسبەت بۆ لای شێخی موسلیم یا شێخی شێخی موسلیم، بەڵکو بۆ لای کەسێ کە ژوورتر بێ لەوانە، وەکو یەکێ لە ئەسحابی حەزرەت ﷺ یا لە نزیکانی ئەسحابی ئەو بەڵکو جار بەجار بۆ لای زاتی حەزرەت ﷺ بە جۆرێ هەڵبکەوێ بۆت ئیسنادێکی وەها کە عەددی ڕیجالی مابەینی تۆ و ئەو سەحابییە (مثلاً) وەکو ئەو عەددە بێ کە هەیە لە بەینی ئیمامی موسلیم و ئەو سەحابییەدا کە تۆ بووی بە مساوی موسلیم لە قوربی ئیسناد و عەددی ڕیجالدا.

وە ئەمما (مُصافحة) ئەوە عیبارەتە کە ئەم مساواتە باسمان کرد لە بەینی تۆ و موسلیمدا نەبێ، بەڵکو لە بەینی مامۆستای تۆ و موسلیمدا بێ، واتە عەددی مابەینی مامۆستاکەی تۆ و ئەو سەحابییەیە، وەکو عەددی مابەینی موسلیم و ئەو سەحابییە بێ، وە ئەمە ناوئەبرێ بە (مُصافحة)، چونکی مادام تۆ موصافحەت کرد لەگەڵ مامۆستاکەی خۆتدا و ئەویش لەگەڵ موسلیمدا هاوپایەیە (كأنّه) موصافەحەت لەگەڵ نەفسی موسلیمدا کردووە.

چوارەم لە ئەقسامی (علو)ی، ئیسناد ئەوەیە کە ئیستیفادە بکرێ لە پێشکەوتنی وەفاتی ڕاویدا، بۆ وێنە ئەو حەدیسەی کە ڕیوایەتی بکەم لە شێخێکەوە کە ڕیوایەتی کردبێ لە یەکێکەوە ڕیوایەتی کردبێ لە بەیهەقی حافیزەوە لە حاکیم ئەبو عەبدوڵڵای حافیزەوە، ئەوە (أعلى) و بەرزترە لە ڕیوایەتی من بۆ ئەو حەدیسە لە شێخێکەوە ڕیوایەتی کردبێ لە یەکێکەوە ڕیوایەتی کردبێ لە ئەبوبەکر عەبدوڵڵای کوڕی خەلەف کە ڕیوایەتی کردبێ لە حاکیم ئەبو عەبدوڵڵای حافیزەوە، هەرچەند عەدەدی ڕاوییەکان لەهەردوو ئیسنادەکەدا چوارن، چونکی تاریخی وەفاتی بەیهەقی پێش وەفاتی (ابن خلف) بووە، لەبەرئەوە بەیهەقی لە ساڵی چوارسەد و پەنجا و هەشتا وەفاتی کردووە، وە (ابن خلف) لە ساڵی چوارسەد و هەشتا و حەوتا وەفاتی کردووە.

پێنجەم لە ئەقسامی (علو)ی، ئیسناد پێشکەوتنی سەماعی ڕاوییە لەسەر سەماعی ڕاوییەکی تر، بۆ وێنە دوو کەس لە شێخێك حەدیس وەرئەگرن، یەکێکیان لە ماوەی شەست ساڵ و یەکێکیان ماوەی چل ساڵە جا مادام کە ئێمە ڕیوایەتی حەدیسێ بکەین لە دوو شەخسەوە بە نەوعێ کە عەدەدی ڕیجالی سەنەدیان وەکو یەك بێ، ئەوە ئەتوانین ڕیوایەت لە ئەووەڵیانەوە بە ئیسنادی عالی دابنێین، چونکی سەماعی ئەو بە ماوەی بیست ساڵ پێش سەماعی دووەم کەوتووە.

جا کاتێ کە ئیسنادی عالیت زانی ئەوە ئیسنادی نازیلیش ئەزانی، لەبەرئەوە کە عالی و نازیل لە ئیزافاتن، وە هەرکامیان بەهەر مەعنایەك تەماشا بکەین ئەویان بە مەعنای موقابیل بۆ ئەوە دەرئەکەوێ، بۆوێنە ئیسنادی عالی بە مەعنای یەکەم نزیکییە لە حەزرەتەوە ﷺ کە بە چوار ڕاوی ـ مثلاً ـ پێی گەیشتووە لەبەرانبەر ئەوەوە ئیسنادی نازل ئەوەیە کە بە زیاتر لە چوار ڕاوی بگا بە حەزرەت ﷺ.

ئەقسامی ئیسناد

ئیسناد بە پایە (عالي)یە و (نازل)   دووەم (مفضول)ە، و یەکەمین (فاضل)

ئیسنادی عالی لەبۆ ڕیوایە   پێنج قیسمە نووریان وەکو چرایە

ئەووەڵیان قوربە لە (رسول الله) بڕژێ بەسەریا (صلوات الله)
بە ئیسنادێکی پەسەندی شەریف پاك بێ لە بێنی ئینسانی زەعیف
(قرب الاسناد قربة لله لقرب الراوي من رسول الله)
دووەم نزیکی یەك لە ئیمامان ئیمامی حەدیس لە موسڵمانان
لە حەزرەتەوە نزیك بێ یا دوور چون مونەوەرە بە باریقەی نوور
وەکو نزیکی شێخێکی (أمثل) لە ئیمامی دین (أحمد بن حنبل)
سێیەمیان قوربە بۆلای سەحیحەین یا سەحیحیتر مەعرووفی مابەین
بە موافەقە یاخود بە ئیبدال یا بە مساوات (بلا اختلال)
یا موسافەحە، شەرحی ئەمانە لەم پەخشانەدا بۆ تۆ عەیانە
چوارەم (علو)ێکە، وەرئەگرێ ناوی لە پێش کەوتنی وەفاتی ڕاوی
پێی ئەڵێن عالی چونکی زەمانی بەرزە و نزیکە لە شای عەدنانی
پێنجەم (علو)ـە، بە گوێرەی سەماع لە شێخی حەدیس (عند الاجتماع)
وێنەی وەربگرە لە شەرحی مەشرووح بۆت وازیح ئەبێ (أحسن الوضوح)
کە عالیت ناسی نازیل ئەناسی هەردوو ئیزافەن بە حەق شوناسی

٢٤ـ باسی فەرموودەی ناسراو (الْمَشْهُور)[١]

کەلیمەی (شهرة) مەعنای لە لوغەتی عەرەبدا دیارە، وە لە عورفی ئەهلی حەدیسدا ـ بینا لەسەر عیبارەتی ئیبن حەجەری عەسقەلانی و غەیری ئەو ـ مەشهوور ئەو حەدیسەیە: بە سێ کەس یا زیاتر لە سێ ڕیوایەت بکرێ بەم شەرتە ژمارەی ئیسنادەکانی (محصور و معیّن) بێ،

١. بۆ زیاتر زانینی باسی فەرموودەی ناسراو (الْمَشْهُور) تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ٩٢ ـ ٩٤، والإرشاد ٢/ ٥٣٨ ـ ٥٤٤، والتقريب: ١٥٢ ـ ١٥٣، والاقتراح: ٣١٠، واختصار علوم الحديث: ١٦٥ ـ ١٦٦ والشذا الفياح ٢/ ٤٣٤ ـ ٤٤٥، والمقنع ٢/ ٤٢٧ ـ ٤٤٠، وفتح الباقي ٢/ ٢٦٥ ـ ٢٧٧، ونزهة النظر: ٦٢ ـ ٧١، وفتح المغيث ٣/ ٢٧ ـ ٤١، وتدريب الراوي ٢/ ١٧٣ ـ ١٧٩، وتوضيح الأفكار ٢/ ٤٠١ ـ ٤١١، وظفر الأماني: ٣٩ ـ ٧٦).

بەڵام لەسەر فەرموودەی (ابن الصلاح) مەشهوور ئەوەیە کە: زیاتر لە سێ کەس ڕیوایەتی بکا و ئەگەر دوو کەس یا سێ کەس ڕیوایەتی بکا ئەوە بە حەدیسی (عزیز) ئەناسرێ.

وە حەدیسی (مستفیض) هەر بە مەعنای مەشهوورە، بەڵام بازێ فەرموویانە: شەرتە لە (مستفیض)دا، کە ژمارەی ئیسنادەکەی لە ئەوەڵەوە تا ئاخر وەکو یەك بن، وە مەشهوور بەم مەعنایە (مباین)ـە، لە بۆ موتەواتەر، چونکی مەشهوور مەشرووتە بە حەصری عەدەدی ئیسناد و موتەواتەر بێ حەصرە.

وە بۆ مەشهوور مەعنایەکی‌تر هەیە عیبارەتە لەو حەدیسە کە دائیر بێ لە ناو موحەددیسان و غەیری موحەددیسان، خواه عەدەدی ئیسنادی کەم بێ یا زۆر یا هەر ئیسنادی نەبێ، وە مەشهوور بەم مەعنایە ئەکەوێتە یەك لەگەڵ موتەواتەر و مەشهوور بە مەعنای پێشوو وە بازێ لەوانەیش کە دائیرن لەناواو ئەسڵیان نییە. (بناء علیه) پێویستە ئینسان ئاگادار بێ لەو حەدیسانەدا کە مەشهوورن تا نەزانێ ئەسڵیان هەیە ڕیوایەتیان نەکا.

وە حەدیسی مەشهوور تەقسیم ئەکرێ بۆ لای سەحیح و غەیری سەحیح کە حەسەن و زەعیفە.

جا میسالی مەشهووری سەحیح وەکو حەدیسی: (**إنَّما الأعمالُ بالنِّيَّاتِ... الحديث**)[1]، ئەمە لە پلەی یەکەمدا عومەری کوڕی خەتتاب ـ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ـ ڕیوایەتی کردووە لە حەزرەتەوە صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وە لە پلەی دووەمدا ڕاوییەکان زۆربوون و پلە بە پلە هاتووەتە خوار ڕاوییەکان زۆرتر بوون.

وە میسالی حەدیسی مەشهووری حەسەن، وەکو حەدیسی: (**وَ لِلسَّائِلِ حَقٌّ، وإنْ جاءَ عَلَى فَرَسٍ**)[2]، ئەم حەدیسە ئیمامی (**أحمدی بن حنبل** ـ رَحِمَهُ اللهُ ـ) لە موسنەدەکەیدا ڕیوایەتی لە ئیمام حوسەین و لە ئیمام عەلی ـ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا ـ کردووە لە بابی زەکاتدا و سەنەدەکەی حەسەنە،

١. أخرجه الحميدي (٢٨)، و أحمد ١/ ٢٥، ٤٣، والبخاري ١/ ٢ (١)، و ١/ ٢١ (٥٤)، و٣/ ١٩٠ (٢٥٢٩)، و ٥/ ٧٢ (٣٨٩٨) و ٧/ ٤ (٥٠٧٠)، و٨/ ١٧٥ (٦٦٨٩)، و٩/ ٢٩، (٦٩٥٣)، و مسلم ٦/ ٤٨ (١٩٠٧)، وأبو داود (٢٢٠١)، وابن ماجه (٤٢٢٧)، والترمذي (١٦٤٧)، والنسائي ١/ ٥٨ و ٦/ ١٥٨ و ٧/ ١٣ و في الكبرى (٧٨) و (٤٧٣٦) و (٥٦٣٠)، وابن خزيمة (١٤٢) و (١٤٣) و (٤٥٥).

٢. أخرجه أحمد ١/ ٢٠١، وأبو داود (١٦٦٥)، والطبراني في الكبير (٢٨٩٣)، والبيهقي ٧/ ٢٣، وابن عبد البر في التمهيد ٥/ ٢٩٦، وأبو نعيم في الحلية ٨/ ٣٧٩ من طريق فاطمة بنت الحسين، عن أبيها مرفوعا، وأخرجه مالك في الموطأ (٢٨٤٦) عن زيد بن أسلم، مرفوعاً: «اعطوا السائل وإن جاء على فرس» قال ابن عبد البر في التمهيد ٥/ ٢٩٤: «لا أعلم في إرسال هذا الحديث خلافا بين رواة مالك وليس في هذا اللفظ مسند صحيح يحتج به فيما علمت».

وە هەم ڕیوایەت کراوە لە (ابن عباس)ـەوە ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ـ و لە **(هرماس ابن زیاد** ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ـ).

وە بە بارێ ترا مەشهوور دوو قیسمە:

یەکەم: ئەوەیە مەشهوور بێ لە بەینی ئەهلی حەدیس و غەیری ئەواندا، وەکو حەدیسی: (الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ المسْلِمونَ مِنْ لِسانِهِ وَ يَدِهِ)[1].

دووەم: ئەوەیە مەشهوور بێ لە بەینی ئەهلی حەدیسدا فەقەت، وەکو ئەو حەدیسە کە (أنس) ڕیوایەتی کردووە لە حەزرەتەوەﷺ : **(أَنَّ رَسُولَ اللّهِﷺ قَنَتَ شَهْراً بَعدَ الرُّكُوعِ يَدْعُو عَلَى رِعْلٍ وَ ذَكْوانَ)** [2] ئەم حەدیسە مەشهوورە لەناو ئەهلی حەدیسدا و بە سەحیح ڕیوایەت کراوە.

(مشهور)

مەشهوور بە لوغەت مەعنای مەعلوومە	بەڵام لە عورفا وەها مەڕسوومە
لای (ابن الصلاح) بە زیاتر لە سێ	پێویستە مەشهوور ڕیوایەت بکرێ
ئیبنو حەجەری عەسقەلان ئەڵێ:	مەشهوور ئەوەیە ڕیوایەت بکرێ
لەسەر سێ ئیسناد یا زیاتر لە سێ	عەدەد مەحصوور و (متعین) بێ
(مستفیض أیضا) هەم بەو مەعنایە	بازێکیش فاریق دێنن لەم لایە
ئەڵێن: عەدەدێ لەو جێگەدا بێ	ئەووەڵ تا ئاخر بە مساوات بێ
مەشهوور بەم مەعنا (مباین) ئەبێ	بۆ موتەواتەر باش ئاگات لێ بێ
هەروەها مەشهوور بەم مەعنایە دێ	ئیسنادی سێ بێ یا زیاتر لە سێ
عەدەد مەحصوور بن یا (لا منحصر)	بەم مەعنا عامە بۆ موتەواتەر
مەعنایەکی تر هەیە لە زەینا	مەشهوور ئەوەیە بێ لە بەینا

---

١. أخرجه أحمد ٢/ ٣٧٩، والترمذي (٢٦٢٧)، والنسائي ٨/ ١٠٤ ـ ١٠٥، وابن حبان (١٨٠)، والحاكم ١/ ١٠، من حديث أبي هريرة، وَ قال التِرمذي: «حسن صحيح».

٢. صحيح البخاري ٢/ ٣٢ و ٥/ ١٣٦. وصحيح مسلم ٢/ ١٣٦. وكذلك أخرجه أحمد ٣/ ١١٦، و٢٠٤، والنسائي ٢/ ٢٠٠ جَميعهم من حديث سليمان التيمي، عن أبي مجلز، عن أنس!

ئیسـنادێك یـا دوو یـا زیـاد لـە سـێ   یاخـود موتڵەقـەن ئیسـنادی نەبـێ

بۆیـە پێویسـتە بـۆ خـاوەن شـعوور   زۆر ئـاگادار بـێ لـە مەعنای مەشـهوور

بـە تەقسیمی ڕاسـت شـیرین و مەلیح   مەشـهوور سـەحیحە یا غەیرە سەحیح

تەعریفـی سـەحیح مەعلوومـە لە لات   وەکـو حەدیسـی حەمیـدە سـیفات

کـە عومـەر هێنـای لای خـاوەن ئایـات   جوملـەی (إنَّمـا الأعمـالُ بالنِّیَّـات)

غەیـرە سـەحیحیش دیـارە بـەر مـەلا   (طلـب العلـم فریضـة علـی)

تەقسـیمێکیتر بـۆ مەشـهوور ڕاسـە   یەکـەم لای ئەهلـی حەدیسـی خاصـە

دووەم مەشـهوور بـێ لای ئەهلی خەیرا   لـە بەینـی ئەهلـی حەدیـس و غەیـرا

◈◈◈

٢٥ـ فەرموودەی نامۆ، و دەگمەن (الغَرِیْبِ والعَزِیْزِ)(١)

ڕیوایەتکراوە بۆمـان لـە ئەبـو عەبدوڵڵای (ابـن منـده)ی، حافیـزی ئەصفەهانـی فەرموویەتی: غەریـب لە حەدیس وەکو حەدیسـی زوهری و (قتادە) و وێنەی ئەوان لە ئیمامە موحەددیسەکان، ئەگەر یەکێ لەوان تەنیا بێ لە ڕیوایەتیا، وە ئەگەر دوو کەس یا سێ کەس ڕیوایەتی کرد لەوان ئەوە پێی ئەڵێن: (عزیز) وە ئەگەر جەماعەتێ ڕیوایەتی کرد لەوان پێی ئەڵێن: مەشهوور.

(ابن الصلاح) ئەڵێت: من ئەڵێم حەدیسێ کە یەکێ لە ڕاوییەکان ڕیوایەتی بکا ئەوە پێی ئەڵێن (غریب) هەروا حەدیسێ کە یەکێ لە ڕاوییەکان بە تەنیا شتێ زیاد بکا کە غەیری ئەو نەیوتبێ، ئەوەش پێی ئەڵێن (غریب)، خواه ئەو زیادە لە مەتنی حەدیسەکەدا بێ یا لە ئیسـنادیدا، بەڵام بزانن هەموو ئەنواعێ لە (افراد) بە غەریب ناژمێررێ، ئێستە

---

١. بۆ زیاتر زانینی باسـی فەرموودەی (الغَرِیْبِ والعَزِیْزِ) تەماشـای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحدیث: ٩٤ ـ ٩٦ وجامع الأصول ١/ ١٧٤ ـ ١٧٨، والإرشـاد ٢/ ٥٤٥ ـ ٥٤٩، والتقریب: ١٥٣ ـ ١٥٥، والاقتراح: ٣٠٩ ـ ٣١٠، والموقظة: ٤٣، واختصار علوم الحدیث: ١٦٦ ـ ١٦٧، والشذا الفیاح ٢/ ٤٤٦ ـ ٤٥٠، والمقنع ٢/ ٤٤١ ـ ٤٤٢، وفتح الباقـي ٢/ ٢٦٥ ـ ٢٧٧، ونزهـة النظر: ٦٤ ـ ٧١، وطبعة عتر ٢٤ ـ ٢٨، وفتح المغیث ٣/ ٢٧ ـ ٤١، وتدریب الراوي ٢/ ١٨٠ ـ ١٨٣، وتوضیح الأفكار ٢/ ٤٠١ ـ ٤١١، وظفر الأماني: ٦٨ ـ ٧٦).

ئەفرادێ کە خاصەی ئەهلی شارێ بێ، وەکو شاری مەککەی موکەڕڕەمە و مەدینەی موونەوەرە، ئەوە لە ئەفرادە و (مع أنّە) غەریب نییە. وە بزانن: غەریب یا سەحیحە، وەکو ئەو (أفراد)ـانە، کە ڕیوایەت کراون لە (صحاح)دا، وە یا غەیرە سەحیحە، وە ئەم بەشە زۆربەی ئەحادیسی غەریبەیە.

بۆمان ڕیوایەت کراوە لە (أَحمدَ بنِ حَنْبَلٍ ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) کە زۆر جاران فەرموویەتی: (لا تَكْتُبُوا هذهِ الأحاديثَ الغرائبَ فإنَّها مَنَاكِيرُ وعَامَّتُها عَنِ الضُّعَفاءِ)[1].

وە بە بارێ ترا غەریب تەقسیم ئەکرێ بۆ: غەریبی (فِي الـمَتـن) و غەریبی (فِي الاسناد معاً) وەکو حەدیسێ کە یەك ڕاوی (تفرد) بکا بە ڕیوایەتی، وە بۆ غەریبی (في الاسناد فقط) وەکو حەدیسێ کە مەتنەکەی مەعرووف بێ لە جەماعەتێ لە سەحابییەکانەوە (مع أنه) یەکێ لەوان (تفرد) بکا بە ڕیوایەتکردنی لە سەحابییەکی ترەوە، ئەوە لەو جیهەتەوە غەریبە (مع أنه) مەتنەکەی غەریب نییە. وە لەم بابەتەیە (غرائب)ی، موحەددیسە گەورەکان لە (أسانيد)ی، (متون)ی سەحیحەدا، وە ئەم جۆرە حەدیسانەیە کە ترمذی ئەڵێ: (غريب من هذا الوجه)، وە عەکسی ئەمە نابینم کەوابێ حەدیسێکی وەها کە مەتنەکەی غەریب و ئیسنادەکەی غەریب نەبێ دەستناکەوێ، (اللّهم) مەگەر حەدیسێکی فەرد ڕیوایەت بکرێ و پاش ئەوە جەماعەتێکی زۆر ڕیوایەتی بکەن لەو کەسەوە، ئەوە ئەبێ بە غەریبی مەشهوور و لە مەتنا غەریبە، بەڵام لە ئیسناددا غەریب نییە، یان: لە طەرەفێکدا غەریبە و لە طەرەفێکدا مەشهوورە، وەکو حەدیسی: (إنَّما الأعمالُ بالنِّيَّاتِ) وە ئەو غەریبانەش کە لە تەسنیفەکاندا مەشهوور بوون ـ والله أعلم ـ

حەدیسی (غریب و عزیز)

غەریب ئەوەیە لای موحەددیسان	یەك ڕاوی بێ نەك دوو یا سیان
کە ڕاویی دوو بوون یا بوو بە دوو کەس	ئەوە عەزیزە ڕاست و (مشخص)

١. أخرجه ابن عدي في مقدمة الكامل ١/ ١١١، وابن السمعاني في أدب الإملاء: ٥٨، ونحوه في الكفاية: (٢٢٤ ت، ١٤١ هـ)، و نحو قول الإمام أحمد عن كثير من العلماء، بڕوانە: الجامع ٢/ ١٠٠ ـ ١٠١، والكفاية: (٢٢٣ ـ ٢٢٧ ت، ١٤٠ ـ ١٤١ هـ)، و المحدّث الفاصل: ٥٦١ ـ ٥٦٥.

كاتێ جەماعەت ڕاوی بوون لەوان ... ئەوە مەشهوورە لای موحەددیسان
ئیتر هەڵئەگرێ جەماعەت سێ بێ ... یاخود زیاتر با ئاگات لێی بێ
وا دەرکەوت لەبۆت لە (ابن صلاح ... قد خالفهم فِي ذا الاصطلاح)
هەروا حەدیسێ ڕاویی یەکێ بێ ... پێی ئەڵێن (غریب) با ئاگات لێی بێ
حەدیسێکی وایش (تفرد) بکا ... بازێ موحەددیس بە زیادە لەودا
لە ئیسناد یا مەتن پێی ئەڵێن غەریب ... (فاحفظ کلامي کالاخ النجیب)
ئەمەیش بزانە بە یاسای لەبیب ... هەموو ئەفرادێ پێی ناڵێن غەریب
(مثلا) وێنەی ئەفرادی موضاف ... بۆ ئەهلی شارێ لە زانای ئەشراف
غەریب دوو بەشە: یەکەمین سەحیح ... وەکو غەریبی مەروی لە سەحیح
دووەم بەشەکەی غەیرە سەحیحە ... غەریب بە ئەغلەب دوور لە تەفریحە
وەربگرە واتەم خۆشە و عەجیبە ... غەریب یا تەنیا مەتنی غەریبە
یا تەنیا ئیسناد یا مەتن و ئیسناد ... وایان فەرمووە عولەمای ئیرشاد
بۆ فامی ئەمە بەهانە مەگرە ... بڕوانە شەرح و وێنەی وەربگرە

◈◈◈

٢٦- باسی زانینی دەستەواژە نامۆکانی نێو فەرموودە (مَعْرِفَةُ غَرِيْبِ الْحَدِيْثِ)

غەریب کەلیمەیەکە هەڵکەوێ لە مەتنی حەدیسی شەریفدا کە هەموو کەسێ مەعنای نەزانێ، جا تێکۆشین بۆ فامی مەعنای ئەو لەفزە فەرزی کیفایەیە.

ڕیوایەتکراوە لە مێژوونووسی بەناوبانگ موحەممەدی کوڕی عەبدولمەلیکەوە ئەڵێ: (أبو قِلابةَ) گێڕایەوە بۆم: وتم بە أصمعي: (يا أبا سَعِيْدٍ مَا مَعْنَى قَولِ رَسُولِ اللّهِ - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: (الـجارُ أحَقُّ بِسَقَبِهِ)[1] وتی: من تەفسیری فەرموودەی ڕەسووڵەڵڵا ناکەمەوە، بەڵام عەرەب

١. أخرجه الحميدي (٥٥٢)، وأحمد ٦/ ١٠ و ٣٩٠، والبخاري ٣/ ١١٥ و ٩/ ٣٥ و ٣٦ و ٣٧، وأبو داود (٣٥١٦)،☚

گومانیان وایە مەبەس لە (سقب) کەسێکە لکابێ بە شتێکەوە، وەکو دراوسێ بە نیسبەت بۆ دراوسێی خۆی، چونکی (سقب) بە مەعنای (لزیق)ـە، وە (لزیق) بە مەعنای (لصیق)ـە.

گەلێ لە زاناکان تەئلیفیان هەیە لە تەفسیری (غرائب)ی، حەدیسی شەریفدا، ئەوەڵ موئەللیف لەم بابەتەدا (**أبو عُبَيْدَةَ ـ مَعْمَرُ بنُ الـمثَنَّى**) بووە جا (**أبو عُبَيْدٍ القاسِمُ بنُ سَلاَّمٍ**) پاش ئەو (أبو محمد عبدالله بن مسلم بن قتيبه) دینەوەری، پاش ئەو (أبو سلیمان)ی، خەتتابی، ئەمانە خاوەنی تەئلیفاتی باشن.

وە (أحسن البيان) بۆ ئەو لەفزە غەریبانە ئەوەیە وەربگیرێ لە ڕیوایەتێکی ترا کە وارید بووبێ لە عەینی ئەو مەوزووعەدا، وەکو تەفسیری کەلیمەی (الدُّخّ) لەو حەدیسەدا وارید بووە لە باسی (ابن الصیاد)دا، بە (الدُّخَانُ) چونکە دەرئەکەوێ لە ڕیوایەتێکی ترا کە حەزرەت ﷺ فەرموویەتی: (**قَدْ خَبَأْتُ لكَ خَبِيئاً، فما هوَ؟ قالَ: الدُّخُّ**)[1]، واتە مەقسوود لە (الدُّخّ) ئایەتی: (**يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِيْنٍ**)[2] بوو، یانی حەزرەت ﷺ ئەم ئایەتەی گرتە دڵ بۆ (ابن الصیاد) و پرسیاری کرد لێی ئایا چی والە دڵی مندا ئێستە؟ کەچی ئەو هەر بازێکی زانی لەو ئایەتە و دەریبڕی بە عیبارەتی (الدُّخّ) نەك بە عیبارەتی (دُخَان)، بۆیە حەزرەت ﷺ فەرمووی: (**اخْسَأْ، فَلَنْ تَعْدُوَ قَدْرَكَ**) [3] واتە: بڕۆرە دواوە و قسە مەکە، چونکی تۆ ناتوانی لە میقداری مەعریفەتی خۆت لابدەی و هەر ئەوەندە حاڵی بوویت کە دەرتبڕی.

☚وابن ماجه (٢٤٩٥)، والنسائي ٧/ ٣٢٠ والبغوي ٨/ ٢٤٢ من حديث أبي رافع، و أخرجه ابن أبي شيبة ٧/ ١٦٨، وأحمد ٤/ ٣٨٩ و ٣٩٠، وابن ماجه (٢٤٩٦)، والنسائي ٧/ ٣٢٠، والطحاوي ٤/ ٣٢٤، والدارقطني ٤/ ٢٢٤، وابن الجارود (٦٤٥)، والبيهقي ٦/ ١٠٥ من حديث الشريد بن سويد، و جاء في بعض ألفاظ الحديث: «بصقبه» بالصاد وهما بمعنىً؛ قَاَل ابن الأثير في النهاية ٢/ ٣٧٧: «السقب بالسين والصاد في الاصل: القرب، يقال: سقبت الدار وأسقبت، أي: قربت».

١. صحيح البخاري ٨/ ٤٩ (١٣٥٤) و (١٣٥٥)، وصحيح مسلم ٨/ ١٨٩ (٢٩٣٠) من حديث ابن عمر.

٢. سورة الدُخَان: ١٠

٣. سورة جامع التِرمذي (٢٢٤٩)، وَ قال فِي (٢٢٣٥): (حسن صحيح)، و أخرجه عبد الرزاق (٢٠٨١٧)، وأحمد ٢/ ١٤٨ و ١٤٩، والبخاري ٢/ ١١٧ (١٣٥٤) و ٤/ ٨٥، (٣٠٥٥) و ٨/ ٤٩ (٦١٧٣) و ١٥٧ (٦٦١٨)، وَ فِي الأدب المفرد (٩٥٨) ومسلم ٨/ ١٩٢، (٢٩٣٠) و ١٩٣ (٢٩٣٠) (٩٦) (٩٧)، وأبو داود (٤٣٢٩)، وابن حبان (٦٧٩٤)، والطبَراني فِي الأوسط (٩٢٧٦)، وابن منده فِي الإيمان (١٠٤٠)، والبغوي (٤٢٧٠)، بروانه: مَحاسن الاصطلاح ٤٠٠.

باسی ڕوونا‌ککردنەوەی کەلیمەی (غەریب) لە ناو حەدیسدا

وا ڕێ کەوتووە حەدیسی حەبیب ... تیا بووە بازێ کەلیمەی غەریب

غەریب لەفزێکە لەناو کەلاما ... مەعنای مەجهوول بێ لەلای عەواما

پێویستە ئێمە هەتا ئەتوانین ... تێکۆشین هەتا مەعنای ئەزانین

(ابن سلام وقنبي وخطابي ... هداهم الله إلى الصّواب)

تەئلیفیان هەیە لەسەر (غرائب) ... پڕ لە فائیدە و عیلمی (عجائب)

(أحسن البیان) وایە ئەی برا ... دەس کەوێ لەناو ڕیوایەی ترا

بە وێنەی تەفسیر بۆ کەلیمەی (دخ) ... بە (یوم تأتي السماء) بەخ بەخ

◈◈◈

٢٧ـ زانینی فەرموودەی زنجیرەیی (الْمُسَلْسَلِ)[1]

(تسلسل) لە عورفی موحەددیسیندا عیبارەتە لە بە شوێن یەکا هاتنی ڕیجالی ئیسناد، لە سیفەتێ یا حاڵێ بۆ ڕاوییەکان یا بۆ ڕیوایەتەکان. وە سیفات و حاڵی ڕاوی یا وتارە یا ڕەفتارە یا هەردووکیانە. وە حاڵ و سیفەتی ڕیوایەتیش یا مەربووتە بە صیغەی ئەدای ڕیوایەتەکەوە یا بە کاتیەوە یا بە شوێنیەوە، وە ئەم باسە هەرچەند ئەگا بە نۆ قیسم، بەڵام لەبەر ئەوەکە سیفەتی ڕاوی (قولاً وفعلاً) وەکو یەك شتن بە یەك قیسمیان دائەنێین و هەشت قیسم ئەمێنێتەوە، جا با میسالی بازێکیان پیشان بدەین پێتان.

میسالی (مسلسل) بە ئەحواڵی (فعليّة)ی، ڕاوییەکان وەکو موسەلسەلی (تشبيك) واتە: پەنجە خستنە ناو پەنجە (روي عن أبي هريرة ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ـ شَبَّكَ بِيَدِي

١. بۆ زیاتر ناسینی فەرموودەی موسەلسەل تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ٢٩ ـ ٣٤، والإرشاد ٢/ ٥٥٤ ـ ٥٥٨، والتقريب: ١٥٥ ـ ١٥٦، والاقتراح: ٢٠١ ـ ٢٠٥، والموقظة: ٤٣ ـ ٤٤، واختصار علوم الحديث: ١٦٨ ـ ١٦٩ والشذا الفياح ٢/ ٤٥٦ ـ ٤٥٩، والمقنع ٢/ ٤٤٧ ـ ٤٤٩، وشرح التبصرة والتذكرة ٢/ ٤٠٥، ونزهة النظر (١٦٧) وطبعة عتر: ٦٤ ـ ٦٥، وفتح المغيث ٣/ ٥٣ ـ ٥٨، وتدريب الراوي ٢/ ١٨٧ ـ ١٨٩، وشرح السيوطي عَلَى ألفية العراقي: ١٥٨، وفتح الباقي ٢: ٢٨٤ ـ ٢٨٩، وتوضيح الأفكار ٢/ ٤١٤ ـ ٤١٦، وظفر الأماني: ٢٨٧ ـ ٣٢٣).

رسول الله ﷺ **وَ قال: خَلَقَ اللَّهُ الْأَرْضَ يَوْمَ السَّبْتِ)**[1]، ئـەم حـەدیسـە پیـرۆزە لـە ئەبوهورەیرەوە تا ئێستە هەرکەسێ ڕیوایەتی کردووە شێخەکەی پەنجەی ناوەتە ناو پەنجەی ڕاوییەکەیەوە، ئەوسا حەدیسەکەی بۆ خوێندووەتەوە.

وە میسالی (مسلسل) بە ئەحواڵی (قولیّة)ی، ڕاوییەکان، وەکو حەدیسی **(مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ** ـ رضي الله عنه ـ**)** کە حەزرەت ﷺ فەرمووی: **(يا معاذ اني أحبك، فقل فِي دبر كلّ صلاة: اللَّهُمَّ أعِنِّي عَلَى شُكْرِكَ وذِكْرِكَ وحُسْنِ عِبَادَتِكَ)** وە ئـەم حـەدیسـە بـە شـێوەی

١. الأسـماء والصفات للبيهقي، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرَوْجِردي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: ٤٥٨هـ)، حققه وخرج أحاديسه وعلق عليه: عبد الله بن مُحمّد الحاشدي، قدم له: فضيلة الشيخ مقبل بن هادي الوادعي، الناشر: مكتبة السوادي، جدة ـ المملكة العربية السعودية، الطبعة الأولى، ١٤١٣ هـ ـ ١٩٩٣م، ٢٥٠/٢، فەرمووده‌ی ژماره (٨١٢)، و إسناده ضعيف جدًا فيه: ـ إبراهيم بن أبي يحيى وهو متروك. ـ وأيوب بن سالم لم أجد له ترجمة. ـ وبكر بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الشُّرُودِ، وهو ضعيف. و أخرجه الحاكم في «معرفة علوم الحديث» (ص٣٣ـ٣٤) من طريق بكر بن الشرود به مسلسلا بقوله «شبّك بيدي»، وأخرجه أحمد (٣٢٧/٢) ، ومسلم (٢١٤٩/٤ح ٢٧٨٩) كتاب صفات المنافقين وأحكامهم، باب ابتداء الخلق و خلق آدم، والنسائي في «السنن الكبرى» (٢٩٣/٦) ، وابن خزيمة (١١٧/٣) ، وأبو يعلى (٤١/١ـ٤٢) و (٥١٤/١٠) ، وابن جرير في «تفسيره» (٣/١٢) و (٩٤/٢٤ـ٩٥) ، وفي «تاريخه» (٢١/١، ٣٥، ٤١، ٤٢)، وابن حبان (٣٢/١٤/ح٦١٦١) ، وأبو الشيخ في «العظمة» (١٣٥٨/٤) ، والبيهقي في «السنن الكبرى» (٣/٩) ، وفي «الأسماء والصفات» (ص٣٨٣) ، والخطيب في «تاريخ بغداد» (١٨٨/٥) من طرق عن حجاج بن محمد، عن ابن جريج عن إسماعيل بن أمية، عن أيوب بن خالد بـه، و لفظه عندهم «خلق الله التربة يوم السبت، وخلق الجبال فيها يوم الأحد، وخلق الشجر فيها يوم الإثنين، وخلق المكروه يوم الثلاثاء، وخلق آدم بعد العصر يوم الجمعة آخر الخلق في آخر ساعة من ساعات الجمعة، فيما بين العصر إلى الليل»، و أخرجه يحيى بن معين في «تاريخه» (٥٢/٣) ، وعنه الدولابي في «الكنى والأسماء» (١٧٥/١) عن هشام بن يوسف، عن ابن جريج به، و علقه البخاري في «التاريخ الكبير» (٤١٣/١) عن إسماعيل بن أمية، عن أيوب مختصرًا، وقال: وقال بعضهم: عن أبي هريرة، عن كعب، وهو أصحّ، و أخرجه النسائي في «السنن الكبرى» (٤٢٨/٦ـ٤٢٨/ح١١٣٩٢) من طريق الأخضر بن عجلان، عن ابن جريج، عن عطاء، عن أبي هريرة، فخالف حجاج بن محمد وهشام بن يوسف ـ وهما ثقتان ـ والصواب روايتهما، ورواية الأخضر خطأ، كما خالفه يحيى بن أيوب فرواه عن ابن جريج، عن عطاء، عن ابن عباس بحديث آخر فيه أن ابتداء الخلق يوم الأحد، و أخرجه أبو الشيخ في «العظمة» (١٣٦١/٤)، قلت: هذا الحديث رفعه خطأ، والصحيح أنه من قول كعب الأحبار، و الطيوريات، انتخاب: صدر الدين، أبو طاهر السِّلَفي أحمد بن محمد بن أحمد بن محمد بن إبراهيم سِلَفَه الأصبهاني (المتوفى: ٥٧٦هـ)، من أصول: أبو الحسين المبارك بن عبد الجبار الصيرفي الطيوري (المتوفى: ٥٠٠هـ)، دراسة وتحقيق: دسمان يحيى معالي، عباس صخر الحسن، الناشر: مكتبة أضواء السلف، الرياض، الطبعة الأولى، ١٤٢٥ هـ ـ ٢٠٠٤ م، ٣٤٧/٢ .

(تسلسل) هاتووە، هەر شێخێ ڕیوایەتی کردووە بۆ تلمیذەکەی فەرموویەتی: **(یا فلان اني احبك فقل فِي دبر كل صلاة. الـحَديث).**

وە میسالی (مسلسل) بە ئەحواڵی ڕاوییەکان (قولا وفعلا) حەدیسی (أنس)ـە ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ـ **(قال: قال رسول اللّه** صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ **: لا يَجِدُ العبدُ حَلاوة الإيـمَانِ حَتَّى يؤمنَ بالقَدَر خيْرِه وشرِّه، حُلْوِه ومُرِّه ، وَ قَبَضَ رسولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى لِحْيَتِه، وَقَالَ: آمنتُ بالقَدَر خيْرِه وشرِّه، حُلْوِه ومُرِّه)**[1] ، هەروا هەرکەسێ ئەم حەدیسەی ڕیوایەت کردووە بۆ هەر شاگردێ وەها ڕیشی خۆی گرتووە و لە پاش تەحدیسەکەیشی (آمنتُ بالقَدَر)ی خوێندووەتەوە تا ئاخر.

وە میسالی (مسلسل) بە سیفاتی (فعلية)ی، ڕاوییەکان، وەکو ئەو حەدیسانەیە کە نەجارِ ڕیوایەتی ئەکا بۆ نەجارِ و یا خەیاط ڕیوایەتی ئەکا بۆ خەیاط، یا حافیزی قورئان لە خوارەوە تا سەر کە ئەگا بە حەزرەت صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

وە میسالی (مسلسل) بە سیفاتی (فعليّه)ی، ڕیوایەت کە پەیوەندی ببێ بە صیغەی ئەداوە، وەکو (مسلسل) بە لەفزی: **(سَمِعْتُ فلاناً، أو أخبَرنا فلان، أو أخبَرنا فلان واللّه أو أشهد باللّه سَمعت فلاناً يقول ذلك).**

وە میسالی (مسلسل) بە سیفاتی ڕیوایەت کە مەربووت بێ بە زەمانەوە، وەکو (مسلسل) بە ڕیوایەت لە ڕۆژی جومعەدا، یا وەکو (مسلسل) بە نینۆك کردن لە پێنج شەممەدا.

وە (مسلسل) بە سیفەتی ڕیوایەت کە پەیوەندی هەبێ بە مەکانەوە، وەکو حەدیسی (مسلسل) بە ئیجابەی دوعا لە (ملتزم)دا **ـ وهكذا واللّه أعلم ـ**

---

١. إسناده واهٍ فيه: ـ يزيد الرقاشي وهو ضعيف. ـ وشهاب الحوشبي صدوق يخطئ، مع قلة ما روى. ـ و سليمان بن شعيب الكيساني، لم أجد له توثيقًا ولا تجريحًا، والحديث أخرجه ـ مسلسلاً ـ الحاكم في «معرفة علوم الحديث» (ص٣١ـ٣٢) ، ومن طريقه الأيوبي في «المناهل السلسلة» (ص٦٦ـ٦٧) ، والذهبي في «سير أعلام النبلاء» (٢٨٧/٨) من طريق سليمان بن شعيب الكيساني به، قال الذهبي: «وتسلسل إليّ هذا الكلام، وهو كلام صحيح، لكن الحديث واهٍ لمكان الرقاشي»، بروانه: الطيوريات، انتخاب: صدر الدين، أبو طاهر السِّلَفي أحمد بن محمد بن أحمد بن محمد بن إبراهيم سِلَفَه الأصبهاني (المتوفى: ٥٧٦هـ)، من أصول: أبو الحسين المبارك بن عبد الجبار الصيرفي الطيوري (المتوفى: ٥٠٠هـ)، دراسة وتحقيق: دسمان يحيى معالي، عباس صخر الحسن، الناشر: مكتبة أضواء السلف، الرياض، الطبعة الأولى، ١٤٢٥ هـ ـ ٢٠٠٤ م، ٣٥٢/٢ .

وە مەقبوڵترینی حەدیسی (مسلسل) ئەوەیە موسەلسەل بێ بە بەیانی ئیتتیسال لە سەماعدا وەکو بڵێ: (**سَمعت من فلان، قال: سَمعت من فلان، قال: سَمعت رسول اللّه** ﷺ **يقول: كذا).**

وە لە فەوائیدی حەدیسی موسەلسەلە ئەمە کە زیادە زەبت ئەگەیێنێ بۆ ڕاوییەکەی کەم بێ یا زۆر، چونکی هەموویان ڕیوایەتەکەیان بە نەوعێکی وایە دەلالەت ئەکا لەسەر ئیهتیمام بەو حەدیسە لە چلۆنی ڕیوایەتەکەدا بە زەبتی سیفەت و حاڵی ڕاوی، وە یا سیفەت و حاڵی ڕیوایەت وەکو باسمان کرد، وە کەم ڕێ ئەکەوێ کە حەدیسی (مسلسل) خاڵی بێ لە خەلەل، وە وایش ئەبێ کە ئەو (تسلسل)ـە، لە ناو بەینی ڕشتەکەدا ون ئەبێ و تەرك ئەکرێ بەمەیش (مسلسل) زۆر زەعیف ئەبێ.

باسی حەدیسی (مسلسل)

بـرای (مسلسـل) بـە زوڵفـی دولبـەر ... (مسلسـل) وەسـفە هاتـووە بـۆ خەبـەر

یانـی (توالـي) بـۆ ڕشـتەی ڕیجـال ... لەسـەر سـیفەت و حاڵـێ لـە ئەحـواڵ

لەبـۆ ڕیوایـەت یـا ڕاوییـەکان ... (حـال و فعـل و قـول، زمـان و مـکان)

ئەقسـامیان زۆرن مەشـهووریان هەشتن ... وێنـەی کلیلـی دەرگای بەهەشـتن

چاتـر لەوانـدا بـە قـووەی ئیجمـاع ... (مـا دلّ علـى الوصـل بالسـماع

فضـل الـمسلسل انـه الـحاوي ... لـما يفيـد لضبـط الـراوي)

وەسـفی ڕیوایـەت وێنـەی (سَـمعت ... ابـن عمـر قـال سَـمعت

أبـي عمـر وَ هـو قـد قـال ... سَـمعت النبـيّ يقـول ذا القـال)

میسـالی وەسـفی ڕاوی لـە قـەولا ... حەدیسـی موعـاز ڕاوی لـە مـەولا

(إنـي أحبّـك يـا معـاذ فقـل) ... ئەمـە هاتـووە لـە سـەردا بـۆ (کلّ)

ئـەر تـا سـەر بـڕوا وەهـا تـەواوە ... ئەنـا ناقیسـە و نیـە لـەو نـاوە

(قلّمـا كان خلـوُ الـمسلسل ... عن ضعف من حيث وصف التسلسل)

شـێر ئـەو شـێرەیە (أفضـل وأمثـل) ... بـە عیلمـی حەدیس بـێ (مسلسـل)

٢٨ـ باسی فەرموودەی سڕیار و فەرموودەی سڕاوە (مَعْرِفَةُ نَاسِخِ الْحَدِيْثِ وَمَنْسُوْخِهِ)[١]

٢٨ـ بابی نەسخ بابێکی بەقیمەتە لە دیندا، ڕیوایەت کراوە لە حوزەیفەوە ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ـ جارێ پرسیاری لێ کرا لە حوکمێکی شەرعی ئەویش فەرمووی یەکێ جواب ئەداتەوە کە (ناسخ) لە (مەنسوخ) جیا بکاتەوە، جا وتیان: کێ هەیە ئەوە بزانێ، فەرمووی: عومەری کوڕی خەتتاب ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ـ.

وە ئیمامی شافیعی لەم عیلمەدا دەستێکی باڵای بووە، ئەگێڕنەوە کاتێ (ابن دارة) لە میسرەوە گەڕایەوە بۆ بەغدا و چاوی کەوت بە ئەحمەدی کوڕی حەنبەل پێی وت: کتێبەکانی شافیعیت نووسیوەتەوە؟ وتی: نەء، فەرمووی: قصوورت کردووە دەربارەی خۆت، ئێمە نەمانتوانی (مُجمَل) لە (مفسر) جیا بکەینەوە و (ناسخ) لە (مەنسوخ) هەتا بووین بە ئاشنای ئیمامی شافیعی ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ـ وە گەلێ لە موحەددیسەکان بازێ حەدیسیان بە (ناسخ) بۆ بەعزێ داناوە، لەسەر نەزانین بۆ مەعنای (نسخ) و شرووتی.

وە گەلێ تەعریف کراوە بۆ (نسخ)، بەڵام ئەوەی جوانە و جامیع و مانیعە ئەمەیە بڵێیت: (نسخ) ئەوەیە کە خاوەن شەرع حوکمێکی سابقی خۆی بە حوکمێکی لاحیقی خۆی لا ببا، وە مەبەس لە ڕەفعی حوکمی خودا ڕەفعی (تعلق) و پەیوەندی حوکمەکەیە، ئەگەرنا حوکم (خطاب الله)یە و (خطاب الله) قەدیمە و ڕەفع نابێ، جا کاتێ تەعریفی نەسخت زانی ئەزانی کە هاتنی حوکمی خودا بەسەر ئیباحەی ئەسڵی و بەرائەتی ئەسڵییەدا نەسخ نییە بەڵکو (تأسیس) و دامەزراندنی حوکمی شەرعە، چونکی ئەو ئیباحە ئەسڵییە کە بەم

---

١. بۆ زیاتر ناسین و زانینی ئەم باسە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ٨٥ ـ ٨٨، وجامع الأصول ١/ ١٤٥ ـ ١٥٢، والإرشاد ٢/ ٥٥٩ ـ ٥٦٥، والتقريب: ١٥٧ ـ ١٥٨، واختصار علوم الحديث: ١٦٩ ـ ١٧٠، والشذا الفياح ٢/ ٤٦٠ ـ ٤٦٦، والمقنع ٢/ ٤٥٠ ـ ٤٦٨، شرح التبصرة والتذكرة ٢/ ٤١٤، نزهة النظر: ١٠٥ ـ ١٠٦، وطبعة عتر: ٣٩، وفتح المغيث ٣/ ٥٩ ـ ٦٦، وتدريب الراوي ٢/ ١٨٩ ـ ١٩٢، وشرح السيوطي عَلَى ألفية العراقي: ١٦١، وفتح الباقي ٢/ ٢٨٩ ـ ٢٩٥، و توضيح الأفكار ٢/ ٤١٦ ـ ٤١٩، و قال الحافظ العراقي في شرح التبصرة والتذكرة ٢/ ٤١٤: «النسخ يطلق لغة عَلَى الإزالة، وعلى التحويل، وَ أما نسخ الأحكام الشرعية، وهو المحدود هنا فهو عبارة عن رفع الشارع حكماً من أحكامه سابقاً، بحكم من أحكامه لاحق»، ثُمَّ شرع في شرح هذا التعريف، فراجعه. وانظر عن معاني النسخ اللغوية: الصحاح ١/ ٤٣٣، وتاج العروس ٧/ ٣٥٥.).

حوکمە شەرعییە لائەچێ خۆی حوکمی شەرعی نییە بەڵکو عیبارەتە لە پاکی و بەرائەتی ذیممە، وە ئەمە حوکمی شەرعی نییە بەڵکو ئەمرێکی عەقڵییە. هەروا بەیانی حوکمی (مُجمَل) نەسخ نییە بۆ ئەو حوکمە موجمەلە، چونکی ئەو حوکمە موجمەلە لا نەچووە، ئەوەندە هەیە ڕووناك بووەتەوە بەهۆی بەیانەکەوە. هەروا نەمانی حوکمی وجووبی شۆرینی پێ لە دەستنوێژی ئینسانی پێ بڕاودا نەسخ نییە بەڵکو مەحەلی حوکمەکە نەماوە، وە نەمانی ئەحکام لەسەر مردوو نەسخ نییە، چونکە موکەللەف نەماوە، وە تەخسیسی عام بە بەعزێ ئەفرادەوە نەسخ نییە بۆ حوکمی ئەو عامــمە بەڵکو بەیانی مورادە لەو عاممە (کأنـه) خودا فەرموویەتی: مەبەستم لەم لەفزە عاممە ئەو ژمارەیە لە ئەفرادەکانی نەك هەموویان، هەروا عامێ کە موراد لەو تاقە فەردێکی تایبەتی بێ، چونکی زۆر تەتبیق نەکراوە لەسەر هەموو ئەفرادەکان تا تۆ بڵێیت: ئەو حوکمە لاچووە، بەڵکو هەر لە ئەساسدا بە قەسدی ئەو بازە ئەفرادە واریـد بووە، هەروا تەقییدی موتڵەق نەسخ نییە، واتە ئەگەر ئەمر بکرێ بە ئازادکردنی بەندەیەك بەبێ قەیدو شەرت، وە لە وێنەی ئەوا حوکم بکرێ بە ئازادکردنی بەندەیەك لەگەڵ بازە سیفەتێ، وەکو ئیسلام یا سەلامەت لە عەیب، ئەمە نەسخ نییە بۆ حوکمی موتڵەقەکە بەڵکو وەکو بەیانی مورادە لە (مُجمَل)ێك.

جا نەسخ بە چەند شت دەرئەکەوێ:

یەکەم: بەیانی حەزرەت ﷺ وەکو ئەوە کە فەرموویەتی: (**كنت نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ، فَزُورُوهَا، وَنَهَيْتُكُمْ عَنْ لُحُومِ الأَضَاحِيِّ فَوْقَ ثَلَاثٍ، فَأَمْسِكُوا مَا بَدَا لَكُمْ، وكنت وَنَهَيْتُكُمْ عن الظروف. الحديث**)[1]، ئێستە لەم بەیاناتی حەزرەتەوە ﷺ دیاری ئەدا کە زیارەتی گۆڕستانەکان دروستە، وە ئەم فەرموودە ناسیخە بۆ حوکمی سابیق.

دووەم: بە فەرموودەی سەحابی وەکو ئەوەیە یەکێ لەوان بفەرمویێت: (**كانَ آخِرَ الأمْرينِ مِنْ رسولِ اللّهِ ﷺ تَرْكُ الوضوءِ مِمَّا مَسَّتِ النَّارُ**)[2]، ئەبو داوود و نەسائی ڕیوایەتیان کردووە لەسەر وەختی سابیقدا ئەگەر خاوەن دەستنوێژێ گۆشتی برژاوی

---

١. صحيح مسلم ٣/ ٦٥ (٩٧٧) و ٦/ ٨٢ (١٩٧٧) (٣٧) و ٦/ ٩٨ (٩٧٧) (٦٣).

٢. سنن النسائي ١/ ١٠٨، وأخرجه أبو داود (١٩٢)، وابن خزيـمة (٤٣).

بـخواردایه بەو عەمەلە دەستنوێژەکەی ئەشکا، بەڵام لە پاشان ئەو حوکمە نەسخ کرایەوە بە فەرموودەی سەحابی کە (جابر) بوو -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- یا وەکو فەرموودەی (أبي ابن كعب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: **كانَ الماءُ مِنَ الماءِ رُخْصَةً فِي أوَّلِ الإسلامِ ثُمَّ نُهِيَ عنه - «ثم أمر بالغسل»**، رواه ابو داود والتِرمذي، وَ صحّحه [1].

وە ئەهلی (أصول) لەم مەوزووعەدا بە شەرتیان گرتووە ئەو سەحابییە تەسریح بکا بە دواکەوتنی ئەم حوکمە موخالیفە، ئەگەرنا قابیلە بە ئیجتیهادی خۆی بێ، بەڵام کە فەرمووی وەزعی دوایی وا بوو ئەو گومانە نامێنێ.

سێیەم: ئەمەیە کە بە تاریخ دەربکەوێ ئەم حوکمە پاش ئەو حوکمە کەوتووە، وەکو حەدیسی شەددادی کوڕی ئەوس بە مەرفووعی: **(أفْطَرَ الحاجِمُ والمحْجُومُ - رواه أبو داود والنسائي)**[2]، ئیمامی شافیعی -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- فەرموویەتی: ئەو حەدیسە مەنسووخە بە حەدیسی: **(ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أن النبي ﷺ احْتَجَمَ وَ هوَ مُحْرِمٌ صَائِمٌ. أخرجه مسلم)**[3]، ئێستە (ابن عباس) ڕەفیقی حەزرەت بووە ﷺ بە ئیحرامەوە لە سەفەری (حجة الوداع)دا، لە ساڵی دەی هیجریدا، وە لە بازێ ڕێگەی حەدیسی شەددادی کوڕی ئەوس دەرئەکەوێ کە ئەوە لە ساڵی هەشتدا بووە لە کاتی فەتحی مەککەدا.

چوارەم: ئەوەیە کە ئەو نەسخە بە ئیجماع ثابت بووبێ، وەکو حەدیسی کوشتنی ئینسانی شەرابخۆر لە جاری چوارەمدا، ئەم حەدیسە ئەبوداود و ترمزی ڕیوایەتیان کردووە لە موعاویەوە -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- : **«مَنْ شَرِبَ الخَمْرَ فَاجْلِدُوهُ، فَإِنْ عَادَ فِي الرَّابِعَةِ فَاقْتُلُوهُ»**[4]،

---

١. جامع التِرمذي (١١٠)، وأخرجه الشافعي ١/ ٣٥ و ٣٦، وأحـمد ٥/ ١١٥ و ١١٦، والدارمي (٧٦٥) و (٧٦٦)، وابن ماجه (٦٠٩)، وابن خزيـمة (٢٢٥) و (٢٢٦)، وابن الـجارود (٩١)، والطحاوي ١/ ٧، وابن حبان (١١٧٣) و (١١٧٩)، والطبراني في الكبير (٥٣٨)، والدارقطنـي،١/ ١٢٦، والبيهقي ١/ ١٦٥.

٢. أخرجه أحـمد ٤/ ١٢٣ و ١٢٤، والدارمي (١٧٣٧)، وأبو داود (٢٣٦٨) و (٢٣٦٩)، وابن ماجه (١٦٨١)، والنسائي في الكبـرىٰ (٣١٣٨) و (٣١٥٥).

٣. أخرجه الشافعي ١/ ٢٥٥، والطيالسي (٢٧٠٠)، وعبد الرزاق (٧٥٤١)، والحميدي (٥٠١)، وعلي بن الجعد (١٠٤)، وابن أبي شيبة ٣/ ٥١، وأحمد ١/ ٢١٥ و ٢٢٢، وأبو داود (٢٣٧٣)، والترمذي (٧٧٧)، وأبو يعلى (٢٤٧١)، والطحاوي ٢/ ١٠١، والطبراني (١٢١٣٧)، والدارقطنـي ٢/ ٢٣٩، والبيهقي ٤/ ٢٦٣. بڕوانە: التعليق على جامع الترمذي ٢/ ١٣٩.

٤. قال الـحاكم: هذا حديث صحيح على شرط مسلم، ولم يخرجاه، وافقه الذهبي. قلنا: حديث الحاكم صحيح ☚

ئیمامی نەووی لە شەرحی موسلیمدا ئەڵێ: ئیجماع لەسەر داردان لە شەراب خۆر نەسخی حەدیسی کوشتنی کردووە لە جاری چوارەمدا، هەرچەند (ابن حزم) موخالیفە لەو قەزییەدا چونکی خیلافی کۆمەڵی زاهیرییە نابێ بە (قادح و مانع) بۆ ئیجماعی دامەزراو، وە مەعلوومە کە ئیجماع لەسەر حوکمی بێ (مستند) نابێ. وە لە واقیعدا ئەو حەدیسی کوشتنی شەرابخۆرە نەسخ بووەتەوە بە حەدیسێکیتر کە هەر (جابر) ڕیوایەتی کردووە بە ڕیوایەتی ترمزی لە موحەممەدی کوڕی ئیسحاق لە (مُحَمَّدِ بْنِ الـمُنْكَدِرِ) لە جابیرەوە ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ـ : (**«إِنَّ مَنْ شَرِبَ الخَمْرَ فَاجْلِدُوهُ، فَإِنْ عَادَ فِي الرَّابِعَةِ فَاقْتُلُوهُ»** ، **قَالَ: ثُمَّ أُتِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ ذَلِكَ بِرَجُلٍ قَدْ شَرِبَ الخَمْرَ فِي الرَّابِعَةِ فَضَرَبَهُ وَلَمْ يَقْتُلْهُ**)[1]، هەروا زوهری ڕیوایەتی کردووە لە (قَبِيصَةَ بْنِ ذُؤَيْبٍ) لە حەزرەتەوە(صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وێنەی ئەم حەدیسە (**قال: فَرُفِعَ القَتْلُ، وَكَانَتْ رُخْصَةً**).

وە ئەمەیش بزانن کە ئیجماع نەسخ ناکاتەوە، بەڵکو دەلالەت ئەکا لەسەر وجوودی ناسیخ لەو شوێنەدا.

☚لغيره، لأن في إسناده محمد بن مسلمة ـ وهو ابن الوليد أبو جعفر الواسطي الطيالسي ـ قال الخطيب في «تاريخ بغداد» ٣٠٥/٣: في حديثه مناكير بأسانيد واضحة إلا أن الحاكم ذكر أنه سمع الدارقطني يقول: لا بأس به. ثم قال الخطيب: رأيت هبة الله بن الحسن الطبري (وهو أبو القاسم اللالكائي) يضعفه، وسمعت الحسن بن محمد الخلال يقول: ضعيف جداً، و ذكره الهيثمي في «الـمجمع» ٢٧٧/٦ـ٢٧٨، وقال: رواه الطبراني، وفيه عبد الله بن عتبة بن عروة بن مسعود الثقفي، ولم أعرفه، وبقية رجاله ثقات، قلنا: فاته أن ينسبه لأحمدوله شاهد من حديث أبي هريرة، سلف برقم (٧٧٦٢) بلفظ: «من شرب الخمر فاجلدوه، ثم إذا شرب فاجلدوه، ثم إذا شرب فاجلدوه، ثم إذا شرب في الرابعة فاقتلوه». وإسناده صحيح على شرط مسلم. بڕوانە: مُسند الإمام أحمَد بن حنبل الـمحقق: شعيب الأرنؤوط ـ عادل مرشد، وَ آخرون، ٢١٢/٣٢، فەرموودەی ژمارە (١٩٤٦١).

١. سنن الترمذي، مُحمّد بن عيسى بن سَوْرة بن موسى بن الضحاك، الترمذي، أبو عيسى (الـمتوفى: ٢٧٩هـ)، تحقيق وتعليق: أحمد محمد شاكر (جـ ١، ٢)، و محمد فؤاد عبد الباقي (جـ ٣)، و إبراهيم عطوة عوض الـمدرس في الأزهر الشريف (جـ ٤، ٥)، الناشر: شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي ـ مصر، الطبعة الثانية، ١٣٩٥ هـ ـ ١٩٧٥م، ، ٤٨/٤، فەرموودەی ژمارە (١٤٤٤).

(النسخ في الحديث الشريف)

نەسخ لە دینا هەیە بە ڕاسی   کیتاب و سوننەت ئەبێ بناسی
نەسخ لە دینا کە دانراوە   ئا بەم تەعریفە تەعریف کراوە
ڕەفعی حوکمێکە لەلای خوداوە   بە حوکمێکیتر دێ لە دواوە
مەبەس لە ڕەفعی حوکمی خودایی   ڕەفعی عەلاقەی حوکمە تەواوی
وا دەرچوو ڕەفعی ئیباحەی ئەسڵی   حوکمی دین نیە براکەی عەقڵی
دەرچوو بەیانی (مُجمَل) لە ئەحکام   تەوضیح بەیانە نەك ڕەفعی ئەحکام
دەرچوو ڕەفعی غوسڵ بۆئەودەست وپێ   نەمێنن لەلات بە هەرچۆنێ بێ
دەرچوو ڕەفعی حوکم لە شەخسی مردوو   مەحکووم کە نەما لە حوکمیش مەدوو
هەم دەرچوو (تقیید) بۆحوکمی موتڵەق   یا تەخسیسی عام (عند الموفق)
هەروەها عامێ لە ئەسڵا خاصە   وا دانراون چاکیان بناسە
ئەم نەسخە زۆرە لەناو قورئانا   هەروا حەدیسیش (كما أتانا)
بە وێنەی نەسخی حوکمی زیارەت   یا ئاو لە کاتی ڕەفعی جەنابەت
یا تەرکی دەستنوێژلە (ما مسّ النار)   (افطار حاجم) مەحجووم بە قەرار
وەکو حەددی قەتڵ لە بۆشەراب خۆر   مەنسووخە بە جەڵد لەسەر سپی و بۆر
نەسخ ئەزانین بە گەلێ دەلیل   یەکەم بەیانی ڕەسوول جەلیل
دووەم فەرموودەی سەحابی کەریم   کە خەبەرداوە لە کاری قەدیم
سێیەم بە تاریخ بۆت دەرئەکەوێ   کامە کۆنەیەو کامەیە نوێ
چوارەم بە ئیجماع لەسەر حوکمی نەو   چونکی بێ دەلیل کەس نایێتە تەو

◈◈◈

٢٩ـ باسی فەرموودەی (الْمُصَحَّف)
(مَعْرِفَةُ الْمُصَحَّفِ مِنْ أَسَانِيْدِ الأَحَادِيْثِ ومُتُونِهَا)[١]

بزانن خەبەرداربوون لە تەسحیفی حەدیسی پیرۆز سیفەتی موحەددیسە زاناکانە، ئیمامی دارەتوقنی یەکێ بووە لەوان و کتێبی نافیعی داناوە لە باسی تەسحیفی حەدیسدا.

جا فەرموویانە: تەسحیف یا وا لە مەتنی حەدیسدا، وە یاخود وا لە ئیسنادی حەدیسدا، میسالی تەسحیف لە مەتندا ئەو حەدیسەیە کە (اِبنُ لَهِيْعَةَ) ڕیوایەتی کردووە لە کیتابی موسای (اِبنُ عُقْبَةَ)ـەوە، بە ئیسنادی ئەو لە زەیدی کوڕی سابتەوە ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ـ: **(أَنَّ رسولَ اللّهِ ـ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ـ احْتَجَمَ فِي الـمَسْجِدِ)**[٢]، یانی ڕیوایەتی لەفزی (احْتَجَمَ)ی، بە میم کردووە، واتە کەڵەشاخی گرت لە مزگەوتدا (مع أنه) ڕاستەکەی لەفزی (احْتَجَر)ەیە، بە (ڕێ)، یانی: شوێنێکی بۆ خۆی دیاری کرد، وە لە واقیعدا شوێنێکی بۆ خۆی جیاکردەوە بە حەسیر بۆ ئەوە شەونوێژی تیا بکا، وە (اِبنُ لَهِيْعَةَ) لەبەرئەوە ئەم حەدیسەی لە کتێب وەرگرتووە و نەیبیستووە لە ئەهلی حەدیس حەرفی ڕێی گۆڕیوە بە میم و لە باتی (احْتَجَر) وتوویەتی (احْتَجَمَ).

وە میسالی تەسحیف لە ئیسناددا وەکو حەدیسی (شُعبةُ) لە **(العَوَّامِ بنِ مُرَاجِمٍ)** لە

---

١. بۆ زیاتر ناسین و زانینی ئەم باسە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ١٤٦ ـ ١٥٢، والإرشاد ٢/ ٥٦٦ ـ ٥٧٠ والتقريب: ١٥٨ ـ ١٥٩، واختصار علوم الحديث: ١٧٠ ـ ١٧٤، والشذا الفياح ٢/ ٤٦٧ ـ ٤٧٠، والمقنع ٢/ ٤٦٩ ـ ٤٧٩، وشرح التبصرة والتذكرة ٢/ ٤٢٢ ـ ٤٣١، وَ نزهة النظر: ١٢٧ ـ ١٢٨، وطبعة عتر: ٤٩، وفتح المغيث ٣/ ٦٧ ـ ٧٤، وتدريب الراوي ٢/ ١٩٣ ـ ١٩٥، وشرح السيوطي عَلَى ألفية العراقي: ١٥٦، وفتح الباقي ٢/ ٢٩٥، ٣٠١، وتوضيح الأفكار ٢/ ٤١٩ ـ ٤٢٢، وظفر الأماني: ٢٨٢ ـ ٢٨٧، وَ لا بدَّ من الإشارة إلى أن المتقدمين ـ ومنهم ابن الصلاح، ومتابعوه ـ كانوا يطلقون المصحّف والمحرّف جميعاً عَلَى شيء واحد، ولكن الحافظ ابن حجر جعلهما شيئين وخالف بينهما، وقد جرى عَلَى اصطلاحه السيوطي. قال ابن حجر في النزهة: ١٢٧: «إن كانت المخالفة بتغيير حرف أو حروف مع بقاء صورة الخط في السياق فإن كان ذَلِكَ بالنسبة إلى النَّقْط فالمصحف، وإن كان بالنسبة إلى الشَّكْل فالمحرّف». بڕوانە: تدريب الراوي ٢/ ١٩٥، وألفية السيوطي: ٢٠٣، وَ توضيح الأفكار ٢/ ٤١٩ مع حاشية مُحيي الدين عبدالحميد).

٢. أخرجه البخاري ٨/ ٣٤ (٦١١٣)، ومسلم ٢/ ١٨٨ (٧٨١). وأخرجه البخاري أيضاً ١/ ١٨٦، (٧٣١)، و ٩/ ١١٧ (٧٢٩٠)، ومسلم ٢/ ١٨٨ بلفظ: «اتَّخَذَ حُجْرَةً».

ئەبو عوسمانی نەهدییەوە لە عوسمانی کوڕی عەففان کە فەرموویەتی: **(قالَ رسولُ اللّهِ ﷺ: لَتُؤَدُّنَّ الحقوقَ إلى أهلِهَا. الحَديث)**[1]، ئەم حەدیسە یەحیای کوڕی موعین تەسحیفی تێدا کردووە و (مراجم)ی، بە ڕێی بێ نوختە و جیمی نوختەدار گۆڕیویەتی بە (مزاحم) بە زێی نوختەدار و حێی بێ نوختە!

وە بە ئیعتیبارێکیتر تەقسیمی تەسحیف ئەکرێ بۆ **(تَصْحِيفُ البَصَرِ وَ تَصْحِيفُ السَّمْعِ)**، **میسالی** یەکەم کە چاو بە هەڵەدا چووبێ وەکو حەدیسی (اِبنُ لَهِيْعَةَ) کە لەفزی (مراجم)ی، گۆڕی بە (مزاحم) لەبەر چاودا، وە میسالی دووەم وەکو حەدیسی **(عاصِمٍ الأَحْوَلِ)** کە بازێ موحەددیس ڕیوایەتی کردووە بە عیبارەتی: **(عَنْ واصِلٍ الأَحْدَبِ)** لە باتی: **(عَن عاصِمٍ الأَحْوَلِ)** ئەمە لەوانە نییە کە چاو بەهەڵەدا بڕوا تێیدا، بەڵکو گوێچکە بەهەڵەدا چووە تێیدا.

وە بە ئیعتبارێکیتر تەقسیم ئەکرێ بۆ لای تەسحیفی لەفز وەکو ڕابوورا، وە تەسحیفی (فِي المَعنى) وەکو ئەوە کە ئەبو موسای عەنەزی ڕۆژێ وتوویەتی بە کۆمەڵێ لە ڕەفیقەکانی: **(نَحْنُ قَوْمٌ لنا شرَفٌ، نحنُ مِنْ عَنَزَةَ، قَدْ صَلَّى النبيُّ - ﷺ - إلينا)**، مەبەستی ئەو حەدیسە بووە کە ئەڵێ: **(أنَّ النبيَّ - ﷺ - صَلَّى إلى عَنَزَةَ)**[2]، وە مەبەست لە (عَنَزَةَ) دارێکی کورت بووە حەزرەت لە حاسی سوجدەگاکەیدا دایچەقاندووە بۆ ئەوە خەڵك هاتوچۆ نەکەن لەبەردەمیا لە کاتی نوێژکردندا، وە ئەبو موسا وا حاڵی بووە کە مەبەس قەبیلەی (عَنَزَةَ)یە، وە ئەو حەدیسەی کردووە بە شەرەف بۆ خۆیان کە حەزرەت لە نوێژدا ڕووی کردووە لە قەبیلەی (عَنَزَةَ) وە ئەو قەبیلەیەی بە قیبلە داناوە.

باسی (تـصحیف)ـی، حەدیس

تەسحیف تەغییری مەتنە یا ئیسناد   لەبۆ حەدیسی (سید العباد)

بە تەقسیمیتر تەسحیفی خەبەر   تەسحیفی سەمعە و تەسحیفی بەصەر

١. أخرجه الدارقطني فِي العلل ٣/ ٦٤ ـ ٦٥ س٢٨٧، وَ فِي المؤتلف والمختلف ٣/ ٢٠٧٨ ـ ٢٠٧٩.

٢. هذه إشارة إلى حديث ورد عن جماعة من الصحابة. انظر مثلاً: مسند أحمد ٤/ ٣٠٨، وصحيح البخاري ٢/ ٢٥ (٩٧٣)، و صحيح مسلم ٢/ ٥٥ (٥٠١) (٢٤٦)، وابن ماجه (١٣٠٤)، بڕوانە: الصحاح ٣/ ٨٨٧، والتاج ١٥/ ٢٤٧.

یەکـەم هەڵەبـوون بـۆ گوێـی شـنەوا   دووەم هەڵـە بـوون بـۆ چـاوی بینـا
تەقسـیمێکی‌تر بـۆ تەسـحیف وایـە   یـا لەبـۆ لەفـزە یـا بـۆ مەعنایـە

◈◈◈

٣٠ـ باسی (الـمُحكم وَ مُختلف الحديث)[١]

بزانن لەفزی (مُختلف الحديث) بە فەتحەی لام مەسدەری میمی مەزیدوفیهییە لە بابی (افتعال) یانی (اختلاف)ی، دوو حەدیس، وە بە کەسرەی لام لە ئیزافەی سیفەتە بۆ لای مەوسووف، یانی دوو حەدیسی وەها کە لە مەعنادا موتەنافیر بن و نەکەونە یەك. وە مەبەس لێرەدا باسی چارەکردنی ئەو دوو حەدیسانەیە کە بە زاهیر مەعناکانیان ناکەونە یەك، جا ئەم (مُختلف الحديث)ـە، دوو قیسمە:

یەکەمیان قابیلە بۆ جەمع لە بەینی ئەو دوو حەدیسەدا بە تەوجیهی هەر یەکێ لەوانە بۆ ئیعتیبارێکی (مغاير) بۆ ئەویتریان، وەکو حەدیسی: (**لا عَدْوَى ولا طِيَرَةَ**)[٢] لەگەڵ حەدیسی: (**لا يُورِدُ مُمْرِضٌ عَلَى مُصِحّ**)[٣]، وە حەدیسی: (**فِرَّ مِنَ الـمجذومِ فِرَارَكَ مِنَ الأَسَدِ**)[٤]، وە جەمعی ئەمانە بەوە ئەبێ کە نەفیی سیرایەتی نەخۆشین لە یەکێکەوە بۆ یەکێ‌تر حەمل بکرێ لەسەر تەئثیری تەبیعەت، واتە: بەبێ ئیرادە و خواستی خودای تەعالا هیچ نەخۆشینێ لانادا لە گیانلبەرێکەوە بۆ گیانلبەرێکی‌تر وە تەبیعەتی نەخۆش

---

١. بۆ زیاتر ناسین و زانینی ئەم باسە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ١٢٢ ـ ١٢٨، وإرشاد طلاب الحقائق ٢/ ٥٧١ ـ ٥٧٥ والتقريب: ١٥٩ ـ ١٦١، واختصار علوم الحديث: ١٧٤ ـ ١٧٥، والشذا الفياح ٢/ ٤٧١ ـ ٤٧٦، والمقنع ٢/ ٤٨٠ ـ ٤٨٢، وفتح المغيث ٣/ ٧٥ ـ ٧٨، وتدريب الراوي ٢/ ١٩٦ ـ ٢٠٢، وتوضيح الأفكار ٢/ ٤٢٣ ـ ٤٢٦).

٢. أخرجه البخاري ٧/ ١٧٩ (٥٧٧٢)، ومسلم ٧/ ٣١ (٢٢٢٠) (١٠٢). والطِّيَرة ـ بكسر الطاء وفتح الياء وقد تسكن ـ هي التشاؤم بالشيء، وكان ذلك يَصُدُّهم عن مقاصدهم، فنفاه الشرع وأبطله ونهى عنه، وأخبر أنه ليس له تأثير في جَلْب نَفْع أو دَفْع ضرّ. (النهاية ٣/ ١٥٢).

٣. أخرجه البخاري ٧/ ١٧٩ (٥٧٧١)، ومسلم ٧/ ٣١ (٢٢٢١) من حديث أبي هريرة.

٤. أخرجه البخاري ٧/ ١٦٤ (٥٧٠٧)، الْجُذام: مرض وخيم ربما انتهى إلى تقطّع أطراف اليد وسقوطها عن تقرح، ويفسد مزاج الأعضاء وهيأتها. متن اللغة ١/ ٤٩٦.

و نەخۆشینەكە موجیب نییە بۆ ئەو سیراتەیە ئەگەرچی گەلێ جاران بە عادەت ئەو سیراتەیە هەیە. هەروەها (طيرة و تشاؤم) بەو شتانە كە عەرەب كردوویانە بە عەلامەتی زیانلێكەوتن لە زەمانی جاهیلییەتدا بێ ئەسڵ و بێ ئەساسە، وە ئەو شتانە تەئثیریان نەبووە و نابێ لە زیانگەیاندندا (بالذات) مەگەر بە ئیرادەی خودای تەعالا.

وە ئەمما حەدیسی: (**لا يُورِدُ مُمْرِضٌ عَلَى مُصِحٍّ**)، وە حەدیسی: (**فِرَّ مِنَ الـمجذومِ**) ئەوە حەمل ئەكرێن لەسەر عادەت و واقیع بوونی زیان بە غاڵب، لەبەرئەوە گەلێ جار حەیوان لە نزیكی حەیوانی نەخۆشەوە نەخۆش كەوتووە و ئینسان لە نزیكی ئینسانی گولەوە گول بووە ـ والعياذ بالله ـ وە مەبنی نییە لەسەر تەئثیری تەبیعەت.

وە **قیسمی دووەم** لە (**مُختلف الحديث**) قابیلی جەمع نییە، وە ئەو دوو حەدیسە موختەلەفە بە تەئویل یەك ناكەون، جا لەم قیسمەدا ئەگەر یەكێ لەوان تاریخی لە پاش ئەوی تریانەوە بوو ئەوە دواكەوتووە كە ناسیخی پێشكەوتووەكەیە وەكو حەدیسی: (**إِنَّمَا الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ**) كە لەمەوپێش باسمان كرد، ئەمە مەنسووخە بە حەدیسی: «**إِذَا جَلَسَ بَيْنَ شُعَبِهَا الأَرْبَعِ، ثُمَّ جَهَدَهَا فَقَدْ وَجَبَ الغَسْلُ**» **الحَديث**)[1]، وە ئەگەر ئەم دواكەوتنە مەعلووم نەبوو ئەوە پێویستە كە تەرجیحی یەكێ لەوانە بدرێ بەسەر ئەوی تردا بە مورەججیحێ لە (مرجحات) ئەگەرنا (توقف) ئەكەین لە عەمەل كردن بەو حەدیسانە موتڵەقەن.

(مُختلف الحديث)

كاتێ دەركەت كرد دوو حەدیسی وا   مونافی یەك بن لە هۆی مەعنادا
ئەگەر جەمعیان ئەكرا بە تەئویل   پێویستە بیكەی (عليه التعويل)
ئەنا یا بە نەسخ یاخۆ بە تەرجیح   یەكێكیان بگرە و ئەوی تر تەسریح

◇◇◇

١. صحيح البخاري ١/ ٦٦، فەرموودەی ژمارە (٢٩١).

٣١- باسی زیادە لە سەنەدی پەیوەستدا
(مَعْرِفَةُ الْمَزِيْدِ في مُتَّصِلِ الأَسَانِيْدِ)[1]

وێنەی ئەو حەدیسە ڕیوایەت کراوە لە (عبدِ اللّهِ بنِ المبارك) لە سوفیان لە (عبدِالرَّحمانِ بنِ يَزيدَ بنِ جابِرٍ) ئەڵێ: **(عَنْ عبدِ اللّهِ بنِ المبارك، قالَ: حَدَّثَنا سُفْيانُ، عَنْ عبدِالرَّحمانِ بنِ يَزيدَ بنِ جابِرٍ، قالَ: حَدَّثَني بُسْرُ بنُ عُبَيْدِ اللّهِ، قالَ سَمِعْتُ أبا إدْرِيْسَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ واثِلَةَ بنَ الأسْقَعِ، يقولُ: سَمِعْتُ أبا مَرْثِدٍ الغَنَوِيَّ، يقولُ سَمِعْتُ رسولَ اللّهِ - ﷺ - يقولُ: «لاَ تَجْلِسُوا عَلَى القُبُورِ ولا تُصَلُّوا إليها» فَذِكْرُ سُفيانَ في هذا الإسنادِ زيادةٌ وَوَهَمٌ، وهكذا ذِكْرُ أبي إدْرِيسَ: أمَّا الوَهَمُ في ذِكْرِ سُفْيانَ فَمِمَّنْ دُونَ ابنِ المبارَكِ، لأنَّ جماعةً ثِقَاتٍ رَوَوْهُ عَنِ ابنِ المبارَكِ عَنِ ابنِ جابِرٍ نفسِهِ[2])**، ئێستە وەهم و خەتا لەناوبردنی سوفیاندا ئەوە لە (ابن مبارك)ـەوە، نییە بەڵکو خەتا لە خوار (ابن مبارك)ـەوەیە، لەبەرئەوە کۆمەڵێ باوەڕپێکراو ڕیوایەتیان کردووە لە (ابن مبارك) لە (ابن جابر)ـەوە، (بالذات)، وە ئەمما زیکری ئەبو ئیدریس ئەوە (ابن مبارك) خۆی نیسبەتی وەهمی لێ دراوە، چونکی کۆمەڵێ ڕیوایەتیان کردووە لە (ابن جابر)ەوە، و ناوی ئەبو ئیدریسیان نەبردووە لە بەینی (بسر و واثلة)دا، جا لەم باسەدا (ابن الصلاح) فەرموویەتی: ئەگەر ئەو ئیسنادە کە ڕاوییە زیادەکەی تێدا نییە بە لەفزی (عن) ڕیوایەتەکەی تێدا کراوە ئەوە لایەقە حوکم بکرێ بەوە کە مورسەلە و بە موعەللەل دابنرێ بەهۆی ئەو ئیسنادەوە کە ئەو زیادەیە تێدا هەیە. وە ئەگەر تەسریح بە سەماعی تێدایە یا بە ئیخبار ئەوە ئیحتیمالی هەیە ڕاوی ئەو حەدیسەی

---

١. بۆ زیاتر ناسین و زانینی ئەم باسە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الإرشاد ٢/ ٥٧٦ ـ ٥٨٠، والتقريب: ١٦١ ـ ١٦٢، واختصار علوم الحديث: ١٧٦ ـ ١٧٧، والشذا الفياح ٢/ ٤٧٧ ـ ٤٧٨، والمقنع ٢/ ٤٨٣ ـ ٤٨٦، وشرح التبصرة والتذكرة ٢/ ٤٤٠، وفتح المغيث ٣/ ٧٩ ـ ٨٢، وتدريب الراوي ٢/ ٢٠٣ ـ ٢٠٤، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ١٧٠، وفتح الباقي ٢/ ٣٠٦ ـ ٣١٠، وتوضيح الأفكار ٢/ ٦٤ ـ ٦٧، قال ابن كثير: هو أن يزيد راوٍ في الإسـناد رجلاً لَمْ يذكُرْهُ غيرُهُ. وقال ابن حجر: هو ما كانت المخالفة فيه بزيادة راوٍ فِي أثناء الإسناد، ومن لَمْ يزدها أتقن ممن زادها. قال: وشرطه أن يقع التصريح بالسماع في موضع الزيادة، وإلاَّ فمتى كان معنعناً ـ مثلاً ـ ترجحت الزيادة. انظر: اختصار علوم الحديث ٢/ ٤٨٥، ونزهة النظر: ١٢٦).

٢. الطرق والروايات مفصلة فِي شرح التبصرة، ٢/ ٤٤٤ ـ ٤٤٦.

بیستبێ لە کەسێکەوە کە ڕیوایەتی کردووە لەم کەسە زیادکراوە، وە جارێکیتر هەر لەو کەسە زیادکراوەی بیستبێ نەفسی خۆی، کەوابێ هەڵ ئەگرێ کە (بسر) لەو حەدیسەدا بیستبێتی لە ئەبو ئیدریس و ئەبو ئیدریس لە وائیلەوە و لە پاشان جارێکیتر گەیشتبێ بە واثیلة و حەدیسەکەی بیستبێ لێیەوە و شتێ بووە بە ئاشکرا لە غەیری ئەم ماددەدا (اللّهم) مەگەر قەرینەیێ ببێ لەسەر (تحقق)ی، ئەو وەهمە کە دەعوا کراوە.

باسی زیادە لە ئیسنادی حەدیسدا

لە موهیمماتە زانستی (مزید)	لە موتتەسیلی ڕشتەی ئەسانید
واتە ئیسنادێ کە موتتەسیل بوو	عیلمیش بە ڕشتەی سەنەد حاصڵ بوو
کە سەنەدیتر هاتە ئەو بەینە	(حاذق) ئەزانێ (مزید العیْن)ـە
بەڵێ لەم باسا پێویستە تەفسیل	چونکی تیا هەیە نەوعێ لە تەحصیل

◈◈◈

٣٢ـ (باسی مورسەلی خەفی بەرەڵلاکراوی شاراوە)[١]

ناسینی مورسەلی خەفیی زۆر بەسوودە و ئەم عیلمە دەست ئەکەوێ بەهۆی ئاگاداری لەسەر (طرق)ی ڕیوایەتی ئەحادیس و ئەسانیدی موختەلیفەوە. وە ئەوەی ناوبراوە لێرەدا ئەوەیە کە ئیرسالی تێدا دەرئەکەوێ بەهۆی ئەوەوە کە بزانی ئەو ڕاوییە نەگەیشتووە بە (مروي عنه) یا پێی گەیشتووە و بەڵام ڕیوایەتی لێوە نەکردووە، وەکو لەو حەدیسەدا کە ڕیوایەت کراوە لە **(عَوَّامِ بنِ حَوْشَبٍ)** لە **(عبدِاللّهِ بنِ أبي أوْفَى، قالَ: «كانَ النبيُّ ـ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ـ إذا قالَ بِلالٌ: قَدْ قَامَتِ الصَّلاةُ نَهَضَ وكَبَّرَ)**[٢]، ڕیوایەت کراوە لە ئەحمەدی

---

١. بۆ زیاتر ناسین و زانینی ئەم باسە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الكفاية في علم الرواية: (٥٤٦ ت ـ ٣٨٤ هـ)، والإرشاد ٢/ ٥٨١ ـ ٥٨٣، التقريب: ١٦٢، واختصار علوم الحديث: ١٧٧ ـ ١٧٨، والشذا الفياح ٢/ ٤٧٩ ـ ٤٨٢، والمقنع ٢/ ٤٨٧ ـ ٤٨٩، ونزهة النظر ١٠٩ ـ ١١٢، وطبعة عتر: ٤٣ ـ ٤٤، وفتح المغيث ٣/ ٧٩ ـ ٨٢، وتدريب الراوي ٢/ ٢٠٥ ـ ٢٠٦.).

٢. أخرجه البزار ١/ ٢٥٢ (كشف)، والبيهقي ٢/ ٢٢، وقال عقيبه: «وهذا لا يرويه إلا الحجاج بن فروخ، وكان يحيى بن معين يضعفه». بڕوانە: مَجمع الزوائد ٢/ ١٠٣.

کوڕی حەنبەلەوە فەرموویەتی: (عوام) نەگەیشتووە بە (إبن أبي أوْفَى) وە لەم مورسەلەیە کە حوکم بە ئیرسالەکەی دەرچووە بە هۆی ئەوەوە کە لە ئیسنادی ترا شەخسێ یا دوو شەخس زیاد کراوە لەو شوێنەدا کە ئیدیعای ئیرسالەکەی تیا کراوە، ئەو حەدیسە کە ڕابورد لە باسی حەدیسی (منقطع)دا، لە ڕیوایەتی (عبدالرزاق) لە سوفیانەوەیە.

مورسەلی خەفی

لە موهیمماتە برای (مستوفی) — زانینی حوکمی ئیرسالی خەفیی
بەینی دوو ڕاوی هاوعەسرو زەمان — پێك نەگەییبن لە ماوەی ژیان
یا پێك گەییبن بەڵام بێ سەماع — بە تەسادوف بێ یا بە (امتناع)
یاخۆ دەرکەوێ سەنعەتی ئیرسال — بەڕیوایەتی یەك یا دوو ڕیجال
لەو شوێنا ناوی ئیرسال براوە — ثبوتی ئیرسال لێرا تەواوە

٣٣- باسی (الْمُؤْتَلِفِ والْمُخْتَلِفِ)[١]

ئەو ناوانە کە لە نووسیندا یەکن و لە خوێندنەوەدا موخالیفی یەکن ناوئەبرێن بە (مؤتلف و مُختلف) واتە: هاوئولفەت لە نووسیندا و موخالیف لە خوێندنەوەدا.

وە ئاگاداری بەسەر ناوی ئەو موحەددیسانەدا کە بەر ئەم عینوانە ئەکەون زۆر موهیممە و دەستوورێکی زابت نییە بۆ ئەم بابەتە و خەبەرداری لەسەریان بەسراوە بە موتالەعەوە، بۆ ئەوە بە تەواوی زەبتی ناوەکان بکەن و نەکەونە ئیشتیباهەوە، وە لەم باسەدا تەئلیفات زۆرن جامیعیان (اکمال)ـە، کە کتێبی (ابو نصر ابن ماکولا)یە، بەڵێ چەند ناوێ هەن کە داخڵن لە زەبتدا و زەبتی ئەوان لەسەر دوو قیسمە:

---

١. بۆ زیاتر ناسیـــن و زانینی ئەم باسە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الإرشاد ٢/ ٦٩٦ ـ ٧٢٩، والتقريب: ١٨٠ ـ ١٨٥، والاقتــراح: ٣١٣ ـ ٣١٤، والمنهــل الروي: ١٢١ ـ ١٢٧، والموقظة: ٩٢، واختصار علوم الحديث: ٢٢٣ ـ ٢٢٦، والشــذا الفياح ٢/ ٦١٧ ـ ٦٦١، والمقنع ٢/ ٥٩٢ ـ ٦١٣، وشــرح التبصرة ٣/ ١٣٣، ونزهة النظر: ١٧٦، وطبعة عتر: ٦٨، وفتح المغيث ٣/ ٢١١ ـ ٢٤٤، وتدريب الراوي ٢/ ٢٩٧ ـ ٣١٥، وشــرح الســيوطي على ألفية العراقي: ٢٢٢، وفتح الباقي ٣/ ١٢٣ ـ ١٢٧، وتوضيح الأفكار ٢/ ٤٨٧ ـ ٤٨٨، وظفر الأماني: ٩٨ ـ ١٠٢).

زەبتی عام و زەبتی خاص، لەبەشی یەکەمە: (سلام) بە لامی (مشددة) وە (سلام) بە لامی (مُحفف)ـە، وە هەرچی لەم ناوە هەیە هەموو بە لامی (مشدّدة)ـن، مەگەر پێنج ناو:

یەکەم (سلام): باوکی عەبدوڵڵای کوڕی سەلام ئیسرائیلی سەحابی.

دووەم (سلام): باوکی موحەمـمەدی کوڕی سـەلامی بیکەنـدی بوخاری مامۆستای شێخی بوخاری.

سێیەم (سلام): کوڕی (مُحَمَّدِ بنِ ناهِضٍ المَقْدسيُّ) کە ئەبو تالیبی حافیز و تەبەرانی ڕیوایەتی حەدیسیان لێوە کردووە.

چوارەم (سلام): باپیری موحەممەدی کوڕی عەبدولوەهابی کوڕی سەلام **(الـمُتَكَلِّمِ الجُبَّائيِّ ـ أَبي عَلِيِّ الـمُعْتَزِليِّ).**

پێنجەم: (سلام ابن ابي الحقيق): وە ئەڵێ بازێ کەس ناوی تری زیاد کردووە عیبارەتە لە (سَلاَمَ اِبنَ مِشْكَمٍ) کە لە زەمانی جاهیلیدا (خـمّار) بووە، بەڵام مەشهوور وایە لامی ئەم ناوە موشەددەدە.

وە لە بەشی (عُمار) بە زەممەی عەین و (عِمارة) بە کەسرەی عەین، بەڵام (عِمارة) بە کەسرەی عەین نییە (الا أبی بن عُِمارة) کە سەحابی بووە، وە بازێکیش بە زەممەی عەین خوێندوویانەتەوە.

هەروا لە بەشی یەکەمە (کریز) لەسەر وەزرنی (سعید)، وە (كُرَيْز) لەسەر وەزنی (زُبیر) وە (حزام) بە زێی نوختەدار لە قەبیلەی قورەیش و (حرام) بەڕێی بێ نوختە لە قەبیلەی ئەنسار، وە ئەبو عەلی کوڕی (بردان)ی، ئەڵێ بیستوومە لە خەتیب ئەیوت: **(العَيْشِيُّونَ: بَصْرِيُّونَ، والعَبْسِيُّونَ: كُوفِيُّونَ، والعَنْسيُّونَ: شَامِيُّونَ)** وە لەم بەشەیە چەند لەفزیتر لە کتێبی (ابن الصلاح)دا، مەوجودن.

بەشي دووەم: زەبتی ئەو ناوانە کەوان لە سەحیحی بوخاری و موسلیمدا یان وان لە واندا لەگەڵ (موطأ)ی، ئیمامی مالیکدا، لەو ناوانەیە (بشار) بە بێی مەفتووحە لەگەڵ شینی نوختەدار باوکی (بندار مُحمد بن بشار) ئیتر باقی ئەوەی کە لە سەحیحەیندا هەیە (یسار)ـە، بە یێی دوو نوختە لە ژێرەوە و سینی بێ نوختە لە پاشیەوە. وە هەرچی وا لە

(صحيحين و موطأ)دا، لەو ناوانە لەسەر سوورەتی (بشر)ـە، ئەوە بە شینی مەنقووطە و کەسرەی بێیە ئیللا چوار ناو، ئەوانە بە سینی بێ نوختە و بێی یەك نوختە لە ژێرەوە بە مەضموومی. ئەو کەسانەیش (عبدالله بن بسر الـمازنی) لە ئەسحابە ـ رضي الله عنه ـ وە (**بُسْرُ بنُ سعيدٍ، وبُسْرُ بنُ عُبَيْدِ اللهِ الحَضْرميُّ، وبُسْرُ ابنُ مِحْجَنٍ الدِّيْليُّ**).

وە هەرچی وا لە (صحيحين و موطأ)دا، لەسەر سوورەتی (بشر)ـە، بە یێی دوو نوختەدار لە ژێرەوە و لە ئەوەڵەوە بێی یەك نوختە و لە ئاخریەوە ڕێی بێ نوختەیە، ئەوە بە شینی نوختەدار و بێی یەك نوختەی مەفتووحەیە ئیللا چوار نەبێ، ئەوە دوو ناویان بە زەممەی بێ و فەتحەی شینی سێ نوختەن لەسەرەوە، ئەوانە: (**بُشَيْرُ بنُ كَعْبٍ العَدَوِيُّ، وَ بُشَيْرُ بنُ يَسارٍ**) و سێیەمیان (**يُسَيْرُ بنُ عَمْرٍو**)ـە، بە یێی دوو نوختەی ژێر و لە ئەوەڵەوە و سێی مەفتووحەی بێ نوختەوە، وە چوارەمیان (**قَطَنُ بنُ نُسَيْرٍ**)ـە، بە نوونی مەضمومە لە ئەوەڵەوە و سینی مەفتووحەی بێ نوختە و بێی ساکنە لەسەر وەزنی (زبَير).

وە هەرچی لەو کتێبانەدا لەسەر سوورەتی (يزيد)ـە، ئەوە بە زێی نوختەدارە لە ئەوەڵەوە بە یێی دوو نوختەی مەفتووحە ئیللا سێ ناو:

یەکەم: (**بُرَيدُ بنُ عَبْدِ اللهِ بنِ أبي بُرْدَةَ**) ئەوە بە زەممەی بێی یەك نوختەیە لە ئەوەڵەوە و ڕێی بێ نوختە.

دووەم: (**مُحَمَّدُ بنُ عَرْعَرَةَ بنُ البِرِنْدِ**) بە بێی یەك نوختەی مەکسوورە و ڕێی بێ نوختەی مەکسوورە و نوونی ساکینە و دالی بێ نوختە لە ئاخریەوە، وە (تلفظ) بەم ناوە زۆر زەحمەتە.

وە سێیەم: (**عَلِيُّ بنُ هَاشِمِ بنِ البَرِيدِ**)ـە، بە بێی یەك نوختەی مەفتووحە لە ئەوەڵەوە و ڕێی بێ نوختەی مەکسوورە و یێی دوو نوختەی ژێر.

وە هەر ناوێ لەسەر شێوەی (براء) و لەو کتێبانەدایە ئەوە ڕێکەی موخەففەفە ئیللا (**أبو مَعْشَرٍ البَرَّاءَ، وَ أبو العاليةِ البَرَّاءَ**) ئەمانە بە ڕێی موشەددەدەن.

وە لە (صحيحَين و موطأ)دا، ناوی (جارية) بە جیمی نوختەدار نییە ئیللا (**جَارِيةَ بنَ قُدامَةَ وَ يَزِيدَ بنَ جَاريةَ**) و غەیری ئەم دوو ناوانە هەموو (حارثة)ـن، بە حێی بێ نوختە و «ث»یی سێ نوختە لە سەرەوە، ئەمانە ئاگاداربن.

حەدیسی (مؤتلف و مختلف)

عینـوان دوو وەسـفی (متعاطـف)ن (الـمؤتلف والـمختلف)ن
بـۆ ئـەو ناوانـەن یەکـێ بـن بـە خەت جیابـن بـە لەفـز بزانـە بـە زەبـت
بـە وێنـەی (سـلام) بـە وەزنـی (علام) هاوخەتـی (سـلام) بـە وەزنـی (کلام)
لامـی ئـەم نـاوە هەمـوو گیـراوە ئیلـلا پێنـج (سـلام) کـە بـە دراوە

◈◈◈

٣٤ـ باسی (المُتَّفِقِ والمُفْتَرِقِ)[١]

بزانـن نەوعـی (الـمُتَّفِقِ والـمُفْتَرِقِ) ڕێکـن لـە لەفـز و نووسـیندا بـە خیلافـی نەوعـی پێشـوو، ئـەو نەوعـە لە نووسـیندا یـەك بوون و لە لەفـزدا جیابوون، وە ئـەم نەوعە وێنەی لەفزی موشتەرەکە کە لە عیلمی (أُصُولِ الفِقْهِ)دا، باس ئەکرێ و زانستی گەلێ بە قیمەتە، وە ئەم نەوعە گەلێ ئەقسامی هەیە:

قیسمی یەکەم: ئەوانەیـە کـە ڕاویـەکان ناوی خۆیان و باوکیان یەکە، وەکو (خَلیلُ بنُ أَحْمَدَ) ئەم خەلیل ناوانە شەش کەسن:

یەکەم: خەلیلـی نەحـوی بەسری، خاوەنی عیلمی (عروض) کـە ڕیوایەتی کردووە لە (عاصم)ی، ئەحوەل و غەیری ئەویش.

دووەم: (خَلیلُ بنُ أَحْمَدَ) کە کونیەی (ابو بشر)ـە، وە (مزنی)یە، و لە ئەهلی بەسرەیە.

سێیەم: ئەسبەهانییە.

چوارەم: (أَبُو سَعيدٍ السُّجْزِيُّ)یە.

---

١. بۆ زیاتر ناسیـن و زانینی ئەم باسە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الإرشاد ٢/ ٧٣٠ ـ ٧٤٣، والتقريب: ١٨٥ ـ ١٨٨، والاقتراح: ٣١٤ ـ ٣١٥، والـمنهل الروي ١٢٧ ـ ١٢٩، واختصار علوم الحديث: ٢٢٧ ـ ٢٢٩، والشذا الفياح ٢/ ٦٦٢ ـ ٦٨٢، والمقنـع ٢/ ٦١٤ ـ ٦٢١، وشـرح التبصـرة ٣/ ١٩٠، ونزهة النظر: ١٧٥ ـ ١٧٦، وطبعة عتر: ٦٨، وفتح المغيـث ٣/ ٢٤٥ ـ ٢٥٨، وتدريـب الراوي ٢/ ٣١٦ ـ ٣٢٩، وفتـح الباقي ٣/ ٢٠٠، وتوضيح الأفكار ٢/ ٤٨٨ ـ ٤٩٣، وظفر الأماني: ٨٩ ـ ٩٨).

پێنجەم: (أَبُو سَعيدٍ البُسْتِيُّ)یە.

شەشەم: (أَبُو سعيدٍ البُسْتيُّ الشَّافِعيُّ)یە، کە زاتێکی فازیل بووە، ئەمانە هەموو ناویان (خليل) و ناوی باوکیان (احمد)ـە.

قیسمی دووەم: کە ناوی خۆیان و باوك و باپیرەیان (متفق) بووە و لە میسالی ئەوەیە: (أَحْمَدُ بنُ جَعْفَرِ بنِ حَمْدَانَ)، ئەمانە چوار کەس بوون و هەموو لە یەك چەرخدا بوون.

یەکەم: (القَطِيعيُّ البغداديُّ) کە ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵڵای کوڕی **(أَحْمَدَ بنِ حَنْبَلٍ)** ـ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ـ.

دووەم: (السَّقَطيُّ البَصْريُّ) کە ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵڵای کوڕی ئەحمەدی کوڕی ئیبراهیمی **(الدَّوْرَقيُّ)**یەوە.

سێیەم: دینەوەری کە ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵڵای کوڕی موحەممەدی کوڕی (سنان) کوڕی موحەممەدی کوڕی **(كَثِيْرٍ صاحبِ سُفيانَ الثوريِّ** ـ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ـ).

چوارەم: (طَرَسُوسيُّ) کە ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵڵای کوڕی (جابر الطَّرَسُوسيِّ)یەوە، ئەمانە هەموویان ناویان (احمد) و ناوی باوکیان (جعفر) و ناوی باپیریان (حمدان) بووە.

قیسمی سێیەم: کە ئەوانەن لە کونیە و نیسبەتدا (موافق)ـن، وەکو: (أَبُو عِمْرَانَ الجَوْنِيُّ) ناوی (موسى بن سهل) بووە، لە بەغدادا دانیشتووە.

قیسمی چوارەم: کە ناوی خۆیان و کونیەی باوکیان (موافق) بووە چوارن:

یەکەم: (صَالِحُ بنُ أَبِي صالِحٍ) کە ئازادکراوی تەوئەمەی کچی (أميّة)ی کوڕی (خلف) بووە.

دووەم: (صَالِحُ بنُ أَبِي صالِحٍ السَّمَّانُ) کە ڕیوایەتی کردووە لە (أبو هريرة)وە ـ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ـ.

سێیەم: (صَالِحُ بنُ أَبِي صالِحٍ السَّدُوسيُّ) کە ڕیوایەتی کردووە لە حەزرەتی (علي) و (عائيشة) ـ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا ـ

چوارەم: (صَالِحُ بنُ أَبِي صالِحٍ) ئازادکراوی (عمرو)ی، کوڕی (حريث) ڕیوایەتی کردووە لە (ابو هريرة)وە، وە ئەبوبەکری (ابن عيّاش) کە ڕیوایەتی لەم ساڵحەوە کردووە ـ الله اعلم ـ

قیسمی پێنجەم: ئەوانەن کە ناویان و ناوی باوکیان و نیسبەتیان ڕێکە، وەکو : (مُحَمَّدُ

بنُ عَبْدِ اللّهِ الأنصاريُّ) کە ناوی دوو کەسن نزیکن لە تەبەقەدا:

یەکەم: (**مُحَمَّدُ بنُ عَبْدِ اللّهِ الأنصاريُّ القاضي**)یە کە شێخی بوخاری و غەیری ئەویش ڕیوایەتیان لێوە کردووە.

دووەم: (**مُحَمَّدُ بنُ عَبْدِ اللّهِ الأنصاريُّ**)یـە، و کونیـەی (ابـو سـلمة)یە، و (ضعیـف الـحَدیث)ـە.

قیسمی شەشەم: ئەوانەن کە هەر لە ناوی خۆیاندا یا لە کونیەدا (متوافق)ـن.

قیسمی حەوتەم: ئەوانـەن کـە (متوافق)ـن، لـە نیسـبەتدا و بەس، وەکو: (آمُلِيُّ)، وە (آمُلِيُّ) یەکەم نیسبەتە بۆ (آمُل) لە (طبرستان)، دووەم نیسبەتە بۆ (آمُل) لە (جَيْحُونَ)دا، وە وەکو (حنفي) حەنەفی یەکەم نیسبەتە بۆ لای بەنی حەنیفە و دووەم نیسبەتە بۆ لای مەزهەبی ئەبو حەنیفەرَحِمَهُاللَّهُ ئیمامی مەشهوور.

ئەمما نەوعـی (مرکـب) لـە دوو نـەوع ئەوە عیبارەتـە لەوەی کە (اتفـاق)ی، دوو کەس ڕێکەوێ لەناو و کونیەیاندا و لە نەسـەبدا یا لە نیسبەتدا ئیختیلافیان ببێ یا (بالعکس) واتە: ئیختیلاف لە ناو و کونیەیاندا ببێ ئیتیفاق لە نیسـبەتیاندا یا لە نەسـەبیاندا ببێ، جا لە ئەوەڵەوە (موسی بن علی) بە فەتـحەی عەین و کەسرەی لام، وە (موسی بن علي) بە زەممەی عەین و فەتـحەی لام و یێی موشەددەدە، وە لە وێنەی عەکسی ئەوەڵە (عَمرو بـن زُرارة) بـە فەتـحەی عەیـن و زەممـەی زێـی (زُرارة) وە (عُمـر بـن زرارة) بـە زەممـەی عەینی عومەر، ئەمانە باسمان کردن نـموونەن بۆ ئێوە ڕایان بگرن.

المُتَّفِقِ والمُفْتَرِقِ

لـە لەفـز و خەتـا ئـەر (متفق)ـن (الـمُتَّفِقِ و المُفْتَرِقِ)ـن
ئەقسـامیان زۆرە یەکەمیـان ڕێکـە نـاوی خۆیـان و باوکیـان یەکـە
وێنـەی (خلیـل)ی، (ابـن احمد)ـە ئەمانـە شەشـن قـەت بەریـان مـەدە
دووەم: نـاوی خـۆو بـاب و باپیریـان یەکێکـە ئەمـجار بـێ بـۆ تەحریریـان
(أحـمد)ی، کوڕی (جعفر)ی، (حـمدان) چـوارن هەموویـان هاوچـەرخ و زەمـان

سێیەمیان: یەکن بە کونیە و نیسبە ... نەك ئیسم و لەقەب (فاحفظه حسبه)
چوارەم: ناویان و کونیەی باوکیان ... یەکەو لە یەکتر جیایە نیسبەتیان
ئەمانە چوارن ناویان صالحە ... کونیەی باوکیشیان ئەبو صالحە
پێنجەمین: ناویان لەگەڵ باوکیان ... موتەوافیقن هەروا نیسبەتیان
دوانن (مُحمّد بن عبدالله) ... ئەنساریی نیسبەت مەحبووبی ئەڵلا
شەشەم: (توافق) هەروا لە ناوا ... یا کونیەی فەقەت بێ شەڕ و داوا
حەوتەم: (توافق) لە نیسبەتایە ... (آملي) دوو کەس لەبەردەستایە
نەوعی (مرکب) لەو دوو نەوعانە ... وەکو فەرعێکە بۆ ئەو ئەسڵانە
مەسەلەن یەکن بە ئیسم و کونیەت ... بەڵام لە یەك جیان نەسەب و نیسبەت
ئەمانە هەموو نموونەن بۆ تۆ ... کەوتیتە هۆهۆ دێ بۆ تۆ کۆکۆ
عیلم بە سەعیە و یارمەتی خودا ... (لیس للإنسان إلا ما سعى)

٣٥- (گێڕانەوەی گەورەکان لە بچووکەکان:
مَعْرِفَةُ الأكَابِرِ الرُّوَاةِ عَنِ الأصَاغِرِ)[1]

گەلێ جار ڕیوایەتی (أکابر) لە (أصاغر)ـەوە، بووە، واقیعەن مەبەس لە ڕیوایەت کەسبی عیلمە و خزمەتی ئیسلام، وە عیلم حیکمەتە، بەتایبەتی عیلمی دین و حیکمەت ئامانجی موسڵمانە و هیوای ماوەی ژیانە و گومبووی خاوەن ئیمانە، لەهەر شوێنی و لەلای هەرکەسێکدا دەست کەوت فرصەتە و ئەم فرصەتە غەنیمەتە و ڕەوا نییە

---

١. بۆ زیاتر ناسین و زانینی ئەم باسە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ٤٨ ـ ٤٩، والإرشاد ٢/ ٦١٧ ـ ٦١٩، والتقريب: ١٦٧ ـ ١٦٨، واختصار علوم الحديث: ١٩٥ ـ ١٩٦، والشذا الفياح ٢/ ٥٣٥ ـ ٥٤٠، والمقنع ٢/ ٥١٨ ـ ٥٢٠، وشرح التبصرة ٣/ ٧٣ ـ ٧٦، ونزهة النظر: ١٦٠ ـ ١٦١، وطبعة عتر: ٦٢، وفتح المغيث ٣/ ١٥٧ ـ ١٥٩، وتدريب الراوي ٢/ ٢٤٣ ـ ٢٤٥، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ١٩٨، وفتح الباقي ٣/ ٦٤ ـ ٦٥، وتوضيح الأفكار ٢/ ٤٧٣ ـ ٤٧٤).

لەبەرئەوە کە (مروي عنە) بچووکە ئینسان تەرکی ئیستیفادەی عیلم بکا و خۆی بەبێ بەهرە بهێڵێتەوە، وە لە فەوائیدی ئەم نەوعە ڕیوایەتەیە دەفعی (توهم)ی، ئەوە کە پێویستە (مروي عنە افضل) بێ لە ڕاوی لەبەر تەماشای غالب یا عادەت و خۆی بێبەش بکا و پایەی ئەو خاوەن عیلمانە فەرامۆش بکرێ،(**وَ قدْ صَحَّ عَنْ عائِشَةَ ـ رَضِيَ اللّهُ عَنْها ـ قالتْ: «أمرَنا رسُولُ اللّهِ ـ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ـ أنْ نُنَزِّلَ النَّاسَ مَنَازِلَـهمُ»**[1]).

جا ئەو ڕیوایەتە بەچەند جۆر ئەبێ، وا ئەبێ کە ڕاوی لە عومر وساڵدا گەورەتر ئەبێ لە (مروي عنە) وەکو حەفتا ساڵە ڕیوایەت بکا لە چل ساڵە، وە یا تەبەقە و چینی (مقدم)تر ئەبێ، وەکو ڕیوایەتی سەحابی لە تابیعی ـ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ـ یا ڕیوایەتی تابیعی لە تابیعی ـ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ـ وەکو ئەوە زوهری و یەحیای کوڕی سەعیدی ئەنساری ڕیوایەتیان کردووە لە مالیکەوە، وە یاخود ڕاوی قەدر و پایەی بەرزتر بێ لە (مروي عنە) وەکو ئەوە کە ئینسانێکی عالم و حافظ ڕیوایەت بکا لە کەسێکەوە مەقامی عیلمی کەمتر بێ لە خۆی، وەکو ڕیوایەتی مالیك لە عەبدوڵڵای (ابن دینار)ـەوە، وە یا (**أَحْمَدَ بنِ حَنْبَلٍ، وَ إِسْحاقَ بنِ رَاهَوَيْهِ**) ڕیوایەتیان کردووە لە (**عُبَيْدِاللّهِ بنِ مُوْسَى**)وە، وە یا ڕاوییەکەی گەورەتر بێ لە هەردوو جیهەتەکەوە، وە ڕیوایەتی گەلێ لە (علماء و حفاظ) لە تلمیذەکانی خۆیانەوە، وە داخڵی ئەم سوورەتەیە ڕیوایەتی سەحابی لە تابیعییەوە، وە ڕیوایەتی تابیعی لە تابیعی تابیعییەوە، وەکو (**عَمْرِو بنِ شُعَيْبِ بنِ مُحَمَّدِ بنِ عبدِ اللّهِ بنِ عَمْرِو بنِ العاصِ**) کە لە تابیعین نەبووە و زیاتر لە بیست کەس لە تابیعین ڕیوایەتیان لێ کردووە کە (**عبدُالغَنِيِّ بنُ سَعيدٍ الحافِظُ**) ناوی نووسیوون لە کتێبێکدا.

ڕیوایەتی (أکابر) لە (أصاغر)

ڕیوایەت هەیە لەبۆ (أکابر) لە چینی (أدنی) یەعنی (أصاغر)
گەورەتر بە ساڵ یا پایەی شەرعی وەکو (صحابی) لەگەڵ (تابعی)
یا پایەی قەدری عیلم و عیرفانی وەکو مامۆستا لە فەقێکانی

---

١. صحيح مسلم ١/ ٥، وسنن أبي داود (٤٨٤٢)، ومعرفة علوم الحديث: ٤٩.

(عمـرو بـن شـعيب تابـع تابعيـن) ڕاوی بـوون لـەوۆ حەفتـا تابيعيـن
عيلـم حيكمەتە و سـەرمايەی ئينسـان نەخسوس عيلمی دين وەسيلەی ئيحسان

◇◇◇

٣٦ـ گێڕانەوەی (الـمُدَبَّج و رواية ألأقران)[1]

(مَعْرِفَةُ الْمُدَبَّجِ وَ مَا عَدَاهُ مِنْ رِوَايَةِ الأقْرَانِ بَعْضُهُمْ عَنْ بَعْضٍ)

باسی (مدبج و غێر مدبج) لە ئەقران:

هـەروا ڕیوایەتـی هاوتەمەنـەكان لـەناو خۆیانـدا واقیـع بووە، جـا ئەگەر ئـەو هاوتەمەنانە هەردوولایان ڕیوایەت لەیەكتر بكەن ئەوە پێی ئەڵێن: (مدبج)، میسالی لە سەحابەدا وەكو: ڕیوایەتـی (أم الـمؤمنیـن عائشة ـ رضي الله عنها ـ) لـە (أبـو هریـرة)وە ـ رضي الله عنه ـ وە ئەمیـش ڕیوایەتـی لـە عائیشـەوە كـردووە، وە لـە تابیعیندا، وەكـو: ڕیـوایەتی (الزهری) لە (عمر بـن عبدالعزیـز) و ڕیوایەتـی (عمـر بـن عبدالعزیـز) لە (الزهری)یەوە، وە لە ئەتباعـی تابیعیندا، وەكو: ڕیـوایەتی مالیك لە (أوزاعی) و ئەوزاعی لە مالیكەوە، وە لە ئەتباعی ئەتباعی تابیعیندا، وەكو: ڕیـوایەتی ئیمامی (أَحْمَدَ بنِ حَنْبَلٍ) لە (عليِّ بنِ الـمدینـيِّ) و ڕیـوایەتی (علی) لە (احـمد)ـەوە.

وە ئەگـەر هـەر یەكـێ لەوانـە ڕیـوایەتـی كرد لـە ڕەفیقەكەیەوە ئیتـر ئـەویان ڕیـوایەتی لەمەوە نەكرد ئەوە (غێر مدبج)ـە، وەكو: ڕیـوایەتی سولەیمانی تەمیمی لە (مِسْعَر)ـەوە، كە ڕەفیقی یەك بوون و نازانین بەوە كە (مِسْعَر) ڕیـوایەتی كردبێ لە سولەیمانەوە.

---

١. بۆ زیاتر ناسیـن و زانینی ئەم باسە تەماشای ئەم سەرچاوانە بكە: (معرفة علوم الحدیث: ٢١٥ ـ ٢٢٠، والإرشاد ٢/ ٦٢٠ ـ ٦٢٢، والتقریـب: ١٦٨، والاقتـراح: ٣١١ ـ ٣١٣، واختصار علوم الحدیث: ١٩٧، والشـذا الفیاح ٢/ ٥٤١ ـ ٥٤٦، والـمقنع ٢/ ٥٢١ ـ ٥٢٣، وشرح التبصرة ٣/ ٧٦ ـ ٧٩، و نزهة النظر ١٥٩ ـ ١٦٠، وطبعة عتر: ٦١ ـ ٦٢، وفتح المغیث ٣/ ١٦٠ ـ ١٦٢، وفتح الباقي ٣/ ٦٧ ـ ٦٩، وتدریب الراوي ٢/ ٢٤٦ ـ ٢٤٨، وتوضیح الأفكار ٢/ ٤٧٥ ـ ٤٧٦).

ڕیوایەتی ئەقران

وەکو ئەم نەوعە بێ شوبهە و گومان — هەیە ڕیوایەی ئەقران لە ئەقران
جا ئەگەر هەردوو ڕاوی بن لە یەك — ناوی (مُدبَّج) دانێ بەبێ شەك
مەثەل عائیشەی (أم المؤمنین) — ڕیوایەتی بوو لەبۆ نەشری دین
لە کێ؟ لە (أبو هريرة)ی، ئەمین — ئەویش لە دایەی بە قەدر و تەمکین
زوهری لە (عمر بن عبدالعزيز) — ئەویش لە زوهری بە فام و تەمیز
مالیك ڕیوایەی لە ئەوزاعی کرد — ئەمیش لە مالیك ڕیوایەی ڕابورد
(أحمد بن حنبل روى عن علي — ابن المديني ذي الفضل الجلي)
هەروەها عەلی لە نەفسی ئەحمەد — ڕیوایەتی کرد حەدیسی ئەرشەد
ئەگەر هەر لایەك ڕاوی بوون لەویان — غەیرە (مُدبج) بکە بە عینوان

٣٧ـ باسی ڕیوایەتی برا و خوشکەکان

(مَعْرِفَةُ الإِخْوَةِ وَالأَخَوَاتِ مِنَ العُلَمَاءِ وَالرُّوَاةِ)[١]

باسی برا و خوشکەکان لە ئەهلی ڕیوایەت:

دوو برا لە سەحابە وەکو: (عبدالله بن مسعود و عتبه بن مسعود) و وەکو (زيد بن ثابت و يزيد بن ثابت) کە برا بوون، وە (عمرو بن العاص و هشام بن العاص) کە برا بوون. وە لە تابیعیندا، وەکو: (عمرو بن شرحبيل و أرقم بن شرحبيل) کە ئەمانە لە ئەفازیلی ڕەفیقانی (ابن مسعود) بوون، وە (هزيل و أرقم بن شرحبيل) کە دوو برای ترن

١. بۆ زیاتر ناسین و زانینی ئەم باسە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ١٥٢ ـ ١٥٧، والإرشاد ٢/ ٦٢٣ ـ ٦٣١، والتقريب: ١٦٩، واختصار علوم الحديث: ١٩٨ ـ ١٩٩، والشذا الفياح ٢/ ٥٤٧ ـ ٥٥٧، والمقنع ٢/ ٥٢٤ ـ ٥٣٤، وشرح التبصرة ٣/ ٧٩ ـ ٨٥، ونزهة النظر: ٢٠٤، وَ طبعة عتر: ٧٩، وفتح المغيث ٣/ ١٦٣ ـ ١٦٩، وتدريب الراوي ٢/ ٢٤٩ ـ ٢٥٣، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ٢٠١، وفتح الباقي ٣/ ٦٩ ـ ٨٣، وتوضيح الأفكار ٢/ ٤٧٦ ـ ٤٧٧).

لـە ڕەفیقانـی (ابـن مسـعود ـ ﵁) وە میسـالـی سـێ بـرا وەکو: (سـهل و عُبـادة و عثمان) ئەولادی «حەنیف» و (عمرو بن شعیب و عمر و شعیب) ئەولادی (شعیب بن محمد بن عبدالله بن عبدالله بن العاص)، وە ڕیوایەتی چوار برا و پێنج برا و شەش برا و حەوت برایـش هەیـە، نووسـراون لـە کتێبەکەی (ابن الصلاح)دا، وە ڕیوایەتـی باب لە کوڕ وەکو: ڕیوایەتی (عباس بن عبدالمطلب) لە (**فضل بن عباس** ـ ﵄) کە حەزرەت ﷺ جەمعـی نوێـژی مەغریـب و عیشـای کـردووە لـە عـەرزی موزدەلیفـەدا، وە ڕیوایەتـمان کـردووە لـە (وائـل)ی، کـوڕی داوود لـە کـوڕی خۆیـەوە (بکـر بن وائـل) لـە زوهرییەوە لە (سعید بن المسیب) لە (ابو هریرة)وە، (**قال: قال رسول الله** ﷺ: «**أَخِّرُوا الْأَحْمَالَ، فَإِنَّ الْأَيْدِيَ مُعَلَّقَةٌ وَالْأَرْجُلَ مُوثَقَةٌ**»[1]، وە مەعنای ئەم حەدیسە شەریفە ئەمەیە کە: باری وشتـر لابەرن لەسەر حاسی دەستی وشترەکە، چونکی ئەوە مەنعی دەستی ئەکا لەوە بە ئاسانی بڕوا بە ڕێدا، وە ئەو بارە بـخرێتە ناوەڕاستی پشتی وشتـرەکە نەك لەسەر حاسی پێی، چونکە ئەو وەزعە مەنعی پێی ئەو وشترە ئەکا لە ڕۆیشتـن و وای لێ ئەکا (کأنه) زنجیر کراوە.

وە ڕیوایەتـی کـوڕ لـە باوکیـەوە وەکـو: ڕیوایەتـی (عَمْـرِو بـنِ شُـعَيْبٍ) لـە باوکییـەوە لـە باپیریـەوە، هەروا (بَهْزِ بنِ حَكِيمٍ) ڕیوایەتی کردووە لە باوك و باپیریـەوە، وە لە عەجیبتریـن ئـەم بابەتەیـە ڕیوایەتـی (**أبوُالفَرَجِ عبدِ الوهابِ التَّمِيْمِيِّ الفقيهِ الحنْبَلِيِّ**) کـە لـە شـاری بەغـدادا لـە مزگەوتـی مەنصور حەڵقەی وەعزی بوو لە باوك و باپیرەکانی خۆیـەوە هەتا نۆ پشت بە شوێنی یەکدا.

---

١. أخرجه أبويعلى (٥٨٥٢)، والبزار (زوائده ـ ١٠٨١)، والطبَراني فِي «الأوسـط» (٤٥٠٨)، والبيهقي (١٢٢/٦) من طريق بكر بن وائل به، و أخرجه أبوداود فِي «مراسـيله» (٢٩٤) من طريق الزهري مرسـلاً، و صححه الشيخ الألباني فِي «الصحيحة» (١١٣٠).

ڕیوایەتی (الأخوة والأخوات)

نەوعێکی ترمان براو خوشکەکان — ڕاوین یەك لە یەك بۆ حەدیسەکان

دوو برای سەحابی ڕاوی بوو مەقسوود — (عبدالله و عتبە) دوو کوڕی مەسعوود

وەك (زید و یزید) ئەولادی (ثابت) — دوو برای (نابت خێر المنابت)

وەك (عمرو و هشام) ئەولادی عاصی — دوو برای هاودڵ بە ئایین ڕاسی

لە تابیعیندا وەك (عمرو وأرقم — ابنا شرحبيل الشهم الأشم)

لە ڕەفیقانی (ابن مسعود) بوون — لە عیبادەتا خاوەن صعوود بوون

سێ برا و چوار و پێنج و شەش و حەوت — ڕیوایەتیان بوو لە یەك بە ڕێکەوت

وەکو کوڕ لە باب ئیستیفادەی کرد — باوکیش لە کوڕی ڕیوایەتی کرد

ئەو (وفق)ی، عادەت ئەم خەرقی عادەت — هەردوو شیرینن بۆ ڕێی سەعادەت

بەخبەخ لەو کوڕە ئەونە ئەکرەم بوو — تاجی شەرەفی باوکە ئادەم بوو

هەر فەزلە کە کوڕ ئەکا بە بابە — چ لە تابیعین چ لە ئەسحابە

ڕەببی سیحەتی لەشمان پێ بدەی — لە دونیا و دینا بەشمان پێ بدەی

٣٨ زانستی حەدیسی پیرۆز:

ئینسانی موسڵمانی باڵغی عاقڵ گەلێ واجباتی لەسەرە، بەڵام بازێکیان فەرزی عەینن، وەکو عیلم بە دوو کەلیمەی شەهادەت و ئایاتی سوورەتی (فاتیحە) و کەلیماتی (تحیات) و غەیری ئەمانە لە واجباتی عەینییە، وەکو ناوی خودا و پێغەمبەری خوداﷺ و ناسینی ناوو نیشانی، ئەمانە واجبن فەرزی عەینن و بازێکیان فەرزی کیفایەن، واتە: ئەگەر یەکێ لە کۆمەڵێ بیانزانێ کافییە و بەسە، وەکو قەزاوەت لە ئەحکامی بەینی مسوڵمانانَدا.

وە لە جوملەی واجباتی عیلم بە ئەلفاز و مەعنای ئەحادیسی شەریفە: چونکی ئەوانە بناغەی ئەحکامی دینی ئیسلامن، وەکو لەفز و مەعنای قورئانی شەریف، جا

ئەگەر ئەوانە قابیلیەتی ئەوەیانە هەیە زۆر بن ئەوە فەرزی کیفایەن. وە ئەگەر لە وڵاتێکدا هەریەکێ قابیلی ئەوانە بوو ئەوە فەرزی عەینە لەسەر ئەو کەسە.

وە گەلێ قسە کراوە لە عومری ئەو ئینسانە کە حەدیس فێر ببێ و بیکاتە بەر، وە لە ئەنجامدا بڕیاردرا کە منالی پێنج ساڵە دروستە (تحمّل)ی، حەدیس بکا، بەڵام بازێ لە (مُحققین) فەرموویانە: ئەم مەوزووعە بەسراوە بە فام و هۆشیاری شەخسەوە، جا ئەگەر منداڵێکی چوار ساڵە هۆشیار بوو حەدیس وەرئەگرێ، وە ئەگەر دە ساڵە بێهۆش و نەفام بوو ئەوە ئیعتیبار ناکرێ بەو حەدیسە کە ئەو وەریئەگرێ، بەڵێ ئەگەر لە کاتی نائەهلیدا حەدیسەکەی وەرگرت و لەکاتێکدا ئەهل بوو باڵغ و عاقڵ و موسڵمان بوو حەدیسەکەی ئەداکرد ئەوە قبووڵ ئەکرێ.

زانستی حەدیسی پیرۆز

عیلم بە حەدیس بە لەفز و مەعنا — فەرزی کیفایەن لەبۆ تەوانا
لە موسڵمانی باڵغی عاقڵ — ئەگەر بە مانیع نەبوو بێ عاطڵ
(تعیّن)ی، کرد لە فەرزی عەینە — وەکو مەعلوومە و مەشهووری بەینە
حیفزی مەتنەکەی لە موهیماتە — لە مەندوباتی پڕ کەراماتە
کێ لەبەریی کاو لە کام تەمەنا — دائیر بوو لە ناو زانای (أُمَنا)
تا بڕیار درا پێنج ساڵەی زەریف — ئەشێ بۆ حیفزی حەدیسی شەریف
بەڵام بە فیکرێ ساغ و تەمامە — تەحدیدی ئەوە بە عەقڵ و فامە
پێنج ساڵە ئەگەر فامیدە و ژیرە — لایقی حیفزی کەلامی میرە
پەنجا ساڵە بێ مادام نەفامێ — ناشییە ناشێ بۆ هیچ مەرامێ
سەماعی نا ئەهل قبووڵی سەهلە — ئەگەر ئەدای کا لەو کاتا ئەهلە

◇◇◇

٣٩ ڕێگەی نەقڵی حەدیسی شەریف:

ئەو ڕێگەیەی دانراوە بۆ نەقڵی حەدیسی حەزرەت ﷺ لە لایەنی موحەددیسەوە و (تحمّل) و ڕاگرتنی بەڕاستی هەشت ڕێگەیە، وەکو باسیان ئەکەین ـ ان شاء الله تعالى ـ

یەکەم: بیستنی تلمیذە لە شێخەکەیەوە، خواە ئەو شێخە لەسەر حیفزی ذیهنی حەدیسی بۆ ڕیوایەت بکا، یا لە ڕووی کتێبەوە، وە ئەم جۆرە ئەعلایانە و دروستە تلمیذ بڵێ: (**حدثنا، أخبَرنا، انبأنا، وَ سَمعت فلاناً يقوُل، وَ قال لَنا فلان، وَ ذكر لنا فلان**).

دووەم: خوێندنەوەی تلمیذە لەسەر شێخەکەی وە زۆربەی موحەددیسین بەم بەشە ئەڵێن: (عرض) واتە: ڕانواندنی کتێبی حەدیسی شەریف بەسەر شێخدا، لەبەرئەوە کە تلمیذەکە کتێبەکەی نیشانی شێخەکەی ئەدا، وەکو چۆن قوتابی قورئانی شەریف ئەبا بۆ لای شێخی قیرائەت و ئەویش تەماشای ئەکا، وە ڕاجیح ئەوەیە ئەم قیسمە وا لە پاش قیسمی پێشووەوە، وە عیبارەتی نەقڵ لێرەدا ئەمەیە تلمیذ بڵێ: (**قرأت على فلان، او قرئ على فلان وأنا اسْمع فأقرّ به**) وە دروستیشە بڵێ: (**حدّثنا فلان قراءة عليه او اخبَرنا قراءة عليه**)، وە لەم بەشەدا دروستە بۆ تلمیذ نەقڵ بەهۆی بیستن لە شێخەکەیەوە لە پشتی پەردەوەو چاوی لێوە نەبێ ئەگەر بە زەبت دەنگەکەی بناسێ یا بزانێ کە شێخەکەی لەو شوێنەدا حازرە ئەگەر بەهۆی کەسێکەوە حەدیسەکە وەربگرێ.

بەشێ سێیەم: لە یاسای نەقڵ و (تحمّل) بۆ حەدیسی شەریف ئیجازەیە، وە ئەم ئیجازە بە چەند جۆرێکە:

یەکەم: ئیجازەی شێخە بۆ تلمیذی (معيّن) لە (معيّن)دا، وەکو ئەوە بڵێ بە تلمیذەکەی: ئیجازەم پێدای لە ڕیوایەتی سەحیحی بوخاریدا، یا لەو بابانەدا کە فەهرەستی ئەم کتێبە شامیلە بەسەریاندا، ئەم بەشە ئەعلای ئەنواعی ئیجازەیە، وە ئەوەی کە عەمەلی موحەددیسین دامەزراوە لەسەری ئەمەیە کە ڕیوایەت بە ئیجازە دروستە و عەمەل کردن بە (مروي بالاجازة) واجبە، هەرچەند ئیختیلافی تێدا هەیە.

دووەم: ئیجازەیە بۆ (معيّن) لە (غيْر معيّن)دا، وەکو ئەوە شێخەکە بڵێ: (**أجزت لك او**

لكم جَميع مسموعاتي او جَميع مروياتي، أو ما أشبه ذلك) وە خیلاف لەم بەشەدا زۆرترە لە نەوعی پێشوو، بەڵام جومهووری موحەددیسین و فوقەها لەسەر ئەوەن کە ئیجازە بەم شێوەیشە دروستە و عەمەل پێ کردنی واجبە.

سێیەم: ئیجازەی غەیرە (معیّن)ـە، بە سیفەتی عموم، وەکو ئەوە کە بڵێ: **(اجزت للمسلمین او اجزت لکل احد او اجزت لِمن ادرك زماني، وَ ما اشبه ذلك)** جا زانا (متأخر)ـەکان، لەوانە کە ئیجازەیان ڕەوا داوە ئیختیلافیان هەیە لەم جۆرە ئیجازەدا، خولاسەکەی ئەمەیە: ئەگەر ئەو غەیرە (معیّن)ـە، موقەییەد بێ بە سیفەتێکی خاسسەوە، وەکو ئەوە بڵێ: **(اجزت لکل احد یکون اهلاً للرِّوایة)** ئەوە نزیکە لە جەوازەوە، وە (ابن الصلاح) ئەفەرموێت: نەمانبیستووە لە ئیمامە گەورەکاندا کەس بەم جۆرە ئیجازەیە ئیجازەی دابێ.

چوارەم: ئیجازەیە بۆ مەجهوول یا بە ڕیوایەتی شتی مەجهوول، وە لەم جۆرە ئیجازەیە ئیجازەی (معلق) بەشەرت وەکو ئەوە بڵێ: **(اجزت لِمُحَمّد بن خالد الدمشقی)** وە لە عەینی کاتدا جەماعەتێ ببن بەو ناوو عینوانە لە دیمشقی شامدا، وە شێخەکەش مەقسوودی خۆی لەو ئیجازەدا دیاری نەکا، ئەم جۆرە ئیجازە فاسیدە و بێسوودە، وە لەم بابەتە نییە ئیجازەی جەماعەتێ هاوناو و (معیّن) بە ڕشتەی نەسەب، بەڵام شێخەکە ئەیانناسێ ئەمە عەیبی تێدا نییە و ئیجازەکە دروستە، چونکی لێرەدا ئیجازەکە بۆ هەموویانە، وە لە پێشەوە بۆ یەکێکە لەو خاوەن ناوانە و مەعلووم نییە کێیە، وە ئەگەر بڵێ ئیجازەم دا بەوانە کە فڵان کەس مەیلی هەیە بە ئیجازەیان، ئەمە جێگەی خیلافە، لەبەر جەهالەتی ئەو کەسانە بەهۆی تەعلیق بە شەرتەکەوە گەلێ کەس مەنعیان کردووە، وە خەتیبی بەغدادی نەقڵی کردووە لە بازێ ئیمامانی حەدیسە وە کە دروستە، وە ئەگەر ئیجازەی دا بۆ ئەو کەسە کە مەیلی هەیە ئیجازەی لێ وەربگرێ ئەوە موناسبترە بۆ جەواز، چونکە عیبارەتەکەی بەیانی واقیعە، چونکی هەرکەسێ مەیلی نەبێ داوای ئیجازەی لێ ناکا.

پێنجەم: ئیجازەیە بۆ مەعدووم، وە مولحەقە بەم بەشەوە ئیجازە بۆ منداڵی بچووك، وەکو بڵێ: **(اجزت لِمن یولد لفلان)** وە ئەگەر ئەو مەعدوومە لاحیق بکا بە مەوجوودەوە،

وەکو ئەوە بڵێ: (**اجزت لزيدٍ وَ لِمَن يولد منه، او اجزت لك وَ لِنسلك**) ئەمە نزیکترە لە جەوازەوە، چونکی سەربەخۆ ئیجازە نییە بۆ مەعدووم، بەڵام ئیجازە بۆ مەعدووم (ابتداء) بە بێ (عطف) لەسەر مەوجوود، ئەوە خەتیبی بەغدادی ئیجازەی داوە و باسی ئەوەی کردووە کە بیستوویەتی لە چەند کەسێ لە گەورەکانی عیلمی حەدیس کە دروستە، بەڵام (مُحققيـن) موتتەفیقن، لەسەر ئیمتیناعی ئەم جۆرە ئیجازە بە قەتعی و ئەمە (موجب)ـە، بۆ عەدەم، جەوازی ئیجازەی منداڵی بچووکیش کە لەوکاتەدا قابیلی سەماع و (تـحمّل)ی، حەدیسی نەبێ، بەڵام ئەوەی ئیعتیمادی لەسەر دراوە ئەمەیە کە: ئیجازەی منداڵی (غیْر مُميّز) دروستە و (بالأولى) ئەگەر (مُميّز) بێ لەبەر حیرص لەسەر مانەوەی ئیسناد لە ئوممەتی پێغەمبەردا ﷺ.

شەشەم: ئیجازەیە لە حەدیسێکدا کە هێشتا خۆی نەیبیستووە بۆ کەسانێ بەم شەرتە لەپاش ئەوە کە شێخەکەی خۆی بیستی ئەوان ڕیوایەتی بکەن، ئەمە دروست نییە و لە قەبیلەی ئەوەیە شتێ هێشتا نەبووە بە ماڵی خۆت بیدەی بە کەسێ.

حەوتەم: ئیجازەدانە لەو کتێبانەدا کە خۆی ئیجازەی پێ دراوە لەواندا، ئەمە ئەگەرچی بازێ کەس مەنعیان کردووە ڕاستەکەی ئەوەیە دروستە، جا بزانن سەحیح وەهایە کە ئیجازەدان لە علوومدا دروست نییە ئیللا بۆ کەسێ کە (حاذق) و ماهیر بێ لە عیلمەکەدا و لە ئەنواعێکی (معيّن)دا، بێ بە تەعیینی نەوعێ، وەکو بڵێ: ئیجازەم پێدای لە ڕیوایەتی حەدیسی سەحیح لە هەر کتێبێ لە سیحاحەکان یا لە عیلمی (صَرْف) یا (اصول الفقه أَوْ اصول الدين) وە وێنەی ئەمانە.

وە باش وەهایە هەرکەسێ ئیجازەی بە کەسێ دا بە نووسین بە زمانیش (تلفظ)ی، پێ بکا و ئەگەر (تلفظ)ی، پێ نەکرد لە کاتی نووسینەکەدا قەسدی ئیجازە پێدان بکا بەو نووسراوە، بەڵام پایەی ئەمە کەمترە لە کیتابەت و تەلەفوظ بە زمان.

قیسمی چوارەم: لە ئەقسامی ڕێگەی (تحمّل) و نەقڵی حەدیسی شەریف لە شێخەوە (مُناوَلة)یە، واتە: کتێب دانە دەستی تلمیذ لە لایەنی شێخەوە، وە ئەمەیش دوو نەوعە:

یەکەم: (مُناوَلة)یە، لە گەڵ (تلفظ) بە ئیجازەدا، ئەمە ئەعلای ئەنواعی ئیجازەیە (على

الاطلاق) ئەمەیش چەند سوورەتی هەیە، یەکێ لەو سوورەتانە ئەمەیە کە شێخەکە ئەسڵی سەماعەکەی خۆی یا کتێبێکی‌تر کە موقابەلەی کرابێ لەگەڵ ئەو ئەسڵەدا بدا بە تالییەکە و پێی بڵێ: ئەمە ئەسڵی سەماعی منە و ئیجازەم پێ دای کە ڕیوایەتی بکەی لە منەوە، وە لەم بەشـەیە ئەمەیش کە تلمیز کتێبەکەی خۆی بێنێ بۆ لای شـێخەکەی و بڵێ: ئەوەی وا لەم کتێبەدا هەموو لە ڕیوایاتی تۆیـە لە ئوسـتادتەوە ئەمەوێ ئیجازەم پێ بدەی ڕیوایەتی بکەم لە تۆوە، جا ئەگەر شێخەکەی ئیجازەی پێ داو یارۆی تلمیزیش ئینسانێکی (موثوق بـە) بـوو، وە یاخـود شـێخەکەی لـە پاش تەماشـای ئـەو کتێبـە و عیلم بە سیحەتی لەلای خـۆی ئیجازەی دا بـە تلمیزەکەی ئەوە ئیجازەکەی دروسـتە، وە ئەگـەر نە تلمیزەکە (موثوق بـە) بـوو وە نە شـێخ تەماشـای کتێبەکـەی کرد و هەر لـە خۆیـەوە ئیجـازەی ڕیوایەتی پێدا، ئەوە ئەو ئیجازە بەتاڵ و بێسوودە و دروست نییە ئەو تالیبە ڕیوایەتی بکا لەو شێخەوە.

دووەم: نەوعی (مُناوَلة) عیبارەتە لە دانەدەستی ڕووت، بەم جۆرە کە شێخ کتێبەکەی خۆی بـدا بـە تالیـب و بڵـێ: (**هذا مِن حديثي، أو من سَماعاتي**) ئیتـر نەڵـێ: (**أجزت لك روايته عنـي، أو أروه عنّي**) ئەوە ئەم موناوەلەیە باش نییە و ڕیوایەتی تلمیزەکە لەسەر ئەوە دروست نییە، بـەڵام خەتیبی بەغدادی گێڕاویـەتیـەوە لـە ئەهلی عیلم کە تەسحیحی ئەم نەوعـە ئیجازەیانە داوە و فەرموویانە: دروستە تلمیز ڕیوایەتی لەسەر بکا بە ناوی ئەو شێخەوە ـ والله اعلم ـ

جا بازێ ڕیوایەتیان کردووە کە دروستە خاوەن (مُناوَلة) بە عیبارەتی (حدثنا أو أخبَرنا) ڕیوایـەت بـکا، بـەڵام (ابن الصلاح) ئەفەرموێـت: ئیحتیات لـەم قیسـمەدا ئەمەیە بڵێ: (**أخبَرنا فلان مُناوَلة، أو حدّثنا مُناوَلة وَ إِجازة ـ وَ هكذا**).

قیسمی پێنجەم: لە ئەقسامی ڕێگەی نەقڵی حەدیس (مكاتبة)یە، واتە بۆ تلمیز نووسین، بـەم جـۆرە شـێخ بنووسـێ بـۆ لای تلمیزەکـەی بازێ لـە (مـرويات)ی، خۆی ئەگـەر غایب و یاخود بازێ (مرويات)ی، خۆی بنووسێ بۆی ئەگەر حازر بێ، وە ئەم قیسمە دوو بەشە:

یەکەمیان: ئەوەیـە لەگـەڵ ئیجازەدابـێ، بـەم جـۆرە لەگـەڵ (مرويات)ـەکەیدا، بـۆی بنووسێ: (**وَ أجزت لك مروياتي**) وە ئەم بەشە زۆر بە هێزە و وەکو (مُناوَلة) وایە و خیلاف نییە لە جەوازیـدا.

بەشی دووەم: ئیجازەی لەگەڵدا نییە و بازێ لە موحەددیسەکان قبووڵیان کردووە و بازێکیان ئیعتیباریان پێ نەکردووە، بەڵام ئەم فیکرە باش نییە و زاهیر وایە ئیعتیماد بدرێ لەسەر نووسراوی شێخ، وە تلمیزی بۆی هەیە ڕیوایەتی بکا لێیەوە، لاکین بڵێ: **(کتب إلي فلان، قال: حدثنا فلان بكذا، أو کتب لي فلان وَ قال: حدثنا فلان بكذا)** ئەمە موختارە و (مرضي)یە.

قیسمی شەشەم: لە ڕێگەی نەقڵ و (تحمل، اعلام)ـە، یانی ئیعلامی شێخ بە تلمیزەکەی کە فڵانە کتێب یا فڵانە حەدیس لە (مسموعات)ی، منە لە فڵانە کەسەوە یا لە ڕیوایەتی منە، لە فڵانەوە، بەبێ ئەوە پێی بڵێ: **(اروه عني، او أذنت لك فِي روايته، أو نَحو ذلك)**، ئەمە بەلای گەلێ لە موحەددیسەکانەوە ڕێگەی نەقڵە بۆ ئەو حەدیسانە لەو شەخسەوە، حەتا ئەگەر بڵێ: ڕیوایەتیان مەکە لە منەوە، هەر ئەتوانێ ڕیوایەتیان بکا لێیەوە، بەڵام شێخ (ابن الصلاح) ئەفەرموێت: موختار وایە کە دروست نییە بۆ تلمیز ڕیوایەت بکا لەو شەخسەوە بەم ڕێگەیە، چونکی وا ئەبێ ئەو کتێبە لە (مسموعات)ی، ڕاوییەکە ئەبێ، بەڵام لەبەرئەوە کە خەلەلێکی تێدا ئەبینێ ئیزنی کەس نادا ڕیوایەتی بکەن لێیەوە.

قیسمی حەوتەم: لە ڕێگەی نەقڵ و تەحەمول (وصية)ـە، بە کیتاب، بەم جۆرە شێخ (وصية) بکا بۆ تلمیز کە فڵانە کتێبم لێوە ڕیوایەت بکە، خوا کاتی نەخۆشینی مردنی بێ یا ڕۆیشتنی بۆ سەفەرێ، ئەوە ڕیوایەت کراوە لە بازێ (سلف)ـەوە ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ ـ کە ڕەوای داوە ڕیوایەت بەم جۆرە، بەڵام ئەمە زۆر دوورە یا زەللەی عالمە یاخود تەئویل ئەکرێ بەوە کە تلمیذ ئەتوانێ بە شێوەی (وجادة) ڕیوایەتی بکا، وەکو لەمەولاوە شەرحی دێت.

قیسمی هەشتەم: (وجادة)یە، واتە: دەستکەوتن، بەم جۆرە ئینسانێ بە یارمەتی خودا کتێبی موحەدیسێکی دەست بکەوێ کە چەند حەدیسی تێدا بێ، وە ئەمەیش نەگەیشتووە بە خاوەنی ئەو کتێبە و ڕیوایەتی لێوە نەکردووە و لەلای ئەویشەوە ئیجازەی دەست نەکەوتووە، ئەمە بۆ ئەو کەسە دروستە بڵێ: **(وجدت بخطٌ فلان، أو قرأت بخط فلان، وَ يذكر شيخه، وَ يسوق سائر الاسناد والمتن معاً)**.

وە ئەمما ڕەفتارکردن بە مەعانی ئەو (مرويات)ـە، لە لای گەلێ لە موحەددیسەکان دروست

نییە، بەڵام ئەوەی ڕاستە و بازێ (مُحققين) جەزمیان ناوە بە سەریا ئەمەیە: مادام ئەم شەخسە باوەڕی وابێ کە (مروي)یە، (مروي)ی، فڵانەکەسە، بۆیە واجبە کە ڕەفتاری پێ بکرێ.

ڕێگەی نەقڵی حەدیسی شەریف

چەن ڕێگەی هەیە نەقڵی ئەحادیس
یەکەم بیستنە لە شێخی حەدیس

خواە بە (إملاء) بێ یا هەر بە (تحديث)
لەبەر یا بە هۆی کیتابی نەفیس

نەقڵی دروستە بە (حدثنا
و أخبرنا و أنبأنا)

(أو بسمعت فلانا يقول
وَ قال لنا فلان مقبول)

دووەم قیرائەی شاگردی تەمییز
لەسەر ئوستادی سەربەرزی عەزیز

یا تیلمیزێ‌تر بیخوێنێ لە بۆی
ئوستاد گوێ بگرێ و ئاگای بێ لە خۆی

ئەگەر کتێبی لەبەردەستا بێ
تەماشای بکاو بە دڵ ئاگا بێ

ئەم قیسمە لە پاش قیسمی ئەووەڵە
ئەمە مەفضوولە و ئەووەڵ ئەفزەڵە

ناوی ئەم قیسمە لای (مُحدثين)
عەرزە وەك خوێندن لەلای (مقرئين)

ئەسڵەمی تەعبیر بۆ نەقڵی ثانی
ئەڵێ: (قرأت على الفلان)

(أو قرىء عليه وأنا أسمع
فاقرّه هذا أَجْمع)

نەك (حدثنا یا أخبَرنا)
ناڕێکە لەگەڵ حاڵی (أمنا)

نەوعی سێیەمین بۆ نەقڵی حەدیس
بە ئیجازەیە لای شێخی ڕەئیس

ئەمەیش چەن قیسمە (كما تبيّن)
یەکەم بوو مەعلووم (فيما تعيّن)

ئەڵێ: (أجزت لك يا عيني
نص البخاري ترويه عني)

دووەم ئیجازەی (معيّن) بەڵام
بۆ ڕیوایەتی (أشيا) بە (ابهام)

ئەڵێ: ئیجازەم پێدای حەیاتم
بۆ (مسموعات) و بۆ (مرويات)م

سێیەم ئیجازەی (غير معيّن)
گەر بۆت مەعلووم بێ (لا بأس فِي البيّن)

چوارەم ئیجازەی (مبهم) لە (مبهم)
ئەمە مەردوودە غەیرە موحتەرەم

پێنجەم ئیجازە بۆ شەخسی مەعدووم — باشە تابیع بێ بۆ شەخسی مەعلووم

شەشەم ئیجازە (فیما لَمْ یسمع) — لە هەر نەوعێ بێ مەردوودە و (یُمنع)

حەوتەم ئیجازەی (ما أجیز فیە — هذا جائز علی ما نرویە)

ئیجازە وەختێ باشە بۆ ئیسناد — بە زمان بدا ئیجازە ئوستاد

ئەنا هەر نووسین بێ دەخڵی زمان — پایەکەی پەستە لای موحەددیسان

چوارەمین نەوعی نەقڵ بزانە — موناوەلەیە و کتێب پێدانە

بدا بە تلمیذ کتێبەکەی خۆی — ئیجازەکەشی بەدەم بڵێ بۆی

یا تلمیذەکەی کتێبێ بێنێ — لە لای شێخیدا باش بینوێنێ

پاش موتالەعە و مولاحەظەی ئەو — تەقریری بکا و ئیذنیش بدا بەو

لێرا پێویستە موقابەلەی تام — بۆ کتێبەکەی بە کتێبی ئیمام

پێنجەمین نەوعی یاسای (تحمّل) — بە کیتابەتە بۆ ڕاوی (کامل)

شێخ بۆی ئەنووسێ عەینی (مرویات) — بە دەمیش ئەڵێ: ئیجازەم پێدایت

ئەمە بەهێزە وەك موناوەلە — لەگەڵ ئیجازە بۆ ئەو فازیلە

بەڵام ناگاتە پایەی (سَمعنا — أو حدثنا أو أخبَرنا)

گەر نووسی و پێیدا بە بێ ئیجازە — حوکمی ئەمیشە ئەڵێن جەوازە

موختار لەم نەوعا (کتبَ لَنا) — نەك (حدثنا أو أخبَرنا)

نەوعی شەشەمین ڕێگەی ئیعلامە — لەبۆ تیلمیزی بە هۆش و فامە

ئەڵێ جامیعی سەحیحی کامیل — ڕیوایەتم کرد لە شێخی فازیل

(فأروه عنيّ) ئەمە دروستە — ڕیوایەی چونکە یاسای مەخصوصە

ئەگەر ئەو ئەمرەی نەفەرموو ئوستاد — یا نەهیی لێ کرد نابێ بە ئیسناد

نەوعی حەوتەمین خاوەنی کیتاب — وەسییەت ئەکا بۆ بازێ ئەحباب

ڕیوایەت بکا فڵانە کیتاب — ئەمە بێ سوودە بە یاسای سەواب

هەشتەم (وجادة) یانی دەستکەوتن — بۆ کتێبی شێخ لەسەر هەڵکەوتن

بـێ لیقـای ئوسـتاد یـا بیسـتنی ئـەو یـا ئیجـازەدان قەدیـم بـێ یـا نـەو
لێـرا هـەر ئـەوە ئەشـێ بـۆ ئینسـان بڵـێ: (وجـدت بـخط فـلان)
یاخـود (وجـدت فِـي کتابـه أو قـد قـرأت مـن کتابـه)
لەمـە زیاتـر دەعـواو ئیزافـە دوورە لـەو کەسـە خـاوەن ئینسـافە

ڕیوایەتی حەدیس بە مەعنا

بزانـن کاتـێ ڕیوایـەی حەدیـس لەسـەر مەعنا بێ نەك نەسسی نەفیس
ئەمـە بـۆ نـەزان حەرامـە حـەرام (إذ لا یعلـم الـمعنى بالتمـام)
بەڵـێ بـۆ زانـا بـە مەعنـاو مەقـام دروسـتە بەبـێ ئیخـلال بـە مـەرام
لەگەڵ ئەوەیشـا پێویستە (فِي الـحال) بڵـێ: (بالـمَعنى) یـا (أو کمـا قـال)

◈◈◈

٤٠ ئادابی تالیبی حەدیس ئادابەکانی تامەزرۆیانی فەرموودە[١]:

مەبەست لە ئادابەکانی داواکاری فەرموده (طالب الحدیث) ئەوەیە کە دەبێت قوتابی پێی برازێتەوە لە ئادابی بەرزو ڕەوشتی چاك کە لەگەڵ شەرەفی ئەو زانستەدا بگونجێن، کە ئەو بەدواوەیەتی، کە ئەویش فەرمودەی پێغەمبەرە ﷺ لەو ئادابانە لە هەندێکیان قوتابی و فەرموودەناس تیایدا هاوبەشن و هەندێکیشیان تایبەتە بە قوتابییەوە.

ـ ئەو ئادابانەی تالیبـی حەدیس کە لەگەڵ فەرمودەناس (الـمُحدِّث)، تیایدا هاوبەشن:

أ. ساغ کردنـەوەو پاك کردنـەوەی نیـەت بۆ خوای گەورە لە تامەزرۆبونیدا، بۆ دەست خستنی فەرمودە.

---

١. پەخشـانی ئەم بابەتە لە لایەن لێکۆڵەرەوە ئامادە کراوە، بۆ زیاتر بەرچاوڕوونی لەم بابەتەدا تەماشـای ئەم سەرچاوانە بکە: (الإلـماع: ٤٥ وما بعدها، والإرشاد ١/ ٥٢١ ٥٢٨، والتقریب: ١٤٦ ـ ١٤٩، والاقتراح: ٢٨٠ ـ ٢٨٤، والـمنهل الروي: ١٠٨، واختصار علوم الحدیث: ١٥٧ ـ ١٥٨، والشـذا الفیاح: ١/ ٤٠٠ ـ ٤١٨، والمقنع ١/ ٤٠٧ ـ ٤١٨، وشـرح التبصرة ٢/ ٣٣٢، ونزهة النظر: ٢٠٤، وفتح المغیث ٢/ ٣١١ ـ ٣٤٦، والتدریب ٢/ ١٤٠ ـ ١٥٨، وفتح الباقي ٢/ ٢٢٣، وَ قواعد التحدیث: ٢٣٣ ـ ٢٣٦).

ب. بێداربوون لەوەی کە مەبەست لە دەست خستنی دا گەیشتن بێت بە مەبەستە دونیاییەکان (أبو داود) و (إبن ماجة) لە فەرمـوودەی (أبو هريرة)ـەوە، هێناویانە، کە وتویەتی: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: «**مَنْ تَعَلَّمَ عِلْمًا مِمَّا يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَتَعَلَّمُهُ إِلَّا لِيُصِيبَ بِهِ عَرَضًا مِنَ الدُّنْيَا، لَمْ يَجِدْ عَرْفَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ**»[1]، واتە: هەرکەسێك خۆی فێری زانستێك بکات لەو زانستانەی کە تەنها لەبەر خاتری خوان، بەڵام ئەم تەنها لەبەر ئەوە فێر بێت، تا بەمەبەستێکی دونیایی بگات، ئەوە ئەو کەسە لەڕۆژی دواییدا بۆنی بەهەشت ناکات).

ج. دەبێت کار بکات بەو فەرموودانەی کە دەیان بیستێ.

ـ ئەو ئادابانەی کە تایبەتن بە (قوتابی فەرمودەوە: طالب الحديث) نەك بە فەرمودەناس (الـمُحدِّث)ـەوە:

أ. دەبێت داوای موەفەقێتی (التوفيق)و سەقامگیری (التسديد)و ئاسانکاری (التيسير) و یارمەتی (إعانة) لە خوا بکات، بۆ (ضبط)کردنی فەرمودەکان و لێ تێگەیشتنیان.

ب. دەبێت خۆی بۆ ئەم مەبەستە یەکلایی بکاتەوە، وە هەموو هەوڵەکانی بخاتەگەڕ بۆ دەست خستنی.

جـ. دەبێت دەست بکات بە گوێ گرتن لە چاکترین مامۆستای شارەکەیەوە، کە چاکترینیان بێت لەڕووی سەنەدو زانستو دینەوە.

---

١. إسناده حسن، و أخرجه ابن ماجه (٢٥٢) من طريق يونس وسريج، بهذا الإسناد، وَ أخرجه ابن أبي شيبة ٧٣١/٨، ومن طريقه أخرجه أبو داود (٣٦٦٤) ، وابن عبد البر في «جامع بيان العلم وفضله» ١٩٠/١، وأخرجه السهمي في «تاريخ جرجان» ص ١٦٥، والخطيب في «اقتضاء العلم العمل» (١٠٢) من طريق سريج بن النعمان وحده، به، وَ أخرجه أبو الحسن القطان في «زياداته على سنن ابن ماجه» بإثر الحديث (٢٥٢) ، وأبو يعلى (٦٣٧٣) ، والعقيلي ٤٦٧/٣، وابن حبان (٧٨) ، والحاكم ٨٥/١، والبيهقي في «الشعب» (١٧٧٠) ، والخطيب في «تاريخه» ٣٤٧/٥ و٧٨/٨، وفي «الفقيه والمتفقه» ٨٩/٢، وابن عبد البر في «جامع بيان العلم وفضله»١٨٠/١ـ١٩٠ و١٩٠ منَ طرق عن فليح بن سليمان، به، وَ أخرج ابن ماجه (٢٦٠) من طريق عبد اللّه بن سعيد المقبري، عن جده أبي سعيد المقبري، عن أبي هريرة، رفعه: «من تعلم العلم ليباهي به العلماء، ويجارى به السفهاء، ويصرف به وجوه الناس إليه، أدخله اللّه جهنم». وهذا إسناد ضعيف جداً، عبد اللّه بن سعيد متروك ويشهد لهذا اللفظ الأخير غير ما حديث، لكن بأسانيد ضعيفة، بروانه: «صحيح ابن حبان» (٧٧) .

د. دەبێت مامۆستاکەی بەگەورە بگرێت، و هەروەها ئەوەیش کە گوێی لێگرتووە، ورێزی لێ بگرێت، چونکە ئەمە لەڕیزی زانست و هۆکارەکانی سوود وەرگرتنە، وە هەوڵی ڕەزامەندکردنی بدات، وە خۆڕاگربێت لەسەر مەینەتیەکانی ئەگەر هەیبوو.

ه. دەبێت ڕێنوێنی هاوەڵ و برادەرانی بکات، بۆ ئەوەی کە ئەوانیش لەوسودەی کە ئەم بەدەستی کەوتووە، ئەوانیش دەستیان بکەوێت، لێیانی نەشارێتەوە، چونکە شاردنەوەی سوودەکانی زانست لە قوتابیان نەگبەتییەکە، کە قوتابی نەزان و قەڵب دەیکەن، چونکە مەبەست لە دەست خستنی زانست بڵاوکردنەوەیەتی.

و. نابێت شەرم و خۆبەزل زانین جڵەوگیری لێ بکەن، لە هەوڵدان بۆ گوێ گرتن و دەستخستن و وەرگرتنی زانست، با لە کەسانێکیشەوە بێت، کە لەتەمەن و پلەدا لەو کەمتر بن.

ز. کورت بڕی نەکات لەوەدا کە تەنها گوێ لەفەرموده بگرێت و بینوسێتەوەو ئیتر زانینی و تێگەیشتنی وەلا بنێت، چونکە بەم کارە دەروونی خۆی هیلاك کردووە، ونەگەیشتووە بەمەبەستەکە.

ح. دەبێت لەگوێ گرتن و (ضبط)کردن و لێ تێگەیشتن دا، دوو کتێبە سەحیحەکە پێش بخات، و پاشان **(سنن أبو داود)**و **(الترمذي)**و **(النسائي)**و **(السنن الكبرى)**ی **(البيهقي)**و پاشان ئەوەی کە پێویستە لە (موسنەدەکان)و (جامیعەکان)، وەك **(سنن أحمد)**و **(موطأ مالك)**و لە کتێبەکانی **(العلل)**، **(علل الدار قطني)**و لە (ناوەکان ـ **الأسْماء**)دا، **(التأريخ الكبير ـ للبخاري)** و **(الجرح و التعديل ـ لإبن أبي حاتم)** وە لەوانەی کە (ضبط)ی، ناوەکانی کردووە، وەك کتێبەکەی **(إبن ماكولا)**، و لەکتێبەکانی **(غريب الحديث)**، **(النهاية)**ی، **(إبن الأثير)** دیراسە بکات.

(ئادابی تالیبی حەدیس)

تالیبی عیلمی حەدیسی شەریف — ئەبێ ڕابگرێ دەروونی نەزیف
دەروون کاسەیە بۆ عیلمی ڕەهبەر — چۆن ئەبێ پڕبێ لە ژاری خەتەر؟
هەتا بتوانێ بە یاریی خودا — دڵ پاکاتەوە لە فیتنە و سەودا
ئیخلاس بۆ خودا بکا بە مایە — بە مایە ئینسان ئەگا بە پایە

تەزکیەی نەفسی (امارة)ی، ئینسان – فەرزە لە خوڵکی ناچیزی نوقسان

(حقد وحسد و بخل و استکبار – عجب وغرور) و سومعەی ناهەموار

لە تاوی غەزەب لە شەهوەت ڕانی – لە هەوای فیسق و کاری نادانی

لە باقی وەسفی ڕەذیلەی ئینسان – ئەگەر ڕێکەوێ فەزلە بۆ ئینسان

ئەسبابی ئەمەیش فەیزی خودایە – ئەمجار سوحبەتی خاوەن تەقوایە

خاوەن تەقوایێ ئەهلی ڕەشاد بێ – یانی لایقی پایەی ئیرشاد بێ

پاش ئەوە تەرکی کردەوەی حەرام – بە دەست بە زمان بە باقی ئەندام

ئەمجارە ئەدای هەموو واجبات – جا سوننەت نەخسوس لە (مؤكدات)

ئەدەب لە ئوستاد هەم لە ڕەفیقان – تایبەتی لەگەڵ بەرزە سەدیقان

جا میهرەبانی و دڵسۆزی و ئینساف – ئیصلاحی (ما بین) لە کاتی خیلاف

قەناعەت کردن بە قووتی شەخسی – (مسخر) نەبوون بۆ هەوای نەفسی

عیززەتی نەفس و خوڵکی سەخاوەت – ئینسان بەرز ئەکەن لە بۆ سەماوات

با شەرم و حەیا نەبن بە مانیع – لە پرسیاری مامۆستای جامیع

تا حاڵی نەبی لەوەی ئەیخوێنی – نەکەی لەو جێگا هەنگاو هەڵبێنی

ئەو دەرزە خوێندت لێی غافڵ مەبە – لە (حل و تحقیق) قەت ماتڵ مەبە

عیلم دێتە جێ بە (مُمارسة) – بە حیفزی (متون) یا (مدارسة)

کەتمی فەوائید مەکەن لە یاران – سەخی بن وێنەی هەوری بەهاران

تەحقیقات بکەن بە (مُجاملة) – بە شێوەی شیرین بێ (مُجادلة)

ئەوەی دەروونی یاران ڕێش ئەکا – چاوی دڵی خۆی خاوەن ئێش ئەکا

زۆر کەس بێ بەش بوون لە بەهرە و پایە – بە (مُجادلة)ی، بێ سوود و مایە

ئەمە بوو ئاداب بۆ شەخسی تالیب – لە بۆ (مكاسب) یا بۆ (مواهب)

(وفقنا الله لِحسن الآداب – مع الأَصحاب وَ مع الأَحباب)

◇◇◇

٤١ ئادابەکانی فەرموودەناس ئادابی (مُحَدِّث)[١]

لەبەر ئەوەی سەرقاڵ بوون بە فەرمودەوە، لەگەورەترینی نزیک کەوتنەوەکانە لە خوای گەورە، وە پیرۆزترین پیشەیە، پێویستە لەسەر کەسێك کە پێوەی خەریکەو لەناو خەڵکیدا بڵاوی دەکاتەوە، خۆی برازێنێتەوە بە چەند ڕەوشتێکی باش و خویەکی جوان، وە دەبێت نموونەیەکی ڕاستگۆیانە بێت بۆ ئەوشتانەی کە فێری خەڵکیان دەکات، و پێش ئەوەی فەرمان بکات بەکەسانی‌تر کە ئەنجامیان بدەن، خۆی بیانکات.

ـ دیارترینی ئەو شتانەی کە دەبێت فەرموودەناس خۆی پێ برازێنێتەوە پێیان:

أ. ساغکردنەوەو پاککردنەوەی نیەت و پاککردنەوەی دڵ لە مەبەستە دونیاییەکانی، وەك کورسی پەرستی و ناودەرکردن.

ب. دەبێت گەورەترین مەبەست‌و مەرام و خەمی بڵاوکردنەوەی فەرمودە، وگەیاندنی بێت لە پێغەمبەرەوە ﷺ و مەبەستیشی پێی دەستکەوتنی پاداشتی فراوان بێت.

ج. نابێت هەستێ بە گێڕانەوەی لە کاتێکا کە کەسێکی بەتەمەن‌تر و زاناتر لەو ئامادەبن .

د. دەبێت کەسێك کە پرسیاری لێکرد لە شتێك دەربارەی، ئەگەر زانی ئەو شتانە لەلای کەسێکی‌تر هەیە، دەبێت ڕەوانەی لای ئەو کەسەی بکات.

ه. نابێت ڕێگا بگرێت لەگێڕانەوەی کەسێك لەبەر ئەوەی کە نیەتی ساغ نییە، چونکە سابەڵکو فەرموودەکە ساغ بێت.

و. دەبێت کۆڕی دانیشتن بگرێت بۆ ئیملاکردنی فەرمووده و فێرکردنی خەڵکی ئەگەر توانای ئەوەی هەبوو، چونکە ئەمە باڵاترین پلەی گێڕانەوەیە.

ـ ئەو شتانەی کە کردنیان سوننەتە، لە کاتی ئامادەبوونی کۆڕی خوێندنەوەدا:

أ. دەبێت پاك‌و بۆن خۆش بێت و ڕیشی دابێنێت.

---

١. پەخشانی ئەم بابەتە لە لایەن لێکۆڵەرەوە ئامادە کراوە.

ب. دەبێت بە جێگیری دابنیشێت و بەهەیبەت و شکۆیەکەوە، ئەمەش بۆ گەورە ڕاگرتنی فەرمودەكانی پێغەمبەرﷺ .

ج. دەبێت ڕوو لەسەرجەم ئامادەبوان بكات، نەك تەنها كەسێك تایبەت بكات، جگە لەكەسانی تر، و تەنها ڕوو لەو بكات.

د. دەبێت سەرەتای مەجلیسەكەی و كۆتاییەكەی بە سوپاسی خوداو درووود لەسەر پێغەمبەرﷺ و نزایەك كە بۆ ئەو حاڵەتە بشێت دەست پێ بكات.

هـ. دەبێت لەو شتانە دوور بكەوێتەوە كە عەقڵی ئامادەبوان وەری نەگرێت، یان لەو شتانەی كە لە فەرموودەكەدا لێی تێ ناگەن.

و. دەبێت كۆتایی خوێندنەوەكە بە چیرۆك و شتی نامۆ كۆتایی پێ بێنێت، ئەمەش بۆ ساف كردنی دڵەكان و لابردنی خەوی غەفڵەت و بێ ئاگایی.

ـ ئەو تەمەنە چەندە كە دەبێت فەرموودەناس تیایدا دەست بە گێڕانەوەی فەرمووده بكات؟

ڕاجیایی هەیە لەمەدا:

أ. گوتراوە لە پەنجاساڵیدا و گوتراو یشە لە چل ساڵیداو قسەی‌تریش گوتراوە.

ب. بەڵام گوتەی سەحیح ئەوەیە كە هەركات ئەهلی ئەو كارە بوو، وەخەڵكان پێویستیان بەوە هەبوو، كە لە لای ئەمە، ئەوا دادەنیشێت، بۆ گێڕانەوە لەهەرتەمەنێكدا بێت.

ـ بەناو بانگترین كتێب لەم بارەیەوە:

أ. (الجامع لأخلاق الرّاوي و آداب السامع)ـی، (الخطيب البغدادي).

ب. (جامع بيان العلم و فضله وَ ما ينبغي فِي روايته وَ حَمله)، دانراوی (إبن عبدالبَرّ).

ئادابی (مُحَدِّث)

موحەددیس کاتێ بۆخۆی پێ گەیشت   لە ڕۆحی مەعنا بە حەق تێ گەیشت
هەر کەس تالیب بێ بۆ بەیانی ئەو   ئیفادەی فەرزە لە سەر شانی ئەو
تەمەنی ئوستاد ناکرێ بە مەبەست   سی بێ یا چل بێ پەنجا بێ یا شەست
بەڵێ بۆ بەرزی مەقامی ئیرشاد   بە (کهل)ی، باشە ئیفادەی ئوستاد
چاك وایە لەبۆ شەخسی موحەددیس   ڕابگرێ یاسای (شأن و مقاییس)
کە لەو زاناتر بیێ لە شارا   نەبێتە تەحدیث بەبێ مودارا
ڕیعایەی ئەدەب فەرزە بۆ ئینسان   ئینسان بە ئەدەب ئەگا بە ئیحسان
مەنعی عیلمی خۆی نەکا لە موحتاج   بەڵێ بۆ تەعلیم دابنێ (منهاج)
ئەگەر زاناتر لە خۆی ببینێ   ئەو کەسە لە بۆ تالیب بنوێنێ
ئەگەر وەها بوو کە موحتاج بوون بەو   بە (اشعاع)ی، عیلم دەربخا پڕتەو
بۆ هەر مەوزووعێ شاییع یا نەفیس   ئیحضارات بکا پێش کاتی تەدریس
ویستی بێتە سەر تەحدیث بۆ ئەنام   دەستنوێژێ بگرێ خێرە بۆ ئیسلام
لە پاش دوو ڕکات سوننەتی (وضو)   بێ بۆ مەقامی تەدریسەکەی زوو
ڕوو لە قیبلە بێ بە قەدەر ئیمکان   موخلیص بێ لەبۆخودای (لا مکان)
لە پاش (بسم الله) و پاش حەمد و سەلام   دەس بکا بە دەرس بە یاری (علاّم)
پەلەپەل نەکا دەرزی ئارام بێ   با عیبارەتی مەفهوومی عام بێ
بە دڵسۆزانە بێتە سەر وتار   خۆی مەلوول نەکا لەسەر پرسیار
بێ جەوابی حەق هەڵ نەسێ لە جێ   مادام جەوابی بۆ (مُمکِن) بیێ
جەزای هەر حەرفێ تا حەوسەد خێرە   زیاتریش لەلای خودا بژمێرە
جەزای کەلیمەی (طیّبة)ی، ئینسان   نەیلی ڕەحمەتە فەوزە بە ئیحسان

◈ ◈ ◈

٤٢ ـ باسی هاوەڵان رضي الله عنهم:[١]

ئەوەی قەرار دراوە لە لای موحەددیسیندا: سەحابی عیبارەتە لە موسوڵمانێ کە حەزرەتی (مُحمّد المصطفی ـ صلى الله عليه وسلم)ی، چاو پێ کەوتبێ یا حەزرەت چاوی بەو کەوتبێ، پیاوبێ یا ژن، گەورە بێ یا بچووك هەرچەند منداڵی ناو بێشکەش بێ، چونکە مەبەس لە سەحابی ئەوەیە بەو پایە و شەرەفی (رؤية و ملاقاة)ـە، فائیز بووبێ، وە ئەوەی کە ئەڵێن: سەحابی ئەبێ سوحبەتی بۆ حەزرەت بوو بێ لە ماوەی ساڵێ یا زیاترداو (مُجالسة)ی، بووبێ لەگەڵیا، ئەوە عورفی عولەمای ئوسووله، وە لە واقیعدا ئەو نەوعە کەسانە شەرەفیان زۆرە، بەڵام موحەددیسەکان مەبەستیان شەرەفی سوحبەتەو بەس.

گەیشتن بە شەرەفی سوحبەت ثابت ئەبێ بە (تواتر)، وەکو سوحبەتی گەلێ لە ئەسحابەکان، وە یا بە شۆرەت کەمتر لە (تواتر) وە یا بە ئەخباری ئاحاد وەکو نووسراوە لە کتێبەکاندا.

بزانن کە ئەسحابی کیرام سیفەتێکی شەرەفیان هەیە عیبارەتە لەوە کە پرسیار ناکرێ لە عەدالەتیان، واتە: یەکێ ناتوانێ (تردد) بکا و بپرسێ لە وەجهی عەدالەتیان، لەبەرئەوە تەعدیل کراون بە نەسسی کیتاب و سوننەتی نەبەوی و ئیجماعی ئەو موسڵمانانە کە ئیعتیباریان پێ ئەکرێ لە ئیجماعدا، جا نەسسی ئایەت زۆرن:

یەکەم ئایەتی ﴿كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ﴾[٢]، موفەسیرەکان ئیتتیفاقیان بووە کە ئەم ئایەتە لە شەئنی ئەسحابی پێغەمبەردا صلى الله عليه وسلم وارید بووە، وە ئەگەر (تنازل) بکەین (جدلا) کە بۆ هەموو ئوممەتی حەزرەتە، ئەمجارە ئەوانیش داخڵن لەو کۆمەڵەی ئوممەتەدا، وە بە موباشەرە ئەو خیتابە ڕوو لە ئەوان ئەکا، وە زیاتر لەوە ئاخری ئایەتەکە نیشانەیەك بەیان ئەکا، وەکو: ئەمر بە مەعرووف و نەهیی لە مونکەر کە لەواندا بە ساغی

١. بۆ زیاتر شارەزا بوون لەم بابەتە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ٢٢ ـ ٢٥، والكفاية: (٩٣ ـ ١٠٢ ت، ٤٦ ـ ٥٢ هـ ـ)، والإرشاد ٢/ ٥٨٤ ـ ٦٠٥، والتقريب: ١٦٢ ـ ١٦٥، واختصار علوم الحديث: ١٧٩ ـ ١٩١، والشذا الفياح ٢/ ٤٨٣ ـ ٥١٨، والمقنع ٢/ ٤٩٠ ـ ٥٠٥، وشرح التبصرة والتذكرة ٣/ ٥ ـ ٥٦، وفتح المغيث ٣/ ٨٣ ـ ١٣٨، وتدريب الراوي ٢/ ٢٠٦ ـ ٢٣٣، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ١٧١، وفتح الباقي ٣/ ٢ ـ ٤٤، وتوضيح الأفكار ٢/ ٤٢٦ ـ ٤٧١، وظفر الأماني ٤٩٦ ـ ٥١٣).

٢. آل عمران: ١١٠

هاتووەتە جێگە و بەری (معروف) کە ئیمانە و ناشیرینتـرینی (منکرات) کە کوفرە، ئەوان بە ئەمر و نەهیی موعالەجەیان کردووە.

دووەم ئایەتـی ﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُوا۟ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ وَيَكُونَ ٱلرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ﴾[1]، وە ئـەم ئایەتـە خیتابـە لەگـەڵ ئەو کەسانەدا کـە لەو ڕۆژەدا حازر بوون بۆ بەجێهێنانی ئادابی دینی ئیسلام، جا کۆمەڵێ کە خودا بیان کا بە شاهیدی کردەوەی ئادەمیزاد و حەزرەت بکا بە شاهید لەسەر پاکی ئەوان ئەبێ پایەی عەدالەت و سەربەرزییان ثابت بێ.

سێیەم ئایەتـی ﴿ مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ ٱللَّهِ ۚ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥٓ أَشِدَّآءُ عَلَى ٱلْكُفَّارِ رُحَمَآءُ بَيْنَهُمْ ۖ تَرَىٰهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنًا ۖ سِيمَاهُمْ فِى وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ ٱلسُّجُودِ ﴾[2]، ئیستە ئەم ئایەتە شەریفە بەر لە هەموو شتێ ئیعلانی بازێ سیفاتی عالیە ئەکا بۆ ئەسحابی پێغەمبەر ﷺ کە هەر بۆ ئەوان لایقە، وەکو ئەوە کە ئیمانیان ئەوەندە ساغە و بە قووەتە خاوەن شیددەتن بەسەر موخالیفانی ئیسلامدا و لە بەینی خۆیاندا میهرەبانن، وە دەربارەی عیبادەتکردن (مواظب) و خاوەن ئیستیقامەتن بـە نەوعێ کـە نیشانەی نووری ئیمان و عیبادەت لـە ناوچاوانیاندا دیارە لەگـەڵ ئـەوەدا بە عیبادەتی خۆیاندا نانازن و داوای فەزل و ڕەحمەت و ڕەزا لە خودا ئەکەن، وە خودا بەمە ئیکتیفای نەکردووە و باسی ئەوەی کردووە هەرچەند ئـەم سیفاتە هەیە بۆیان و لە (تـەورات)دا، هەیە لـە (ئینجیل)یشدا، ئەحواڵێکی تریان هەیە و بەیانی کردووە، وە پاش ئەمانە وەعدەی (مغفرة) و ئەجری گەورەی پێداون، جا بە ئینساف ئینسان تەماشای ئەم ئەوسافانە بکا بۆ ئەو ئەسحابە کیرامانە، ئەزانێ ئەمانە لە ئەشراف و ئەخیاری ئوممەتی ئیسلامن، چونکی بۆ هیچ تەبەقەیەك لە تەبەقاتی ئوممەتی ئیسلام ئـەم جۆرە تەعریفـە نەکراوە و وەعدەیشـی بۆ (مغفرة) و ڕەزای لـەوان حەققـە و موافیقی واقیع و (نفس الأمر)ە، و ئەو زاتانە ئەجری عەزیم و پایەی بەرزیان هەیە لەلای خودای تەعالا لە دونیا و قیامەتدا ـ رضي الله عنهم أجمعين ـ

1. ئایەتی ١٤٣ لە سوورەتی (البقرة).
2. ئایەتی ٢٩ سورەتی (الفتح).

چوارەم ئایەتی ﴿لَّقَدْ رَضِيَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ ٱلشَّجَرَةِ﴾[1]، ئەم ئایەتە نازڵ بوو لە شەئنی ئەوانەدا کە (بیعة)یان، کرد بە حەزرەت ﷺ و ژمارەیان لە هەزار و چوار سەد زیاتر بوو، لەو کاتەدا قورەیشییەکان مەنعی حەزرەتیان کرد لە چوونە ناو شاری مەککە بۆ بەجێهێنانی عەمرە، وە لە کاتی (بیعة)ـەکەدا، لەبەرئەوە کە عوسمانی کوڕی عەففان رضي الله عنه چوو بوو بۆ شاری مەککە دەستی خۆی دانا لەناو دەستی خۆیدا بە ئیعتیباری ئەوە دەستێکی دەستی خۆیەتی و ئەو دەستەکەی دەستی عوسمانە، تەماشای ئەو سوێندە بکەن کە خودا دەریبڕیوە لەسەر ڕەزامەندی خۆی لەو کۆمەڵە ئەسحابە، وە تەماشای ئەو وەعدە بە نەسرەت و غەنیمەتە بکەن بۆیان و خودا جێبەجێی کرد بە ماوەیەکی کەم.

پێنجەم ئایەتی ﴿وَٱلسَّٰبِقُونَ ٱلْأَوَّلُونَ مِنَ ٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ وَٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُم بِإِحْسَٰنٍ رَّضِيَ ٱللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا۟ عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ذَٰلِكَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ﴾[2]، هەر موسڵمانێ کە فام و ئیمان و ئینسافی ببێ و تەماشای ئەم نەسسە جوانە بکا لە شەئنی ئەو کۆمەڵە موهاجیرین و ئەنسارە و پەیڕەوەکانیاندا بە دڵ تەسدیق و باوەڕ ئەکا بەوە کە هیچ کەس لە موسڵمانان ناگاتە پایەی ئەوان، وە ئەوان لە هەموو کەسێ لە ئوممەتدا پایە بەرزترن.

وە بۆ تەحقیقی سیفەتی (سابقین) لە موهاجیریندا ئیتیفاق هەیە لەسەر ئەوە هەر موسڵمانێ لە پێش تەحویلی قیبلە لە (بیت المقدس)ـەوە، بۆ لای (کعبة)ی، شەریفە هیجرەتی کردبێ بۆ مەدینەی مونەوەرە ئەوە لە (سابقین)ـە، وە ئەو قسەیە لە پاش ساڵێك و شەش مانگ لە هیجرەت هاتە جێگە، وە بەعزێ ئەفەرموون: ئەهلی غەزای بەدرە، وە بازێ ئەڵێن: ئەهلی (بیعة الرضوان)ـە، وە (سابقین) لە ئەنسار ئەهلی (عقبة)ی، یەکەم و دووەم و سێیەمە بە ئیزافەی ئەوانە کە لە ئەووەڵی وسوولی حەزرەت ﷺ بە مەدینەی مونەوەرە یارمەتی و خزمەتیان کرد هەتا دامەزراو مزگەوتی کردەوە، وە

١. سوورەتی (الفتح / ١٨)

٢. سوورەتی (التوبة/ ١٠٠).

جوملـەی ﴿وَٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُم بِإِحۡسَٰنٖ﴾ شامیل دێ بـۆ باقـی موهاجیریـن و ئەنسار و بـۆ تەبەقەی تابیعین لە پاش سەحابە، وەکو لە کتێبە تەفسیرەکاندا نووسراوە.

وە دەلیـل لـە حەدیسـی شـەریفدا گەلێکـە (مـن جُملـة) حەدیسـی ئەبـو سـەعید کە بوخاری لە (فضائل الصحابة)دا، ڕیوایەتی ئەکا، حەزرەت ﷺ فەرمووی: «**لاَ تَسُبُّوا أَصْحَابِي، فَلَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ أَنْفَقَ مِثْلَ أُحُدٍ، ذَهَبًا مَا بَلَغَ مُدَّ أَحَدِهِمْ، وَلاَ نَصِيفَهُ**»[1]، دیارە زیادی ئەجری سەرفی مشتێ لە لایەنی یەکێ لەوانەوە لەسەر ئەجری سەرفی میقداری کێـوی (ئوحـود) لە ئاڵتون لەبەرئەوەیە کە ئیمانی ئەسحابەکان بەهێزترە لە ئیمانی غەیری ئەوان، چونکی ئەجری عەمەل بە قەد ئیخلاس و هێزی ئیخلاس تابیعی هێزی ئیمانە.

وە بە دلیلی عەقڵی هەر عاقڵێ تەماشای کردەوەی ئەسحابان بکا شوبهەی نامێنێ لە پایە و مەقامیاندا:

یەکەم: قبووڵی ئازار و زەحـمەت لەسەر ئیسلام لە ئەووەڵی ئیسلامەوە، وە هیجرەت کردنی بازێکیان بۆ حەبەشستان دوو جار و هاتنەوەیان بۆ حیجاز.

دووەم: ئـەوە کـە کافـرەکان دەریان کـردن لـە نیشـتمان و جێگـە و ڕێگـەی خۆیان و کۆچیان کرد بۆ مەدینەی مونەوەرە و قبووڵی غوربەت و زەحـمەتیان کرد.

سێیەم: رۆحی خۆیان سـەرف کرد لە جیهاددا بۆ بەرزکردنەوەی دینی ئیسـلام و دینی ئیسلامیان گەیاند بە عالەمی مەشریق و مەغریـب.

چوارەم: یەکـەم سـەرۆکیان ئەبوبەکـری صدیـق ـ رضي الله عنه ـ لـە پاش وەفاتـی حـەزرەت کـە قەبائیـل (مرتـد) بووەنـە و مەنعـی حقووقیـان کـرد ڕامـی کـردن و فیتنـەی (مسـلیمة الکذاب)ی، کوژاندەوە کە ویستی دینی ئیسلام بەرباد بکا، وە قورئانی کەریمی گردکردەوە ئایەت بە ئایەت و سوورەت بە سوورەت. دووەم سـەرۆکیان عومەری کوڕی خەتتاب ـ رضي الله عنه ـ فەتحی (جزیـرة العرب) و شام و میسر و ئێرانی تەواو کرد، بە نەوعێ ئەگەر ئەو (فتوحات)ـە، لەو چەرخەدا نەکرایە ئیسلام دانەئەمەزرا. وە سـەرۆکی سێهەم عوسمانی کوڕی عەففانە ـ رضي الله عنه ـ بێجگە لەوە دوو جار بە هۆی سەرفی دارایی خۆیەوە لە سەندنی

١. صحیح البخاري، فەرموودەی ژمارە (٣٦٧٣).

بیری (رومة) بۆ مسـوڵمانەکان و سـەرفی ماڵ لە سوپای (جیش العسـرة)دا، کە حەزرەت ﷺ فەرمووی: (اشْتَرَى الْجَنَّةَ مَرَّتَيْنِ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ)[1]، وە بێجگـە لـەوە ئەوەنـدە موحتـەرەم بـووە لـە لای حـەزرەت کـە یەك لە دوای یـەك کچی خۆی لێ مـارە کردووە، ئەو زاتـە هـات هەمـوو موسڵمانانی لەسـەر یـەك لەهجـە قیرائەتی قورئـان گردکردەوە و شـەش نوسـخەی قورئانی لەسـەر لەهجەی قورەیش نووسیەوە بە ئیهتیمام و لوجنەی بۆ ئەم کارە دامەزراند و حەزرەتی عەلی (کرم الله وجهه) یەکێ بوو لەو لوجنەیە. وە ئەگەر عوسـمان ئەم خزمەتەی نەکردایە هەر لە سەدری ئیسلامەوە مەخلووقی موسڵمانان لە خوێندنەوەی قورئانـدا ئیختیـلاف و پەرێشـانی ئەکەوتـە ناویان. خولاسـە ئـەم زاتـە گـەورە مەقامانـە بەم ئەعمالـە مەردانانـە ئیسـلامیان پاراسـت و پایـەی دەوامیان بـۆ داناو حەزرەتـی عەلی (کرم الله وجهه) لە هەموو ئەم فرمانە مەردانانەدا (معاون) یارمەتیدەر و (مناصر)یان، بووە هەتا ئیسلام شەخسییەتی دامەزرا ـ والحمد لله .

وە سـەرۆکی چـوارەم حەزرەتـی عەلـی (کـرم الله وجهـه) لـە پاش وەفاتـی حـەزرەت ﷺ و چەنـد رۆژێ دڵپەرێشـانی لـە (متوفـی) بوونی ئەو هاتـە مەیدانەوە بۆ ئیطاعە و فەرمانبـەرداری یەکـەم خەلیفـە، وە لـە قیتالـی ئەعـراب و (مسـیلمة الکـذاب) و باقـی موهیمماتـدا ئـەوەی کـە لـە ئیمکانـدا بـێ موناصـەرە و موساعەدەی کـرد و بەشـی خۆی لـە (غنائـم)ی، (واقعـة یَمامـة) یەکـێ لەوانـە جاریـەی (حنفیة) بـوو کە بوو بـە (أم الولد) و موحەمـەدی لـێ (تولـد) بـووە کـە ئەعلەمـی عولەمـای ئـال بـووە، ئیلـلا (ابـن عباس ـ رضي الله عنه ـ) وە لە زەمانی خەلیفەی دووەم (عمر بن الـخطاب) بە هەموو نەوعێ موافەقە و موانەسـەی نیشـان داو (أم کلثوم)ی، کچی خۆی بۆ مارە کرد، وە لە موهیمماتی ڕاوێژدا حاضر بـوو، وە پاش وەفاتـی عومـەر (بالـذات) ئیمامـی عەلـی خۆی یەکـێ لـە ئەهلـی (شوری) کە ئیختیاری (عثمان بن عفان) کراو تەبریکی کرد و ئیطاعەی کرد و لە ڕاوێژدا

---

١. حليــة الأوليــاء وطبقــات الأصفياء، أبو نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إســحاق بن موســى بن مهران الأصبهاني (الــمتوفى: ٤٣٠هـ)، الناشر: السعادة ـ بجوار محافظة مصر، ١٣٩٤هـ ـ ١٩٧٤م، دار الكتب العلمية ـ بيروت (طبعة ١٤٠٩هـ بدون تـحقيق)، ٥٨/١ .

بوو، وە لە جەمعی قورئاندا حازر بوو، وە ئەو قورئانەی لە لای بوو تەسلیمی لوجنەی کرد، وە لە عەسری خەلافەتی خۆیدا ئەوەی کە لە ئیمکاندا بوو لە خزمەتی دینی ئیسلام جێبەجێی کرد و هەموو خولەفا لە یەك ڕازی بوون و دۆعای خێریان بۆ یەك ئەکرد (**رضوان اللّه تعالى عليهم أجمعين**) وە لە پاش ئیستیشهادی خەلیفەی چوارەم وەکو خەلیفەی سێیەم و دووەم بە ئیتیفاقی حاضریان حەزرەتی حەسەن - رضي الله عنه - ئیستیخلاف کراو شەش مانگ لەسەر پایەی خەلافەت بوو، جا بە ئیختیاری خۆی تەنازولی کرد، لەبەرئەوە موشاغەبە لەناو موسڵماناندا دەوام نەکا، وە لەسەر تەتبیقی فەرموودەی حەزرەت ﷺ، «**إِنَّ ابْنِي هَذَا سَيِّدٌ وَلَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يُصْلِحَ بِهِ بَيْنَ فِئَتَيْنِ عَظِيمَتَيْنِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ**»[1] - رضي الله عنهم **أجمعين** -).

باسی ئەصحابی کیرام رضي الله عنهم

کاتێ حاڵی بوون لەم موهیمماتە بێن دڵ ڕابگرن لەم کەلیماتە
ڕیوایەی عاممەی عولەمای (أبرار) لە سەحابەوە بۆمان هاتە خوار
ئەوانن لەسەر ئیختیاری حەق کران بە سوپای تەوحیدی (مطلق)
بەوان ڕووناك بوو جیهانی تاریك ئادەمی دەرچوون لە تۆزی تەشریك
ئەوان هاوڕازی شاهی (رسل) بوون بۆ سەرفەرازی دەلیلی (کلّ) بوون
ئەبێ بزانن سەحابی کێیە تاریفی چییە و خەڵکی کام جێیە؟
(حقوق)یان، زۆرە لە سەر مسوڵمان قەت تەواو نابێ سوپاسیان بۆمان
واجبی ئینسان وەفایە وەفا هەرگیز بێ وەفا ناگا بە صەفا
نیسبەت بە مانە ڕیعایەی وەفا وەفایە لەگەڵ (منبع الصفا)

◈◈◈

١. صحيح البخاري، فەرموودەی ژمارە (٢٧٠٤).

تەعریفی سەحابی

سـەحابی زاتـی (مؤمـن) بـە ڕەسـوول — پێـی گەیشتبـێ بـۆ بـارەی (وصـول)
هـەردوو لەبـۆ یـەك یـا ئـەم وە یـا ئـەو — (رؤیـة)ی، بیـێ بـۆ ئیلقـای پڕتـەو
سـوحبەت سـاتێ بێ یا مانگێ یا ساڵ — بە هـەر وەزعێ بێ بە هەر شـێوە و حاڵ
سـەفەر و غـەزا و ڕیوایـەی هەبـێ — یـا ئـەم وەسـفانەی لەگەڵـدا نەبـێ
پێی ئەڵێن (صاحب) لای موحەددیسین — (رضـی اللّـه عنهـم أجمعيـن)
تەسـەوور مەکەن شـەرەفی سـوحبەت — پێویسـتی بیـێ بـە توولـی مـوددەت
یاخـود بـە جیهـاد یـا بـە ڕیوایـە — هەرچەنـدە عورفـی (أصولـی) وایـە
بـۆ داخـی ناریـی فـەرزە زەمانـێ — بـۆ داخـی نووریـی کافییـە ئانـێ
کاتـێ دەرکـەوێ لەمحەیـێ پڕتـەو — کافییـە لەبـۆ بـۆی سـوحبەتی ئـەو
بەڵـێ (تفـاوت) هەیـە لـە نـاوا — بـۆ کـەم و زۆری سـوحبەت لـە چـاوا
لەبـۆ ڕیوایـەی حەدیسـی شـەریف — لەبـۆ جیهـادو (تعـب و تکلیـف)
بـەڵام سـوحبەتی عالـی جەنابـی — کافییـە لەبـۆ فەزلـی سـەحابی

عەدالەتی ئەصحابی کیـڕام

هەمـوو ئەسـحابی شـای (خیْر البشـر) — عادلـن بـە نەسـس لـە ئایـە و خەبـەر
بـە چـەن (أدلـة)ی، سـەریحی نەقڵی — بـە چـەن بورهانـی سـەحیحی عەقڵی
بـازێ بۆ (عمـوم) بازێ بـۆ (خصوص) — دەلیلـی وازیـح لـە عەینـی (نصـوص)
ئایەتـی (کنتـم خیْـر أمّـة) — بورهانـە ئەگـەر خـاوەن هیممەتـی
خیتابـی زاتـی یـاری تەعـالا — لەگـەڵ ئـەوان بـوو دەرەجـەی (أولـی)
خـوا نـاوی بـردن بـە (خیْـر الأمـة) — ئیتـر لـە نـاوا نەمـاوە (غمـة)
نامێنـێ گومـان لـە جەلالەتیـان — لـە بـەرزی پایـە و لـە عەداڵەتیـان

ئەسحابی حەزرەت شوهەدای خودان   لەسەر ئوممەتان لە عەرزی مەیدان

شوهەدای خودا بە بێ عەدالەت   نابێ مەر لە لای ئەهلی جەهالەت

حەزرەتی ڕەسوول بە ئەمری خودا   بۆ سیدقی ئەوان شەهادەت ئەدا

ئەسحاب (شهدا) وحەزرەت (شاهد)ـە   لەبۆ عەدالەت چەن (مساعد)ـە

ئایەی (مُحمّد رسول الله)   بۆ هەموویانە بە خاوەن جاهی

مەثەلی تەورات مەثەلی ئینجیل   ناهێڵێ بۆ کەس دەسیسە و تەئویل

ئایەتی (لقد رضي اللهُ)   بۆ ئەهلی بەیعەی (رضوان) بەهابوو

سوێندی ئەکیدی خوا لەسەر ڕەزا   (مُحکم)ـە، وێنەی ئیبرامی قەزا

(والسابقون الأولون من)   بخوێنێتەوە ئینسانی (مؤمن)

ئەزانێ خودا بەشارەی داوە   بەهەشت بۆ ئەوان حازر کراوە

نەسخ مەحاڵە بۆ ئەخباری حەق   مەعنای (مُحکم)ـە، ڕاست و (مُحقق)

(حسبك الله ومن اتبع   کاف لعبد بالعقل استمع

ثاني اثنيْن إذهما في الغار)   بۆ ئەبوبەکرە و ڕەسوولی نازار

حەدیسی (لعلّ الله اطلع)   بۆ ئەهلی بەدرە (فانتبه واسمع)

بێجگە لەمانە ئایەت و حەدیس   زۆرن بۆ مەدحی سەحابی شەریف

نامەوێ تەتویل بدەم بە کەلام   بۆ یاران ڕەزا و بۆ ڕەهبەر سەلام

با دەلیلێکی عەقڵیش بێتە بەین   بۆ نووری عەین و بۆ تەنویری زەین

(عقلا) ڕەسوولێ ڕیسالەی عام بێ   وەکو عەلەمی (فوق الأعلام) بێ

دینی (ناسخ) بێ بۆ هەموو ئەدیان   حوکمی باقی بێ تا ئاخر زەمان

دەستووری دینی کەلامێ وابێ   هەموسی ئایەی ئیعجازی تیا بێ

کەس موعارەزەی نەکا بە قەدەر   لە بەلیغانی (جنی) یا (بشر)

ئەبێ ئوممەتێ ئوممەتێ وابێ   لە بۆ ئەو دینە هاو (مستوی) بێ

واتە میللەتی چۆن هەر ئەمێنێ   ئەبێ ئوممەتی وا خۆی بنوێنێ

لە گەلی وادا ئەوەی (أكبَر)ە ‌ هاوچەرخەکانی زاتی ڕەهبەرە

چونکی مەعلوومە کە یارانی ئەو ‌ ئەووەڵ ئاوێنەن بۆ عەکسی پڕتەو

کە وابوو ئەسحاب (خیْر الأمة)ن ‌ بۆ دین و دونیا خاوەن هیممەتن

تەماشایێتر بەرەو حەقیقەت ‌ یانی بۆ یاسای سەیری تەبیعەت

ئەشرەف گەلێکن مونکیری خۆبن ‌ خاوەن ئەخلاق و خۆش گوفتوگۆبن

بۆ دامەزرانی دینی خودایی ‌ بە مەعنای واقیع بینە فیدایی

ئەمە سیفەتی یارانی ئەو بوو ‌ لە هیچ گەلێکدا ئەم حاڵە نەبوو

چونکی بۆ خودا بوون بە فیدایی ‌ دایاننا هەموو مایە و دارایی

هەتا ئەم دینە دامەزرا بە حەق ‌ گەیشتە ئێمە تەبەق بە تەبەق

نەزەر بە دیققەت لە حاڵی ئەوان ‌ کارو ئەخلاق و کەماڵی ئەوان

ئەوەی لایق بوو بۆ پایەی ئیسلام ‌ لە عیلم و عەمەل لە ئیخلاسی تام

گەلێ کاتب بوون بۆ (خیر البشر) ‌ گەلێ قورئانیان هەموو کردەبەر

گردیان کردەوە لەسەر ئیهتیمام ‌ پاش فەوتی حەزرەت (علیه السلام)

هەتا نەفەوتێ شادەستووری دین ‌ سەرگەردان نەبن جوملەی (مسلمین)

(ایضا) جارێتر پاش ماوەی چەن ساڵ ‌ گردیان کردەوە بە ئیخلاسی حاڵ

بۆ لوجنەی بەرزی یارانی ئەمین ‌ عەلی یەکێ بوو لە لوجنەی تەمکین

لەسەر لوغەتی فەسیحی قوڕەیش ‌ (أفصح الناس أعلاهم فِي العيش)

عالەم کەوتە سەر تەنها یاسایێ ‌ ئیختیلاف نەما لە ڕووی دونیایێ

خزمەتی وەها کێ ئەیکا بۆ دین ‌ بۆ پاراستنی ئەحکامی ئایین

ئەگەر ئەم کارە لای نائەمین بێ ‌ ئەبێ ئەمینی لای (خائنین) بێ

بەچکەی خاوەن ماڵ لە برسا بمرێ ‌ بەچکەی بەد ئەحواڵ جێگەیان بگرێ

سەد (معاذ الله) لەبیری بەد حاڵ ‌ هەر فیکری یاران ڕووی وا لە کەماڵ

کەوابێ ئەسحاب (خیْر الأُمّة)ن ‌ بۆ دین و دونیا خاوەن هیممەتن

بـە بـەرزی عیلم و بـە بـەرزی عەمەل قـەت غافـڵ نەبوون تـا کاتـی ئەجەل

بـە ماوەی چل سـاڵ بـە سـوپایێ کەم بـە چەکـی کەمتـر لـە ڕۆم و عەجـەم

بـە چەکـی دیـن و عەزیمـە و ئیخلاس بۆ هەمـوو جیهـان گـەڕان بە (نبـراس)

بـوون بـە کارەبـای سـەفای عالەمـی بـوون بـە بـارەگای وەفـای ئادەمـی

عالەمیـان داگـرت لەمپـەڕ و لەوپـەڕ بـۆ بەنـی ئـادەم بـوون بـە خێـر و فـەڕ

لـە هـەر وڵاتـێ کـە دائەمـەزران ئەتـوت ئەمانـە بـۆ عالـەم بـران

حوکمیـان یەك بـوو بۆ گـەورە و بچووك خەرجیـان هەڵگـرت لـە گران و سـووك

(مصحف) دەسـتوور و مزگـەوت دادگا قـەراری حاکـم بـە حوکمـی خـودا

بـە ماوەی چل سـاڵ ئـەم کارەیـان کرد کام (فاتـح) وا بوو لەگەڵ دەسـت و برد

ئێمـە چیمـان کـرد ئەوسـا تـا ئیسـتە غەیـری پاشـکەوتن دەسـتە بە دەسـتە

هـەر کـەس زانـا بـێ لـە واقیعـی حاڵ ئەزانـێ یـاران گەیینـە کەمـاڵ

کـەس ناتوانـێ بـێ شـەرمی بـکا مەگـەر سـا ناکـەس دڵ گەرمـی بـکا

واتـە ئینسـانی تەبیعـەت (سـافل) دوور لـە تەئریـخ و وەزعـی (مَحافـل)

کـە وابوو ئەسـحاب (خیْـر الأُمّـة) بوون بـۆ دین و دونیـا خاوەن هیممـەت بوون

تەرتیبی فەزڵ لە نێوان هاوەڵاندا رضي الله عنهم

وە تەرتیبی فـەزل لـە بەینـی خۆیانـدا وەهایـە کە (عشـرة الـمبشرة) لە باقی ئەسحابە گەورەترن و تەرتیبی خۆیان بە تەرتیبی خەلافەت قەرار داوە، ئەمجارە ئەسحابی بەدر، ئەمجار ئەسحابیی (أحد) جا ئەسحابی (بیعة الرضوان) جا باقی ئەسحابەکان ـ رضي الله عنهم ـ

وە تەبەقاتیان دوازدەن:

یەکەم: ئەوانە لە ئەووەڵەوە و لە مەککەی موکەڕەمەدا موسڵمان بوون.

دووەم: ئەسحابی (دار الندوة).

سێیەم: موهاجیرینی حەبەشستان.

چوارەم: ئەسحابی عەقەبەی یەکەم.

پێنجەم: ئەسحابی عەقەبەی دووەم.

شەشەم: سابقین لە موهاجیرین.

حەوتەم: ئەهلی بەدر.

هەشتەم: ئەوانـەی لـە بەینـی غەزای بەدر و حادیسـەی (حدیبیـة)دا، هیجرەتیان کرد بۆ مەککەی موکەڕەمە.

نۆیەم: ئەهلی (بیعة الرضوان).

دەیەم: ئەوانە لە بەینی (حدیبیة) و فەتحی مەککەدا هیجرەتیان کرد.

یازدەیەم: ئەوانە کە لە فەتحی مەککەدا موسڵمان بوون.

دوازدەیەم: ئەو منداڵانە کە لە چەرخی فەتـحی مەککە و زەمانی (حجة الوداع)دا بە خزمەتی حەزرەت ﷺ گەیشتـن ـ خودا ڕازی بێ لە هەموو ئەوان و لە ئێمەیش لەبەر شەرەفی ئەوان ـ

وە ئەووەڵی موسڵمان لە پیاوانی ئازاددا (ابوبکر الصدیق) و لە پیاوانی مەوالی زەیدی کوڕی حاریثە و لە (عبید)دا، بیلالی حەبەشی و لە منداڵاندا (علي بن أبي طالب) و لە ژناندا (**أم الـمؤمنیـن = خدیـجة بنت خویلد**)ە حەرەمی حەزرەت ﷺ.

وە ئاخری ئەسـحابی کیرام لە وەفاتدا (علی الاطلاق) نیسـبەت بە هەموو شـوێن (**ابو الطفیل عامر بن واثلة الثقفي**) کە لە شاری مەککەدا و لە ساڵی سەدی هیجریـدا (متوفی) بووە، وەکـو موسلیم لە سـەحیحی خۆیـدا فەرموویـەتی[1]، وە لـە مەدینەی مونـەووەرەدا (سهل بن سعد الانصاری) (١)ـ وە (ابن الصلاح) ئەفەرموێت: ئاخر (متوفی) لە مەککەدا عەبدوڵڵای کـوڕی عومـەر بـوو، کە لە سـاڵی نەوەد و یەکی هیجریـدا (متوفی) بووە، وە لە کوفـەدا (عبـدالله بـن أبـی أوفـی) بووە کە لە سـاڵی هەشـتاو شەشـدا (متوفی) بـووە، وە لە شاری بەسرەدا (أنس بن مالك) بووە کە لە ساڵی نەوەد و سێدا وەفاتی کردووە، وە لە شاری

---

١. (عبدالله بن عمر) بووە.

شامدا (عبدالله بن بسر)ی، مازنی بووه کە لە ساڵی هەشتاو هەشتدا. وە گوتراویشە: لە ساڵی نەوەد و شەشدا (متوفی) بووە، وە ئەم زاتە ئاخر کەسێکە وەفاتی کردووە لەوانە کە بەرەو هەردوو قیبلەکان نوێژیان کردووە، وە بازێ کەس ئەڵێن: ئاخر کەسێ کە وەفاتی کردووە لە شامدا **(واثلة بن الاسقع)** بووە، وە لە دیمشقدا (متوفی) بووە، بازێ ئەڵێن: لە (بیت المقدس)دا، وە بازێ ئەڵێن لە شاری (حِمص)دا، لە ساڵی هەشتاو پێنجدا، وە ئاخریان لە (جزیرة)دا، **(عرس بن عميرة الكندی)** بووە، وە ئاخریان لە فەلەستیندا (أبو أبی عبدالله بن حرام) بووە ڕەبیبی **(عبادة بن الصامت)**، وە ئاخریان لە میسردا **(عبدالله بن الحارث بن الجزء الزبيدی)** کە لە ساڵی هەشتا و شەشدا (متوفی) بووە، وە ئاخریان لە شاری «**برقة**»، **(رويفع بن ثابت الانصاري)** بووە، وە بازێ ئەڵێن: لە ئەفریقیەدا (متوفی) بووە، وە ئاخریان لە (یەمامە)دا، (هرماس بن زياد الباهلی) بووە لە ساڵی سەدی هیجری یا سەد و دووی هیجریدا، وە ئاخریان لە بادیەدا **(سلمة بن أكوع)** بووە لە ساڵی حەفتاو چوار (متوفی) بووە، وە ئاخریان لە خۆراساندا **(بريدة بن الحَصب)** بووە، وە ئاخریان لە سەجەستاندا **(عداء بن خالد بن هوذة)** بووە، وە ئاخریان لە ئەسفەهاندا **(نابغة الجعدی)** بووە، وە ئاخریان لە شاری سەمەرقەنددا **(فضل بن عباس)** بووە، وە ئەڵێن **(قثم بن عباس)** بووە، وە لە شاری **واسيط** لە عێراقدا **(لُبَي)** بووە لەسەر وەزنی (قصي)، وە ئاخر (متوفی) لە بەدرییەکاندا لە موهاجیرین (سعد بن أبی وقاص)، و ئاخری عەشەرەی موبەشەرە بووە لە وەفاتدا، وە لە ئەنسارییەکان (أبو أسيد مالك بن ربيعة الساعدی) وە یا (أبو اليسر كعب بن عمر)، وە ئاخری ئەزواجی حەزرەت ﷺ (ميمونة)، **گوتراویشە: (أم سلمة)** بووە، (رضي الله عنها) **ـ وعن باقي الصحابة أجمعين).**

تەرتیبی فەضل

تەرتیبی یاران بۆ فەزل و تەمکین	یەکەم خولەفای بەرزی (راشدین)
لە پاش ئەمانە باقی (عشرة)	مەشهوورن هەموو بە (مبشّرة)
(سعد و سعيد) و جا (طلحة و زوبێر)	(عبدالرحمن)ی، خاوەن فەزل و خێر

ئەبـو عوبەیـدەی (أمیـن الأمّـة — فاضـت علیهـم أنـواع الرّحـمة)
ئەمجار ئەهلی (بدر) جا ئەهلی (أُحُد) — نائیـل بـە ڕەزای خـودا تـا ئەبـەد
پـاش ئەمـان ئەهلـی (بیعـة الرضوان) — خـودا ڕازی بـێ لـە هەمـوو ئـەوان
ئەمجـارە باقـی ئەسـحابی کیـرام — (رضـي الله عنهـم الـملك العـلاّم)
تەبەقاتیشـیان بـە قەولـی حاکـم — دوازدە تەبەقـەن خـاوەن (معالـم)
یەکـەم: ئەوانـەی لـە شـاری مەککـە — ئیسـلامیان وەرگـرت بێ شـوبهە و لەکە
دووەم: ئەسـحابی (دار النـدوة) بـوون — هەمـوو دڵـدار و بـە (مـروة) بـوون
سـێیەم: موهاجیـر بـۆ حەبەشسـتان — لـە دەسـتی (کفـار) تەبیعەت پەسـتان
چوارەم: ئەسـحابی (عقبـة)ی، (أولی) — عەدەدیان شـەش بـوو مەحبووبی مەولا
پێنجەم: ئەسـحابی (عقبـة)ی، دووەم — عەدەدیـان دوازدە تەبیعـەت ئەکـرەم
شەشـەم: سـابیقان لـە (مهاجریـن) — لـە (قوبـا) گەیـین بە شـای (مرسـلین)
تەبەقەی حەوتەم: سوپای ئەهلی (بدر) — لـەلای خـوداوە خـاوەن پایـە و قـەدر
هەشـتەم: ئەسـحابی هیجـرە و (أذیّـة) — بەینـی غـەزای بـەدر تـا (حدیبیـة)
نۆیەمیـن: ئەهلـی (بیعـة الرضـوان) — خـودا ڕازی بـێ لـە هەمـوو ئـەوان
دەیـەم: موهاجیـر بـێ شـوبهە و لەکـە — پاش (حدیبیّـة) و پێش فەتحی مەککە
یـازدە: ئەوانـی لـە فەتحـی مەککـە — ئیسـلامیان وەرگـرت لەسـەر بەرەکـە
دوازدە: منـاڵان کـە حەزرەتیـان دی — لـە فەتـحا و حەججی ویداعـی هادی

ئەهلی ڕیوایەت لە سەحابە

ڕیوایەت کراوە لە ئەبو زەرعەی ڕازی کە پرسیاری لێ کرا لە عەدەدی ئەوانە ڕیوایەتیان کردووە لە حەزرەت ﷺ ئەویش فەرمووی[1]: کێ ئەتوانێ زەبتی ئەوە بکا حاضری

١. أخرجه الخطیب فِي الجامع (١٨٩٣).

خزمەتی حەزرەت بووە، لە غەزوەی (تبوك) حەفتا هەزار کەس، وە لە (حجة الوداع) دا، چل هەزار کەس، وە کاتێ کە حەزرەت ﷺ موتەوەففا بووە عەدەدی سەدو چوارده هەزار سەحابی مەوجوود بوون و چوارده هەزار کەس لە سەحابی ڕیوایەتیان کردووە لە حەزرەتەوە و کەلامیان لێ بیستووە، جا وتیان: (یا أبا زرعة) ئەوانە لە کوێ بوون؟ فەرمووی: ئەهلی مەدینە و مەککە و مابەینی ئەوان و ئەعراب و ئەوانەی کە حازری (حجة الوداع) بوون.

ڕیوایەت کراوە لە ئیمام (احمد بن حنبل ـ رضي الله عنه ـ) فەرموویەتی: شەش کەس لە ئەسحابی حەزرەت ﷺ ڕیوایەتی حەدیسیان زۆر کردووە لێیەوە و عومریشیان زۆر بووە: (أبو هريرة، عبدالله بن عمر، عائشة، جابر بن عبدالله، ابن عباس و أنس ـ رضي الله تعالى عنهم ـ) وە ئەبو هورەیرە لە هەموو ڕەفیقەکانی ڕیوایەتی زیاتر بووە، پێنج هەزار حەدیس و سێ سەد و حەفتاو چوار حەدیسی ڕیوایەت کردووە، (شێخان = موسلیم و بوخاری) بە ئیتتیفاق سێ سەدو بیست و پێنج حەدیسیان لێ ڕیوایەت کردووە، وە بوخاری بە تەنیا نەوەد و سێ حەدیسی لێ ڕیوایەت کردووە، وە موسلیم بە جیا سەد و هەشتا و نۆ حەدیسی لێ ڕیوایەت کردووە، وە زیاتر لە هەشت سەد کەس ڕیوایەتی حەدیسیان لێ کردووە و لە هەموو سەحابەکان حافیزتر بووە، واتە شتی لە بیر نەچووەتەوە، ڕیوایەت کراوە لە سەحیحدا دەربارەی بە خۆی ئەڵێ: عەرزی حەزرەتم کرد، وتم: (یا رسول الله) من حەدیسی زۆر لە تۆ ئەبیستم و لە دواییدا لە بیرم ئەچنەوە، ئەویش فەرمووی: بەرماڵەکەت ڕابخە و منیش ڕامخست و حەزرەت ﷺ بە دەستی خۆی دوو لەوێچی تێ کرد، فەرمووی: بیپێچەرەوە، منیش پێچامەوە، ئیتر پاش ئەمە حەدیسێ بیستوومە لە بیرم نەچووەتەوە.

وە لە (مستدرك)دا، ڕیوایەت ئەکا لە (زيد بن ثابت)ـەوە، ئەڵێ: من و ئەبوهورەیرە و پیاوێکی‌تر لە خزمەتی حەزرەتدا بووین ﷺ، فەرمووی: دوعا بکەن، جا من و ڕەفیقەکەم دوعامان کرد و حەزرەت ئامینی ئەکرد، جا ئەبوهورەیرە دوعای کرد و فەرمووی: (**اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِثْلَ مَا سَأَلَكَ صَاحِبَايَ هَذَانِ، وَأَسْأَلُكَ عِلْمًا لَا يُنْسَى، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ** ﷺ: «**آمِينَ**»)، ئێمەش وتمان (یا رسول الله) ئێمەیش ئەو داوا ئەکەین

و تۆیش ئامینمان بۆ بکە، فەرمووی: «**سَبَقَكُمْ بِهَا الْغُلَامُ الدَّوْسِيُّ**»[١].

وە ئەوەی بازێ (ملل) وتوویانە لە تانەدان لە ڕیوایەتی ئەبوهورەیرە ئەوە مەردوودە بەوەی (ابن عساكر) لە تەئریخەکەیدا و (ابن کثیر) لە بیدایەدا و (عبدالعزیزی) بوخاری لە (كشف الاسرار)دا، و سەرەخسی لە (أصول)دا، فەرموویانە.

ئەم زاتە دەوری سێ قەول هەیە لە ناوی خۆی و باوکیا، یەکێ لەوانە ئەمەیە: ناوی خۆی (عبدالرحمن)ـە، ناوی باوکی (صخر)ـە، و لە ساڵی شەشی هیجریدا لەگەڵ خاڵۆیدا (طفیل الدوسي) واریدی مەدینەی مونەوەرە بوون و لەوکاتەدا حەزرەت ﷺ لە شەڕی خەیبەردا بوو، وە ناوی قەدیمی خۆی (عبد الشمس) بووە، حەزرەت ناوی گۆڕیوە بە (عبدالرحمن) و کونیەی پێداوە بە ئەبو هورەیرە ـ رضي الله عنه ـ وە لە ساڵی پەنجاو نۆدا لە (عقیق) دا[٢]، موتەوەففا بووە، واقیدی ئەڵێ: نوێژی جەنازەی عائیشەی کرد لە ساڵی پەنجاو هەشتدا و نوێژەی جەنازەی (أم سلمة)ی، کرد لە ساڵی پەنجاو نۆی هیجریدا و جا خۆیشی موەتەففا بوو ـ رضي الله تعالى عنه ـ

وە لە پاش ئەبو هورەیرە ئەکسەریان لە ڕیوایەتدا (عبدالله بن عمر رضي الله عنه) بووە کە ڕیوایەتی دوو هەزار و شەش سەد و سێ حەدیسی کردووە و لە مەککەدا لە دەوری سەدی هیجریدا (متوفى) بووە.

وە لە پاش (ابن عمر) ئەکسەریان لە ڕیوایەتدا (عبدالله بن عباس رضي الله عنهما) بووە،

---

١. السنن الكبرى، أبو عبدالرحمن أحمد بن شعيب بن علي الخراساني، النسائي (المتوفى: ٣٠٣هـ)، المحقق: حسن عبد المنعم شلبي، الناشر: مؤسسة الرسالة ـ بيْروت، الطبعة الأولى، ١٤٢١ هـ ـ ٢٠٠١ م، ٣٧٤/٥، فەرموودەی ژمارە (٥٨٣٩)، والمعجم الأوسط، سليمان بن أحمد بن أيوب بن مطير اللخمي الشامي، أبو القاسم الطبراني (المتوفى: ٣٦٠هـ)، المحقق: طارق بن عوض الله بن محمد , عبدالمحسن بن إبراهيم الحسيني، الناشر: دار الحرمين ـ القاهرة،٥٤/٢، فەرموودەی ژمارە (١٢٢٨)، و المستدرك على الصحيحيْن، أبو عبدالله الحاكم مُحمد بن عبد الله بن مُحمد بن حَمدويه بن نُعيم بن الحكم الضبي الطهماني النيسابوري المعروف بابن البيع (المتوفى: ٤٠٥هـ)، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، الناشر: دار الكتب العلمية ـ بيْروت، الطبعة الأولى، ١٤١١ ـ ١٩٩٠، ٥٨٢/٣، فەرموودەی ژمارە (٦١٥٨).

٢. عەقیق: ئاوەدانییەکە لە بەینی مەدینە و مەککەدا، جا لە پاش وەفاتەکەی هێنایانەوە بۆ مەدینەی مونەوەرە و دفن کرا.

کە هەزار و شەش سەد و شەصت حەدیسی ڕیوایەت کردووە و لە ساڵی شەصت و هەشتدا لە شاری (طائف)دا، موتەوەففا بووە لە تەمەنی حەفتاو یەك ساڵیدا،

وە لە پاش (ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا) ئەکسەر لە ڕیوایەتدا (جابر بن عبداللە رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) بووە، کە ڕیوایەتی هەزار و پێنج سەدو چل حەدیسی کردووە، وەفاتی (جابر) لە مەدینەی مونەووەرەدا لە ساڵی حەفتاو چواری کۆچیدا بووە، وە بازێ فەرموویانە: کە (جابر) ئاخر کەسێ بووە لە ئەسحاب لە مەدینەی مونەووەرەدا (متوفی) بووە، وە بازێ ئەڵێن: ئاخر کەس (سهل بن سعد رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) بووە.

وە لە (تدریب الراوی)دا، تەئلیفی (**جلال الدین السیوطي ـ رحِمه اللّه تعالی ـ**) هەیە کە (أنس بن مالك ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ـ) دوو هەزار و سەدو هەشتا و شەش حەدیسی ڕیوایەت کردووە.

وە (ام المؤمنین = عائشة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا) دوو هەزار و دوو سەد و دە حەدیسی ڕیوایەت کردووە.

وە لەناو سەحابەدا غەیری ئەوانەی باسمان کردن کەس نییە کە حەدیسی ڕیوایەت کراوی لە هەزار حەدیس زیاتر بێ ئیللا (أبو سعید الخدری ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ـ) کە هەزار و سەد و حەفتا حەدیسی ڕیوایەت کردووە ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ـ وە ئیمامی (أحمد بن حنبل) فەرموویەتی: کەس نەبووە لە ئەسحابدا کە ڕیوایەتی فەتاوای لێ کرابێ وەکو (ابن عباس ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا).

وە بزانن (عبادلة) لە ئەسحابدا چوار کەسن: (عبداللّٰه بن عباس، وعبداللّٰه بن عمر، وعبداللّٰه بن الزبیر، وعبداللّٰه بن عمرو بن العاص ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ ـ) وە (عبداللّٰه بن مسعود) لە (عەبادلە) نییە، چونکی ئەو زوو وەفاتی کرد لە پێش ئەم چوار کەسەدا، وە ئەم زاتانە مانەوە و عیلمیان بڵاوکردەوە، ڕیوایەت کراوە لە عەلی کوڕی عەبدوڵڵای مەدەنییەوە کە لەناو ئەسحابی پێغەمبەردا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کەس نەبووە کە مسوڵمانان لە فیقهدا بین بە پەیڕەویان وەکو سێ کەس (**عبداللّٰه بن مسعود، و زید بن ثابت، و ابن عباس**)، خودایان لێ ڕازی بێ، وە ڕیوایەت کراوە لە (مسروق)ـەوە، کە عیلمی ئەسحابی پێغەمبەر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ **هاتە سەر شەش کەس: (عمر بن الخطاب، وعلي بن أبي طالب، وأبي بن کعب، و زید بن ثابت، وأبو الدرداء، و عبداللّٰه ابن مسعود)**، وە لە ئەنجامدا هاتەوە سەر دوو کەس: (علی، و عبداللّٰه ابن مسعود ـ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ).

وه حەزرەت ﷺ حەفتا هەزار سەحابی لە خزمەتیدا بوون لە غەزای (تبوك)دا، وه چل هەزار کەس لە (حجة الوداع)دا، لە خزمەتیدا بوون، وه کاتێ وەفاتی کرد سەدو چوارده هەزار سەحابی لێ بەجێماوه و چوارده هەزار کەس بە یەکە یەکە نوێژی جەنازەیان کردووه، و ئەمانە خاوەن ڕیوایەت بوون لە حەزرەتەوه ﷺ وه ماواو مەڵبەندیان مەدینەی مونەوەره و مەککەی موکەڕەمە و مابەینی ئەوان و باقی ئەعرابی قەبیلەکان بوون ـ خودایان لێ رازی بێ ـ

ئەسحابە ڕاوییەکان

گەلێ لە ئەسحاب لەسەر عینایەت بوون بە خاوەنی بەهرەی ڕیوایەت
ڕیوایەتیان کرد سوننەتی ڕەسوول لە قەول و فیعل و تەقریری مەحصوول
شەش کەس لەوانە زیاتر لە باقی ڕیوایەتیان کرد (علی الاطلاق)
ئەووەڵ لەوانە (ابو هريرة) عەبدورەحمانی سەلیلی (صخرة)
دووەم عەبدوڵڵای (ابن عمر) بوو لە دین و دونیا خاوەن ئەمەر بوو
سێیەم (عائیشة أمّ المؤمنین) خاوەن شەطری دین بە قەولی ئەمین
چوارەم جابیری (ابن عبدالله) ڕیوایەی زۆر بوو لە (رسول الله)
پێنجەم (عبدالله)ی، (ابن عباس) بوو ساحیبی عیلم و حەقیقەتناس بوو
شەشەم ئەنەسی کوڕی مالیکە لە ڕیوایەتدا (خیر السالك)ـە

◈◈◈

خاوەن فەتواکان

بەڵام زۆربەیان لە بارەی فەتوا (ابن عباس) بوو شای ئەهلی تەقوا
(ثانی عبدالله)ی، کوڕی عومەره جا (ابن الزبیر) خاوەن ئەمەره
عەبدوڵڵای (ابن مسعود)ی، شەریف هەرچەن عالم بوو عالمی ظەریف
بەڵام چونکی زوو وەفاتی فەرموو لە (عَبادِلَة)ی، زۆر فەتوا نەبوو

(ابـن مسـعود و زیـد بـن ثابـت ابـن عبـاس)ی، عالـمی قانیـت
سـەحابە زۆر بـوون لـە ئەهلـی تەقـوا (مفیـد) بوون بـۆ ناس بە نەشـری فەتوا
(مسـروق) فەرموویـە: عیلمی سـەحابە گەیشـتە شـەش کەس خـاوەن نەجابە
(عمـر وعلـی زیـد بـن ثابـت أبـی بـن کعـب) قارئـی قانیـت
(عبـدالله ابـن مسـعود)ی، شـەریف هـەم (أبـو الـدرداء) زاهیـدی نەظیـف
لـە پـاش ئەمانـە مـاوە بـۆ دوو کـەس بـۆ (علـی و ابـن عبـاس)ی، ئەقدەس
ڕاوی لـە حـەزرەت گەلـێ ئەسـحابن (کثیـر و قلیـل) خـاوەن سـەوابن

◈◈◈

ژمارەی ئەسحابە رَضِيَٱللَّهُعَنۡهُمۡ

حەفتـا هەزار کـەس لە غـەزای (تبوك) ئەهلـی ئیخـلاس و جیهـادی مەبرووك
چل هەزار ئەسحاب لە حەججی ویداع ئەهلـی مەناسـیك (راوی بأَسـماع)
وەفاتـی فەرمـوو (سـید الاحبـاب) لە سـەدو چـواردە هـەزار لە ئەسـحاب
لەوانـەی هەمـوو ئەهلـی سـەماع بوون لـە بابـی دینـدا بـە (اطّـلاع) بـوون
چـواردە هـەزار کـەس بـە جیـاوازە بـە جێیـان هێنـا نوێـژی جەنـازە
ئەوەیـە مـەولا و ئەمانـەن یـاران (غـرّة الـجبهة)ن، بـۆ ڕۆژگاران

◈◈◈

ئەووەڵ کەسێ موسڵمان بوو لە یاران رَضِيَٱللَّهُعَنۡهُمۡ

ئـەووەڵ ئینسـانێ کـە موسـڵمان بـوو بـە عەهـدی ئیمان خـاوەن ئەمـان بوو
لـە پیاوانـدا بوبەکـری (صدیـق) نائیل بـوو بە جاه بە فەیـزی (تصدیق)
لـە منداڵانـا (علـی = حیـدر) بـوو شـێری خودایـی شـێری خەیبـەر بـوو
لـە مەوالیـدا زەیـدی موحتـەرەم لـە عەبدەکانـدا بیلالـی ئەکـرەم
لـە ژنـان دایـە خەدیجـەی (عُلیـا) سـەییدەی ئافـرەت بـۆ دیـن و دونیـا

ئاخر ئەسحابێ کە (متوفی) بوو — داخڵی ڕەوزەی (دار الصفا) بوو
(عبدالله بن عمر) لە مەککە — (متوفی) بوو لەسەر بەرەکە
لە مەدینەدا بۆ حوکمی خودا — سەحابی (جابر بن عبدالله)
هرماسی کوڕی زیادی شەریف — لە یەمامەدا گەیشتە تەشریف
(واثلة بن الأسقع الامام — متوفی) بوو لە دمشقی شام
(عبدالله بن بسر) لە (حِمص — متوفی) بوو بە فەیزی (مُختص)
لە فەلەسطیندا عروسی ئیسلام — (أبو أبیّ) بوو (ابن أم حرام
عبدالله بن أبی أوفی) بوو — لە شاری کوفە (متوفی) بوو
(أنس بن مالك، موصوف) بە نەصرە — (متوفی) بوو لە شاری بەسرە
ئاخر کەس لەناو بادیەی ئەعراب — سەلەمەی (بن أکوع رفیع الجناب
عرس) بە کونیەی (ابن عمیرة) — ئاخر وەفاتی خاکی جەزیرە
(عبدالله بن الحارث) لە عەسرا — (متوفی) بوو لە خاکی میسرا
(رویفع ابن ثابت)ی، وریا — ئاخر ڕاحیل بوو لە ئەفریقیا
(ابو طفیل)ی، مەشهوور بە (عامر) — لە شاری مەککە ئاخری ئاخر
هەتا سەحابی مابوون لە دونیا — دونیا پڕنوور بوو بە ڕوتبەی عولیا
ئەوان کە نەمان ئەو نوورە نەما — لەگەڵ ئەڕواحیان سەرکەوت بۆ سەما

٤٣ ـ تابیعین: شوێنکەوتووان (خودایان لێ ڕازی بێ)[1]:

تابیعی لە عورفی موحەددیسیندا کەسێکە گەیشتبێ بە یەکێ لە ئەسحابی پێغەمبەر

١. بۆ زیاتر شارەزا بوون لەم بابەتە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحدیث: ٤١ ـ ٤٦، والإرشاد ٢/ ٦٠٦ ـ ٦١٦، والتقریب: ١٦٥ ـ ١٦٧، واختصار علوم الحدیث: ١٩١ ـ ١٩٤، والشذا الفیاح ٢/ ٥١٩ ـ ٥٣٤، والمقنع ٢/ ٥٠٦ ـ ٥١٧، وفتح المغیث ٣/ ١٣٩ ـ ١٥٦، وتدریب الراوي ٢/ ٢٣٤ ـ ٢٤٣، وتوضیح الأفکار ٢/ ٤٧١ ـ ٤٧٣، وظفر الأماني: ٥١٣ ـ ٥١٤).

ﷺ ئەگەرچی ڕیوایەتی لێ نەکردبێ و زۆر سوحبەتی نەکردبێ، ئەمانە زاناکان ئەڵێن پازدە تەبەقەن، ئێمە سێ تەبەقەیان لێ باس ئەکەین:

یەکەم: ئەوانەی کە گەیشتبن بە عەشەرەی موبەشەرە، وەکو: (قيس بن أبي حازم، وأبو عثمان النهدي، وأبو وائل، وقيس بن عباد، وحضين بن المنذر، وأبو رجاء العطاردي).

دووەم: ئەوانەن (مُخضرم) بوون، واتە زەمانی جاهیلیەت و ئیسلامیان دیوە، وەکو **(سويد بن غفلة الكندي، وعمرو بن ميمون الاودي، وأبو عثمان النهدي، وعبد خير، وابو مسلم الخولاني، وأحنف بن قيس).**

سێیەم: فوقەهای سەبعەی شاری مەدینەی مونەووەرە، وەکو: (سعيد بن المسيّب، وقاسم بن مُحمّد بن أبي بكر، وعروة بن الزبير، وخارجة بن زيد، وأبو سلمة بن عبدالرحمن، وسليمان بن يسار، وعبيدالله بن عبدالله) بەڵام (ابن المبارك) لەباتی (ابو سلمة) سالمی کوڕی عەبدوڵڵای کوڕی عومەر حسێب ئەکا.

زاناکان ئیختیلافیان هەیە لە گەورەترینی تابیعین - رضي الله عنهم - ئەهلی مەدینەی مونەووەرە ئەڵێن: (سعيد بن المسيب)ـە، وە ئەهلی کووفە ئەڵێن: (وەیسی قەرەنییە) و ئەهلی بەسرە ئەڵێن: حەسەنی بەسرییە، وە (سيدة التابعيات) یەکەمیان (حفصة بنت سيرين) دووەم (عمرة بنت عبدالرحمن) سێیەمیان (أم الدرداء الصغرى) کە ناوی (جهيمة) یا (هجيمة) بووە - رضي الله عن الجَميع -

(ابن الصلاح) ئەفەرموێت: (امام احمد بن حنبل) فەرموویەتی: کەس نەبووە لە تابیعیندا فەتاوای زۆرتر بووبێ لە «عەتا» لە شاری مەککەدا و لە «حەسەنی بەسری» لە بەسرەدا.

ئەمانە باسمانکردن فەوائیدی بەقیمەتن وەریانبگرن، وە تەبەقەی تابیعین ئەهلی قەرنی دووەمن لەو سێ قەرنە کە حەزرەت ﷺ شەهادەتی داوە لەسەر مەقامیان بە فەرمودەی: **(خيْر القروْن قرني ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ. الحَديث)**[1]، وە

١. عَن بْنَ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «خَيْرُكُمْ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ» - قَالَ عِمْرَانُ: لا أَدْرِي أَذَكَرَ النَّبِيُّ ﷺ بَعْدُ قَرْنَيْنِ أَوْ ثَلاَثَةً، صحيح البخاري، فەرموودەی ژمارە (٢٦٥١)، «إسناده حسن، عاصم: هو ابن أبي النجود، وهو صدوق وحديثه في «الصحيحين» مقرون، وباقي السند من رجال الصحيح غير محمد بن وهب بن أبي كريمة فقد روى له النسائي. محمد بن سلمة: هو الحرّاني،

پێویسته باوەڕمان وابێ لە ئەدواری ئیسلامدا هەر قەڕنێ نزیکتر بێ لە قەڕنی حەزرەت ﷺ ئەوە شەرەفی لە قەڕنی دوایی زیاترە ـ **رضي الله تعالى عن الصحابة والتابعين وَ عمّن تبعهم بإحسانٍ إلى يوم الدّين** ـ

تابیعی کێن؟

لە پاش ناسینی مەعنای سەحابی باشە بناسین گرۆی تابیعی
بڵێن تابیعی و تابیع لە بۆ فەرد ئیتلاقی ئەوە جائیزە و بێ گەرد
موتڵەقی تابیع بە موتڵەق مەگرە تابیع بە ئیحسان مەقسوودە لەگرە
(حاکم) بۆ تەعریف کردی بە کافی سەماع یا لیقا بێ سوحبەی عورفی
یەعنی تابیعی ئینسانێ وایە لە سەحابیوە بیبێ ڕیوایە
یا (ملاقاة)ی، سەحابی بکا هەرچەن حەدیسیش ڕیوایەت نەکا
(أبو عبدالله) ئەڵێ: تابیعین پازدە تەبەقەن بۆ فەزڵ و تەمکین

◈◈◈

یەکەم ئەوانە کە (مظفر)ن بە لیقای دە کەس کە (مبشَّر)ن
بە وێنەی قەیسی (ابن أبی حازم) ئەبو عوسمانی نەهدیی جازم
(أبو وائل وقيس بن عباد حضين بن المنذر)ی، دڵشاد

☛وأبـو عبد الرحيم: هو خالد بن أبي يزيد الحراني، وأخرجه أحـمد ٢٦٧/٤و٢٧٦و٢٧٧، والبزار»٢٧٦٧»، وابن أبي عاصم في «السـنة» «١٤٧٧»، والطحاوي فِي «مشـكل الآثار» ١٧٧/٣، وأبو نعيم «في الحلية» ٨٧/٢و١٢٥/٤ من طرق عن عاصم بن أبي النجود، بهذا الإسـناد. وقد زيد في بعض طرق الحديث الشـعبي مقرونا مع خيثمة بـن عبـد الرحمن، و أورده الهيثمي فـي «المجمع» ١٧/١٠ وقـال: رواه أحمد والبزار والطبرانـي في «الكبير» و»الأوسط» وفي طرقهم عاصم ابن بهدلة وهو حسن الحديث، وبقية رجال أحـمد رجال الصحيح،الإحسان في تقريـب صحيح ابن حبان، محمد بن حبـان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن مَعْبدَ، التميمي، أبو حاتم، الدارمي، البُسـتي (المتوفى: ٣٥٤هـ)، ترتيب: الأمير علاء الدين علي بن بلبان الفارسي (المتوفى: ٧٣٩ هـ)، حققه وخرج أحاديسـه وعلق عليه: شـعيب الأرنؤوط، الناشر: مؤسسة الرسالة، بيْروت، الطبعة الأولـى، ١٤٠٨ هـ ـ ١٩٨٨م، ١٢١/١٥، فەرموودەی ژمارە (٦٧٢٧).

هەم ئەبو ڕەجای عەتاریدی باو — (سعید ابن المسیب) بە ناو

بازێ کەس ئەڵێن: (سعید) وا نیە — ڕۆڵەی زەمانی گەورەی (ثانی)یە

ویلادەتی بوو لە عەهدی عومەر — نەیدی بوو عەهدی سیددیقی ئەنوەر

◈◈◈

تەبەقەی دووەم (مُخضرم)ەکان — ئەوانە کە بوون لە هەردوو زەمان

عەهدی جاهیلی و زەمانی ئیسلام — بەڵام سوحبەتیان نەبوو بە مەرام

وێنەی (سوید)ی، (بن غفلة)ی، کیندی — (عمرو بن میمون) بە نیسبەت ئەودی

ئەبو عوسمانی نەهدیی نیسبەت — وەکوو «عبید خیر» خاوەن مەعریفەت

(ابو مسلم)ی، نیسبەت (خۆلانی) — (احنف بن قیس) شەخسی ڕەبیانی

غەیری ئەمانەیش گەلێ مەوجوودن — لە تابیعیندا هەموو مەسعوودن

◈◈◈

تەبەقەی سێیەم بناسە بۆ دین — لە (أکابر)ی، زومرەی تابیعین

فوقەهای سەبعەی شاری مەدینە — خوا بەشمان بدا لەو فیقهـو دینە

(سعید)ی، (ابن المسیّب) یەکەم — قاسمی کوڕی موحەممەد دووەم

عوروەی کوڕزوبەیر شەخسی سێیەمین — خاریجەی کوڕ زەید شەخسی چوارەمین

(ابو سلمة بن عبدالرّحمن) — جا (ابن یسار) بە ناو سولەیمان

جا (عبید الله بن عبدالله — ابن عتبة)یە، موخلیصی خودا

(ابن المبارك شیخ النجبا) — ئەبو سەلەمە لەوان ناو نابا

دائەنێ (سالم الفقیه البرّ — ابن عبدالله، وهو ابن عمر)

ئەمانە هەموو ئەهلی حیجازن — خاوەن حەقیقە و دوور لە مەجازن

تەفسیلی هەیە باقی تەبەقات — فامی مەربووتە بە (مراجعات)

◈◈◈

فائیدەیەکە بیزانی چاکە — عیلم کارەبای دەروونی پاکە

ئیختیلاف هەیە لەلای (عالمین) کێیە ئەفزەلی زومرەی تابیعین
ئەهلی مەدینە ئەڵێن: (سعید)ـە (ابن المسیّب) زاناو ڕەشیدە
کووفەیی ئەڵێن: وەیسی قەرەنی مەحبووبی قەلبی مەولای مەدەنی
بەصرەیی ئەڵێن: حەسەنی بەسری ئەم زاتە گەلێ مەشهوورە قەدری

◈◈◈

ئەڵێ ئەبوبەکر خاوەن بەرەکات ئەوەی سەیید بۆ تابیعییات
یەکەمیان (حفصة) کچی سیرینە گەورەی ژنانە لەو تابیعینە
دووەمین (عمرة بنت عبدالرحمن) خاوەنی دینی بێ لەککەی جوان
جا (أم الدرداء صغرى هجيمة) وەیا (جهيمة) خەیلێ سەلیمە
(قال ابن الصلاح: قال ابن الحنبل: عفى عنهما الملك الأجل .
ليس أحدٌ أكثر فتوى من الحسن البصري وعطا)
(عطا) لە مەککە و (حسن) لە بەسرە بۆ دینی ئیسلام بوون بە نەسرە

◈◈◈

ئەم (فوائد)ـە، وەرئەگرێ وریا چرای دەروونن بۆ دین و دونیا
فەیزی ئەسحاب و فەزلی تابیعین (رضي اللّهُ عنهم أجمعين)
قەت تەواو نابن بە نامەی ئێمە بەس موحەبەتیان هەمیشە پێمە
(يُحشر المرء مع من أحبّ) کردوومە بۆخۆم بە ئەعلامەطڵەب
بەندەم بۆ خودای قەریبی سەمیع غوڵامم لەبۆ ڕەسوولی شەفیع
دۆستی ئەسحابم لەگەڵ تابیعین دۆستی ئیمامان لە موجتەهیدین
موحیببم لەبۆ ئالی بەیتی پاك لە ماوەی ژینا تا ئەڕۆمە خاك
خادمم لەبۆ ئەولیای کامیل هەم لەبۆ هەمو عولەمای عامیل
موخالیف لەبۆ ئەربابی بیدعەت موافیق لەبۆ ئەسحابی سوننەت
(على ما كان رسول عليه وأصحابه الكرام لديه)

(نامی) لە فەزڵی خودا ڕاجییە	داخڵ بێ لە ناو فیرقەی ناجیە
لەسەر تەکراری تەوحیدی خودا	لەسەر ئیمانی بە (رسول الله)
جەزای کەلیمەی طەییبەی تەوحید	(دخول الجنّة بالفضل المَزید)
بەم (تَفاؤُل)ـە، زۆر دڵ ئارامم	فەزڵی مەزیدە حوسنی خیتامم

◈◈◈

(بەیانی مەعانی عەداڵەت ـ شرۆڤەی مانای دادگەری)

لەمەوپێش وتمان یارانی حەزرەت ﷺ هەموو عادڵن، جا بۆ ئەوە کە شاگردەکان بگەن بە حەقیقەت، پێویستە مەعنای عەداڵەت بەیان بکەین، بزانن: عەداڵەت بە چەند مەعنا ئیتڵاق ئەکرێ:

یەکەم: بە مەعنای موقابیل بۆ ستەمکردن، وەکو ئەڵێ: پادشای عادڵ یانی ستەم ناکا.

دووەم: بە مەعنای موقابیل بۆ فیسق و عیسیان، ئەڵێ: فڵان عادڵە یانی فیسق و مەعسیەتی نییە.

سێیەم: بە مەعنای عیسمەت لە تاوان وەکو بۆ مەلائیکە و پێغەمبەرەکان هەیە، کە مەلائیکە مەعسوومن و قەت گوناهـ ناکەن و پێغەمبەرەکانیش مەعسوومن و لە تاوانکاری بە مەعنای موخالەفەکردن بۆ شەرعی خودایی.

ئەم سێ مەعنایە مەقسوود نین لە نیسبەتی عەداڵەت بۆ لای ئەسحابی حەزرەت ﷺ.

چوارەم: عەداڵەت بە مەعنای مەحفووزی و پارێزراوییە لە گوناهـ و لە لوتف و میهرەبانی خودا نەك لەبەر مەلەکەی عیسمەت، لەسەر ئەم مەعنا قابیلە سەحابی گوناح بکا و لەپاش گوناحەکە تەوبەی لێ ئەکا.

پێنجەم: بە مەعنای خۆپاراستنە لە درۆکردن بە زمانی حەزرەتەوە و ئەم دوو مەعنایە ئیعتیبار ئەکرێن بۆ ئەسحابی حەزرەت ﷺ لە واقیعدا قابیلە یەکێ لەوان گوناح بکا و تەوبەی لێ بکا، هەروا هەموو ئەسحابی حەزرەت دووری ئەکەن لە درۆکردن لەسەر حەزرەت ﷺ، چونکی بە عادەت مەحاڵە ئینسانێ خۆی بکا بە قوربانی لە

ڕێگەی دینی حەزرەتدا (مَعَ أَنَّه) درۆی بە دەمەوە بکا، وە ئەگەر ئەم عەداڵەتە بۆ ئەوان ثابت نەبێ لازم ئەکا کە ئەو دینە گەیشتووە بە ئێمە بە درۆ و ساختە هاتبێ (وَتعالی اللّه عن إهمال دينه القويم).

وە ئەو ئاشووبە کە لەناو ئەسحابدا دەرکەوت نابێ بە ڕەخنە لەسەر ئەم مەعنای عەداڵەتە، چونکی ئەو ئاشووبە لەسەر ڕووناکی ئیجتیهاد بوو، وە موجتەهید هەرچەند بە هەڵەیشدا بڕوا هەر لەسەر ئیجتیهادەکەی مەئجوورە، مادام لەسەر یاسای دینە.

شاگردی نەجیب تالیبی علووم   هەر عیلمە مایەی ڕزگاری مەعلووم
نافیعە و دافیع لە بۆ مەلالەت   فامی مەعانی لەفزی عەدالەت
یەکەم موقابیل بۆ زوڵم و جەورە   وەهایە یاسای سەرداری گەورە
بەم مەعنا ئەڵێ سوڵتانی عادڵ   یانی بێ جەورە و سالمە و عاقڵ
دووەم موقابیل بۆ فیسق و عیسیان   ئەمەیش دێتە جێ بە تەقوای ئینسان
سێیەم بە مانای عیسمەت لە تاوان   بۆ فریشتەیە و بۆ ئەنبیاکان
لە سەر ئەم مەعنا تاوان مەحاڵە   عەقڵی یا عادی جێگەی مەقالە
چوارەم مەحفووز بوون لە تاوانباری   لە بۆ ئەولیا جائیزە و جاری
قەرار دراوە بە یاسای سەواب   ئەم مەعنا بەرزە بۆ زومرەی ئەسحاب
نە مەعسوومییە وەکو ئەنبیا   نە موجریمییە وەکو ئەشقیا
ئەگەر بە قەدەر گوناحێ بکا   لە سەر هێزی دڵ تەوبەی لێ ئەکا
ئەم مەعناتانێ بە قەولی فحوول   (أَصحابُ الرَّسُول كُلُّهُمْ عُدُول)
نابێ بە ڕەخنە جیدال و قیتال   چون ئیجتیهاد بوو، نەك هەوای (قِتال)
ئەوەی بە یاسای ئیسلامیی بڕوا   لە سەر ئیجتیهاد دەر بکا فەتوا
موصیب و موخطئ هەر دوو مەئجوورن   لە تاوانباری و مەعسیەت دوورن
پێنجەمین لە لای ئەهلی دیرایە   دوورییە لە درۆ (عِندَ الرِّوَايَة)
بەم مەفهوومیشە ئەسحابی ڕەسوول   دوور بوون لە درۆی بێ سوود و مەحسوول

ئەوەی ڕۆحی خۆی کردە قوربانی	قەت درۆ ناکا لە سەر سوڵتانی
جا چڵکی عەناد لابەن لە سەر چاو	چاوتان بشۆرن بە دوو کاسە ئاو
یەکەمیان سەنای خالقی عەللام	دووەم خزمەتیان بۆ دینی ئیسلام
نە سەنای خودا ئەشێ بۆ (کَذّاب)	نە جیهاد لە بۆ تەبلیغی کیتاب
چاو کە ئەو شێوە بێنێ لە بۆ دڵ	دڵ ئەشنێتەوە، وەکو پەڕەی گوڵ!

◈◈◈

کۆتایی: سوپاس و ستایش بۆ پەروەردگار لە سەر نیعمەتی تەوفیق لە سەر ڕیسالەی (ڕێگەی ڕەهبەر) لە عیلمی ئوسوولی حەدیسی (خیر البشر «صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ») لە مەدرەسەی حەزرەتی (**قطب العارفين سيدنا الشيخ عبدالقادر الگيلاني الحسني الحسيني ـ قدس الله تعالى سرّه وزاد برّه ونوَّر ضريحه**) لە شەوی چوارشەممەی بیست و پێنجی (ربیع الاول)ی، ساڵی هەزار و چوار سەد و دووی هیجری، موافیقی بیستی مانگی کانوونی دووەمی هەزار و نۆ سەد و هەشتا و دووی میلادی (**واسأل الله تعالى أن ينفعني بهذه الرسالة تأليفا وَ تدريسا وَ طبعاً وَ نشراً، وَ افادة واستفادة من المسلمين، وَ أنا الفقير تراب أقدام العلماء العاملين عبدالكريم المدرس.**

سبحان ربك رب العزة عما يصفون، وَ سلامٌ على المرسلين وَالحمدلِلّه ربِّ العالَمين.

(١٤٠٢هـ)، (١٩٨٢/١/٢٠م)،(٢٥/ ربيع الأوّل / ١٤٠٢هـ).

[پاشكۆ]

جەنابی مامۆستا مەلا عەبدولكەریمی مودەڕیس، (گۆڕی پڕ نوور بێت)، لە پەڕتووكی (ڕێگەی ڕەهبەر)دا، سەرەڕای ئەوەی كە ژمارەیەكی زۆر لە باسە پەیوەندیدارەكانی بە زانست و زاراوەكانی فەرموودەوە هێناوە و داونیەتییە بەر باس و شرۆڤە و لێكۆڵینەوەوە، بەڵام لە بەر ئەوەی كە سەرچاوەی نووسینەكەی زیاتر پەڕتووكی موقەددیمەی ئیبنوسەلاحی شارەزووری بووە، هەندێ باسی گرنگی نەهێناوون، كە زیاتر دوای ئەو پێشەوایە بوونەتە جێگای بایەخ پێدان، بۆیە شێخی مودەڕیسیش باسی لێوە نەكردوون، و یان هەندێكیانی هێناوە، بەڵام بە كورتی لە سەریان دوواوە، بۆیە بەندە هەستام بە زیادكردنی ئەو باسە پێویستانە لەم پاشكۆیەدا، كە منیش زیاتری سەرچاوەی ئەم پاشكۆیەم پەڕتووكی (تیسیر مصطلح الحدیث)ی، دكتۆر مەحموود تەحانە، كە باشترین پرۆگرامە لەم بوارەدا، و لە زۆربەی زانكۆ و پەیمانگا ئیسلامییەكانی وڵاتی خۆمان و جیهانی ئیسلامیدا مەنهەجە، و بەندەیش چەند ساڵێكە كردوومەتە كوردی و چەند جارێك چاپكراوەتەوە و پێشوازییەكی باشی لێكراوە، وا لێرەیشدا كردوومەتە سەرچاوەی ئەو باسە گرنگانەی زانیارییەكانی فەرموودە و فەرموودەناسی لەم پەڕاوە بە نرخەدا.

عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد، ئەحمەدئاوایی

(٤٤) فەرمودەی نەناسراو (المنكر) [١]

ئەگەر هۆكاری تانەدران لە گێڕەرەوە (الطعن في الراوي) هەڵەی گەورەو زۆر، وزۆر بێئاگاییو كردنی خراپە (فسق) بێت، كە ئەمەش هۆكاری سێهەم و چوارەم و پێنجەمن، ئەوە فەرمودەكەی بە (منكر ـ نەناسراو) ناودەبرێت.

١. پێناسەكەی:

أ. لە ڕووی زمانەوانیەوە: ئیسمی مەفعولە و لە (إنكار ـ دان پێدا نەهێنان)ەوە هاتووە، ودژی (أقرار ـ دان پێدا هێنان)ە.

ب. لە ڕووی زاراوەوە: زانایانی فەرمووده (منكر)یان، بە چەند پێناسەیەك پێناسەكردووە، ناسراو ترینیان دوانن: كە ئەمانەن:

١. ئەو فەرمودەیەكەلەسەنەدەكەی دا ڕاویەك هەبێت كە هەڵەی گەورەو زۆر (فَحُش غِلطُه)و بێ ئاگایی (غفلة)ی زۆری هەبێت و خراپە (فسق)ی، لێ دەربكەوێت.

وە ئەم پێناسەیەش (حافظ إبن حجر) باسی كردووەو داویەتیە پاڵ زانایانی غەیری خۆی[٢].

وە (الإمام البیقوني) لە (هەڵبەست ـ منظومة)ەكەیدا لەسەر ئەم پێناسەیە ڕۆیشتووەو دەڵێت...

ومنكـر الفـرد بـه راو غـداً　　　　تعديلـه لا يحمـل التفـرّدا

٢. ئەو فەرمودەیەیە كە كەسێكی لاواز (ضعیف) ڕیوایەتی بكاتو دژایەتی هەبێت لەگەڵ ڕیوایەتی كەسێكی متمانە پێكراو (ثقة)دا، ئەم پێناسەیەش ئەوەیە كە (حافظ إبن حجر) باسی كردووە، و پشتی پێ بەستووە، وەزیادەیەكی تیادایە لەسەر پێناسەی

١. بۆ زیاتر ناسینی فەرموودەی مونكەر تەماشای ئەم سەرچاوانە بكە: (الإرشاد ١/ ٢١٩، والتقریب: ٦٩، والاقتراح: ١٩٨، والمنهل الروي: ٥١، والخلاصة: ٧٠، والموقظة: ٤٢، واختصار علوم الحدیث: ٥٨، والمقنع ١/ ١٧٩، وشرح التبصرة والتذكرة ١/ ٣٢٩، ونزهة النظر: ٩٨، والمختصر: ١٢٥، وفتح المغیث ١/ ١٩٠، وألفیة السیوطي: ٣٩ وشرح السیوطي على ألفیة العراقي: ١٧٩، وفتح الباقي ١/ ١٩٧، وتوضیح الأفكار ٢/ ٣، وظفر الأماني: ٣٥٦، وقواعد التحدیث: ١٣١، والحدیث المعلول قواعد وضوابط: ٦٦ ـ ٧٧).

٢. النخبة و شرحها ص٤٧.

یەکەم کە ئەویش پەیوەستە (قَیْد)ی، (مخالفة الضعیف لمارواه الثقة)یە.

٣. جیاوازی نێوان (منکر) و (شاذ):

أ. (شاذ):ئەوەیە کە کەسێکی متمانەدار (مقبول) ڕیوایەتی بکات[1]، بەڵام دژایەتی هەبێت لەگەڵ ڕیوایەتی کەسێکدا کەلەو پلەکەی بەرزترە.

ب.(منکر):ئەوەیە کە کەسێکی لاواز (ضعیف) دەیگێڕێتەوە، ودژایەتی هەیە لەگەڵ گێڕانەوەی متمانەپێکراو (ثقة) یەکدا.

بەمەدا دەزانرێ، کە هەردووکیان هاوبەشن، لەبەمەرج گرتنی دژایەتی (مخالفة) کردندا بەڵام جیادەبنەوە لەمەدا کە (شاذ) ڕاوییەکەی (مقبول)ە، بەڵام (منکر) ڕاوی یەکەی لاوازە، وە (إبن حجر) دەفەرموێت: (و قد غفل من سوّی بینهما) ئەوەی کە بەیەك چاو سەیریان دەکات، لەبێ ئاگاییدایە[2].

٣. نمونەکەی:

أ. نموونە بۆ پێناسەی یەکەم، وەك ئەوەی کە (إمام نسائی) و (إبن ماجة) ڕیوایەتی دەکەن لە ڕیوایەتەکەی (**أبي زُکَیْر یحیی بن محمد بن قیس**) لە (هشام بن عروة)ەوە ئەویش لە باوکییەوە، ئەویش لە (عائشة)ەوە بەمەرفوعی: (**کلوا البَلَح بالتمر فإن إبن آدم إذا أکله غضب الشیطان**)، واتە: ووشکە خورما بخۆن، چونکە بەخواردنی شەیتان زویر دەبێت!

(إمام نسائی) دەفەرموێت: (ئەمە فەرمودەیەکی (منکر)ـە، کە (أبو زکیر) تیایدا تاك بۆتەوە کە شێخێکی ساڵحە.

وە (إمام مسلم) لە (متابعات)دا، بۆیی هێناوە، بەڵام نەگەیشتۆتە پلەی ئەوانەی کە ئیحتیمالی تاك بونەوە (تفرّد) یان لێ دەکرێ[3].

---

١. مەبەست لە (مقبول) لێرەدا ئەوەیە کەڕاوی فەرمودەی (صحیح و حسن) دەگرێتەوە، واتە کەسێکی عادلی بیر تیژ و تەواو (العدل التام الضبط) یاخود کەسێکی عادل، بەڵام (ضبط)ەکەی کەمتر بێت.

٢. النخبة و شرحها، ص٣٧، واتە: مەبەستی بەو قسەیەی ئەو (إبن الصلاح)ە، کە بەیەکسانی سەیری (شاذ)و (منکر)ی کردووە، لە (علوم الحدیث)دا ص٧٢، کە دەفەرموێت: (المنکر ینقسم قسمین علی ماذکرنا في الشاذ فإنه بمعناه) واتە: (منکر) دەبێتە دووبەشەوە، بەگوێرەی ئەوەی کە باسمان کرد، لە (شاذ)دا، جا (شاذ) یش هەر بە مانای (منکر)ـە.

٣. تدریب الراوي ج١/ ٢٤٠.

ب.نـموونە بۆ پێناسەی دووەم: وەك ئەوەی كە (إبن أبي حاتـم) لە ڕێی (**حُبَیِّب بن حَبِیبْ الزیات**)ەوە ئەویـش لـە (أبـی أسحاق)و ئەویـش لـە (**عَیْزار بن حُرَیْث**) ئەویش لە (إبن عباس)و ئەویش لە پێغەمبەرەوە ﷺ ڕیوایەتی دەكات، كە دەفەرموێت: (**من اقام الصلاة و آتیَ الزكاة و حج البیت و صامَ و قری الضیف دخل الجنة**).

واتە: كەسێك نوێژ بكاتو زەكات بدات، حەج بكات، وە بەڕۆژوبـێو میوانداری بكات، دەچێتە بەهەشتەوە).

(أبـو حاتَم) دەڵێت: ئـەم فەرمودەیـە (منكر)ـە، چونكە كەسانی تری متمانـە پێكراو كـە ڕیوایەتیـان كـردووە، لـە (ابـو إسـحاق)دا وەسـتاون، وە ئەمـەش لە جۆری فەرمودەی (مَعرُوف)ـە، بۆیـە ئیتر باسی (عَیْزار)و (إبن عباس)یان، نەكردووە، لەبەر ئەوە قسەكەی ئەوانە وەردەگیرێ، و ڕیوایەتەكەی (إبن حبیب) دەدرێتە دواوە.

٤.پلەكەی:

لەدوو پێناسە باسكرا وەكەی ئێستای (منكر)ـەوە، دەردەكەوێ كە (منكر) جۆرەكانی لاواز (ضعیف)ـە، ـكـە لاوازییەكـەی زۆر بێـت ـ بێگومـان چونكـە یان گێڕانەوەكـەی كەسێكی لاوازی وایـە، كـە بـە هەڵـەی زۆر بێتامو بـێ ئاگایی زۆر و خراپەكاری وەسـف كـراوە، یان گێڕانـەوەی كەسێكی لاوازە كەدژایەتـی هەبێت لەگـەڵ گێڕانـەوەی كەسـانی متمانـە پێكـراودا، وە ئـەم دوو بەشـەیش هەردووكیـان لاوازی تونـد (ضِعفٌ شـدید)یان، هەیـە، بۆیـە بەسـەرماندا گوزەرا لە باسی (متروك)دا كە (منكر) لـە پلەی لاوازییەكەیدا لە دوای پلەی (متـروك)ـەوە، دێت.

(٤٥) چۆنیەتی بیستنی فەرموودەو وەرگرتنی و شێوازی لەبەرکردنی
مَعْرِفَةُ كَيْفِيَّةِ سَمَاعِ الْحَدِيْثِ وتَحَمُّلِهِ وَصِفَةِ ضَبْطِهِ

١. ڕێخۆشکردن:

مەبەست لە چۆنیەتی بیستنی فەرمووده، بریتیەلە ڕونکردنەوەی ئەوەی کە پێویستەو بەمەرج گیراوە بۆ کەسێك کە دەیەوێت گوێ ڕابگرێ لە مامۆستاکان (الشیوخ) تا ڕیوایەتەکانیان ببیستێ، و لێیانەوە وەری بگرێت، تا لە دواییدا بیداتەوە بە کەسانی تر، ئەمەش وەك بەمەرج گرتنی تەمەنێکی دیاریکراو، ئیتربە پێویست (وجوب) بێت، یان بە سوننەت (الإستحباب).

وە مەبەست لە (تحمل-وەرگرتن) ڕونکردنەوەی ڕێبازەکانی وەرگرتنە لە مامۆستاکانەوە، وە مەبەست لە ڕونکردنەوەی هێزی لەبەرکردن (ضبط)، واتە: چۆن ئەو قوتابیە ئەو فەرمودەیەی کە پێی گەیشتووە، چاك لەبەری دەکات، تا بەو شێوەیەی کە بیستوویەتی بیگێڕێتەوە بۆ کەسانیتر بە شێوازێك کە لێی دڵ دامەزراوو دڵنیا بێت.

جا زانایانی زاراوە ناسی بایەخیان داوە بەم جۆرەی زانستی فەرمودە. چەند یاساو ڕێسایەك (قواعد و ضوابط)و مەرجێکیان بۆ داناوە، بەشێوەیەکی وردەکارانەو جوان، وە جیاوازییان لە نێوان ڕێبازەکانی وەرگرتنی فەرمودەدا کردووە، وکردویانەتە چەند پلەیەکەوە، کە هەندێکیان لە هەندێکی تریان بەهێز ترن، ئەمەش وەك جەخت کردنەوەیان لەسەر بایەخ دان بەفەرمودەکانی پێغەمبەر ﷺ وە گواستنەوەی بەچاکی لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر، تا مسوڵمان دڵنیا بێت لەو ڕێگایەی کە فەرمودەکەی پێغەمبەری ﷺ پێ گەیشتووە، وە لە دڵنیایی تەواودا بێت، کە ئەو ڕێگایە لەو پەڕی سەلامەتیو وردەکاریدایە.

٢. ئایا موسڵمانێتی و باڵغ بوون بۆ وەرگرتنی فەرموده بە مەرج گیراوە؟

بەمەرج نەگیراوە بۆ (وەرگرتن-تحمل)ی، فەرموده، موسڵمانێتیو باڵغ بوون، ئەمە لەسەر

گوتەی سەحیح، بەڵام ئەمە بۆ دانەوە (أداء)[1] بەمەرج گیراوە، هەروەك لەمەرجەكانی ڕاویدا بەسەرماندا ڕابورد. لەسەر ئەمەوە گێڕانەوەی موسڵمان و كەسی باڵغ وەردەگیرێ، ئەوەی كە پێش مسوڵمان بوونی وەری گرتبێ، یاخود پێش باڵغ بوونیشی وەری گرتبێ، بەڵام پێویستە (جیا كردنەوەی چاك لە خراپ ـ تمییز)ی هەبێت لە چاو كەسی نابالغ دا.

گوتراویشە كە باڵغ بوون بەمەرج گیراوە بۆ وەرگرتنی فەرمودە، بەڵام ئەمە گوتەیەكی هەڵەیە، چونكە مسوڵمانان ڕیوایەتی سەحابی بچكۆلەیشیان وەرگرتووە، وەك (حسن) و (إبن عباس)و بەبێ جیاوازی كردن لەنێوان ئەوەدا كە وەرگرتنەكە پێش كاتی باڵغ بوون بووە، یان دوای ئەو.

٣. سوننەت وایە كەی دەست بكرێ بە گوێگرتن لە فەرمودە؟

أ. گوتراوە كە سوننەت وایە دەست بكرێت بەگوێ گرتن لە فەرمودە لە (٣٠) سی ساڵیدا، و ئەمەش زانایانی شام لەسەری دەڕۆن.

ب. وە گوتراویشە لە (٢٠) بیست ساڵیدا، ئەمە كوفیەكانی لەسەرە.

جـ.وە گوتراویشە لە (١٠) دە ساڵیدا، كە ئەمەش بەسریەكانی لەسەرە.

د. بەڵام ئەوانەی كە پێكاویانە لەم چەرخەی دواییەدا، ئەوەیە كە هەر لەسەرەتای منداڵیەوە گوێ لە فەرمودە بگرێت، هەر لەو كاتەوە كە هێزی بیستنی باش بوو، چونكە فەرمودە لە كتێبەكاندا نوسراوەتەوەو پارێزراوە.

٤. ئایا بۆ سەحیح بوونی بیستنی منداڵ تەمەنێكی دیاریكراو هەیە؟

أ. هەندێ لە زانایان دیارییان كردووە بە پێنج ساڵ، كە كاری زانایانی فەرمودە لەسەر ئەمە جێگیر بووە.

ب. وە هەندێكی تریشیان وتویانە: قسەی ڕاست لەسەر ئەوەیە: كە حیساب بۆ (تمییز)ی ئەو كەسە دەكرێت، ئەگەر لە شت تێدەگەیشت و وەڵامی دەدایەوە، ئەوە بە (جیاكار ـ مُمَيِّزْ) دادەنرێت و بیستنی سەحیحە، دەنا بە پێچەوانەوە نابێت.

---

١. (وەرگرتن ـ التحمل): ماناكەی وەرگرتنی فەرمودەیە لە ماموستاوە، و (الأداء) گێڕانەوەی فەرمودەیەو دانەوەیەتی بە قوتابی.

(٤٦) دەربارەی نووسینەوەی فەرمووده و لەبەرکردنی و کتێبدانان تیایدا

١.حوکمی نووسینەوەی فەرمودە:

زانایانی پێشینە لە سەحابیو شوێنکەوتوان جیاوازیان هەیە لەسەر نوسینەوەی فەرمودە بەچەند گوتەیەك.

أ. هەندێکیان بە ناچاك (مكروه) یان داناوە، لەوانە (إبن عمر)و (إبن مسعود)و (زيد بن ثابت).

ب. وە هەندێکیان بە دروست (مباح) یان داناوە، لەوانە (عبدالله بن عمرو)و (أنس) و (عمر إبن عبدالعزيز)و زۆرینەی هاوەڵان رضي الله عنهم.

ج . پاشان هەموویان کۆبونەوە لەسەر دروستییەکەی: و لابردنی ئەو جیاوازییە، وە ئەگەر فەرمودە لە کتێبەکاندا نەنوسرایەتەوە، ئەوا لەم سەردەمانەی دواییدا لەناو دەچوو، بەتایبەت لەم سەردەمەی ئێمەدا.

٢. هۆکاری جیاوازی لە نووسینەوەی فەرموودەدا:

هۆکاری ڕاجیایی لە نوسینەوەی فەرمودەدا، ئەوەیە کە چەند فەرمودەیەکی لێك جودا (متعارض) هاتوون، دەربارەی دروستییەکەی و نەهی لێکردنیشی، لەوانە:

أ. فەرمودەی نەهی کردن: ئەوەیە کە (مسلم) ڕیوایەتی دەکات کە پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم فەرمویەتی: (**لاَ تَكْتُبُوا عَنِّي شَيْئاً إلاَّ القُرْآنَ، ومَنْ كَتَبَ عَنِّي شَيْئاً غيرَ القُرْآنِ فَلْيَمْحُهُ**[1]) - واتە: هیچم لێ مەنوسنەوە، جگە لە قورئان، ئەوەی شتێکی جگە لە قورئان لێنوسیوم، با بیسڕێتەوە).

ب. فەرمودەی دروستی ئەم کارە: ئەوەیە کە دوو پێشەوا کە لە پێغەمبەرەوە صلى الله عليه وسلم هێناویانە کە فەرمویەتی: (**أكتبوا لأبي شاهٍ**)!وە لێرەدا چەند فەرمودەیەکی تر هەیە،

١. صحيح مسلم ٨/ ٢٢٩ (٣٠٠٤)، و أخرجه أحمد ٣/ ١٢ و ٢١ و ٣٩ و ٤٦ و ٥٦، والدارمي (٤٥٦)، والنسائي في الكبرى (٨٠٠٨)، و في فضائل القرآن (٣٣) جميعهم من طريق همام بن يحيى، عن زيد بن أسلم، عن عطاء بن يسار، عن أبي سعيد، به مرفوعاً.

دەربارەی دروستی نوسینەوە، لەوانە مۆڵەت دانەکەی بە (عبدالله بن عمرو).

٣. کۆکاری (الجمع) لە نێوان فەرموودەکانی دروستی و نەهی کردن لە نووسینەوە:

زانایان کۆکردنەوەیان کردووە، لەنێوان ئەو فەرمودانەدا، کە نوسینەوەی فەرمودە بە چاك دەزانن، و ئەوانەی کە نەهی لێ دەکەن، بەچەند شێوازێك لەوانە:

أ. هەندێکیان و تویانە، مۆڵەت دان بە نوسینەوە، بۆ کەسێکە کە ترسی لە بیرچونەوەی هەبێت، نەهی بۆ کەسێکە کە ترسی لەبیرچونەوەی نەبێت، وە ترسی ئەمەی هەبێت کە ئەگەر نوسیەوە، ئیتر پشت بەو نوسینەوەیە ببەستێت.

ب. وە هەندێکی تریان وتویانە: کاتێك نەهییەکە هات، کە ترسی ئەوە هەبوو کە لەگەڵ قورئاندا تێکەڵ ببێت، و پاشان مۆڵەتدان هات، بەنوسینەوەی کاتێك ئەو ترسە ڕەوییەوە، بەمەبێت ئەو نەهییە سڕاوەتەوە (منسوخ)ە.

٤. چی لەسەر نووسەرەوەی فەرمودە پێویستە:

پێویستە لەسەر نوسەرەوەی فەرمودە، هەوڵی تەواو بخاتە گەڕ بۆ (ضبط)کردن‌و لێکۆڵینەوەی شێوەکەی‌و خاڵەکانی، تا بێ ترس بێت، لە لێکچوون (اللَّبْس)، وە ئەو شتانەی کە ئیشکالیەتیان تیادایە جوان ڕێکی بخات، بەتایبەت ناوی پیاوەکان، چونکە ئەو شتانە بە پێش و دوای خۆیان نازانرێت، دەبێت ڕێنوسەکەی ڕون و ئاشکرا بێت‌و بە گوێرەی ڕێسا دیارەکانی ڕێنوس (قواعد الخط) بێت، بۆ خۆی زاراوەی تایبەت دانەنێت، بەڕەمزێك کە خەڵکی نەیزانێت، دەبێت پارێزگاری بکات لەسەر نوسینەوەی سەڵەوات و سەلام لە دیداری پێغەمبەر ﷺ هەرکات کە ناوی هێنا، ماندوو نەبێت لە دوبارەکردنەوەی ئەمە، وە خۆی پەیوەست (مقید) نەکات لەم شتەدا بە بنەما (أصل)ەکەوە، ئەگەر ناقیص بوو، وە هەروەها ستایشی خوای پەروەردگار وەك (عز وجل) وە هەروەها داوای ڕازی بوون و ڕەحمەت کردن بۆ سەحابی رضي الله عنهم و زانایان، باشیش نییە، کە بەتەنها سەڵاوات ـبەبێ سەلام ـ یان بە پێچەوانەوە بێت، هەروەك ڕەمز دانان بۆ ئەمانەیش شتێکی مەکروهە، وەك (ص)و ئەو شتانە، وەك (صلعم)!بە ڵکو پێویستە لەسەری کە بەتەواوی بیاننووسێتەوە.

٥. بەرابەری پێکردن (المقابلة) وچۆنیەتییەکەی:

پێویستە لەسەر نوسەرەوەی فەرموده پاش لێبونەوەی لەسەر نوسینەوەکەی، کە ئەو کتێبەی بەرابەری پێ بکات، لەگەڵ کتێبە ئەسڵەکەی مامۆستاکەیدا[1]، هەر چەندە بەڕێگای مۆڵەت پێدانیش لێی وەرگرتبێت، وە چۆنیەتی بەرابەری پێ کردنەکە، ئەوەیە کە ئەم و مامۆستاکەی کتێبەکانیان بەدەستەوەبگرن لەکاتی گوێگرتن دا، وە دەشبێت کە کەسێکی متمانە پێکراویتر ئەو بەرابەری کردنە بکات، لە هەرکاتێکی، خوێندنەوەدا یان دواییدابێت، هەردەبێت، هەروەك ئەوەش دەبێت، کە بەرابەری پێ بکات لەگەڵ بەشێکی نوسخەیەکی بەرابەر پێ کراودا، لەگەڵ نوسخە ئەسڵییەکەی مامۆستاکەدا.

٦. چەند زاراوەیەك لە نووسینەوەی دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ الأداء)وهی تریشدا:

مەسەلەی کورت هەڵهێنان لەسەر نوسەرە وانی فەرمودەو ڕەمزدانان لە دەربڕینی لەفزەکانی (أداء)دا، شتێکە زاڵ بووە بەسەر زۆربەیاندا، لەوانەی کە ئەوان دەینوسن.

أ. (حدثنا): بە (ثنا) یان (نا).

ب. (أخبرنا): بە (أنا) یان (أرنا).

ج. گواستنەوەی سەنەد بۆ سەنەدێکی تر، کە بەڕەمزی(ح)دای دەنێن و خوێنەرەکەیش هەربە (حا) دەری دەبڕێ.

د. عادەت وا بووە، کە وشەی (قال) و هاووێنەی ئەمە لابەرن، لەنێوان پیاوەکانی سەنەددا بەنوسین، ئەمەش بۆ کورت بڕی، بەڵام پێویستە لەسەر خوێنەر کە دەری ببڕێت، وەك (**حدثنا عبدالله بن یوسف أخبرنا مالك**) ئەمە پێویستە لەسەر خوێنەر کە بڵێت: (قال أخبرنا مالك) هەر وەك عادەتیش وا بووە کە (أنە) یان لابردووە، لە کۆتایی سەنەددا ئەمەش هەر بۆ کورت بڕی، وەك: (**عن ابي هريرة قال**) کە پێویستە لەسەر خوێنەر کە (أنە) دەر ببڕێت و بڵێت: (أنە قال)و ئەمەش بۆ ساغ کردنەوەی دەستەواژەکان لە ڕوی ئیعرابەوە.

---

١. واتە: نوسخەی مامۆستا ئەسڵی یەکەی کە لێوەی وەری گرتووە.

٧. سەفەرکردن لەڕێی دەستخستنی فەرموودەدا: (الرحلة في طلب الحديث....).

پێشینەکانمان بایەخیان داوە بە فەرموودە، بەڵام بایەخدانێکی بێ وێنە، وە لە کۆکردنەوەو (ضبط) کردنیدا، هەوڵێك و تێکۆشانێك و کاتێکی وایان سەرف کردووە، کە خەریکە عەقڵ بڕوای پێ نەکات، جا دوای ئەمە کە یەکێکیان فەرموودەکانی مامۆستاکانی شارەکەی خۆیی کۆدەکردەوە، ئیتر دەکەوتە گەڕان بۆ شارو ناوچەکانی تر، نزیك و دوور تا فەرموودەلە مامۆستاکانی ئەو ناوچانەش وەربگرێت، جا ئەو زبری و ناڕەحەتیەی بە دەروونێکی ڕەزامەندانەوە لە خۆ دەگرت، (**الخطيب البغدادي**) کتێبێکی داناوە، کە ناوی ناوە: (**الرحلة في طلب الحديث**) کە تیایدا ئەو هەوڵانەی هاوەڵان رضي الله عنهم و شوێنکەوتوان و ئەوانەی دوای ئەوانی لەگەڕان بەشوێن دەستخستنی فەرموودەدا کۆکردۆتەوە، کە مرۆڤ بە بیستنی سەرسام دەبێت، و ئەوەی دەیەوێت گوێ لەو هەواڵە گرنگانە بگرێت، با بچێتە سەر ئەو کتێبە چونکە ئەو کتێبە، چالاك کەری تامەزرۆیانی زانستی شەرعییەو هیممەتیان وریادەکاتەوەو جەخت بوونەوە (عزم)، یان بەهێز دەکات.

٨. جۆرەکانی کتێبدانان (التصنيف) لە فەرموودەدا:

پێویستە لەسەر ئەو کەسەی کە هەست بە خۆی دەکات کە توانای کتێب دانانی لە فەرمودەو هی تریشدا هەیە، کە هەستێت بە کتێب دانان ئەمەش بە کۆکردنەوەی چەند زانیاریەکی پەرت بوو، ڕوونکردنەوەی شتە پڕ لە گرێکان (المشكل)، وە ڕێکخستنی شتە نارێکەکان، و پێڕست دانان، بۆ بێ پێڕستەکان، کە ئەمانە ئاسانکاری لەسەر ئەو کەسانە دروست دەکات، کە تامەزرۆی فەرموودەن، تا سودیان لێوەربگرن، بە ئاسانترین ڕێگاو زووترین کات، جا با خۆیشی بپارێزێت، لە دەرکرنی کتێبەکەی لە پێش پوختکردن و پاك نووس (تحرير)کردن و (ضبط)کردنیدا، تا کتێبەکەی سودەکەی زۆرو گشتی بێت.

زانایان فەرمودەیان بەسەر چەند شێوازێکی جۆرا و جۆردا ڕێك خستوەو کردۆتە کتێب، وەلە بەناوبانگترین جۆرەکانی کتێب دانانیش لە فەرمودەدا ئەمانەن:

أ. (الجوامع): کە تاکەکەی (الجامع- کۆکەرەوە)یە، ئەو کتێبانەن کە دانەرەکەی سەرجەم بابەتەکانی بیروباوەڕ (العقائد) و پەرستش (العبادات) و کڕین و فرۆشتن

(المعاملات) و ژیاننامەکان (السیر) و نیشانە جوانەکانی چاکان (المناقب) و کارە باشەکان (الرقاق) و باسی فیتنەو ئاشوب (الفتن) و هەواڵەکانی ڕۆژی دوایی کۆبکاتەوە، وەك (الجامع الصحیح، للبخاری).

ب. (المسانید): کە تاکەکەی (المُسْنَد)ە، کە ئەو کتێبانەن کە سەرجەم شتە ڕیوایەت کراوەکانی هەر هاوەڵێکی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ تیادا کۆکراوەتەوە، بەبێ ڕەچاو کردنی ئەو بابەتەی کە فەرمودەکەی پێوە پەیوەستە، وەك **(مسند ألإمام أحمد بن حنبل)**.

ج. (السنن): ئەو کتێبانەیە کە بەگوێرەی بابەتە شەرعی یەکان (ابواب الفقە) دارێژراون، تا ببنە سەرچاوە بۆ شەرعزانان لە هەڵهێنجانی حوکمەکاندا، ئەم (السنن)انە لەگەڵ (الجوامع) دا جیان، چونکە ئەو شتانەی کە پەیوەندیان بە بیروباوەڕو ژیاننامەو نیشانە جوانەکان (المناقب) ەوە هەیە، تیایاندا نییە، بەڵکو تەنها بابەتە فیقهییەکانن، و فەرمودەکانی ئەحکامن، وەك (سنن ابی داود).

د. (المعاجم): (المعجم) ئەو کتێبانەن کە دانەرەکەی فەرمودەکانی بەگوێرەی ناوی مامۆستاکانی بە ڕێکخستنی پیتەکان (حروف الهجاء) ڕیزبەندی کردووەو کۆکردۆتەوە، وەك سێ موعجەمەکەی (الطبراني) کە بریتین لە **(المعجم الکبیر، المعجم ألأوسط، المعجم الصغیر)**.

هـ(العلل): ئەو کتێبانەن کە ئەو فەرمودانە دەگرێتەوە کە نەخۆشن (معلول)ن، لەگەڵ ڕونکردنەوەی (علة)ەکاندا، ئەمەش وەك: **(العلل لإبن ابي حاتم)** و **(العلل للدار قطني)**.

و. (الأجزاء): (جزء ـ بەش) ئەو کتێبە بچوکانەن کە ڕیوایەتەکانی کەسێك لە گێڕەرەوانی فەرمودە لە خۆ دەگرێت، و کۆدەکاتەوە یاخود ئەو بابەتانەی کە پەیوەستن بە مەسەلەیەکەوە بەسەر بەخۆیی کۆدەکاتەوە، وەك **(جزء رفع الیدین في الصلاة) للبخاري**.

ز. (ألأطراف): ئەوکتێبانەن، کە دانەرەکەی بەشێکی لە هەموو فەرمودەیەك باس کردووە، کە ئەو بەشە بەڵگەیە لەسەر پاشماوەکەی تری پاشان سەنەدی هەموو مەتنێك لەو مەتنانە یان بەلە خۆگرتن (مستوعبات) یان بە پەیوەست کردنیان بەهەندێ کتێبەوە، دەهێنێت. وەك **(تحفة ألأشراف بمعرفة ألأطراف للمزي)**.

ح. (المستدرکات): تاکەکەی (المستدرك)ە: ئەو کتێبانەن کە دانەرەکەی ئەو فەرمودانەی

کە ئەو هەستی پێکردون کە لەسەر مەرجی کتێبی کەسێکی کەن، بەڵام ئەو کەسە لەبیری چوون، ئەم دەیانهێنێت، وەك (المستدرك على الصحيحين)ی (**أبو عبدالله الحاكم**).

ك. (المستخرجات): تاکەکەی (المُستخرج)ـە: ئەو کتێبانەن کە دانەرەکەی کۆمەڵێك فەرموده دەهێنێت (تخريج) دەکات، کە فەرمودەی کتێبێکی ترن، بەڵام ئەم بەسەنەدی خۆیەوە دەیان هێنێت، وە لە غەیری سەنەدی ئەو کەسەی یەکەم، و هەندێ جاریش لە مامۆستاکەیدا یان لەسەروو تریەوە یەك دەگرنەوە، وەك (**المستخرج على الصحيحين**)ـی، (**أبو نُعيم ألأصفهاني**).

(٤٧) شێوازی گێڕانەوەی فەرموودە[١]

في صِفَةِ رِوَايَةِ الْحَدِيْثِ وشَرْطِ أدَائِهِ، ومَا يَتَعَلَّقُ بِذَلِكَ

ئایا گێڕانەوەی کەسێك دروستە، کەلە کتێبەکەیەوەبیگێڕێتەوە، و لەبەری نەبێت؟

ئەمە کارێکە زانایان ڕاجیاییان هەیە تیایدا، هەندێکیان توندییان تیادا نواندووە، و ڕۆچوون و هەندێکیشیان ئاسانکاری یان تیادا کردووە، و کورت یان تیا دا هەڵهێناوەو هەندێکیشیان ناوەڕاستیان تیایدا گرتووەو لە نێوەندا وەستاونەتەوە.

أ. دەربارەی توندەکان (المتشددون) دەڵێن: تەنها لەوانەدا دەکرێتە بەڵگەو وەردەگیرێت. کە گێڕەرەوەکە بەلەبەر کردنەوە دەیڵێت: ئەمە لە (**مالك**) و (**أبو حنيفة**) و (**أبو بكر الصيدلاني الشافعي**)یەوە گێڕدراوەتەوە.

ب. بەڵام بۆ ئاسانکاران (المتساهلون): هەندێك هەن شتیان گێڕاوەتەوە لە چەند کتێبێکی نابەرابەر کراوەو (غير مقابلة) بە ئەسڵەکانیان، لەوانە (**إبن لُهيعة**).

ج. بەڵام بۆ نێوەندکاران (المعتدلون المتوسطون): کە ئەمانە جەماوەری زانایانن، فەرمویانە: ئەگەر گێڕەرەوە لە هەڵگرتن (التحمل)و بەرابەری پێکردن (المقابلة) دا

---

١. بۆ زیاتر زانینی ئەم بابەتە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (إرشاد طلاب الحقائق ١/ ٢٧٣ ـ ٣٣٣، والتقريب: ٩٠ ـ ١٠٠، والمنهل الروي: ٦٣، والخلاصة: ٨٨، واختصار علوم الحديث: ٩٢، ومحاسن الاصطلاح: ٢١٨، وشرح التبصرة ٢/ ١، والتقييد والإيضاح: ١٣٦، ونزهة النظر: ١٨٥ ـ ١٩٩، والمختصر: ١٥٥، وفتح المغيث ١/ ٢٦٢، وألفية السيوطي: ٩٦ ـ ١١٢، وفتح الباقي ١/ ٢٩٢، وتوضيح الأفكار ٢/ ١١٤، وظفر الأماني: ٧٨).

هەستا بوو، بەو مەرجانەی کە ڕابوردن، ئەوە ڕیوایەت کردن لەو کتێبەوە دروستە، هەر چەندە کتێبەکەیشی لانەبێت، ئەگەر گومان زیاتر بەلای ئەوە دابوو، کە سەلامەتە لە گۆڕان و جێگۆڕکێ کاری (التغییر و التبدیل) بەتایبەت لەلای ئەوانەی کە گۆڕانکاری (التغییر)یان لێ ون نابێت و ناشاردرێتەوە.

حوکمی گێڕانەوەی کەسێك کە ئەوەی کە دەیبیستێ ناتوانێ لەبەری بکات؟

ئەگەر کەسێکی نابینا (الضریر) کە شتێکی بیست نەیتوانی لەبەری بکات، پشت ببەستێت بە کەسێکی بڕوا پێکراو، لە نوسینەوەی فەرمودەیەکی وا کە بیستوویەتی و (ضبط)ی کردووەو کتێبەکەیشی پاراستووە، و تەنها خوێندنەوەی کردووە، بەشێوەیەك کە گومانی سەلامەت بوونی بەبێ گۆڕانکاری زیاتر بێت لەسەری، ئەوە گێڕانەوەی دروستە لەلای زۆرینەی زانایان، ئەمەش وەك کەسێکی بینەری نەخوێندەوارە کە ناتوانێت شت لەبەر بکات.

گێڕانەوەی فەرمودە بە مانا و مەرجەکانی:

زانایانی پێشینە جیاوازییان هەیە لەڕیوایەت کردنی فەرمودەدا بەمانا، هەندێکیان جڵەو گیرییان لێ کردووەو هەندێکیشیان بەدروستیان داناوە:

أ. کۆمەڵێك لە زانایانی فەرمودەو فیقهـ و ئوسوول، جڵەو گیرییان لێ کردووە، وەك **(إبن سیرین) و (أبو بکر الرّازي).**

ب. بەڵام جەماوەری پێشینە (السلف) و (پاشینە) (الخلف) لە فەرمودەناسان و زانایانی شەرع و ئوسوول بە دروستیان داناوە، لەوانە چوار ئیمامەکە، بەڵام ئەگەر گێڕەرەوە بەتەواوی (أداء)ی، ئەو مانایە بکات، پاشان ئەوانەی کە گێڕانەوەی بەمانایان بەدروست داناوە، چەند مەرجێکیان داناوە لەوانە:

١. دەبێت گێڕەرەوەکە زانا بێت بەدەر بڕینەکان و وشە و مەبەستەکانیان.

٢. دەبێت زۆر ئاگادار بێت بەو شتانەی کە ماناکانی دەگۆڕێت.

ئەمە بۆ ئەوانەیە کە نەکراون بە کتێب، بەڵام بۆ گێڕانەوە بەمانای کتێبەکان، ئەو گێڕانەوە بەمانایانە دروست نییە، بەهیچ جۆرێك، وە گۆڕینی لەفزەکان، هەرچەندە هەر بەو مانایەش بێت، دروست نییە، چونکە دروستی گێڕانەوەی بەمانا بۆکاتی پێویستی

(ضرورة)، بۆ کاتێکە کە وشەیەك لەو وشانە لە گێڕەرەوە ون ببێت، بەڵام دوای جێگیر بوونی فەرمودە لە کتێبەکاندا، ئەوا هیچ زەرورەتێك نییە بۆ گێڕانەوەی فەرمودە لەکاتی بوونی ئەو کتێبانەدا بەمانا.

پێویستە لەسەر گێڕەرەوەی فەرمودە بەمانا، پاش گێڕانەوەی فەرمودەکە بڵێت: **(أو كما قال) یان (أو نحوه) یان (أو شبهه).**

(اللحن) لە فەرموودەدا، و هۆکارەکەی:

(اللحن) لە فەرموودەدا، واتە: بە هەڵە خوێندنەوەی، دیارترین هۆکارەکانی:

أ. نەزانینی زانستی (نەحو) و زمان، بۆیە لەسەر تامەزرۆیانی فەرمودە پێویستە کە ئەوەندە لە (نحو)و زمان (اللغة) فێرببن، کە بیان پارێزێ لە هەڵە خوێندنەوەی فەرمودەکان و جێگۆڕکێ پێکردنی نوختەکان (التصحيف)، جا (خطیب) لە (حماد بن سلمة)ـەوە، گێڕاویەتیەوە، کە وتویەتی: **(مثل الذي يطلب الحديث ولا يعرف النحو مثل الحمار عليه مخلاة لا شعير فيها**[1]. واتە: وێنەی کەسێك کە تامەزرۆی فەرمودەیەو نەحو نازانێت، وەك گوێدرێژێك وایە کە تورەکەیەکی لەسەردا بێت، کەچی جۆی تیادا نەبێت!

ب. وەرگرتن لە دەفتەر و کتێبەوە و نەگەیشتن بە مامۆستا.

بە سەرماندا ڕابورد، کە گەیشتن بە فەرمودەو وەرگرتنی لە مامۆستاوە، چەند ڕێگایەکی هەیە، هەندێکیان لە هەندێکی تریان بەهێز ترن، وە بەهێزترینیان بیستنە لەو مامۆستایەوە (السماع من لفظ الشيخ) یان خوێندنەوەیە بەسەریدا (القراء ة عليه)، بۆیە لەسەر ئەو کەسەی کە بە فەرمودەی پێغەمبەرەوە ﷺ سەرقاڵە پێویستە، کە لەدەمی کەسانی زاناو لێکۆڵەرەوە (أهل المعرفة و التحقيق)ەوە بیبیستێ، تا پارێزراو بێت، لە جێگۆڕکێ پێ‌کردنی نوختە (التصحيف)و هەڵە کردن، شتێکی شایستە نی یە بۆ تامەزرۆیانی فەرمودە، کە پشت بەکتێب و دەفتەر ببەستێت، و شتیان لێوە وەربگرێت و لێیانەوە بگێڕێتەوە، وە ئەو کتێبانە بکاتە مامۆستای خۆی، چونکە بەمە هەڵەو جێگۆڕکێ پێکردنی نوختەکان زیاددەکات، بۆیە هەر زانایان لە دێر زەمانەوە

١. تدريب الرّاوي ج٢/١٠٦.

فەرمویانە (لا تأخذ القرآن من مُصحَفيّ ولا الحديث من صَحَفي)[1] ـ واتە: قورئان لە (مُصحفي) و فەرموودە لە (صَحَفي) وەرمەگرن، واتاکانیان لە خوارەوە ڕوونکراوەتەوە.

(٤٨) گێڕانەوەی باوکان لە کوڕانەوە[2]

(رواية الآباء عن الأبناء)

١. پێناسەکەی:

ئەوەیە کە لەسەنەدی فەرمودەکەدا باوکێك هەبێت کە فەرمودەکەی لە کوڕەکەیەوە گێڕابێتەوە.

٢. نموونەکەی:

وەك ئەو فەرمودەیەی کە (عباس بن عبدالمطلب) لە (الفضل)ی، کوڕییەوە دەیگێڕێتەوە، کە پێغەمبەر ﷺ لە (مزدلفة) دوو نوێژی کۆکردۆتەوە.

٣. لە سوودەکانی:

تا گومان نەبرێت کە لە سەنەدەکەدا گۆڕانکاری یان هەڵە هەیە، چونکە ئەسڵ وایە کە کوڕ لە باوکەوە شت ڕیوایەت بکات، وە ئەم جۆرەو ئەو جۆرەی پێشتری بەڵگەیە لەسەر (تواضع)ی زانایان، و زانست وەرگرتنیان لەهەر کەسێکەوە بێت، هەرچەندە لەپلەو ڕێزو تەمەنیشدا ئەوان لێیان کەمتر بن.

٤. بەناو بانگترین کتێب تیایدا:

کتێبی (رواية ألآباء عن ألأبناء)ی، دانراوی (خطيب البغدادي).

---

١. (المصحفي): ئەو کەسەیە کە قورئان لەپەڕتوکەکەوە وەردەگرێت، وە قورئان لە خوێنەران (القرّاء) و مامۆستاوە وەرناگرێت، وە (الصحفي) کەسێکە کە فەرموودە لە دەفتەر و پەڕتووکەوە وەردەگرێت، وەلە مامۆستاکانەوە وەری ناگرێت.

٢. بۆ زیاتر زانینی ئەم بابەتە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الإرشاد ٢/ ٦٣٢ ـ ٦٣٦، والتقريب: ١٧٠ ـ ١٧١، واختصار علوم الحديث: ١٩٩ ـ ٢٠٢، والشذا الفياح ٢/ ٥٥٨ ـ ٥٦٢، والمقنع ٢/ ٥٣٥ ـ ٥٣٩، وشرح التبصرة والتذكرة ٣/ ٨٥، ونزهة النظر: ١٦٠ ـ ١٦١، وطبعة عتر: ٦٢، وفتح المغيث ٣/ ١٧٠ ـ ١٨٢، وتدريب الراوي ٢/ ٢٥٤ ـ ٢٥٥، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ٢٠٦، وفتح الباقي ٣/ ٨٣ ـ ١٠٠، وتوضيح الأفكار ٢/ ٤٧٧ ـ ٤٨٠).

(٤٩) گێڕانەوەی کوڕان لە باوکان[١]

رواية ألأبناء عن الآباء

١.پێناسەکەی:

ئەوەیە کە لە سەنەدی فەرمودەکەدا کوڕێك هەبێت، کە فەرمودەکەی تەنها لە باوکییەوە گێڕابێتەوە، یاخود لە باوکیەوە و ئەویش لە باپیریەوە.

٢. گرنگترینیان:

گرنگترینی ئەم جۆرەیش ئەوەیە کە ناوی باوك یان باپیرەکە نەهێنرابێت، چونکە ئەمە پێویستی بە لێکۆڵینەوە هەیە بۆ زانینی ناوەکەی.

٣.جۆرەکانی: دوو جۆرە:

أ. گێڕانەوەی ڕاوییەکە لەتەنها باوکییەوە، (واتە: بەبێ گێڕانەوەی لە باپیرییەوە) کە ئەمە یان زۆرە.

وەك: گێڕانەوەی (أبي العشراء) لە باوکیەوە[٢].

ب. گێڕانەوەی ڕاوییەکە لەباوکیەوەو لە باپیریەوە، یاخود لە باوك و باپیری بەرەو ژوورتریش.

وەك: ڕیوایەت کردنی (عمرو بن شعيب) لە باوك و باپیریەوە[٣].

٤.لە سوودەکانی:

أ. لێکۆڵینەوەیە بۆ زانینی ناوی باوك و باپیر، ئەگەر ناویان ڕاستەوخۆ نەدرکێنرابوو.

ب. ڕونکردنەوەی مەبەست لەو باپیرە، کە ئایا باپیری کوڕەکە یە یان باپیری باوکیەتی.

---

١. بۆ زیاتر زانینی ئەم بابەتە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الإرشاد ٢/ ٦٣٢ ـ ٦٣٦، والتقريب: ١٧٠ ـ ١٧١، واختصار علوم الحديث: ١٩٩ ـ ٢٠٢، والشذا الفياح ٢/ ٥٥٨ ـ ٥٦٢، والمقنع ٢/ ٥٣٥ ـ ٥٣٩، وشرح التبصرة والتذكرة ٣/ ٨٥، ونزهة النظر: ١٦٠ ـ ١٦١، وطبعة عتر: ٦٢، وفتح المغيث ٣/ ١٧٠ ـ ١٨٢، وتدريب الراوي ٢/ ٢٥٤ ـ ٢٥٥، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ٢٠٦، وفتح الباقي ٣/ ٨٣ ـ ١٠٠، وتوضيح الأفكار ٢/ ٤٧٧ ـ ٤٨٠).

٢. کە لەناوەکەیدا و ناوی باوکیدا ڕاجیایی هەیە، بەچەند گوتەیەك، کە دیارترینیان ئەوەیە کە ناوی (أسامة بن مالك)ە.

٣. (عمرو) نەسەبەکەی بەم جۆرەیە: (عمرو بن شعيب بن محمد بن عبدالله بن عمرو بن العاص)کە باپیری (عمرو) موحەممەدە، بەڵام زانایان بە هۆی بەدواداچوون بۆیان جێگیر بووە، کە ضە میر لە (جَدِّهِ)دا، بۆ (شعيب) دەگەڕێتەوە، جا بۆیە مەبەست لە (جَدِّهِ)، (عبدالله بن عمرو)یە، کە سەحابیەکی ناسراوە.

٥. بەناوبانگترین دانراو تیایدا:

أ. (رواية ألأبناء عن آبائهم)ی (أبو نصر بن عبدالله بن سعيد الوائلي).

ب. (جزء من روى عن ابيه عن جده)ی، دانراوی (ابن أبو خيثمة).

ج. کتێبی (الوشي المعلَم في من روى عن أبيه عن جده عن النبی ﷺ)ی، دانراوی (الحافظ العلائي).

(٥٠) باسی (السابق و اللاحق)

١.پێناسەکەی:

أ. لەڕووی زمانەوە: (السابق) ئیسمی فاعیلەو لە (السَبق)ەوە، هاتووە، بەمانای (پێشکەوتوو ـ لە پێش ـ المتقدم)، وە (اللاحق)یش ئیسمی فاعیلە، و لە (اللَّحاق)ـەوە، هاتووە، بەمانای (دواکەوتوو ـ المتأخر ـ پاش خراو)، وە مەبەست لەمە گێڕەرەوەیەکە زوو مردبێت و گێڕەرەوەیەکی ترە کە دواترو لە پاشتر مردبێت.

ب. لة ڕِووی زاراوةوة: ئەوەیە کە لە گێڕانەوەدا لە مامۆستایەکەوە دوو کەس بەشداری بکەن، کەنێوانی مردنیان زۆر بێت.

٢. نموونەکەی:

أ. (محمد بن إسحاق السراج)[١]، کە (البخاری) و (الخفاف) بەشدارییان کردووە، لە گێڕانەوەدا لێیەوە، کە ماوەی مردنی نێوانیشیان (١٣٧) ساڵ یان زیاتریشە[٢].

ب. (الإمام مالك): کە (الزهری) و (أحمد بن إسماعيل السَّهمی) بەشدارییان کردووە لە گێڕانەوەدا لێیەوە، کە ماوەی مردنی نێوانیشیان (١٣٥) ساڵە، چونکە (الزهری) لە ساڵی (١٢٤ هـ) وەفاتی کردووەو (السهمی) لە ساڵی (٢٥٩هـ) وەفاتی کردووە.

ڕوونکردنەوەی ئەمەش ئەوەیە کە (الزهری) زۆر بە تەمەنترە، لە (مالك) چونکە لە

١. (السراج) لە ساڵی (٢١٦ هـ) لەدایك بووەو لەساڵی (٣١٣ هـ) کۆچی دوایی کردووە، کەماوەی (٩٧) ساڵ ژیاوە.

٢. (إمام بخاري) لە ساڵی (٢٥٦هـ) وەفاتی کردووە، وە (الحسين أحمد بن محمد الخفاف النيسابوري) لە ساڵی (٣٩٣هـ) وەفاتی کردووە، وە گوتراویشە لە (٣٩٤ هـ) دا وەفاتی کردووە، وەهەروەها گوتراویشە کە لە (٣٩٥هـ)یشدا وەفاتی کردووە.

شوێن کەوتوان (تابعین)ـە، و (مالك) لە شوێنکەوتەی شوێنکەوتوان (أتباع التابعین) ـە، جا گێڕانەوەی (الزهری) لە (مالك)، لە بابی گێڕانەوەی گەورە لە بچووك حیسابە، وەك ڕابورد لە کاتێکا کە (السهمی) تەمەنی زۆر کەمترە لە (مالك) سەرەڕای ئەوەش کە (السهمی) زۆریش ژیاوە کە تەمەنەکەی نزیکەی سەد ساڵ گەیشتووە، بۆیەش ئەو جیاوازییە زۆرەی هەیە لەنێوان وەفاتی ئەم و وەفاتی (الزهری)دا.

بەدەستەواژەیەکی ڕوونتر، ئەو گێڕەرەوە لەپێش ترە (السابق) دەبێتە مامۆستا بۆ ئەو لێوەگێردراوە (المروي عنه)وە و ئەو گێڕەرەوە لەدواترە (اللاحق) دەبێتە قوتابی ئەو، وە ئەو قوتابی یە بۆماوەیەکی زۆر دەژێت.

٣. لە سوودەکانی:

أ. بەڵگەیە لەسەر شیرینی سەنەدی باڵاو نزیك لە دڵدا.

ب. تاوا گومان نەبرێت کە ئەو سەنەدە لە پاشترە پچڕاوە.

٤. بەناو بانگترین دانراو تیایدا:

کتێبی (السابق و اللاحق)ی، دانراوی (الخطیب البغدادي).

(٥١) (الوحدان) ناسینی (الوُحْدان)[١]

مَعْرِفَةُ مَنْ لَمْ يَرْوِ عَنْهُ إلاَّ رَاوٍ وَاحِدٌ مِنَ الصَّحَابَةِ والتَّابِعِيْنَ فَمَنْ بَعْدَهُمْ

١. پێناسەکەی :

أ. لە ڕووی زمانەوە: (الوُحدان) بە زەممەی واوەکە کۆی (واحد)ـە، واتە: یەکەکان .

ب. لە ڕووی زاراوەوە: ئەو گێڕەرەوانەن کە تەنها یەك گێڕەرەوە لێیانەوە ڕیوایەتی کردووە.

٢.سوودەکەی:

ناسینی کەسی نادیارە، وەگێڕانەوەکەیشی بەرپەرچ ئەدرێتەوە، ئەگەر سەحابی نەبێت.

---

١. بۆ زیاتر زانینی ئەم بابەتە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحدیث ١٥٧ ـ ١٦١، والإرشاد ٢/ ٦٤٣ ـ ٦٥٠، والتقريب: ١٧١ ـ ١٧٣، واختصار علوم الحديث: ٢٠٦ ـ ٢٠٨، والشـذا الفياح ٢/ ٥٧٣ ـ ٥٧٩، والمقنع ٢/ ٥٤٩ ـ ٥٦١، وشرح التبصرة والتذكرة ٣/ ١٠٤، وفتح المغيث ٣/ ١٨٧ ـ ١٨٩ وتدريب الراوي ٢/ ٢٦٤ ـ ٢٦٨، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ٢١٣، وفتح الباقي ٣/ ١٠٣ ـ ١٠٧، وتوضيح الأفكار ٢/ ٤٨١ ـ ٤٨٢).

٣. نموونەکەی:

أ. لەنێو سەحابیدا (عروة بن مُضرس) کە تەنها (الشعبی) شتی لێ گێڕاوەتەوە، وە (المُسَیب بن حَزْن) کە تەنها (سعید)ی کوڕی شتی لێ گێڕاوەتەوە.

ب. لەنێو (تابعین)دا: (ابو العُشراء) کە تەنها (حماد بن سلمة) شتی لێ گێڕاوەتەوە.

٤. ئایا بوخاری و وموسلیم لە کتێبە سەحیحەکانیاندا ڕیوایەتی (الوُحدان)یان هێناوە؟

أ. (حاکم) لە (المَدخَل)دا باسی کردووە، کە ئەو دوو پیاوە، لەم جۆرە ڕیوایەتەیان نەهێناوە.

ب. بەڵام جەماوەری فەرمووده ناسان وتویانە، کە لە دوو کتێبە سەحیحەکەدا، فەرمودەی زۆری (الوُحدان) هەن، بەڵام هی سەحابین لەوانە:

١. فەرمودەی (الـمُسَیَّبُ) دەربارەی مردنی (أبـو طالـب) کـە (الشیخان) بوخاریو موسلیم هێناویانە .

٢. فەرمودەی (قیس بن ابی حازم) لە (**مِرداس ألأسلمي**) کـە (**یذهب الصالحون ألأول فالأول** ـ واتە: پیاو چاکان یەك بەدوای یەکا ئەچن)، کە جگە لە (قیس) کەس لە (مرداس)ی نەگێڕاوەتەوە، کە ئەم فەرمودەیە (بخاری) هێناویەتی.

٥. بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

کتێبی (المنفردات و الوُحدان)ی (إمام مسلم)ە.

(٥٢) بێئاگا بوون لە حاڵی گێڕەرەوە[١]

(الجهالة بالرّاوي)

١. پێناسەکەی:

أ. لەڕووی زمانەوە: چاوگی (جَهِلَ)یە، نەزانین دژی (عَلِمَ)یە، زانین، وە مەبەست لە (جهالة بالراوي) واتە: (نەناسینی).

ب. لەڕووی زاراوەوە: بریتیە لە نەناسینی خودی ڕاوی، یان ئەو حاڵەتەی کە هەیەتی.

---

١. هۆکاری هەشتەمە لە هۆکارەکانی تانەدان لە گێڕەرەوە (الطعن في الرّاوي).

٢. هۆکارەکانی:

هۆکارەکانی نەزانینی حاڵی گێڕەرەوە سیانن، کە ئەمانەن:

أ. زۆری ئاوەڵناو بۆ ئەو گێڕەرەوەیە (کثرة نعوت الراوي)، ئیتر ناوی زۆری هەبن، یان کونیە یان نازناو (لقب) یان سیفەتی زۆر یان پیشەی زۆر، یان بەرەچەڵەك (نسب)ی زۆر بناسرێ، جا ئیتر بەشتێ لەم شتانە ناسراو بێت، جا باس بکرێت، بەشتێ لە غەیری ئەو شتانەی کە ئەم پێی ناسراوە، بۆ مەبەستێك، جا وا گومان ببرێ کە ئەوە ڕاوییەکی ترە، جابێ ئاگایی لە حاڵەتەکەی دروست دەبێ.

ب. خاوەنی گێڕانەوەی کەمە: (قلّه روایته)، ئەم کەسە زۆر شتی لێ وەرنەگیراوە، لەبەر کەمی ڕیوایەتەکانی جاری وا هەیە تەنها یەك کەس لێوەی ڕیوایەت کردووە.

ج. ناو نەهێنانی ئەو کەسە بەڕاستەوخۆیی: (عدم التصریح بإسمه) لەبەر کورت بڕی و شتی ترجا ئەو ڕاوییەی کە ناوەکەی بەسەریحی نەهێنراوە بە (المُبْهَمْ- نادیار) ناوزەد دەکرێ.

٣. نموونە:

أ. نموونە بۆ ئەوەی کە ئەو ڕاوییە بە سیفەتی زۆر ناسراو بێت، (محمد بن السائب بن بشر الکلبی) کە هەندێکیان نیسبەتیان داوەتە لای باپیری وتویانە (محمد بن بشر)، هەندێکیشیان بە (حَمّاد بن السائب) ناویان ناوە، وە هەندێکیان بە (ابا النضر) کونیەیان بۆ داناوە، هەندێکیان بە (أبو سعید) و هەندێکیان بە (أبو هشام) جاوای لێهاتووە، وا گومان دەبرێ، کە کۆمەڵێکن کەچی یەك کەسە.

ب. نموونە بۆ ئەوە ڕاوییەکە ڕیوایەتی کەمەو ئەوانەیش کە ڕیوایەتی لێوەدەکەن کەمن: وەك (أبو العُشراء الدارمي) کە لە تابیعینە، تەنها (حماد بن سلمة) ڕیوایەتی لێوە کردووە.

ج. نموونە بۆ ئەو کەسەی کە ناوەکەی بە سەریحی نەهاتووە: وەك ئەو گوتەیەی ڕاوی: (أخبرني فلان أو شیخ أو رجل أو نحو ذلك) واتە: فڵانە کەس، یان ئەو مامۆستایە یان فڵان پیاو یان...هەواڵی دامێ.

٤.پێناسەی نەناسراو (الـمَجهول):

ئەو کەسەیە کە خۆیشی وسیفەتیشی نەزانراو بێت، مانای ئەمە ئەوەیە واتە: ئەو ڕاوییەیە کە خۆی و کەسایەتییەکەی نەزانراو بێت، یان کە سایەتی یەکەی دەزانرێ، بەڵام سیفەتەکەی نەزانراوە، واتە (عدالة) و (ضبط)ەکەی.

٥. جۆرەکانی نەناسراو (الـمَجهول):

دەکرێ بوترێ کە جۆرەکانی (مجهول)سیانن:

أ. مجهول العین:

١ـ پێناسەکەی: ئەوەیە کە ناوی هێنراوە، بەڵام تەنهایەك کەس ڕیوایەتی لێوەکردووە.

٢. حوکمی ڕیوایەتەکەی: شتی لێ وە رناگیری، مەگەر بە متمانە پێکراو (موثوق) دابنرێ.

٣. چۆن متمانة دار دەکرێ: بەیەکێ لەم دوو شتانە متمانەدار دەکرێ.

أ. یان ئەمەیە کە کەسێك لە غەیری ئەوەی ڕیوایەتی لێوە کردووە بەمتمانەداری دادەنێت.

ب. یاخود ئەو کەسەی کە ڕیوایەتی لێوە کردووە، متمانەداری دەکات، بەمەرجێ دەبێت کە ئەهلی (جرح و تعدیل) بێت.

٤. ئایا بۆ ئەم جۆرە فەرمودەیە ناوێکی تایبەت هەیە: بۆفەرمودەی ئەم جۆرە کەسە ناوێکی تایبەت نییە، بەڵکو فەرمودەکەیشی لە جۆری لاوازە.

ب. مجهول الحال: حاڵەتی نەناسراوە بە (المستور ـ داپۆشراوە)یش ناوزەدکراوە:

١. پێناسەکەی: ئەوەیە کە لە دوو کەس یان زیاتر لێوەی ڕیوایەت بکەن، بەڵام بەمتمانەدار دانەنرێ.

٢.حوکمی ڕیوایەتەکەی: بەرپەرچ دەدرێتەوە لەسەر گوتەی (سەحیح)ی جەماوەری زانایان.

٣.ئایا بۆ فەرموودەکەی ناوێکی تایبەت هەیە؟

بۆ فەرموودەی ئەم جۆرە ناوێکی تایبەتی نییە، وە فەرمودەکەیشی لە جۆری لاوازە.

ج. (الـمبهم ـ نادیار): دەکرێت (الـمبهم) له جۆرەکانی (مَجهول)دا، بنێین، هەرچەندە زانایانی فەرمودە ناوێکی تایبەتیان بۆ داناوە، بەڵام حەقیقەتەکەی هاووێنەی حەقیقەتی مەجهولە.

١. پێناسەکەی: ئەوەیەکەلەفەرمودەکەداناوەکەی بەڕاستەوخۆیی نەهێنراوە.

٢. حوکمی ڕیوایەتەکەی: وەرناگیرێ، تا ڕاوییەکە ناوەکەی بدرکێنێ، یاخود ناوەکەی بزانرێ بەهۆی هاتنی ئەو ناوەوە لەڕێیەکی ترەوەکە هێنرابێو تەسریحی لەسەردرابێ: هۆی بەرپەرچ دانەوەی ڕیوایەتەکە ئەوەیە، چونکە خودی ئەو کەسە نەناسراوە (جهالة عینه) چونکە کەسێ کە ناوی نەزانرا، ئەوا خۆیشی ناناسرێ، وە نەزانینی عەدالەتیشی ئەو لاترە بۆیە ڕیوایەتی وەرناگیرێ.

٣. ئەگەر نادیاریەکە (أبهام)ەکە، بەلەفزێکی ڕاستی یانە (تعدیل) دەربڕدرا، ئایا ڕیوایەتەکەی وەردەگیرێ، وەك ئەمەی کە ڕاوی بڵێت: (أخبَرني ثقة) کەسێکی متمانە پێکراو هەواڵی پێدام.

وەڵام ئەوەیە: لەسەر گوتەی زۆر سەحیح دیسان ئەمیش ڕیوایەتی وەرناگیرێ، چونکە لەوانەیە لە لای ئەو متمانەدار بێت، بەڵام لەلای غەیری ئەو کەسە متمانە پێکراو نەبێت.

٤.ئایا بۆ ئەم فەرموودەیە ناوێکی تایبەت هەیە؟

بەڵێ، بۆ فەرمودەی ئەم جۆرە ناوێکی تایبەت هەیە، کە (ألمبهم)ـە، فەرمودەی (مبهم): ئەو فەرمودەیەیە کە ڕاوییەکی تیادایە کە ناوەکەی بەڕاستەوخۆیی (تصریح) نەدرکێنراوە، (إمام بیقونی) لە هەڵبەستەکەیدا دەڵێت: (و مبهم ما فیه راو لم یُسم)ئەو گێڕانەوەیە کە گێڕەرەوەیەکی بێ ناوی تیادا بوو، ئەوە (مُبْهَم)ە.

٦. بەناوبانگترین دانراو لە هۆکارەکانی نەزانینی حاڵی ڕاوی دا (أسباب الجهالة):

أ. لەو بارەوە کە ڕاوییەکە سیفەتی زۆری درابێتە پاڵ (في کثرة نعوت الراوي): کە (خطیب) تیایدا کتێبێکی داناوە، بەناوی (موضح أوهام الجمع و التفریق).

ب. لەو بارەوە کە ڕوی ڕیوایەتی کەمی هەبێت:

(قلة روایة الراوي) چەند کتێبێکی تیادا دانراوە، کە بە کتێبەکانی (الوُحْدان) ناسراون،

واتە: ئەو کتێبانەی کە لەسەر ئەوانە نوسراوە، کە تەنها کەسێ ڕیوایەتی کردووە لێیانەوە، لەو کتێبانە (الوُحْدان) دانراوی (إمام مسلم).

ج. لەو بارەوە کە ناوی ڕاوییەکە ڕاستەوخۆ نەدرابێ، کە چەند کتێبێکی تیادا دانراوە بەناوی (المبهمات)ن، وەك **(ألأسماء المبهمة، في الأنباء المحكمة)**ی **(الخطيب البغدادي)** و **(المستفاد من مبهمات المتن و الأسناد)**ی **(ولـيّ الدين العراقي)**.

(٥٣) ناسینی موفرەداتی ناو و کونیە و نازناوەکان[1]

١.مەبەست لە (الـمفردات):

ئەوەیە کە بۆ کەسێك لە هاوەڵان ﵃ یاخود گێڕەرەوەکان بە گشتی یان یەکێك لە زانایان، ناوێـك یان کونیەیـەك یان ناز ناوێـك (لقب)ێکـی هەبێـت، کە کەس لە گێـڕەرەوە یان زاناکان نەی بێت، وە زۆر جار ئەو موفرەداتانە ناو گەلێکی نامۆی وان کە دەربڕینیان گران بێت.

٢. سوودی زانینەکەی:

نەکەوتنە نێو (تصحيف ـ شێواندنی نوختە) و گۆڕانو لادان (التحريف)ـە، لە ناو ئەو موفرەداتە نامۆیانەدا.

٣. نموونەکەی:

أ. لە ناوەکاندا:

١. لە نێو هاوەڵاندا: (أجمد بن عُجبان) وەك (سفيان) یان (عليان) و (سـندر) لەسـەر وەزنی (جعفر).

٢. لە غەةیری هاوەڵان: **(أوسط بن عمرو) (ضريب إبن نُقير بن سمير)**ەیە.

ب. لە کونیەدا:

---

١. بۆ زیاتر زانینی ئەم بابەتە تەماشـای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ١٧٧ ـ ١٩٠، الإرشاد ٢/ ٦٦٨ ـ ٦٧٨، والتقريـب: ١٧٥ ـ ١٧٧، واختصـار علوم الحديث: ٢١٥ ـ ٢١٨، والشـذا الفياح ٢/ ٥٩٦ ـ ٦٠٤، والمقنع ٢/ ٥٧١ ـ ٥٨٠، وشرح التبصرة ٣/ ١١٣ ـ ١٢٨، ونزهة النظر ١٩٤، وطبعة عتر: ٧٥ ـ ٧٦، وفتح المغيث ٣/ ١٩٩ ـ ٢٠٥، وتدريب الراوي ٢/ ٢٧٨ ـ ٢٨٦، ... وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ٢١٩، وفتح الباقي ٣/ ١١٥ ـ ١٢٣، وتوضيح الأفكار ٢/ ٤٨٢ ـ ٤٨٣).

١. لە هاوەڵاندا رضي الله عنه: (أبو الحمراء) کە گزیری پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم بوو، کە ناوی **(هلال بن الحارث)** ە.

٢. لە غەیری هاوەڵان: (أبو العُبیدین) کە ناوی (معاویة أبن سبرة)یە.

ج.بة نازناو (القاب)دا:

١. لە نێو هاوەڵاندا رضي الله عنه: (سفینة)ی گزیری (مولی) پێغەمبەری خودا صلى الله عليه وسلم، کە ناوی (مهران) بوو.

٢. لە غەیری هاوەڵان: (مَنْدَلْ) کە ناوی (عمرو بن علی الغزی الکوفی)یە.

٤. بەناوبانگترین دانراو تیایدا:

(الحافظ أحمد بن هارون البردیجي) لە کتێبێکی سەربەخۆدا ـئەم بابەتەی ـ نووسیوە، کە ناوی ناوە (ألأسماء المفردة)، وە هەروەها لە کۆتایی زۆربەی ئەو کتێبانەدا کە لە بابەتی ژیان نامەی گێڕەرەوان (تراجم الرواة)دا، نوسراوە هەیە، وەك کتێبی (تقریب التهذیب)ی، (إبن حجر).

(٥٤) زانینی ناوی ئەو کەسانەی کە بە کونیەکانیان ناسراون

١. مەبەست لەم باسە:

مەبەست لەم باسە ئەوەیە کە بەدوادا گەڕان بکەین بۆ ئەو ناوانەی کە بە کونیەکانیان زیاتر ناسراون، تا سەرجەم ئەو ناوە نادیارانەی کە هەیانە بیانزانین.

٢. لە سوودەکانی:

سوودی زانینی ئەم بابەتە ئەوەیە کەوا گومان نەبرێت کە ئەو تەنها کەسە دوانن، چونکە چەند ناوو کونیەیەکی هەیە، چونکە جاری وا هەیە کە ئەو کەسە بەناوە نادیارە (غیر مشهور)ـەکەی، باس دەکرێت و جاری وا هەیە بەو کونیەیەی کە پێی ناسراوە، ئەگەر کەسێك ئەم بابەتە نەزانێت کارەکەی لێ تێکەڵ دەبێت و دەشێوێت و وادەزانێت کە دووکەسن، کەچی یەك کەسیشە.

٣. ڕێبازی کتێب دانان تیایدا:

دانەری کتێبی (کونیەکان) کتێبەکەی (باب، باب) دەکات، بە گوێرەی ڕێکخستنی پیتەکان (حروف المعجم) بۆ کونیەکان و پاشان ناوی خاوەنەکانیان دەهێنێت، بۆنمونە: لە بابی (الـهمزة)دا، ناوی (أبا إسحاق) دەهێنێت، و ناوەکەیشی دەهێنێت، وە لە بابی (الباء) دا (أبا بشر) دەهێنێت، و ناوو کونیەکەیشی دەهێنێت.

٤.بەشەکان و نموونەی خاوەن کونیەکان:

أ. ئەو کەسەی کە ناوەکە و کونیەکەی یەکێکن و هیچ ناوێکی تری نەبێت، وەك: (أبو بلال ألأشعري) کە ناوەکەی و کونیەکەی هەریەکێکن.

ب. ئەو کەسەی کە بە کونیەکەی ناسراوە: وە نەزانراوە کە ئایا ناوی هەیە یان نا..؟ وەك (أبي أناس)ی سەحابی.

ج. ئەوەی کەکونیەکەی بوەتە نازناو (لقب) بۆی، وە ناوو کونیەی تریشی هەیە، وەك (أبو تراب) کە ناز ناوی (علی) کوڕی (أبو طالب)ـە، وە کونیەکەیشی (أبو الحسن)ـە.

د. ئەو کەسەی کە دووکونیە زیاتری هەبێت:

وەك: (إبن جریج) کە کونیەی (أبو الولید) و (أبو الخالد)ی، هەیە.

هـ. ئەو کەسەی کە جیاوازی هەیە لە کونیەکانیدا، وەك (أُسامة بن زید) کە وتراوە، (أبو محمد) کونیەکەیەتی، وە گوتراویشە (ابو عبداللە)، وە گوتراویشە (أبو خارجة) کونیەکەیەتی.

و. ئەو کەسەی کە کونیەکەی ناسراوە، بەڵام لە ناوەکەیدا جیاوازی (إختلاف) هەیە: وەك (أبو هریرة) کە جیاوازی هەیە لەناوی خۆی و باوکیدا، بەسی(٣٠) گوتە[١].

کە مەشهور ترینیان ئەوەیە کە (عبدالرحمن بن صخر)ـە.

ز. ئەوەی کە لەناوو کونیەکەیشیدا جیاوازی هەیە: وەك (سفینة) کە گوتراوە ناوی (عمیر)ە، گوتراویشە ناوی (صالح)ـە، وە گوتراویشە ناوی (مهران)ـە، وە کونیەکەی گوتراوە کە (أبو عبدالرحمن)ـە، گوتراویشە (أبو البحتری)یە.

---

١. سی(٣٠) نەك سێ!

ح. ئەوەی کە بە ناوو کونیەکەی ناسراوە، وە بە هەردووکیان پێکەوە ناسراوە: وەك (أبو عبدالله)کان، بۆ (سفیان الثوري) و (مالك) و (محمد بن أدریس الشافعی) و (أحمد بن حنبل) و (**أبو حنیفة النعمان بن ثابت**).

ط. ئەوەی کە بە کونیەکەی مەشهورە، بەڵام ناوەکەیشی زانراوە: وەك (أبو أدریس الخولاني) کە ناوی (عائذ الله)یە.

ي. ئەو کەسەی کە بەناوەکەی ناسراوە، بەڵام کونیەکەیشی زانراوە، وەك (**طلحة بن عبید الله التیمي**)، وە (عبدالرحمن بن عوف)، وە (الحسن بن علي بن أبي طالب) کە کونیەی هەموویان (ابو محمد)ـە.

٥. بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

زانایان دەربارەی (کونیەکانیان) کتێبی زۆریان داناوە، لەوانەی کە کتێبیان داناوە: (**علي بن المدیني، مسلم، النسائي**) وە لە ناسراو ترینی ئەو کتێبانە بە چاپکراوی ئەمەیە:

أ.کتێبی (الکنی و ألأسماء) دانراوی (**أبو بشر محمد بن أحمد الدولابي**) کە لە ساڵی (٣١٠ هـ) کۆچی دوایی کردووە.

(٥٥) ناسینی ئەوانەی کە بەناوو صیفاتی جیاجیا ناسراون[١]

١. پێناسەکەی:

ئەو گێڕەرەوەیە کە بە چەند ناوو ناز ناوو کونیەیەکی[٢] جیاجیا وەسف کرابێت، ئیتر لە کەسێك بێت یان لە کۆمەڵێك.

---

١. بۆ زیاتر زانینی ئەم بابەتە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الإرشاد ٢/ ٦٥١ ـ ٦٥٥، والتقریب: ١٧٣، واختصار علوم الحدیث: ٢٠٨ ـ ٢٠٩، والشذا الفیاح ٢/ ٥٨٠ ـ ٥٨٣، والمقنع ٢/ ٥٦٢ ـ ٥٦٤، وشرح التبصرة ٣/ ١٠٨ ـ ١١٤، ونزهة النظر: ١٩٤، وطبعة عتر: ٧٥ ـ ٧٦، وفتح المغیث ٣/ ١٩٠ ـ ١٩٤، وتدریب الراوي ٢/ ٢٦٨ ـ ٢٧١ وشرح السیوطي عَلَی ألفیة العراقي: ٢١٦، وفتح الباقي ٣/ ١١٢، وتوضیح الأفکار ٢/ ٤٨٢، وظفر الأماني: ١١١).

٢. کونیە: لە عەرەبیدا ئەو ناوەیە کە بە (ابو) یان (ام) یان (أبن) دەست پێ بکات، وەك: (أبو بصیر، ابو وائل، ابو مصعب، ابو عبدالله، أم درداء، أم بنان، أبن عمر، أبن آدم، و .....هتد).

٢. نموونەکەی:

(محمد بن السائب الكلبي) کە هەندێکیان بە (ابا النضر)، وە هەندێکیان بە (حماد بن السائب) و هەندێکیشیان بە (ابو سعيد) ناویان بردووە.

٣. لە سوودەکانی:

أ. تێکەڵ نەبوونی ناوەکانی کەسێك، وە گومان نەبردن بەوەی کە ئەوە کۆمەڵە کەسێك بن.

ب. ئاشکراکردنی بەدەمەوە هەڵبەستنی مامۆستاکان (تدليس الشيوخ) واتە: بەهۆیەوە ئەم کارە پوچەڵ دەکرێتەوە.

٤. زۆر بەکارهێنانی ئەم کارە لەناو هێنانی مامۆستاکانیدا لەلایەن (خطيب)ـەوە:

لە کتێبەکانی یەوە دەگێڕدرێتەوە، بۆ نموونە: **(عن أبي القاسم الأزهري)** و **(عن عبيدالله بن أبي الفتح الفارسي)**و **(عن عبيد الله بن أحمد بن عثمان الصيرفي)** کە هەموویان یەکێکن.

٥. بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ. (إيضاح ألأشكال)ـی، (حافظ عبدالغني بن سعيد).

ب. (مُوضِح أوهام الجمع و التفريق)، دانراوی (الخطيب البغدادي).

(٥٦) ناسینی نازناوەکان (الألقاب)

١. پێناسە زمانەوانیەکەی:

(الألقاب ـ نازناوەکان) کۆی (نازناو ـ لقب)ـە، (اللقب) ئەو وەسفەیە کە تیایدا بەرزی و نزمیەك هەست پێ دەکرێت، وە بەڵگەیە لەسەر پیادا هەڵدان (مدح)، یان سەر زەنشتکاری (الذم).

٢. مەبەست لەم باسە:

بریتی یە لە بەدوادا گەڕان و توێژینەوەی ناز ناوی فەرموودە ناس و گێڕەرەوەکانی فەرموودە، ئەمەش بۆناسینیان و (ضبط) کردنیان.

٣. سوودەکەی:

سودی زانینی نازناوەکان دوو شتە کە ئەمانەن:

أ. گومان نەبوون بەو ناز ناوانە کە ئەوانە چەند ناوێکن، وە دانانی ئەو کەسەی کە جارێك بەناوێکەوە باس دەکرێت، وە جارێك بە نازناوەکەی کەدووکەس بن، کەچی ئەوە تەنها کەسێکە.

ب. زانینی هۆکاری ناوزەدکردنی ئەو ڕاوییە بەو نازناوە، جا بۆیە مەبەستی حەقیقی لەو نازناوە دەزانرێت، چونکە زۆر جار ئەو نازناوە پێچەوانەی مانا دیارەکەیەتی.

٤. بەشەکانی:

نازناوەکان دووبەشن، کە ئەمانەن:

أ. دروست نییە، بەکاری بێنی، کە ئەوەیە کە کابرای نازناو بۆدانراو پێی نا خۆش بێت.

ب. دروستە کابرای پێ بناسێنیو بەکاری بهێنی، ئەوەیە کە کەسی نازناو بۆدانراو پێی ناخۆش نەبێت.

٥. نموونەکانی:

أ. (الضال ـ گومڕا): کە نازناوی (**معاوية بن عبدالكريم الضالّ**) بوو، کە ئەم لەقەبەی بۆ دانراوە، چونکە لە ڕێگای مەککەدا ڕێگای لێ ون بوو بوو.

ب. (الضعيف ـ لاواز): کە ناز ناوی (عبدالله بن محمد الضعيف) بوو، کە ئەم نازناوەی بۆ دانرا، لەبەر ئەوەی کە لەلاشەدا (ضعيف ـ لاواز) بوو، نەك لە فەرمودەدا (عبدالغني أبن سعيد) دەڵێت: دوو پیاوی خاوەن شکۆ، کە دوو نازناوی بێتامیان هەیە، کە (ضال) و (ضعيف)ن، کە مەبەستی ئەو دوو کەسەیە.

ج. (غُنْدر ـ ئاژاوەچی): کە مانای کەسی ئاژاوەگێڕی هەیە لە زمانی حیجازدا، کە نازناوی (محمد بن جعفر البصري)یە، هاوڕێی (شعبة)یە، وە هۆی ناوزەدکردنی بەم لەقەبە، ئەوەیە کە (إبن جريج) هاتە (بصرة)، جا لە (حەسەنی بەسری)یەوە فەرمودەیەکی گێڕایەوە جا نکۆڵییان لێکرد، و دەستیان دایە پشێوی نانەوە، جا (محمد بن جعفر) زیاتر ئاژاوەکەی لەسەر گێڕا، ئیتر(إبن جريج)یش وتی: (أسكت يا غندر ـ بێدەنگ بە ئاژاوەچی).

د. (غُنْجار ـ کوڵم سوور): کە نازناوی (عیسی بن موسی التیمی) بوو، کە بەهۆی سووری کوڵمیەوە نازناوی (غنجار)ی بەسەردا درا.

هـ. (صاعقة ـ تریشقه): کە ناز ناوی (محمد بن إبراهیم الحافظ) بوو، کە (بخاری) شتی لێوە گێڕاوەتەوە، وە بەهۆی بەهێزی، هێزی لەبەر کردن و بیری ئەم نازناوەی بۆدانراوە.

و. (مشکدانه ـ دەنکی میسك یان قاپی میسك): کە نازناوی (عبدالله بن عمر ألأموي) بوو، کە ماناکەی بەفارسی دەنکی میسك یان قاپی میسکە.

ز ـ (مُطَيّن ـ کووڕە): کە نازناوی (أبو جعفر الحضرمي)یە، کە کاتێ بچووك بووە، کە لەگەڵ منداڵان یاری کردووە لەناو ئاودا پشتیان شکاندووە، و کووڕیان کردووە، جا (أبو نعیم) وتویەتی: ئەی (مطین) بۆ لە مەجلیسی زانستدا ئامادە نابێت؟، ئیتر ئەو نازناوەی بەسەردا بڕا.

٦.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

کۆمەڵێك لە زانایانی دێرین و دواینە لەم جۆرەدا کتێبیان داناوە، کە چاکترین و کورترینیان کتێبی (نزهة الألباب)ی، (حافظ إبن حجر)ـە.

(٥٧) لێکچوو (المتشابه)[١].

١.پێناسەکەی:

أ. لە ڕووی زمانەوە: ئیسمی فاعیلەو لە (المتشابه)ـەوە، هاتووە، بەمانای لێکچوون (التماثل ـ هاووێنە) دێت، وە مەبەست لە (المتشابه) لێرەدا (الملتبس)ـە، وە هەر لەمەشەوە (المتشابه من القرآن) وەرگیراوە، واتە: ئەو ئایەتانەی کە لەیەك دەچن و ـ مانا ئاڵۆزن ـ.

ب. لە ڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە ناوی گێڕەرەوەکان لەڕوی دەربڕین (لفظ)و نووسین (خط)ـەوە، لەیەك بچن، بەڵام ناوی باوکە کانیان لەڕوی لەفزەوە جودابن، بەڵام لەڕووی نووسینەوە وەك یەك بن یان بە پێچەوانەوە[٢].

---

١. ئەم جۆرە لە دوو جۆرەکەی پێشوو لە (المتفق و المفترق) و (المؤتلف و المختلف) پێك دێت.

٢. وەك ئـەوەی کـە ناوی گێڕەرەوەکان لەڕووی دەربڕینەوە جیابن، بەڵام ناوی باوکەکانیان لەڕوی نووسـین و دەربڕینیشەوە وەك یەك بن.

٢. نموونەکەی:

أ. (محَمـد بن عُقَيل)بە زەمـمەی عەینەکەو (محَمـد بن عَقيل) بەفەتحەی عەینەکە، کە ناوی گێڕەرەوەکان یەکە، و ناوی باوکەکانیان جیایە.

ب. (شُـريح بن النعمان) و (سُـرَيح بن النعمان) کەناوی گێڕەرەوەکان جیا یەو ناوی باوکەکانیان یەکە.

٣. سوودەکەی:

سـودەکەی لـە (ضبط)کردنـی ناوی گێڕەرەوەکان و لێـك نەچوونیان لە دەربڕیـن دا، و نەکەوتنە نێو (تصحيف) و ڕوودانی وەهمدا خۆی دەبینێتەوە.

٤. چەند جۆرێکی تری (المتشابە):

لێرەدا چەند جۆرێکی تری (متشابە) هەیە، کەمن گرنگترینیان باس دەکەم، لەوانە:

أ. ئەوەیـە کـە وەك یـەك بـوون، لـە ناوو ناوی باوکـدا هەبێت، تەنها لـە پیتێك یان دوو پیتدا نەبێت، وەك: (محمد بن حُنَيْنْ) و (محمد بن جُبَيْر).

ب. یان ئەوەیـە کـە لێکچوونەکـەی لـەناوو ناوی باوکدا لە ڕووی نوسینو دەربڕینـەوە بێت، بەڵام جیاوازییەکەی لە پێش و دواکردن (التقديم و التأخير) دا بێت.

١. یان لە هەردوو ناوەکەدا بە گشتی، وەك (ألأسود بن يزيـد) و (يزيـد بن ألأسود)[1].

٢. یاخـود ـ پێش و دواکـە ـ لـە هەنـدێ پیت دا بێت، وەك (ايوب بن سَيار) و (ايوب بن يَسار).

٥. بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ. (تلخيـص المتشـابه فـي الرسم) و (حمايـة مـا أشـكل منـه عـن بَـوادر التصحيـف و الوهم)ی، دانراوی (خطيب البغدادي).

ب. (تالـي التلخيص) کە دیسانەوە دانراوی (خطیب)ـە، کە وەك تەواوکاری یان پاشکۆیـەك وایە بۆ کتێبی پێشوو، کە دوو کتێبی پڕ بایەخن، و وێنەی ئەمانە لەم بابەتەوە دانەنراوە.

---

١. ئەم جۆرە هەندێ لە زانایان بە (المشتبه المقلوب) ناوزەدیان کردووە، کە ئەمەیان هەڵەکە، لێك چوونە کە لە بیردا ڕوودەدات، نەك لە نووسین دا، وە جاری وا هەیە لەلای هەندێ گێڕەرەوەناوەکەی لە بەرچاویا دەگۆڕێت، وە (خطيب) لەم جۆرەدا کتێبێکی داناوە، ناوی ناوەتە (رافع الأرتياب في المقلوب من الأسماء و الأنساب).

(٥٨) فەرموودەی قودسی (الحديث القدسي)

١.پێناسەکەی:

أ. لەڕووی زمانەوە: (القُدْسِيُّ) ئاماژەیە بۆ لای (قُدس) واتە: (پاك ـ طُهر) هەروەك لە «القاموس»دا هاتووە[1]، واتە: فەرمودەی نیسبەت دراو بۆ لای زاتی گەورەو پاك (القُدُس) کە خوای پەروەردگارە.

ب. لە ڕووی زاراوەوە: ئەو فەرمودەیە یە کە بۆمان گوێزراوەتەوە لەمەدا کە دراوەتە پاڵ خوای پەروەردگار لەلایەن پێغەمبەرەوە ﷺ.

٢. جیاوازی نێوان فەرموودەی قودسی و قورئانی پیرۆز:

لێرەدا جیاوازی زۆرن، بەڵام دیارترینیان ئەمانەن:

أ. قورئان لەفزەکەی‌و ماناکەی لەلایەن خواوەیە، بەڵام فەرمودەی قودسی ماناکەی لەلایەن خوای پەروەردگارەوەیە، ولەفزەکەی لەلایەن پێغەمبەرەوەیە ﷺ.

ب. بە خوێندنەوەی قورئان پەرستشت بۆ حیسابە، بەڵام خوێندنەوەی فەرمودەی قودسی بە پەرستش حیساب نییە.

ج. قورئان لە جێگیر (ثابت) بونیدا، بەمەرج گیراوە کە بە (متواتر)ی، گێڕدرابێتەوە، بەڵام فەرمودەی قودسی بۆ جێگیربونی (متواتر) بوون بە مەرج نەگیراوە.

٣. ژمارەی فەرموودەی قودسی:

فەرمووده قودسییەکان ژمارەیان زۆر نییە، لەچاو فەرمودەکانی پێغەمبەردا ﷺ، بەڵام ژمارەیان لە (٢٠٠) دووسەد فەرمووده زیاترە.

٤. نموونەکەی:

وەك ئەوەی کە (إمام مسلم) لە سەحیحەکەیدا لە (أبو ذر)ـەوە، (خوای لێ ڕازی بێ) لە پێغەمبەرەوە ﷺ ڕیوایەتی دەکات، کە ئەویش لە خوای پەروەردگارەوە دەیگێڕێتەوە کە فەرموویەتی: (**يَا عِبَادِي إِنِّي حَرَّمْتُ الظُّلْمَ عَلَى نَفْسِي، وَجَعَلْتُهُ بَيْنَكُمْ مُحَرَّمًا، فَلَا تَظَالَمُوا، يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ ضَالٌّ إِلَّا مَنْ هَدَيْتُهُ، فَاسْتَهْدُونِي أَهْدِكُمْ، يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ جَائِعٌ، إِلَّا مَنْ أَطْعَمْتُهُ،**

---

١. القاموس ج١/ ص٢٤٨.

فَاسْتَطْعِمُونِي أُطْعِمْكُمْ، يَا عِبَادِي ....)[١] واتـە: ئـەی بەندەکانـم زوڵـمو ستەمم لەسـەر خـۆم حەرام کردووە، وە لە نێوان ئێوەشدا حەرامم کردووە، بۆیـە زوڵم و ستەم مەکەن.

٥. شێوازەکانی گێڕانەوەی (صِيَغُ روايته):

بۆ گێڕەرەوەی فەرمودەی قودسـی دوو واژە هەیە، کە بە هەرکامیـان بێت، دەتوانێت بیگێڕێتەوە کە ئەمانەن:

أ. قال رسول اللهﷺ فيما يرويه عن ربه عز وجل، پێغەمبەرﷺ دەفەرمووێ: لەبارەی ئەوەوە کە لە خودای خۆیـەوە گێڕاویـەتیەوە.

ب. قال الله تعالـى فيما رواه عنه رسوله ﷺ، خـوای گـەورە فەرمویـەتـی: کـە پێغەمبەرەکەیﷺ لێوەی گێڕاویـەتیەوە.

٦. بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

(الأتحافات السنية بالأحاديث القدسية) دانـراوی: **(عبدالرؤوف الـمناوي)** کـە **(٢٧٢)** فەرمودەی تیادا کۆکردۆتەوە.

(٥٩) ناسینی ئەوانەی کە بۆلای غەیری باوکیان نیسبەت دراون[٢]

١. مەبەست لەم باسە:

ناسینی ئەوانەیە کە بەنیسبەت لێدانەکەی بۆ لای غەیری باوکی ناسراوە، ئیتر نزیـك بێت، وەك (دایك و باپیر) یان (نامۆ ـ غریـب) بێت، وەك بۆلای پەروەردەکەرەکەی یان... هتدو پاشان زانینی ناوی باوکەکەی.

٢. سوودەکەی:

جڵەوگیـری کـردن لـەوەی کـە لـە کاتی نیسـبەت لێدانیاندا بـۆلای باوکیـان لـەخوێنەر بشێوێت ـ و واگومان بەرێت، کە ئەوانە جیاوازن و چەند کەسێکن.

---

١. مسلم بشرح النواوي ج١٦/ ١٣١ ومابعدها.

٢. بۆ زیاتر زانینی ئەم بابەتە تەماشـای ئەم سـەرچاوانە بکە: (الإرشاد ٢/ ٧٥١ ـ ٧٥٧، والتقريب: ١٩٠ ـ ١٩١، والمنهل الروي: ١٣٠، واختصار علوم الحديث: ٢٣١ ـ ٢٣٤، والشذا الفياح ٢/ ٦٩٥ ـ ٦٩٩، والمقنع ٢/ ٦٢٦ ـ ٦٢٩، وشرح التبصرة ٣/ ٢١٩ ـ ٢٢٤، ونزهة النظر: ١٩٥، وطبعة عتر: ٧٦، وفتح المغيث ٣/ ٢٦٦ ـ ٢٦٩، وتدريب الراوي ٢/ ٣٣٦ ـ ٣٣٩، وشرح السيوطي على ألفية العراقي: ٢٥٥، وفتح الباقي ٣/ ٢٢٤ ـ ٢٢٧، وتوضيح الأفكار ٢/ ٤٩٥، وظفر الأماني: ١١٢ ـ ١١٣).

٣.بەشەکانی و نموونە بۆی:

أ. بۆ ئەوەی کە بۆلای دایکی نیسبەت دراوە: وەك (معاذ) و (معوذ) و (عود بنو عفراء) و باوکیان (حارث)ـە، وەك (بلال بن حمامة) کە (ریاح) باوکیەتی، وە (محمد بن الحنفية) کە (علي بن ابو طالب) باوکیەتی.

ب. بۆ ئەوەی کە بۆلای داپیرەی نیسبەت دراوە ئیتر باپیرەکە بەرز یان نزم ـ دوور یان نزیـك ـ بێت، وەك (يعلى بن منية) کە (منية) دایکی باوکیەتی، وە (أمية) باوکیەتی، وە (بشير بن الخصاصية) کە (خصاصية) دایکی دایکی دایکی یەتی، وە (معبد) باوکیەتی.

ج. ئەوەی کە بۆلای باپیری نیسبەتی لێ دراوە: وەك (أبو عبيدة بن الجراح) کە ناوەکەی (عامر بن عبدالله بن الجراح)ـە، (أحمد بن حنبل) کە خۆی (أحمد بن محمد بن حنبل)ـە.

د. ئەو کەسەی کە نیسبەتی لێ دراوە بۆ لای کەسێکی بێگانە بەهۆی هۆکارێکەوە: وەك (المقداد بن عمرو الكندى) کە پێی ئەوترێ، (المقداد بن ألأسود)، چونکە لە ژێر سانسۆر (حجْر)ی (أسود بن عبد يغوث) دا بوو، وە ئەو گەورەی کردبوو.

٤. بەناو بانگترین کتێب تیایدا:

کتێبێکی تایبەت لەم بابەتەدا پێ نازانم! بەڵام کتێبەکانی ژیان نامەکان (التراجم) بە گشتی ڕەچەڵەکی هەموو گێڕەرەوەیەکی تیادایە، بەتایبەتی کتێبە فراوانەکانی (التراجم).

(٦٠) ناسینی ئەو نیسبەت لێدانانەی کە پێچەوانەی ڕووکەشی نیسبەت لێدانەکانن[١]

١.ڕێخۆشکردن:

لێرەدا ژمارەیەك گێڕەرەوە هەن کە نیسبەتیان لـێ دراوە بۆ جێگایەك یان بۆ غەزایەك یان بۆ عەشیرەتێك یان بۆ لای پیشەیەك، بەڵام ڕووکەشی ئەوەی کەلە بیردا دەردەکەوێت

١. بۆ زیاتر زانینی ئەم بابەتە تەماشـای ئەم سـەرچاوانە بکە: (الإرشـاد ٢/ ٧٥٨ ـ ٧٦١، والتقريب: ١٩١ ـ ١٩٢، والمنهل الروي: ١٣١، واختصار علوم الحديث: ٢٣٤ ـ ٢٣٦، والشذا الفياح ٢/ ٧٠٠ ـ ٧٠٢، والمقنع ٢/ ٦٣٠ ـ ٦٣١، وشرح التبصرة ٣/ ٢٢٤ ـ ٢٢٨، ونزهة النظر: ١٩٦، وطبعة عتر: ٧٦، وفتح المغيث ٣/ ٢٧٠ ـ ٢٧٣، وتدريب الراوي ٢/ ٣٤٠ ـ ٣٤١، وشـرح السـيوطي على ألفية العراقي: ٢٥٧، وفتح الباقي ٣/ ٢٢٧ ـ ٢٢٩، وتوضيح الأفكار ٢/ ٤٩٦ ـ ٤٩٧، وظفر الأماني: ١١٤).

لەو نەسەبانەوە ئەوەیە کە ئەو نیسبەتانە وانین، وە مەبەست نین، وە لە واقیعدا کە نیسبەت دراون بۆ ئەو شتانە لەبەر شتێکی ڕۆتینی (عارض)ێك، بووە، کە بە هۆی ڕۆشتنیان بۆ ئەو جێگایە یان دانیشتنێکیان لەگەڵ ئەو پیشە کارانەداو ...هتد، بووە.

٢. سوودی ئەم باسە:

سودی ئەم باسە زانینی ئەوەیە کە ئەو نیسبەت لێدانانە حەقیقی نین، بەڵکو ئەو نیسبەت لێدانە بۆ ئەو کەسانە (عارض)ێك، بوون، وە هەروەها سودەکەیشی ناسینی ئەو عاریزە و هۆکارەکەیەتی، کە بە هۆیەوە ئەو نیسبەتەی لێدراوە.

٣. نموونەکەی:

أ. (أبو مسعود البَدري):کە غەزای (بدر)ی نەدیوە، بەڵکو چۆتە ئەو جێگایە، بۆیە نیسبەتی لێدراوە بۆی.

ب. (یزید الفقیر): کە پشت کووڕ نەبووە و بەڵکو بڕبڕەی پشتی ئازاری گەیشتۆتێ.

ج. (خالد الحَذّاء): کە پێڵاو دروستکەر نەبووە، بەڵکو لەگەڵ پێڵاو دروست کەراندا دانیشتووە.

٤. بەناوبانگترین کتێب لەسەر ڕەچەڵەکەکان (الأنساب):

کتێبی (الأنساب)ی، (السمعانی)، کە (إبن ألأثیر) لە کتێبێکدا پوختی کردووە، وناوی ناوەتە (اللباب في تهذیب ألأنساب)، و (سیوطي) ئەم پوختەکراوەی لە کتێبێکدا پوخت کردۆتەوە کە ناوی ناوەتە (لب اللباب).

(٦١) زانینی (الـمُبْهَمات)[1]

١.پێناسەکەی:

أ. لە ڕووی زمانەوانیەوە: (المبهمات) (جەمعی) (مُبْهَم)ـە، کە ئیسمی مەفعوولە و لە (ألأبهام ـ نادیاری)ییەوە، هاتووە، کە دژی (الإیضاح: ڕوونی)یە.

---

١. بۆ زیاتر زانینی ئەم بابەتە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الإرشـاد ٢/ ٧٦٢ ـ ٧٦٨، والتقریب: ١٩٢ ـ ١٩٣، والمنهل الروي: ١٣٦، واختصار علوم الحدیث: ٢٣٦ ـ ٢٣٧، والشذا الفیاح ٢/ ٧٠٣ ـ ٧١٢، والمقنع ٢/ ٦٣٢ ـ ٦٤٣، وشـرح التبصرة ٣/ ٢٢٨ ـ ٢٣٧، وفتح المغیث ٣/ ٢٧٤ ـ ٢٧٨، وتدریب الراوي ٢/ ٣٤٢ ـ ٣٤٨، وشـرح السـیوطي علی ألفیة العراقي: ٢٥٨، وفتح الباقي ٣/ ٢٣٠ ـ ٢٣٣، وتوضیح الأفکار ٢/ ٤٩٧ ـ ٤٩٨).

ب. لەڕووی زاراوەوە: ئەو کەسەیە کە ناوەکەی لە مەتنەکەدا یاخود لە سەنەدەکەدا، ناڕوون و نادیار بێت لە نێو ئەو گێڕەرەوانەدا، یاخود لەنێو ئەوانەدا کە پەیوەندییان بە گێڕانەوەکەوە هەیە.

٢.لە سوودەکانی لێکۆڵینەوەی ئەم بابەتە:

أ. ئەگەر نادیارییەکە لە سەنەددا بوو: ناسینی گێڕەرەوەکەیە، ئەگەر متمانە پێکراو یان لاواز بێت، ئەمەش بۆ حوکم دان بەسەر سەحیحی یان لاوازی فەرمودەکەدا.

ب. ئەگەر لە مەتندا بوو: سوودی زۆری هەیە، لە دیارترینیان ناسینی خاوەنی چیرۆکەکەیە، یان ناسینی پرسیارکەرەکەیە، تا ئەگەر لە فەرمودە کەدا نیشانە (مناقب)ێکی چاکی هەبێت، ئەوا ئیتر فە ضلە کەییمان بۆ دەردەکەوێت، وە ئەگەر بە پێچەوانەی ئەمەوە بوو، بەهۆی ناسینەکەیەوە پارێزراو دەبین لە گومان بردن بە غەیری ئەو کەسە لەنێو هاوەڵە بەڕێزەکاندا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ.

٣. چۆن (مُبْهَم) دەناسرێت؟

بە یەکێك لەم دوو شتانە دەناسرێت:

أ. بە هاتنی لە هەندێ لە گێڕانەوەی تردا، بە ناوهێنراوی، واتە: ناوەکەی هاتبێت.

ب. بە هاتنی دەقی گوتەی زانایانی ژیان ناس (السِّيَر) لەسەری بە زۆری.

٤. بەشەکانی:

(المُبْهَم) بە گوێرەی زۆرو کەمی نادیاری (أبهام)ەکەی، دابەش دەبێت بۆ چوار بەش، کە لە توندترینی (ابهام) یانەوە دەست پێ دەکەم.

أ. پیاو یان ژن: وەك فەرمودەکەی (إبن عباس): (أنّ (رجلاً) قال: يارسول الله الحج كلّ عام؟ واتە: کە پیاوێك وتی ئەی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حەج بۆ هەموو ساڵێکە، دەبێ بیکەیت؟ کە ئەو پیاوە (اقرع بن حابس) بوو.

ب. کوڕ یان کچ: کە براو خوشك و برازاو خوشکەزا چ کوڕ یان کچ دەگرێتەوە، وەك فەرموودەکەی (أم عطية) دەربارەی شۆردنی کچەکەی پێغەمبەر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بە ئاوو سابوون (سِدْر) کە ئەو کچە زەینەب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا بوو.

ج. مام و پوور: کە خاڵ و پوری دایکیو کوڕو کچی مام (ئامۆزا)و کوڕ، وکچی خاڵ (خاڵۆزا) و کوڕو کچی پوری دایکی (پورزاش) دەگرێتەوە، وەك فەرمودەکەی **(رافع بن خديج) عن (عَمه) في النهي عن المخابرة)**، کە ئەو مامەیەی ناوی (ظُهير بن رافع) بووە، هەروەها وەك فەرمودەی پورەکەی (جابر) پوری باوکی، گریا بۆ باوکی کە لە غەزوەی ئوحودا شەهید بوو، کە ناوی ئەو پورەی (فاطمة بنت عمرو) بوو.

د. مێردو ژن: وەك فەرمودەکەی دوو کتێبە سەحیحەکە دەربارەی وەفاتی (زوج: مێردەکەی «سُبَيْعة») کە ناوی مێردەکەی(سعد بن خولة) بوو، هەروەها وەك فەرمودەی (ژنەکەی) (عبدالرحمن بن الزبير) کە لە ژێر نیکاحی (رفاعة القرظي) دا بوو ئیتر تەڵاقی دا، کە ناوی (تميمة بنت وهب) بوو.

٥.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

ژمارەیەك لە زانایان لەم جۆرەدا کتێبیان داناوە، لەوانە (عبدالغنی بن سعید) و (الخطیب) و (النواوی)، کە جوانترین و کۆکەرەوە ترینیان، کتێبی **(المُسْتَفاد من مُبهمات المتن و ألإسناد) ی (ولـي الدين العراقي)**یە.

(٦٢) زانینی مێژووی گێڕەرەوەکان[١]

١.پێناسەکەی:

أ. لە ڕووی زمانەوە: (تواريخ) کۆی (تأريخ ـ مێژوو)وە، کە چاوگی (أرَّخ)ـەیە، کە دەربڕینی ئەو هەمزەیە تیایدا، بە ئاسانی خوێنراوەتەوە.

ب. لە ڕووی زاراوەوە: بریتییە لە زانینی ئەو کاتەی کە بە هۆیەوە چۆنیەتی (ضبط) کردنی، کاتی لەدایکبوون (مواليد)و کاتی مردنو ڕووداوەکان و ...هتد، دەزانرێت.

١. بۆ زیاتر زانینی ئەم بابەتە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ٢٠٢ ـ ٢١٠، والإرشاد ٢/ ٧٦٩ ـ ٧٨١، والتقريب: ١٩٤ ـ ١٩٧، والمنهل الروي ١٤٥، واختصار علوم الحديث: ٢٣٧ ـ ٢٤٢، والشذا الفياح ٢/ ٧١٣ ـ ٧٣٨، والمقنع ٢/ ٦٤٤ ـ ٦٥٦، وشرح التبصرة والتذكرة ٣/ ٢٣٧، وفتح المغيث ٣/ ٢٨٠ ـ ٣١٣، وتدريب الراوي ٢/ ٣٤٩ ـ ٣٦٧، وشرح ألفية السيوطي عَلَى ألفية العراقي: ٢٦٢، وفتح الباقي ٣/ ٢٣٤ ـ ٢٥٩، وتوضيح الأفكار ٢/ ٤٩٨ ـ ٥٠٠، وظفر الأماني: ١٠٤).

٢. مەبەست لە ـ مێژوو ـ لێرەدا:

بریتییە لە: زانینی مێژووی لەدایك بوون و گوێ لێ گرتنی ئەو کەسانە لەمامۆستاکان، و گەیشتنیان بە هەندێ لە شارەکان و مردنیانە.

٣. گرنگیەکەی و سوودەکانی:

ئەمە هونەرێکی گرنگە، (سفیان الثوري) دەڵێت: کە گێڕەرەوەکان درۆیان خستە کار، ئێمەش مێژوومان بۆ بەکارهێنان، وە لە سودەکانی زانینی ڕشتە پەیوەستەکان (إسناد المتصل) و ڕشتە پچڕاوەکان (منقطع)ـەکانە.

وە کۆمەڵێك بانگەشەی ئەوەیان کردووە، کە لە کۆمەڵێکی ترەوە، شتیان گێڕاوەتەوە، ئەوا سەیری مێژوو دەکرێت، جا ئەوە دەردەکەوێت کە ئەوانە بانگەشەی ئەو گێڕانەوەیەیان کردووە لە مێژوویەکدا، ئەوانی تر لەو مێژووەدا، چەند ساڵ بووە مردوون!

٤. چەند نموونەیەك لە مێژووەوە:

أ. گوتەی ساغ لەسەر تەمەنی پێغەمبەر ﷺ و (أبوبکر)و (عمر) ئەوەیە کە (٦٣) ساڵ بوون.

١. کە پێغەمبەر ﷺ لە چێشتەنگای ڕۆژی دووشەممە دوانزەی (ربیع ألأول) دا لە ساڵی (١١هـ) کۆچی دوایی کردووە.

٢. وە (أبو بکر) رضي الله عنه لە مانگی (جمادي ألأولی) ساڵی (١٣هـ) ڕۆحی کێشراوە.

٣. وە (إمام عمر) رضي الله عنه لە مانگی (ذي الحجة)ـە، ساڵی (٢٣ هـ) شەهید کراوە.

٤. وە (إمام عثمان) رضي الله عنه لە مانگی (ذي الحجة)ی ساڵی (٣٥هـ) شەهید کراوە، کە تەمەنی (٨٢) ساڵ بووە، وە گوتراویشە کە تەمەنی (٩٠) ساڵ بووە.

٥. (إمام علی) رضي الله عنه لە مانگی (رمضان)ی ساڵی (٤٠هـ) دا، شەهید کراوە، کە تەمەنی (٦٣) ساڵ بووە.

ب. ئەو دوو هاوەڵەی کە شەست ساڵ لە دەوری نەفامیو شەست ساڵ لە ئیسلامەتیدا ژیاون و لە (مدینة)دا ساڵی (٥٤هـ) وەفاتیان کردووە، ئەمانەن:

١. حکیم بن حزام.

٢. حسان بن ثابت.

ج. خاوەنی ئەو مەزهەبانەی کە پەیڕەویان لێوە کراوە:

ناو	ساڵی لەدایکبوون	ساڵی کۆچ کردنیان
١. النعمان بن ثابت (أبو حنيفة)	٨٠	١٥٠
٢. مالك بن أنس (امام مالك)	٩٣	١٧٩
٣. محمد بن ادريس الشافعي.	١٥٠	٢٠٤
٤. أحمد بن حنبل	١٦٤	٢٤١

د.خاوەنی کتێبە بڕوا پێکراوەکانی فەرمودە

ناو	ساڵی لەدایکبوون	ساڵی کۆچ کردنیان
١.محمد بن أسماعيل البخاري	١٩٤	٢٥٦
٢.مسلم بن الحجاج النيسابوري	٢٠٤	٢٦١
٣.ابو داود السجستاني	٢٠٢	٢٧٥
٤.أبو عيسى الترمذي(١).	٢٠٩	٢٧٩
٥. أحمد بن شعيب النسائي.	٢١٤	٣٠٣
٦.(إبن ماجة) القزويني	٢٠٧	٢٧٥

هـ . بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ. کتێبی (الوفيات) ی **(أبن زُبْر محمد بن عبيدالله الربعي)** کە فەرمودە ناسی (دمشق) بووە، کە لە ساڵی (٣٧٩ هـ) دا کۆچی دوایی کردووە، کە بە گوێرەی ساڵەکان ڕێکی خستووە.

ب. چەند پاشکۆیەك لەسەر ئەو کتێبەی پێشووە کە پاشکۆکان هی (کتانی) و پاشان (ألأكفاني) و پاشان (العراقي) و ...هتد...ن.

(٦٣) ناسینی گێڕەرەوە بڕوا پێکراوەکان لەنێو لاوازەکاندا[1]

معرفة الثقات الضعفاء من الرواة

١.پێناسەی متمانە (ثقة) و لاوازێتی (الضعیف):

أ. لەڕووی زمانەوە: (الثقة): واتە: (المؤتمن) کەسی ئەمین و متمانەدار، وە: (الضعیف ـ لاوازە) دژی (القوي ـ بەهێزە)، وە (الضعف ـ لاوازی) لەوانەیە کە بەجەستەیی بێت یان مەعنەوی بێت.

ب. لە ڕووی زاراوەوە: (الثقة) متمانەدار، بریتییە لە کەسێتی ڕاستاڵ (عادل)ی (ضابط)، وە (الضعیف) لاواز (ناوێکی گشتییە هەموو ئەوانە دەگرێتەوە کە تانە لە هێزی لەبەر کردن (ضبط)و ڕاستاڵ (عدل)ەکەی، درابێت.

٢.سوودەکەی و گرنگیەکەی:

ئەمە لە شکۆدارترینی جۆرەکانی زانستی فەرمودەیە، چونکە بەو هۆیەوە فەرمودەی سەحیحو زەعیف دەناسرێت.

٣.بەناوبانگترین کتێب تیایدا و لە جۆرەکانیشیدا:

أ. ئەو کتێبانەی کە بەسەر بەخۆیی لە متمانەدارەکان، (الثقات) دانراوە، وەك کتێبی (الثقات)ی (إبن حبان) و کتێبی (الثقات)ـی، (العجلي).

ب. ئەو کتێبە سەر بەخۆیانەی کە بەتەنها لە لاوازەکان (الضعفاء) دانراون: کە زۆر زۆرن، وەك کتێبی (الضعفاء)ی، (إمام بخاری)و (نسائی)و (عقیلی)و (دار قطني) لەوانەش کتێبی (الکامل في الضعفاء)ی (إبن عدی) و کتێبی (المغني في الضعفاء)ی، (الذهبی).

ج . ئەو کتێبانەی کە بەهاوبەشی لەنێوان متمانە پێکراوان و لاوازەکان (الثقات و الضعفاء)دا دانراون، کە ئەمانیش دیسانەوە زۆرن، لەوانە کتێبی (تأریخ البخاری الکبیر)

١. بۆ زیاتر زانینی ئەم بابەتە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الإرشاد ٢/ ٧٧٢ ـ ٧٨٦، والتقریب: ١٩٧ ـ ١٩٨، والمنهل الروي: ١٣٧، واختصار علوم الحدیث: ٢٤٢ ـ ٢٤٣، والشذا الفیاح ٢/ ٧٣٩ ـ ٧٤٣، والمقنع ٢/ ٦٥٧ ـ ٦٦١، وشرح التبصرة والتذکرة ٣/ ٢٧٧، وفتح المغیث ٣/ ٣١٤ ـ ٣٣٠، وتدریب الراوي ٢/ ٣٦٨ ـ ٣٧٠، وشرح السیوطي عَلَی ألفیة العراقي ٢٧٠، وفتح الباقي ٣/ ٢٥٩ ـ ٢٦٣، وتوضیح الأفکار ٢/ ٥٠٠ ـ ٥٠٢).

و لەوانە کتێبی (الجرح و التعديل)ی، إبن ابی حاتم، کە کتێب گەلێکی گشتین بۆ گێڕەرەوەکان، و هەیانە کتێب گەلێکی تایبەتن، بە هەندێ لە کتێبەکانی فەرمودە، وەك کتێبی (الكمال في أسماء الرجال)ی (عبدالغني المقدسي) کە چەندەها پوختەکردن (تهذيبات)ی، بۆ کراوە، لەلایەن (المزي) و (الذهبى)و (إبن حجر) و (الخزرجي)ییەوە.

(٦٤) ناسینی ئەو کەسە بڕوا پێکراوانەی کە شت تێکەڵ دەکەن[1]

١.پێناسەی تێکەڵکردن (الإختلاط):

أ. لەڕووی زمانەوانیەوە: واتە: خراپ بوونی عەقڵ، کە دەوترێ (أختلط فلان) واتە: عەقڵ خراپ بووەو ـ شێواوە ـ هەروەك لە (قاموس)دا، وایە.

ب. لەڕووی زاراوەوە: خراپ بوونی عەقڵە، یان بێ یاسایی‌و شێوان لە قسەکانیدا هەیە، بەهۆی پیری یان کوێری یان سوتانی کتێب یان......هتد.

٢. جۆرەکانی (المختلطين)، ئەوانەی تێکەڵ دەکەن:

أ. ئەوەی شت تێکەڵ دەکات، بەهۆی پیریەوە (الخَرَف)، وەك (عطاء بن السائب الثقفي الكوفي).

ب. ئەوەی کە بەهۆی کوێر بوونیەوە شت تێکەڵ دەکات و شێواوە، وەك (عبدالرزاق بن همام الصنعانی) کە دوای ئەوەی کوێر بوو، شتی بەسەردا دەخوێنرایەوە، ئیتر ئەویش بەسەر خەڵکیدا دەیخوێندەوە.

ج. ئەوەی کە بەهۆی هۆکاری ترەوە شت تێکەڵ دەکات، وەك سوتانی کتێبەکانی، وەك (عبدالله بن لُهَيعة المصري).

٣. حوکمی گێڕانەوەکانی کەسی شێواو (مختلط):

أ. ئەوەی کە لە پێش ئەو شێوانەدا گێڕاویەتیەوە لێی وەردەگیرێت.

---

١. بۆ زیاتر زانینی ئەم بابەتە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الإرشاد ٢/ ٧٨٧ ـ ٧٩٦، والتقريب: ١٩٨، والمنهل الروي: ١٣٧، واختصار علوم الحديث: ٢٤٤ ـ ٢٤٥، والشذا الفياح ٢/ ٧٤٤ ـ ٧٨٠، والمقنع ٢/ ٦٦٢ ـ ٦٦٧، وشرح التبصرة ٣/ ٢٨٣، وفتح المغيث ٣/ ٣٣١ ـ ٣٥٠، وتدريب الراوي ٢/ ٣٧١ ـ ٣٨٠، وشرح السيوطي عَلَى ألفية العراقي: ٢٧٣، وفتح الباقي ٣/ ٢٦٣ ـ ٢٧٤، وتوضيح الأفكار ٢/ ٥٠٢ ـ ٥٠٣).

ب. بەڵام ئەوەی کە لە دوای ئەو شت تێکەڵ کردنە گێڕاویەتیەوە لێی وەرناگیرێت، هەروەها ئەوەی کە گومانی تیایە کە ئایا پێش تێکەڵ کردنە کە گێڕاویەتیەوە یان لەدوای تێکەڵ کردنەکە، هەر لێی وەرناگیرێ.

٤. گرنگیەکەی و سوودەکانی:

ئەمە هونەرێکی زۆر گرنگە، سوودەکەی لە جیاکردنەوەی فەرمودەی کەسانی بڕوا پێکراودایە، ئەوانەی کە لە دوای ئەم دەردی تێکەڵ کردنە شتیان وتوە، تا بەرپەرچ بدرێتەوە، و لێیان وەرنەگیرێت.

٥. ئایا دوو شێخەکە ـ بخاري و مسلم ـ لە کتێبە سەحیحەکانیاندا شتیان لەو کەسە متمانە پێکراوانەوە هێناوە، کە تووشی تێکەڵ کردن هاتوون؟

بەڵێ، بەڵام ئەوانەیان هێناون کەزانراوە، کە لە پێش ئەم تێکەڵ کردنە گێڕاویانەتەوە.

٦. بەناو بانگترین دانراو تیایدا:

ژمارەیەك لە زانایان کتێبیان تیایدا داناوە، وەك (العلائي) و (الحازمي)، وە لەو کتێبانەش کتێبی (ألأغتباط بمن رُمي بالإختلاط)، دانراوی (حافظ إبراهيم إبن محمد) کچە زای (إبن العجمی) کە لە ساڵی (٨٤١ ك) دا، کۆچی دوایی کردووە.

(٦٥) ناسینی چینەکانی زانایان و گێڕەرەوەکان[١]

١. پێناسەی چین (الطبقة):

أ. لە ڕووی زمانەوە: واتە: کۆمەڵێکی لێك چوو، (القوم المتشابهون).

ب. لە ڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە کۆمەڵێ کەس کە لە تەمەن و (أسناد)دا، لێك نزیکن، یاخود تەنها لە (أسناد)دا، لێك نزیکن[٢].

١. بۆ زیاتر زانینی ئەم بابەتە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (الإرشاد ٢/ ٧٩٧ ـ ٧٩٩، والتقريب: ١٩٩، والمنهل الروي: ١١٥، واختصار علوم الحديث: ٢٤٥، والشذا الفياح ٢/ ٧٨١ ـ ٧٨٢، والمقنع ٢/ ٦٦٨ ـ ٦٦٩، وشرح التبصرة والتذكرة ٣/ ٣٠١، وفتح المغيث ٣/ ٣٥١ ـ ٣٥٤، وتدريب الراوي ٢/ ٣٨٠ ـ ٣٨٢، فتح الباقي ٣/ ٢٧٤ ـ ٢٧٦، وتوضيح الأفكار ٢/ ٥٠٣ ـ ٥٠٤، وظفر الأماني: ١٠٣ ـ ١٠٤).

٢. تدريب الرّاوي ج٢/ ص٣٨١.

مانای نزیکی لە (أسناد)دا، ئەوەیە کە مامۆستاکانی ئەو کەسەو کەسەکەی تریەك بن، یاخود مامۆستا (شێخ)ـەکانیان، لێك نزیك بن.

٢. لە سوودەکانی زانینی ئەم بابەتە:

أ. پارێزراو بوون لە وەی کە کەسانێکی لێك چوو لە ناو و کونیە و...هتد، تێکەڵ ببن، چونکە جاری وا هەیە دووناو لە لەفزدا لێك دەچن، جا وا گومان دەبرێت بە یەکێك کە ئەوی تریان بێت، جا بە زانینی چینەکانیان ئەم جیاکاری یە دەزانرێت.

ب. سوودێکی تری، وەستانە لەسەر حەقیقەتی مەبەست لە (عنعنة)، واتە: عن فلان عن فلان...

٣. جاری واهەیە کە دوو گێڕەرەوە، بەگوێرەی تێڕوانینێك سەربە چینێکن و بە گوێرەی تێڕوانینێکی‌تر سەر بەچینێکی ترن، وەك (أنس بن مالك) و هاووێنەکانی لە کەسە تەمەن کەمەکانی هاوەڵان ﷺ، ئەمانە لەگەڵ دەیانی تردا سەر بە چینێکن بەگوێرەی ئەوەی کە لە هاوەڵانن، و لەسەرووی ئەمەیشەوە هاوەڵان ﷺ هەموویان چینێکن، وە بە گوێرەی زووهاتنە نێو ئیسلامەوە، هاوەڵان ﷺ دەبنە (١٠) دە تا.... ئەوەندە...چین، هەروەك لە باسی ناسینی هاوەڵاندا ﷺ ڕابورد، جا (أنس بن مالك) و هاووێنەکانی لەم دە چینە نابن.

٤. چی لەسەر ئەو کەسە پێویستە کە تێڕامان لەم بابەتەدا دەکات؟

لەسەر ئەو کەسەی کە لە زانستی چینەکاندا تێڕامان دەکات، پێویستە زانا بێت بەساڵی لەدایك بوون‌و مردنیان، و ئەو کەسانەی ئەمان کە شتیان لێوە ڕیوایەت کردوون‌و ئەوانەی کە شتیان لەمان ڕیوایەت کردووە.

٥. بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ. کتێبی (الطبقات الکبری)ـی، (إبن سعد).

ب. کتێبی (طبقات القرّاء)ـی، (ابي عمرو الداني).

ج. کتێبی (طبقات الشافعية الکبری)ـی، (عبدالوهاب السبکي).

د. (تذکرة الحفاظ)ـی، (إمام الذهبي).

(٦٦) ناسینی گێڕەرەوە زانا کۆیلەکان[1]

١.پێناسەی کۆیلە و گزیر (الـموالـي):

أ. لـە ڕووی زمانـەوە: (الـموالی)کۆی (مولی)یـە، وە(ألـمولی) لـە وشـە دژەکانـە، کـە بـۆ موڵکـدار (مالـك) و بەنـدە (العبـد) و بەنـدە ئازادکـەر (الـمُعتِق) و بەنـدەی ئازادکـراو (الـمعتَق) بەکار دێت.

ب. لە ڕووی زاراوەوە: ئەو کەسە یە کە لە ژێر پەیمان و سانسۆردا بێت (الـمحالَف) یاخود بەندەی ئازاد کراو بێت، یاخود ئەوکەسەی کە لەسەر دەستی کەسانی‌تر مسوڵمان بووە.

٢.جۆرەکانی (الـموالـی):

واتە: ئەو پەیوەندییەی کە بەهۆی کۆیلە ئازاد کردنەوە پەیدا دەبێت.

جۆرەکانی کۆیلە:

أ. کۆیلەیـی بەهـۆی پەیمـان نامـەوە، (مولـی الحِلـف)، وەك (ألإمـام مالـك بـن أنـس ألأصبحي التيمي) کە لە پشتدا (ألأصبحي)یە، بەڵام (التیمی) بونەکەی بەهۆی پەیمانێکەوە بووە، چونکە هۆزی (أصبح)یەکان بوونە کۆیلەی (تیم)ە، قوڕەیشیەکان بە پەیمان.

ب. کۆیـلـەی ئازادکـراو، واتـە: بـە کۆیـلـەی ئـەو کـەسـە دراوەتـە قەڵەم چونکـە ئازادی کردووە، (مولـی العتاقة)، وەك (أبو البختري الطائي التابعي) کە ناوی (سعید بن فیروز)ـە، کە کۆیلەی (طيئ) بووە، چونکە گەورەکەی لە (طيئ) یەکان بووە، کە ئازادی کردووە.

ج. کۆیلەی ئیسـلامەتی، واتە: بەکۆیـلەی ئەو کەسـە ناوزەد کراوە، چونکە خۆی یان باو باپیرانی لەسەر دەستی ئەو کەسە ئیسلام بوون، وەك: (محمد بن إسماعیل البخاری الجعفی)، چونکە باپیری کە(موغیر)ـەیە، ئاگر پەرست بووە، وە لەسەر دەستی (الیمان بن أخنس الجعفی) مسوڵمان بووە، ئیتر نیسبەتی بۆلای ئەم (الجعفی)یە، دراوە.

---

١. بۆ زیاتر زانینی ئەم بابەتە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحديث: ١٩٦ ـ ٢٠٢، الإرشاد ٢/ ٨٠٠ ـ ٨٠٣، والتقريب: ١٩٩ ـ ٢٠٠، والمنهل الروي: ١٣٥، واختصار علوم الحديث: ٢٤٦ ـ ٢٤٧، والشذا الفياح ٢/ ٧٨٣ ـ ٧٨٧، والمقنع ٢/ ٦٧٠ ـ ٦٧٣، وشـرح التبصرة والتذكرة ٣/ ٣٠٤، وفتح المغيث ٣/ ٣٥٥ ـ ٣٥٨، وتدريب الراوي ٢/ ٣٨٢ ـ ٣٨٤، وشرح السيوطي عَلَى ألفية العراقي: ٢٧٧، وفتح الباقي ٣/ ٢٧٦ ـ ٢٧٨، وتوضيح الأفكار ٢/ ٥٠٤).

٣.لە سوودەکانی:

بێخەم بوون لە تێکەڵ کاری و لێك چوون (اللبس)و ناسینی کەسی نیسبەت لێدراوە بۆ هۆزەکەی، ئیتر بەرِەچەڵەك بێت، یان بە هۆی (مولاء) بونەوە، وە هەر لەمە شەوە کە جیاکردنەوەی نیسبەت لێدراو بۆ هۆزو کۆیلایەتی، ئەو کەسانەی کە لەناو دا لە نێو ئەو هۆزەدا بەرِەچەڵەك یەکێکن ـو ناوەکانیان یەکە ـ دەزانرێت و بەم هۆیەوە جیا دەکرێتەوە.

٤. بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

لەم بابەتەوە (ابو عمر الکندي) کتێبی داناوە، بەڵام تەنها بەنیسبەت لێدانی میسرییەکانەوەیە.

(٦٧) ناسینی ناوچەو شاری گێڕەرەوەکان[١]

معرفة أوطان الرواة و بلدانهم

١.مەبەست لەم باسە:

(الأوطان) کۆی (وطن ـ نیشتمان)ـە، کە مەبەست تیایدا ئەو هەرێم یان ناو چەیەیە کە مرۆڤ تیایدا لەدایك بووە، یان نیشتەجێ دەبێت، وە (البلدان) کۆی (بلد ـ شارە)، مەبەست پێی ئەو شار یان گوندەیە کە مرۆڤی تیادا لە دایك بووە، یان تیایدا نیشتەجێ بووە.

وە مەبەست لەم باسە: بریتییە لە ناسینی هەرێمو شارەکانی ئەو گێڕەروانە، کە تیایدا لە دایك بوون و تیایاندا نیشتەجێ بوون.

٢.لە سوودەکانی:

جیاکردنەوەی دوو ناوی هاو لەفزە، ئەمە ئەگەر خەڵکی دوو شاری جودا بوون، کە ئەمەش زانایانی فەرموودە لە کار کردن و لێکۆڵینەوەو کتێبەکانیاندا پێویستیان پێی هەیە.

٣.هەریەکە لە عەرەب و ناعەرەب (عجم) بۆ چ شتێك نیسبەتیان دەدرێت؟

أ. بێگومان عەرەب لە کۆندا بۆ لای عەشرەتە کانیان نیسبەتیان دەدرا، چونکە زۆرینە یان

١. بۆ زیاتر زانینی ئەم بابەتە تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە: (معرفة علوم الحدیث ١٩٠ ـ ١٩٦، الإرشاد ٢/ ٨٠٤ ـ ٨١٥، والتقریب ٢٠٠ ـ ٢٠١، والمنهل الروي: ١٣٩، واختصار علوم الحدیث ٢٤٨ ـ ٢٤٩، والشذا الفیاح ٢/ ٧٨٨ ـ ٧٩٢، والمقنع ٢/ ٦٧٤ ـ ٦٧٨، وفتح المغیث ٣/ ٣٥٩ ـ ٣٦٢، وفتح الباقي ٣/ ٢٧٨ ـ ٢٨٠، وتدریب الراوي ٢/ ٣٨٤ ـ ٣٨٥، وتوضیح الأفکار ٢/ ٥٠٤ ـ ٥٠٦، وظفر الأماني: ١٠٥).

دەشتەکی و گەڕیدە بوون، وە پەیوەست بونیان بە زەویەوە نەبووە، بەڵام کە ئیسلام هات و جێگیربونیان لە شارو گوندەکانیان زیاد بوو، ئیتر بۆ لای شارو گوندەکانیان نیسبەتیان لێدرا.

ب. بەڵام غەیری عەرەب (عجم) بۆ لای شارو گوندەکانیان لە کۆندا نیسبەتیان لێوە دراوە.

٤. کەسێك کە لە شارەکەی خۆی گواستیەوە، ئیتر چۆن نیسبەتی لێ دەدرێت؟

أ. ئەگەر نیازی کۆکردنەوەی هەردووکیانی هەبوو لە نیسبەت لێدانەکەدا، ئەوە بابە شاری یەکەم دەست پێ بکات، و پاشان ئەو شارەی کە گواستوویەتیەوە بۆی، باشتروایە کە پیتی (ثم: پاشان) بخاتە سەر دووەمیان، بۆ کەسێك کە لە (حلب) لە دایك بوو بێت، و پاشان گواستبێتیەوە و کۆچی کردبێت بۆ مەدینە، دەوترێت (فلان الحلبی ثم المدني)، وە زۆرینەی خەڵکی کاریان بەمە کردووە.

ب. بەڵام ئەگەر نیازی کۆکردنەوەی نەبوو لە نێوانیاندا، ئەوە نیسبەت بۆ هەرکامێکیان کە پێی خۆشە با بیدات، کە ئەمەشیان کەمە.

٥. کەسێك کە خەڵکی گوندێك بێت و ئەو گوندە سەر بە شارێك بێت، چۆن نیسبەتی لێ دەدرێت؟

أ. بۆی هەیە کە خۆی نیسبەت بدات، بە سەر ئەو گوندەدا.

ب. بۆیشی هەیە کە خۆی نیسبەت بداتە سەر ئەو شارەی کە گوندەکەی ئەم سەربەو شارەیە.

ج. بۆیشی هەیە کە خۆی نیسبەت بداتە سەر ئەو ناوچەیەی کە شارەکەی ئەمی تیادایە، وە نمونەیش بۆ ئەمە، ئەگەر کەسێك لە گوندی (الباب) بوو، کە سەربە شاری (حلب)ـە، و حەڵەبیش سەر بە (شام)ـە، ئەوا لە نیسبەت لێداندا بۆی هەیە بڵێت: (فلان البابي) یان (فلان الحلبي) یان (فلان الشامي).

٦. ئەو ماوەیە چەندە کە ئەگەر کەسێك لە شارێکدا بەسەری بەرێت، ئیتر نیسبەتی لێ دەدرێت بۆ لای ئەو شارە؟

* چوار ساڵە، کە ئەمە گوتەی (عبدالله بن مبارك)ـە.

٧. بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ. دەتوانین کتێبی (الأنساب)ـی، (السمعاني) کە باسکراو ڕابورد، لە کتێبە دانراوەکانی ئەم جۆرە دابنێین، چونکە باسی نەسەب و ناوچە و ... هتد، دەکات.

ب. لە پێگەو جێگای باس کردنی ناوچەو شارەکانی گێڕەرەوەکان کتێبی (الطبقات الكبرى)ـی، (إبن سعد)ـە.

وَلِلّهِ سبحانَهُ الحَمْدُ الأتَمُّ عَلَى مَا أسبَغَ مِنْ إفضالِهِ، والصَّلاةُ والسَّلامُ الأفضلانِ عَلَى سَيِّدِنا مُحَمَّدٍ وآلِهِ وعلى سائِرِ النَّبيينَ وآلِ كُلّ، نِهايةَ مَا يَسألُ السائلونَ وغَايةَ مَا يأمُلُ الآملونَ. آمِيْنَ، آمِيْنَ، آمِيْنَ

مامۆستا مەلا عەبدولکەریم لە چەند دێڕدا

- ناوی «عەبدولکەریم»، کوڕی «موحەممەد»، کوڕی «فەتاح»ە، لە ساڵی (١٨٩٩)ی زایینی، لە ئاوایی (گوێزەکوێرە)ی سەر بە شاری «مەریوان»، لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان چاوی بە دنیا هەڵهێناوە.
- پێنج شەش ساڵ بووە کە باوکی کۆچی دوایی کردووە.
- بۆ خوێندن ناوچەکانی مەریوان و سلێمانی و هەڵەبجە گەڕاوە تا سەرەنجام لە سلێمانی لە خانەقای مەولانا خالیدی شارەزووریی نەقشبەندی، لە خزمەتی «شێخ عومەر ئینولقەرەداغی»دا ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە.
- سەرەتا لە ئاوایی نێرگسەجاڕ پاشان لە بیارە و سلێمانی و کەرکووك، دواجار تا کۆتایی تەمەنی لە بەغدا لە مزگەوت و مەرقەد و مەدرەسەی شێخ «عبدالقادر»ی گیلانی (رَحِمَهُ اللهُ) سەرقاڵی وانەوتنەوە و نووسین و ڕێنمایی موسڵمانان بووە.
- زیاتر لە (٨٠) کتێبی بە زمانی کوردی و عەرەبی و فارسی نووسیوە و چاپ کراون
- سەرەنجام لە (٢٠٠٥/٨/٢٩) لە بەغدا وەفاتی کرد و لە مەرقەدی شێخ «عبدالقادر»ی گیلانی (رَحِمَهُ اللهُ) ئەسپەردەی خاك کرا.

ISBN:978-964-980-317-3